

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ FRANSIZ MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
İsmail GÖRGEN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU**

Hatay-2013

ÖNSÖZ

Dünya tarihinin seyri içerisinde çeşitli uygarlıkların ve devletlerin kültür anlamında çakıştığı fakat siyasi ve ekonomik çıkar açısından çatıştığı en önemli yerlerden biri belki de en önemli yer Doğu Akdeniz havzasıdır. Çünkü bu bölge doğu uygarlığının batıya, batıdaki çağdaşlaşmanın doğuya taşındığı bir köprü olmasının yanı sıra kuzey ve güney arasındaki siyasi, kültürel ve ekonomik etkileşimin güzergahı olmuştur. İşte bundan dolayıdır ki bu bölge tarih boyunca birçok devletin ilgi alanı olmuştur. Nitekim bölgeye sahip olmak dünya siyasetine sahip olmakla neredeyse eş tutulmuştur. İşte geçmişten gelen bu anlayış, sömürgecilik anlayışını bir devlet prensibi olarak gören Avrupalı devletlerin dış politikasının temelini oluşturmuştur.

Sömürgecilik anlayışını tetikleyen en önemli unsur Sanayi Devrimi olmuştur. Sanayi Devrimi'nin temelleri 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de atılmış ve hızla fabrikasyon üretime geçilerek ekonomik verimlilik artmıştır. Tarımdaki ve mamul mallardaki üretim artışları ulaştırma alanındaki gelişmelerle birleşince, iç ticaret büyümüş ve milli bir ekonomi ve pazar oluşmuştur. Seri üretim gerçekleştirmeye başlayan İngiliz müteşebbisler, fabrikalarına ham madde mamul ve mallarına pazar oluşturmak için Avrupa dışına açılmak istemişlerdir. İşte bu durumda Doğu Akdeniz'in önemi, sömürgeci ülkelerin gözünde bir kat daha artmıştır.

Bütün bunlara bağlı olarak Doğu Akdeniz'de hakimiyet alanını genişletmek isteyen devletlerin başında da şüphesiz İngiltere ve Fransa gelmektedir. Çünkü İngiltere, Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine giden yolları güven altına alma politikasını dış siyasetlerinin temeli olarak kabul etmiştir.

Başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı devletler de sanayi inkılabının ilk devri olan 1870'lerde sömürge amacıyla genişleme politikası izlemişlerdir. İşte bu zamandan sonra Doğu Akdeniz'de önem arz eden Osmanlı Devleti'nin toprakları bizzat sömürgeci devletler tarafından şu ya da bu şekilde işgal edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyıl boyunca Şark Meselesi adı altında milletlerarası politikada büyük devletler Doğu Akdeniz politikasına hakim olabilmek için Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarını belirlemişlerdir. İngiltere Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için Mısır'a, Süveyş'e, Basra Körfezi'ne ve Irak'a sahip olmanın gayreti içerisinde olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin dağılmasını kaçınılmaz gören İngiltere, Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerinde kendisine düşen payı almak için fiili olarak Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine katılmıştır.

İngiltere gibi Fransa da Osmanlı Devleti'ne borç verme, ticari ve ekonomik ayrıcalıklar sağlama yoluyla Osmanlı Devleti üzerinde geniş bir ağ kurmuştur. Bu durum Fransa'ya ekonomik ve kültürel çıkarlarını genişletme aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması durumunda Mezopotamya, Suriye, Lübnan ve Çukurova bölgesini elde etme çabasında bir argüman olarak yardımcı olmuştur.

Rusya'nın öncelikli hedefi Boğazlar olmakla beraber Azerbaycan-Batı İran-Doğu Anadolu üçgenine sahip olarak Hindistan'ı ele geçirmek ve Hint Okyanusuna açılmaktı. İşte bu emeller çerçevesindeki devletler bölgeye gönderdikleri ajanlar, misyonerler ve yatırımcılar sayesinde bölgedeki gidişatı kendi lehlerine çevirmenin

gayreti içinde olmuştur. Bunun için de bölgedeki etnik ve dini unsurları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan da geri durmamışlardır.

İşte bu çerçevede ele aldığımız konu beş başlık altında kaleme alınmıştır. Birinci Bölümde, Doğu Akdeniz’de İngiliz-Fransız rekabetinin başlaması üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Fransa’nın Mısır, Cezayir, Lübnan ve Süveyş Kanalı projesi ele alınarak İngiltere’nin Hindistan yolunu güvence altına almak ve Fransa’nın bölgedeki girişimlerini engellemek için her fırsatta Fransa’nın önüne çıkması ve İngiltere’nin Hindistan yolunun güvenliği için Kıbrıs’a daha sonra da Mısır’a hakim olma politikası İngiliz-Fransız rekabetinin esasını oluşturmuştur.

İkinci Bölümde, Birinci Dünya Savaşı’na giden yolda İngiltere ve Fransa’nın çıkar politikası ele alınarak kurulan ittifaklarla savaş öncesi dünyada nasıl bir bloklaşmanın olduğu, savaşa adım adım yaklaşıldığı ve nihayetinde de savaşın patlak vermesi kaçınılmaz son olarak yerini almıştır. Savaş öncesi yapılan stratejiler savaş esnasında yapılan gizli anlaşmalarla kendini göstermiştir. Nitekim savaş esnasında uygulamaya konamayan gizli anlaşmalar, savaş sonrasında yapılan bir dizi anlaşmalarla uygulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede başta Anadolu’da Türk Milleti olmak üzere birçok yerde milli direnişle karşılaşan emperyalist güçler A planı çerçevesinde bölgeye tamamen hakim olma politikasını uygulayamayınca B planını, yani bölgedeki etnik unsurlar üzerindeki politikalarını devreye sokmuşlardır.

Üçüncü Bölümde, İngiltere ve Fransa’nın Araplar, Yahudiler, Kürtler ve Ermeniler üzerinden yürüttükleri çıkar politikası ele alınarak bu meselelerin kaynağı üzerinde durulmuştur. İngiltere ve Fransa etnik unsurları kendi lehlerinde kullanırken birbirlerine karşı stratejiler geliştirmeyi de ihmal etmemişlerdir. Türklerin İngiltere ve Fransa arasındaki çatlaktan yararlanarak Fransa’yı kendi yanlarına çekip İngiltere’yi yalnızlaştırma politikası, Milli Mücadele’nin kazanılmasındaki en önemli unsurlardan biri olarak kendini göstermiştir.

Dördüncü Bölümde, İngiltere ve Fransa’nın Şark politikasının iflası olan Lozan Barış Antlaşması’na yer verilerek Anadolu’daki Türk varlığı ve hakimiyetinin yok sayılmayacağı tüm dünyaya ilan edilmiştir. Burada Milli Mücadele tam anlamıyla meyvesini verirken, Misak-ı Milli sınırları içinde olan Musul, iç ve dış gelişmelerden dolayı her gün biraz daha Türk hakimiyetinden soyutlanmıştır. Nihayetinde Türkiye, baskın İngiliz siyaseti karşısında barış anlaşmasıyla kazanılan hakların elinden gidebileceği korkusuyla Musul’u feda etmiştir.

Beşinci Bölümde, İngiltere ve Fransa’yı Doğu Akdeniz’de tetikleyen iki ekonomik unsur olan demiryolu ve petrol politikası üzerinde durulmuştur. Bu ülkeler bölgedeki yer altı ve yer üstü zenginlikleri kendi ülkelerine taşımak için bölgede demiryolu ağı imtiyazı alma yolunda adeta birbiriyle yarışa girmişlerdir. Sanayi Devrimiyle petrole olan ihtiyacın artmasına paralel olarak emperyalist devletlerin Ortadoğu’ya olan ilgileri artmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında bölgede yaşanan bütün gelişmelerin odak noktasını petrol oluşturmuştur. Bugün dahi bölgedeki gelişmelerin perde arkasında geçmişten gelen çıkar ve mücadele anlayışı yatmaktadır.

DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ FRANSIZ MÜCADELESİ

İsmail GÖRGEN

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

ÖZET

Doğu Akdeniz, taşıdığı önem itibariyle, öteden beri büyük devletlerin ilgisini çekmiş ve bu devletlerin rekabet alanı olmuştur. Bu rekabet daha çok İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya arasında yaşanmıştır. Fakat rekabetin baş aktörleri İngiltere ve Fransa olmakla birlikte mücadele alanlarını da Osmanlı Devleti'nin toprakları oluşturmaktadır.

Bu rekabetin esasını da Doğu Akdeniz'deki sosyo-ekonomik ve siyasi çıkarlar oluşturmaktadır. İngiltere ve Fransa, çıkarlarını korumak için bölgedeki etnik grupları, kültürleri, bölgeye gönderdikleri misyonerleri, bölgeye açtıkları elçilikleri ve kurdukları okulları kullanmışlardır. Bu mücadele daha ziyade Mısır'da, Filistin'de, Lübnan'da, Suriye'de Musul'da, Çanakkale'de, İstanbul'da ve Anadolu'da yaşanmıştır. Bütün bunlara bağlı olarak bu çalışmada, özellikle I. Dünya Savaşı'nda Fransa ve İngiltere'nin Yakındoğu'yu paylaşım projeleri ve bu projelerin uygulanma safhalarında ortaya çıkan çıkar çatışmalarına dikkat çekilmektedir

Bütün bu mücadeleler maddi çıkar uğruna yapılmıştır. İngiltere ve Fransa bu mücadeleyi verirken birçok milli unsuru kendi menfaatperest politikası çerçevesinde kullanmıştır. Bölgeye egemen olduktan sonra da bölgeyi milli, ekonomik ve kültürel olarak bölümlere ayırıp küçük devletçikler kurdumuşlar bu devletçikler üzerinde manda yönetimi oluşturarak bölgenin ekonomik kaynaklarını tekellerine almışlardır. Bu durum şüphesiz böl, parçala ve yönet anlayışından başka bir şey değildir. Ne yazık ki bu bölgedeki halk bu anlayışı benimseyen devletlerin kurbanı olmuştur.

İşte bu çalışma, Doğu Akdeniz'in bizlere ne anlam ifade ettiğini, burada verilen mücadelenin ve değişimin geçmişten günümüze nasıl yansıdığını, aslında bölgeyi dizayn edenlerin bölge insanı değil de dış güçler olduğunu, bunu önlemenin yolunun da bölgedeki bütün halkların ve devletlerin kardeşçe yaşamasından geçtiğini anlayışını bizlerin dikkatine sunmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER

Doğu Akdeniz, İngiltere-Fransa, Osmanlı Devleti, Demiryolu, Petrol

THE COMPETITION BETWEEN ENGLAND AND FRANCE IN EASTERN MEDITERRANEAN

İsmail GÖRGEN

History Department, 2013

Supervisor: Assistant Professor Doctor Süleyman HATİPOĞLU

ABSTRACT

Eastern Mediterranean Region has long been attracted the big countries and an area of high importance and competition for these countries. This competition had been mostly among England, France, Russia and Germany. Although the main actors of the competition were England and France, the rally took place upon the lands of Ottoman Empire.

The basis of the competition was made up of the socio-economic and political benefits in the region. England and France used the ethnic groups, cultures, missionaries that they had sent, embassies and schools they established in the region in order to protect their stakes. The competition mostly occurred around Egypt, Palestine, Lebanon, Syria, Mosul, Çanakkale, İstanbul and Anatolia. In this study, the projects of France and England on sharing Near-East and the clash of benefits during the First World War implementation of these projects has been pointed out.

All the struggle taking place was for the sake of financial benefits. During their struggle, England and France exploited a lot of nationalistic components within the framework of their opportunistic policy. After gaining domination in the region they established small local states by dividing the region into national, economic and cultural fractions; and took up the economic sources on their monopoly by setting up a mandatory ruling over these states.

Hereby, this study composes a summary of what Eastern Mediterranean Region means to us, how the struggle and the change around the region over the years affected today's trends, that the region was formed by not the local people but the external forces, that the only way to prevent this is to provide all the people of the region and the countries with an environment where they can live in peace.

KEY WORDS

Eastern Mediterranean, England- France, the Ottoman Empire, Railway, Oil

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER.....	IV
ABSTRACT AND KEYWORDS.....	V
KISALTMALAR.....	X

GİRİŞ

DOĞU AKDENİZ'İN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ	1
---	----------

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ FRANSIZ REKABETİNİN BAŞLAMASI

1. Mısır ve Cezayir'deki Mücadeleler.....	5
1.1. Mehmet Ali Paşa İsyanı Karşısında İngiltere ve Fransa'nın Tutumu	8
2. Lübnan Bunalımı.....	10
3. İngiltere ve Fransa'nın Süveyş Kanalı Stratejisi.....	12
4. İngiltere'nin Hint Yolunu Emniyete Alma Çabaları.....	14
4.1. İngiltere'nin Kıbrıs'a Yerleşmesi.....	14
4.2. İngiltere'nin Mısır'a Yerleşmesi	17
5. İngiltere ve Fransa'nın Sudan Mücadelesi	20

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN YOLDA İNGİLTERE VE FRANSA'NIN ÇIKAR POLİTİKASI

1. Stratejiler ve İttifaklar	23
2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması.....	29
3. Çanakkale Savaşı	34
4. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Gizli Anlaşmalar.....	36
4.1. Londra Anlaşması	36
4.2. Sykes-Picot Antlaşması	37
4.3. St Jean de Maurienne Anlaşması	37
5. Osmanlı Devleti için Savaşın Sonu Mondros Mütarekesi.....	38
6. Konferanslarda Çatışan Çıkarlar	42
6.1. Paris Barış Konferansı	42
6.2. Versailles Barışında İngiliz Stratejisi	43
6.3. Londra Konferansı.....	43
6.4. San-Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması.....	45
7. Türk Milli Mücadelesinin Başlaması	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE VE FRANSA’NIN ARAPLAR, YAHUDİLER, KÜRTLER VE ERMENİLER ÜZERİNDEKİ ÇIKAR POLİTİKASI

1.	Araplar Üzerinden Yürütülen Mücadele	59
1.1.	Birinci Dünya Savaşı’nda Araplar Üzerinden Yürütülen Politika	60
1.2.	Savaş Sonrası İngiltere ve Fransa’nın Arap Politikası	65
1.3.	King-Crane Komisyonu ve Paylaşılmayan Suriye	69
1.4.	Suriye, Lübnan, Irak ve Mısır’ın Bağımsızlığı	71
2.	Yahudiler Üzerinden Yürütülen Mücadele ve Filistin Meselesi	73
2.1.	Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Yahudi Propagandası	73
2.2.	Yahudi Asıllı Theodor Herzl ve II. Abdülhamid’in Filistin Düellosu	77
2.3.	Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Fransa’nın Yahudi Politikası	83
2.4.	Savaş Sonrası Konferanslarda Filistin Sorunu	87
2.5.	İngiliz Mandasından Bağımsızlığa İsrail Devleti	90
3.	Kürtler Üzerinden Yürütülen Mücadele	92
3.1.	Kürtçülük Meselesi’nin Ortaya Çıkışı	92
3.2.	Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Fransa’nın Kürtçülük Politikası ...	93
3.3.	İngilizlerin Kuzey ve Güney Kürdistan Projesi	98
3.4.	Paris Barış Konferansı’nda Kürdistan Tezinin Masaya Yatırılması	100
3.5.	İngiliz Ajanı Noel’in Güneydoğu Anadolu’daki Faaliyetleri	103
3.6.	Londra ve San Remo Konferanslarında Kürt Meselesi	106
3.7.	Kürtlerin Musul Uğruna İngilizler Tarafından Kullanılması	112
3.8.	İngilizlerin Kürtlerle Ermenileri Türklere Karşı Birleştirme Çabası	115
4.	Ermeniler Üzerinden Yürütülen Politika	118
4.1.	İngiltere’nin Ermeni Politikası	118
4.1.1.	Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında İngiltere’nin Ermeni Politikası	121
4.1.2.	İngiltere’nin Ermeni Politikasının İflası: Gümrü Antlaşması	127
4.2.	Fransa’nın Ermeni Politikası	128
4.2.1.	Birinci Dünya Savaşı’nda Fransa’nın Ermenilere Yaklaşımı	131
4.2.2.	Fransızların ve Ermenilerin Ortak Paydası: Çukurova	133
4.2.3.	Suriye İtilafnamesi ve Fransa’nın Ermeni Kozunu Oynaması	136
4.2.4.	Ankara İtilafnamesi ve Ermenilerin Hüsranı	145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞA GİDEN YOL VE MUSUL MESELESİ

1.	İngiltere ve Fransa’nın Şark Politikasının İflası: Lozan Barış Antlaşması	153
1.1	Lozan Barış Antlaşması’nın İmzalanması ve Anadolu’nun Kurtuluşu ...	160
2.	Musul Meselesi	163
2.1.	Haliç Konferansı	167
2.2.	İngilizlerin Desteğindeki Nasturi İsyanı	168
2.3.	İngilizlerin Desteğindeki Şeyh Sait İsyanı	169
2.4.	Musul Meselesinde Nihai Karar Ankara Antlaşması	170

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE VE FRANSA'YI DOĞU AKDENİZ'DE TETİKLEYEN İKİ UNSUR: DEMİRYOLU VE PETROL

1. İngiltere ve Fransa'nın Demiryolu Yarışı.....	173
1.1. İngiltere ve Fransa'nın Bağdat Demiryolu Karşısındaki Tutumu.....	175
2. Petrol Uğruna Verilen Mücadeleler	183
2.1. İngilizlerin Arkeolojik Kazı Yalanının Ardındaki Gerçekler	184
2.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlamasıyla Hızlanan Petrol Mücadelesi.....	189
2.3. Savaş Sonrası İngiltere ve Fransa Arasındaki Petrol Anlaşmaları.....	195
SONUÇ	200
KAYNAKÇA	208
EKLER	221
Belgeler	221
Belge1- İngiltere'nin Ortadoğu'nun Çeşitli yerlerine seyahat tarzında adamlar gönderip gizli tahkikatta bulunduğu dair belge.....	221
Belge2- Süveydiye (Hatay/Samandağ) Ermeni köylerindeki Ermeni çetelerinin faaliyetleri hakkında bilgi veren belge.....	222
Belge3- Bağdat Demiryolu'nun ilerlemesi, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu demiryoluna karşı çıkmalarına dair belge.....	224
Belge4- İtalya, Doğu Akdeniz sahilinde Osmanlı Devleti toprağı olan Trablusgarp'a saldırması sonucu İngiltere'nin tutumunu gösteren gazete.	226
Belge5- Savaş süresince İtilaf Devletlerinin Yahudileri mağdur göstererek Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yaptığını gösteren Sabah Gazetesi'nden bir küpür.....	227
Belge6- Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayinini gösteren belge.....	228
Belge7- Mamuratülaziz (Elazığ) Valisi Galib'in İngiliz ve Fransızlarla Mustafa Kemal Paşa hakkında yaptığı görüşmeye dair belge.....	230
Belge8- Türk ordusunun ilerlemesi üzerine İtilaf Devletlerinin Ermenistan'a yardım yapabileceğine dair belge.....	231
Belge9- Sevr Antlaşması hakkında General Townshend'in, Pall Mall'a neşredilen mektubu.....	232
Belge10- Balfour'un, Filistin himayesi sorunu hakkında Cemiyet-i Akvam'da yaptığı konuşmaların içeriğinin La Tribuna d'Orient Gazetesi'nde aktarılması... ..	234
Belge11- Franklin Bouillion'un Mustafa Kemal Paşa'yla Ankara veya İzmir'de görüşme talebini içeren belge	235
Belge12- İngiliz stratejisinin ele alındığı Yeni Adana Gazetesi'nden bir küpür....	236
Belge13- Lozan Görüşmelerinde İngiltere ve Fransa'nın Türklere karşı tutumunun Hakimiyet'i Milliye Gazetesi'nde ele alınması	237
Belge14- Musul Meselesi'nin çözümü için toplanan Haliç Konferansı'nda İngiliz temsilcisinin meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürme tehdidinin Tanin Gazetesi'nde aktarılması.....	238
Haritalar	239
Harita1- Ortadoğu'ya uzanan demiryollarını gösteren harita.....	239
Harita2- Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan gizli anlaşmaları gösteren harita	240

Harita3- 1920 Sevr, 1921, 1926 Ankara Antlaşmaları ve 1923 Lozan Antlaşması'na göre belirlenen sınırları gösteren renkli harita.....	241
Harita4- Ortadoğu haritası.....	242

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
c.	: Cilt
Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
Km	: Kilometre
Km²	: Kilometrekare
LTD	: Limited Şirket
MC	: Milletler Cemiyeti
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
6 B	: Berlin-Belgrat-Bosfor-Bağdat-Basra-Bombay

GİRİŞ

DOĞU AKDENİZ'İN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

Üç kıtanın ortasında bulunan Akdeniz, asırlarca bu havzada yaşayan toplumların ortak kullanım alanı olarak, siyasal ekonomik ve kültürel ilişkiler açısından başrol oynamış ve dünya uygarlığının gelişmesi ve yayılmasında en önemli etken olmuştur. Uygarlığın doğuşu ve yayılışında, özellikle Doğu Akdeniz limanlarının bunda büyük payı vardır. (Martal, 2011: 387) Bundan dolayıdır ki Doğu Akdeniz, uygarlığa siyasal, sosyal ve kültürel açıdan damgasını vurmak isteyen güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir.

Doğu Akdeniz derken aklımıza ilk olarak Ortadoğu'ya açılan bir kapı gelmektedir. Doğu Akdeniz aynı zamanda Ortadoğu'nun batıya açılan bir limanıdır. İşte bunun içindir ki Ortadoğu ile Doğu Akdeniz adeta birbirini tamamlayan bir terazinin iki kefeşi gibidir. Büyük güçler Doğu Akdeniz'de dengeleri koruyabilmek için her iki tarafa da aynı derecede ağırlık ve önem vermek durumunda kalmışlardır. İşte tarih boyunca güç dengesini ellerinde tutmak isteyen güçler, Ortadoğu'nun anahtarı olan Doğu Akdeniz'e sahip olmak istemişler, bunun sonucu olarak da bu bölgedeki çıkar mücadelesi, tarihin her döneminde aktörler değişse de, devam etmiştir. Bu mücadelelerin en önemlilerinden biri de şüphesiz İngilizler ve Fransızlar arasında yaşanan mücadeledir. (Kocabaş, 2003:23) Bu mücadelenin merkezini Osmanlı coğrafyasında emperyalist yayılcılığın bir özelliği olarak, diğer toplumlar üstünde hakimiyet kurma isteğinin yanısıra tüm doğayı ve insanlığı bilimsel olarak etnik, ileri-geri, gelişmiş-az gelişmiş, normal-suçlu, üstün-aşağı zihniyetler, toplumlar, diller, türler gibi ayrı sınıflara bölerek bu durumu hukuksal, irksal ve toplumsal öğretiler çerçevesinde ideal bir anlayış oluşturmaktadır. (Said, 1982:141) Emperyalist düşüncenin ihtiva ettiği bu anlamı, İngiltere ve Fransa'nın emperyalist ve sömürgeci anlayışı içerisinde birbirine karşı verdikleri mücadelede görmek elbette mümkün olacaktır. (Waylet ve Lackh, 2004: 163-164)

16. yüzyılın başlarında Akdeniz ticareti ile ilgilenmeye başlayan İngiltere, 1580 yılında Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ticari ayrıcalıklarla Akdeniz'deki durumunu sağlamlaştırmış ve zaman içerisinde elde ettiği ek ayrıcalıklarla bu durumunu daha da pekiştirmiştir. 1592'de kurulan Levant Company ile birlikte İngiltere'nin Akdeniz'deki ticari faaliyetleri kontrol altına alınmıştır. İngilizler Akdeniz ticaretindeki etkinliğini arttırmak için aralarında Kıbrıs'ın da bulunduğu Osmanlı ülkesinin birçok yerinde farklı amaçlarla konsolosluklar açmıştır. (Özkul, 2011:351) Nitakim Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden kapitülasyonlarla çeşitli ticari haklar elde etmesi bu iki devleti Doğu Akdeniz'de ekonomik çekişmenin eşiğine getirmiştir. (Çoruh, 2011:243)

İngiltere, Afrika ve Asya'da edindiği sıçrama kamplarından Avustralya'yı da kapsayan bir daire oluşturmak, Akdeniz'i ve Hint Denizi'ni bu dairenin içine alarak birer İngiliz gölü haline getirmek için büyük bir kararlılıkla uğraş göstermiştir. Dünya'nın öbür ucuna kadar uzanacak bu İngiliz köprüsünün Avrupa taraflarındaki ayakları 1704'te Cebel-i Tarık'ın ele geçirilmesi ve 1814 yılında Malta Adası'nın işgaliyle oluşmuştur. Söz konusu köprü'nün Afrika'daki ayakları da 1875 ve 1881 tarihlerinde atılmıştır ki bunların birincisi Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi ikincisi

ise Kahire'nin ele geçirilmesidir. Bu köprünün Asya karasındaki ayaklarının Şam ve Bağdat'ta kurulması düşünülmektedir. Bu iki şehir ve onlara bağlı olan bölgeler, yani Suriye ve Irak, bu devirde Osmanlı Devleti egemenliği altında bulduklarından köprünün buradaki ayakları henüz kurulamamıştır. Fakat bunu da gerçekleştirmek için sömürgecilik ve hakimiyet anlayışlarının bütün enstrümanlarını devreye sokmuştur. (Waylet ve Lackh, 2004: 163-164)

Sanayi çağı ve buharlı gemilerin icadı limanları, kentleri hatta küçük balıkçı limanlarını büyük bir oranda değiştirmiştir. Binlerce yıldır pek değişmeyen eski gemi inşa ve onarım yöntemleri, yelkenden ve ahşaptan kömürlü buhar kazanlarına ve demire uyarlanmıştır. (Bradford, 2004:399)

Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında gemilerde kullanılmaya başlanan buharlı makineler asrın ikinci yarısında gelişmiş ve yayılmıştır. Buharlı gemilerin kullanılması kıtalar arasındaki mesafeyi kısaltmış, nakledilen malın maliyetini düşürmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında elektrik dinamosunun icadı hidro-elektrik sanayinin zuhuru ve elektrik enerjisinin uzak mesafelere naklinin temini insanlığa büyük bir enerji kaynağı temin etmiştir. Daha sonra bunlara patlamalı motor ilave edilmiştir. Enerji kaynaklarının bolluğu makineleşmeye doğru gidişi hızlandırmıştır. El emeğinin yerini makinenin alması üretimi artırmış ve maliyet değerini düşürmüştür. Teknik ilerlemenin neticesi olarak doğan büyük endüstriye ham madde kaynakları ve üretim fazlasına pazar aramak mecburiyeti devletlerin dikkatini sömürgelere çekmiştir. Böylece Avrupa dışında müşteri ve pazar arama mecburiyeti hasil olmuştur. Bu gibi iktisadi sebeplerin yanı sıra gittikçe artan nüfusa yaşama alanı bulma endişesi ve Hristiyanlığı yayma çabası gibi sebepler de etkili olmuştur. Stratejik sebepler sömürgelerin korunması ve anavatanla irtibatlarının sağlanması İngiltere'nin sömürgecilik siyasetinde önemli bir yer tutmaktadır. (Çaycı, 1995:71-72)

Bu dönemde Doğu Akdeniz coğrafyasının jeopolitik ve stratejik öneminin yanı sıra sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginliklerini iyi değerlendiren sanayi devrimini tamamlamış batılı ülkeler 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyasi ve ekonomik durumdan da faydalanarak devletin maliyesini denetleme olanağını hazırlayacak olan sermaye transferi ve çeşitli ekonomik yatırımları temel alan yeni politik seçenekleri uygulamaya başlamışlardır. Bu da doğal olarak büyük devletler arasında bölge ile olan çıkarları göz önüne alındığında derin bir rekabeti beraberinde getirmiştir. (Yavuz, 1994:1-6) Napolyon'un Mısır seferi ile birlikte Akdeniz'in Hindistan yolu üzerindeki stratejik önemi keşfedildi. Aslında Napolyon'un hedefinde Doğu Akdeniz Havzası'nın ilerisi vardı. İşte İngilizleri tedirgin eden her şeyden önce buydu. Doğu İmparatorluklarına yönelik tehditler İngiltere'nin sömürgecilik anlayışına ve menfaatine ters düşüyordu. Bütün bunlar çerçevesinde İngiltere ve Fransa Akdeniz dünyasında kendilerine tutunacak bir yer edinme çabasına girmişlerdir. (Bradford, 2004:361; Özveren, 2006:15)

Bu nedenle bu politikanın ana çizgisi, 19. yüzyıl boyunca zaman zaman Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye, sonra desteklemeye, yeri geldiğinde de parçalamaya yönelik olmuştur. Asrın son çeyreğinde Süveyş ve Kıbrıs'a yerleşen İngiltere, Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından Osmanlı Devleti'ne yabancı müdahalesini istememekte ve onu desteklemeyi kendi politikasına daha uygun görmekteydi. İngiltere, Doğu Akdeniz'de Rusya ve Fransa'nın hakimiyet kurma

çabalarının önünde bir set oluşturmanın gayreti içinde olmuştur. Fransa ise Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da bazı bölgelere göz koymakla beraber İngiltere ile çatışma içerisine girmiştir. (Yavuz, 1994:1-6) Çünkü Fransa Mısır, Kızıldeniz, Suriye ve Basra Körfezi'nde İngiltere'ye nazaran güçlenmenin gayretindeydi. (Çoruh, 2011:243) Bu durum Osmanlı yöneticilerini yeni bir müttefik arayışlarına itecek ve Almanya ile ticari, ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerin gelişmesine ortam hazırlayacaktır. (Yavuz, 1994:1-6) Bu durum da Doğu Akdeniz'de yeni gelişmelere yol açacaktır.

Nitekim emperyalist ve sömürgeci politika takip eden batılı büyük devletler, asırlardan beri Ortadoğu'da hakimiyet kurmuş olan Osmanlı Devleti'ni parçalamak üzere harekete geçmişlerdir. Doğu Meselesi adı altında bu değerli topraklara sahip olan Türk Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla onu "Hasta Adam" ilan ederek, çeşitli defalar aralarında gizli anlaşmalarla paylaşacaklardır. Aralarında yaptıkları bu anlaşmalara dayanarak, Osmanlı Devleti'nin topraklarını fırsat buldukça yer yer işgal edeceklerdir. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya gibi devletler Osmanlı Devleti'nin uç kesimlerdeki topraklarını ele geçirmenin gayretinde olacaklardır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde sermayesi ve kültürüyle 19. yüzyıl boyunca önemli bir yer edinen Fransa bu Türk Devleti'nin parçalanması durumunda Suriye ve Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yerleşebilmenin gayreti içerisinde olmuştur. (Hatipoğlu, 2012:2)

Rusya güneyde Akdeniz'e bir çıkış bulmak, doğuda ise Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmak isterken (Eraslan, 1994: 230) İngiltere ise Hindistan deniz yolunu güvence altına almanın ve bölgedeki önemli maden yataklarına sahip olan bölgelere yerleşmenin gayretindeydi. Bunun yanı sıra Afrikanın güvenliği için Nil havzasını kontrol etme çabasıydı.

Bu emeller çerçevesinde batı emperyalizminin giderek artan siyasi baskıları 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne ekonomik bağımlılığı getirmekte gecikmemiştir. Sanayi Devrimi'nin hemen ardından, kendileri için hammadde kaynakları, yeni yeni pazarlar ve ucuz insan emeği arayan emperyalist güçler artık kendi iç sorunlarını bile çözmekte zorlanan Osmanlı Devleti'nde aradıkları kaynakların bulunduğunu görmüşler ve bu durum onların bölgeye daha fazla ilgi duymalarına yol açmıştır. (Albayrak, 1997:347) Böylece Osmanlı Devleti kısa bir sürede demiryollarının da etkisiyle İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Alman sanayi malları pazarına dönüşmüştür. (Albayrak, 1997:349) Böylece Osmanlı Devleti ve dolayısıyla Doğu Akdeniz birdaha çıkmamak üzere Avrupa'nın güdümüne girmiştir. (Özveren, 2006:15) Büyük devletlerin bölgedeki argümanlarını diplomasi ve kültür, elçilikler ve konsolosluklar, dini misyonlar, okullar ve binbir dalavere ile Osmanlı Devleti'nden koparılan imtiyazlar oluşturmuştur. Bu mücadele daha ziyade Mısır'da Süveyş Kanalı'nda, Cezayir'de, Filistin'de, Lübnan'da, Suriye'de, Çanakkale'de, İstanbul'da, Güneydoğu Anadolu'da ve Musul'da yaşanmıştır. (Hatipoğlu, 2013:394)

Bu bölgelerde kendi emellerini gerçekleştirmek için çeşitli argümanları kullananlardan biri de Almanya olmuştur. İngiltere ve Fransa gibi Alman emperyalizminin de bir yandan Osmanlı topraklarını çok verimli bir hammadde ve tarımsal ürün deposu olarak gördüğünü, bir yandan da bu ülkede stratejik üstünlük kurmaya yöneldiğine dikkat çeken Alman bilim adamı Lothar Rathmann, o

dönemdeki Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki politikası hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: (Albayrak, 1997:349)

“Alman emperyalizminin ideologlarının sürekli ileri sürdükleri gibi, Türkiye'nin sanayileşmesi türünden bir amaç asla güdülmüyordu. İngiliz, Fransız ve bütün emperyalistler gibi Alman emperyalizmi de, yalnızca sömürge ve yarı sömürgelerde ulusal sanayilerin kurulmasına karşı çıkmaklar kalmamakta, çok kez kendi meta ve sermaye ihraçları nedeniyle gelişmiş yerli sermayeyi yıkmakta, üretici güçlerin gelişmesini yavaşlatmakta ve Türkiye'nin bağımsız ekonomik gelişmesi için var olan koşulları ortadan kaldırmaktaydı.”

Kısacası Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonuna doğru serbest bir Pazar haline gelmekle kalmayacak, daha da kötüsü Osmanlı Devleti bir yarı pazar konumuna gelecektir. (Albayrak, 1997:349) Nitekim bu durum Birinci Dünya Savaşı'na ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar gidecektir.

Bu mücadelenin ekonomik boyutunu, bölgede kurulmak istenen demir ağlarıyla bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerini kendi ülkelerine taşıma yarışı oluşturmuştur. Tek gayeleri bölgeden ekonomik menfaat sağlamak olan bu emperyalist güçler, bölgedeki Arapları, Kürtleri, Ermenileri, Yahudileri ve Rumları kendi çıkarları doğrultusunda ustaca kullanacaklardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ FRANSIZ REKABETİNİN BAŞLAMASI

1. Mısır ve Cezayir'deki Mücadeleler

İngiliz-Fransız Mücadelesi Fransız İmparatoru I. Napolyon Bonapart'ın ünlü Napolyon Savaşları sonucu Avrupa Devletlerinin büyük bir kısmını yenerek kara Avrupasını hakimiyeti altına almasından sonra sıra, İngiltere'nin mağlup edilmesine gelmiştir. Fransa, İngiltere gibi üzerinde güneş batmayan imparatorluk haline gelmek istiyordu. Bu plan I. Napolyon'un şahsında ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda I. Napolyon'un ilk hedefi İngiltere oldu. I. Napolyon Manş Denizi'ni aşarak İngiltere'ye direkt saldırmayı riskli bulduğu için onu, Mısır üzerinden Hindistan'a giderek, dolaylı yolla çökertmeyi planlıyordu. (Kocabaş, 2003:23) Napolyon'un amacı İngiltere'nin Hindistan'a giden yolunu kesmekti. (Kırk, 1961:73) I. Napolyon hem İngiltere'yi hem de Osmanlı Devleti'ni çökertmek için Mısır'ı bir üs olarak kullanacaktır. Mısır'a yerleştikten sonra Suriye'yi alacak, buradan doğuya doğru hareketle İngiltere'yi Hindistan'da vuracak (Kocabaş, 2003:23) daha sonra Akdeniz'de üstünlüğü sağlayacak ve Kızıl Deniz'le Süveyş'ten geçen Hindistan ticaretinin yolunu ele geçirecek (Aubry, 1964:132-13) batıya doğru (Anadolu üzerinden) İstanbul'u işgal ile Türkleri buradan atacak ve Avrupa üzerinden Fransa'ya ilerlerken Avusturya'yı da ele geçirecekti. I. Napolyon'un Mısır'a saldırmasının temelinde bu politika yatmaktadır. (Kocabaş, 2003:23) I. Napolyon'un bu düşüncesi İngiltere tarafından engellenmeye çalışılacaktır. Çünkü 1756-63 yılları arasında cereyan eden Yedi Yıl Savaşları sonunda, İngiltere, Fransa'nın elindeki iki önemli ülkeyi ele geçirmiştir. Bunlardan biri Kanada diğeri de Hindistan'dır. Bilhassa Hindistan İngiltere için ekonomik bakımdan büyük önem arz etmektedir. Bunun için İngiltere, Hindistan'la Britanya adaları arasındaki deniz yolu bağlantısının güvenliğine büyük önem veriyordu. Bu bağlantıya da "İmparatorluk Yolu" denilmiştir. İngiltere'nin bu imparatorluk yolu da Mısır'dan geçiyordu. (Armaoğlu, 1983: 31)

Mısır, İngiltere'nin imparatorluk yolu açısından ne kadar önemli ise, Fransa için de "Doğu Yolu Projesi" açısından o derece önemliydi. Bilhassa 1786'da Fransız Dışişleri Bakanı Jean Coppin tarafından ortaya atılan projeye göre Fransa sırasıyla Cezayir, Tunus ve Mısır'ı alacak böylece Osmanlı Devleti'ni daha kolay kontrol etme fırsatını yakalamış olacaktı. Bu proje çerçevesinde I. Napolyon'un da amacı ilk önce Mısır'a hâkim olmak ve Akdeniz'i bir Fransız Gölü haline getirmektir. (Kocabaş, 1990: 131) Fransızları bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ı zaptetmeye sürükleyen diğer bir faktör de zengin Nil vadisinde yerleşerek Akdeniz sahilinde bir Fransız müstemleke imparatorluğu kurmaktır. (Karal, 194: 157) Böylece Napolyon, İngilizleri Doğu'daki mülklerinden kovacak ve Akdeniz'den geçerken de Malta'yı alacaktı. Fransa'nın Kızıldeniz'e ve ötesindeki Hindistan'a ulaşması için Süveyş'e bir kanal kazmayı planlıyordu. Fakat Napolyon'un tutkusu bunun da ötesindeydi. Çünkü Bütün Doğu'yu fethettikten sonra Türkiye üzerinden geri döneceği Osmanlı Devleti'ni da hakimiyet altına alacağı ve Avrupa kuşatmasını tamamlayacağı günü bekliyordu. (Bradford, 2004:364)

Napolyon, Doğu Projesi'ni gerçekleştirme uğrunda 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'yi işgal ederek Mısır seferine başladı. Kölemen Beylerini cezalandırmak için Mısır'a geldiğini söyledi ise de kimseyi inandıramadı. Belli ki gizli bir amacı vardı. Bu da İngiltere'yi Hindistan'da çökertmek, Mısır'ın ekonomik zenginliklerinden faydalanmak ve Fransız İhtilali'ni yaymaktı. Napolyon'un bu gizli amacını anlayan İngiltere Amiral Nalson'u, Napolyon'un peşine düşmekle görevlendirdi. Napolyon'un donanmasını Ebubekir Koyu'nda yakalayan Amiral Nalson, 1 Ağustos 1798'de Napolyon'un donanmasını oracıkta yaktı. Bu, Mısır ve Hindistan üzerindeki İngiliz-Fransız rekabetinde Fransa'ya vurulacak darbenin ilk işareti oldu. Nitekim Fransa'yı Mısır'dan çıkarma düşüncesi Osmanlıyı, İngiltere'yi ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmıştır. (Kocabaş, 1999: 69) Çünkü Fransızların Osmanlı toprağı olan Mısır üzerinden Akdeniz'i hâkimiyet altına almaları, bilhassa Ege Adalarına yerleştikten sonra müstakil bir Yunanistan yaratmak istemeleri Rusya'nın hiç de hoşuna gitmezdi. Zira bu durumda gerek İstanbul ve Boğazlara ve gerekse Balkanlara yerleşmek Rusya açısından zorlaşacaktı. Bu durum İngiltere'nin şark siyaseti için de tehlike arz ediyordu. (Karal, 1983: 6)

Böylece İngiltere ve Rusya'nın siyasi menfaatlerinin Fransa tarafından tehdit edilmesinin yanısıra Osmanlı Devleti'nin de bu devletleri Fransa'ya karşı yanına çekmek istemesi sonucu 3 Ocak 1798'de Rusya ile 5 Ocak'ta da İngiltere ile ittifak anlaşmaları imzalamasına neden olmuştur. (Kocabaş, 1999: 69) Bu doğrultuda Osmanlı Devleti tarafından Fransız gemilerinin Osmanlı Devleti limanlarına kabul edilmemesi ve özellikle İngiliz gemilerine yardım edilmesi konusunda taşralara emirler yazılmıştır. Bu durumdan Rus gemileri de yararlanacaktır. Bunun üzerine üç devlet Napolyon'u Mısır'dan çıkarmak için harekete geçmiş, Aralık 1798'de Doğu Akdeniz'de karadan ve denizden çembere alınan Napolyon, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Suriye üzerine yönelip Akka Kalesi'ni kuşatmıştır. Bir Türk generali olan Cezzar Ahmet Paşa karşısındaki acizliğinin yanı sıra karadan ve denizden ikmal yolları kesilen Napolyon tekrar Mısır'a çekilmek zorunda kalmıştır. Fransızlar bir süre İskenderiye Kalesi'nde direndilerse de sonunda sulh istemek zorunda kalmışlardır. 23 Haziran 1801'de Fransız kuvvetlerin Mısır'ı terk etmesi şartıyla sulh antlaşması imzalandı. Böylece 19. yüzyılın başında Doğu Akdeniz'deki İngiliz-Fransız mücadelesi İngilizlerin zaferiyle sonuçlanmıştır. 1799–1802 Mısır savaşları sırasında İngilizler, Malta ve İyonya adalarını Fransızların elinden almış ve böylece I. Napolyon'un “Doğu İmparatorluğu” kurma projesi ve İngiltere'yi Hindistan'da çökertme planının ilki başarısızlığa uğramış oluyordu. (Ahmet Cevdet Paşa, 1984:1700-1701; Kocabaş, 1999: 69) Böylece İngiltere'nin Mısır'daki pozisyonunun güçlenmesinin yanı sıra Hindistan güvence altına alınmış, Ortadoğu'da İngiliz hükümlerini Fransızlara üstün gelmiştir. (Kırk, 1961:76)

1792'den 1815'e kadar süren Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları, Avrupa'nın savaş alanlarında, dünyanın büyük okyanuslarında ve sonunda doğu Akdeniz'de yürütülmüştür. Fakat bu durum Fransa açısından hüsrana sonuçlanmıştır. Fransızları devrimci ateşi şu yada bu şekilde Avrupa'da neredeyse her ulusa karşı yöneldiği halde, denizlerdeki çatışma büyük ölçüde İngilizlerle Fransızlar arasında cereyan etmiştir. Fakat galip olan genellikle İngiltere olmuştur. (Bradford, 2004:354-355)

İngilizlerin ve Fransızların, Doğu Akdeniz'de başlayan bu mücadelesi 1801 de Mısır'ı tahliye etmeleriyle sona ermemiş, bilakis yeni mücadelelere zemin

hazırlamıştır. Çünkü bu mücadeleyle Mısır'ın ehemmiyeti açığa vurulmuştu. Napolyon'a göre "Mısır'a hâkim olan Avrupa kuvveti Hindistan'a hâkim olur"du. Fransa hep bu ideal çerçevesinde hareket etmiş, Mısır'daki her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. (Altundağ, 1998: 23; Lenczowski, 1952: 13)

Fransa'nın Mısırda değerlendirmeye çalıştığı fırsatlardan biri de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dır. Napolyon, Mısırda Osmanlı hâkimiyetine karşı cephe alan Kölemenleri bir hayli yıpratmış bu da yeni bir idareye zemin hazırlamıştır. (Altundağ, 1998: 23)

Bu gelişmeler üzerine Mısır'da zayıflayan Kölemen beyleri bir zamanlar kendilerine karşı savaşmış olan Napolyon Bonapart'tan Osmanlı Devleti'ne karşı yardım istemeye başlamışlardır. Bunun üzerine Babiâli, Mısır'da kuvvetli bir idarenin ancak kuvvetli bir şahsiyet olan Mehmet Ali Paşa tarafından sağlanacağını düşünerek Mehmet Ali Paşa'yı 1804'te Mısır valiliğine atamıştır. Geçmiş yıllarda Fransız ordularının çekilmesinden sonra Mısır Paşalığına yükselen Mehmet Ali Paşa, Fransa'ya yaklaşmaya başlamıştır. (Karal, 1970:132) Fransa da bu çerçevede Mısır'ı dizayn etmek ve burayı gizliden gizliye Fransa'nın kontrol alanı haline getirmek için buraya modern teknik eğitimcilerini, doktorlarını, mühendislerini, ve araştırmacılarını göndererek hem Mısır'ı modern çağa ayak uydurmaya çalışıyor hem de burayı kendi hegemonyası altına almanın gayretini içerisine girmiştir. (Kırk, 1961: 77) Böylece Mısır ordu ve donanması da Fransız subaylarının yardımıyla kurulmuştur. Açıkçası Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki siyaseti, Fransa'nın Mısır'daki siyasi varlığını anlatmaktaydı. Mehmet Ali Paşa, aynı zamanda Akdeniz'de İngiliz ihtiraslarını sınırlandırma bakımından da Fransa'nın değerli bir dostu idi. Fransızlar, Mısır'ın Padişaha ait olmaktansa, daha çok Mehmet Ali Paşa'nın elinde kalmasını her bakımdan çıkarları için daha elverişli görüyorlardı. Böylece Fransa askeri olarak Mısır'a hakim olamamışsa da Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı modernizasyonu çerçevesinde Mısır'daki etkisini devam ettirmiştir. Mısır'daki Mehmet Ali Paşa ile etkileşim içinde olan Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ikinci hedefi Cezayir olmuştur. (Karal, 1970:132) Bu da bize Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yayılma düşüncesinden vazgeçmediğini göstermiştir. Bu uğurda Fransa 13 Haziran 1830'da Cezayir'e saldırarak burayı ele geçirmiştir. Fransa'nın buradaki amacı Cezayir'i ele geçirip Mısır hâkimi olan Mehmet Ali Paşa ile daha yakın ilişkiler kurup Kuzey Afrika'da kendi kontrolü altında bir Arap imparatorluğu kurmaktır. (Armaoğlu, 1973: 109)

Cezayir'in Fransa tarafından işgaline ilk tepki yine İngiltere'den gelmiştir. İstanbul'daki İngiliz sefiri Ponsonby, Osmanlı Devleti'ni işgal olayını protesto etmesi için sıkıştırdı. Osmanlı Devleti de 31 Mayıs 1831'de Fransa'ya, Cezayir'in iadesi için bir nota verdi. Fransa ise bu notayı cevapsız bıraktı. (Kocabaş, 1990: 136)

Bu arada Osmanlı Devleti, Fransa'ya tek başına karşı koyacak güçte değildi. İngiltere de ülkedeki siyasi çekişmelerden dolayı Fransa ile mücadeleye girişmemiştir. (Armaoğlu, 1973: 110) Bu durumda Fransa ile tek başına mücadele etmek zorunda kalan Cezayir halkı, Abdulkadir önderliğinde mücadeleye girerek 1832'den itibaren Cezayir'de Fransa'ya karşı yerleşik devlet düzeni oluşturmaya çalışacak, bunda da bir nebze olsa başarıya ulaşacak olan Abdulkadir, 20 Aralık 1847'de Fransa karşısında yenilerek bu mücadeleye son verecektir. Böylece Fransa da Cezayir'e yerleşecektir. (Danziger, 1988: 246)

1.1. Mehmet Ali Paşa İsyanı Karşısında İngiltere ve Fransa'nın Tutumu

Fransa'nın, Cezayir'i işgali ve Mısır ile ilişkileri Fransa'yı, Doğu Akdeniz'de İngiltere'ye karşı öne geçirmiştir. Böylece Fransa gözünü Kuzey Afrika'ya dikmiştir. Bu emeller çerçevesinde Fransa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile daha da yakından ilgilenmeye başlamıştır fakat bu durumu İngiltere hoş karşılamamıştır. Bu arada Mısır'da Fransa tarafından desteklenen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir.

Bu isyanın en önemli sebebi şudur: Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan ona Mora, Girit ve Suriye valiliklerinin verilmesi karşılığı, Yunan isyanının bastırılmasında yardım etmesini istenmiş, yardıma gelen Mehmet Ali Paşa birliklerinin de yardımıyla Osmanlı Devleti isyanı bastırmıştır. Fakat Büyük Devletlerin fiili müdahalesi sonucu Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasının yakılması üzerine Mehmet Ali Paşa'nın yardımları istenen sonucu vermemiş, Navarin olayı üzerine İbrahim Paşa'da müttefiklerle anlaşıp kuvvetlerini Mora'dan çekmiştir. Padişahın izni olmadan Mısır kuvvetlerinin Mora'dan çekilmesine padişah çok kızmıştır. Mehmet Ali Paşa'ya vaadedilen Girit ve Suriye valiliklerini istemesi Osmanlı Devleti'ni çileden çıkarmıştır. Fakat Osmanlı Devleti yine de Girit valiliğini Mehmet Ali Paşa'ya vermiştir. Mehmet Ali Paşa Girit'in yanı sıra Suriye valiliğini de istemektedir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'dan kurtulmanın yollarını ararken bu durumu İstanbul'daki ajanları vasıtasıyla öğrenen Mehmet Ali Paşa Suriye'yi kendi gücü ile almaya karar vermiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki baskıcı yönetiminden kaçan binlerce Mısır'lı Suriye'ye sığındı. Mehmet Ali Paşa Akka Valisi Cezzazade Abdullah Paşa'dan bunların iadesini istedi. Paşa'da bunları iade etmemiştir. (Armaoğlu, 1997: 197-199) Bütün bunları bahane eden Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'yı 1 Kasım 1831'de ordusuyla birlikte Suriye üzerine sevk etmiştir. 27 Mayıs 1832'de Akka düşmüş ve 9 Temmuz 1832'ye kadar bütün Suriye Mehmet Ali Paşa'nın kontrolüne girmiştir. Mehmet Ali Paşa'dan baş edemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti'nin, Büyük Devletlerin yardımına başvurmadan başka çaresi kalmadı. İngiltere'ye yardım talebini ulaştırmak için Namık Paşa Londra'ya gönderildi. Namık Paşa Londra'ya giderken Paris'e uğramış, Fransız yöneticilerinin yardımını değil arabuluculuğunu bile istememiştir. Çünkü Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı destekliyordu. Sonra Fransa'nın 1828'de Mora'ya asker çıkarıp Yunanlılara yardımcı olması, hele de 1830'da Cezayir'i işgali, Osmanlı Fransız ilişkilerini bozmuş, bu durum Mehmet Ali Paşa isyanı ile daha da artmıştır. Fransız halkı Yunan isyanının kahramanları için gösterdiği hayranlığı, Mehmet Ali Paşa için de göstermeye ve onu desteklemeye başlamışlardır. Çünkü Mehmet Ali Paşa, Akdeniz'de İngiliz ihtiraslarını sınırlandırmak bakımından Fransa'nın değerli bir dostu idi. Görülüyor ki Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı, onun şahsında Mısır'ı kendi sömürgeleri haline getirmek ve Doğu Akdeniz'e hâkim olmak için kullanmak istiyordu. Fakat bütün bunlar İngiliz siyasetince hoş karşılanmıyordu. Bu sebepten Mehmet Ali Paşa'ya daha Mısır'a vali olduğu günlerden beri cephe alan İngiltere, onu burada güç durumda bırakmak için Kölemen beylerini aleyhine tahrike başlamıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa kuvvetli müdahaleci idaresiyle Mısır ve Suriye'yi İngiliz ticaretine kapatmıştır. (Kocabaş, 1990: 246)

Bu arada Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonucu Mısır kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelmesi İstanbul'da büyük heyecana sevk olmuştur. Buranın Mehmet Ali

Paşa'nın eline geçmesinden korkuluyordu. Bu sırada İngiltere'den yardım konusunda alınan cevap da olumsuz gelince, Sultan II. Mahmut ister istemez Rusya'nın yardım çağrısına evet demiş bunun üzerine Rus filosu, İstanbul'u Mısır kuvvetlerine karşı korumak amacıyla 8 Şubat 1833'te Büyükdere'ye gelip demirlemiştir. (Kocabaş, 1990: 246) Bu durum Fransa'yı ve İngiltere'yi tedirgin etti. Bunun üzerine Fransa bir anlaşma için çalıştı. Fakat bu anlaşmanın Mehmet Ali Paşa lehine olması için gayret gösterdi. İngiltere ise Fransa'nın bu faaliyetlerini hoş karşılamamıştır. Şimdi ortaya çıkan durum her ikisinin menfaatleri için de tehlikeli idi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yardım isteğine anında cevap veren Rusya, savaş gemilerini boğazlara getirmişti. Bu sebeple ortak bir tavır alarak Mehmet Ali Paşa'ya barış konusunda baskı yaptılar. Nihayetinde Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında 14 Mayıs 1833'te Kütahya Anlaşması imzalandı. Buna göre Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerinden başka Suriye de verilmiştir. Ayrıca oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğinden başka Adana'nın Muhassıllığı yani oranın vergilerini toplama hakkı verilmiştir. Böylece Mehmet Ali Paşa ayaklanmasından doğan buhran sona eriyordu. (Armaoğlu, 1973: 118)

Fakat İngiltere ve Fransa'nın bir hedefi daha vardı o da Rusya'yı İstanbul ve Boğazlardan uzaklaştırmaktı. Bu uğurda Osmanlı Devleti'ne sürekli baskı yaptılar ve nihayetinde Rus askerleri 8 Temmuz 1833'te Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzaladıktan iki gün sonra İstanbul'dan ayrıldılar. (Armaoğlu, 1973: 118) Biri gizli olmak üzere 7 maddeden oluşan bu antlaşmanın genel ifadesi, herhangi bir taraf saldırıya uğrarsa diğer taraf onun yardımına koşacak fakat yardıma gelen tarafın masrafları yardım isteyen tarafından karşılanacaktı. (Altundağ, 1998: 151)

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan sonradan haberdar olan İngiltere ve Fransa bu durumu protesto etmek için Çanakkale Boğazı girişine geldiler. Bu antlaşma ile küplere binen İngiliz Başbakanı Palmerston, Fransa'ya boğazları birlikte zorlayarak Karadeniz'e geçip burada Rus filusunun tahrip edilerek İstanbul ve Boğazlar için devamlı tehdit olmaktan çıkarılmasını bile teklif etti. (Kocabaş, 1999: 122)

İngiltere'nin bütün endişesi Doğu Akdeniz'in yanısıra Ortadoğu ve Hindistan'da güvenliğin sağlanması idi. İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik tedbirleri vardı. Bunların başında Türkiye'yi Rusya'ya karşı reformlarla güçlendirmektir. Bu bağlamda orduyu ıslah için İngiliz subayları gönderildi. Asıl büyük girişim sosyal ve idari ıslahatı kapsayacak olan 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı olacaktır. Hatta buna nezaret için Stratfort Canning Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmıştır. (Kocabaş, 1999: 122) İngiltere'nin, Canning'i Büyükelçi olarak İstanbul'a atmasının başlıca sebebi, Türkiye'de İngiltere'nin politikası için bir köprübaşı bulundurmak, Osmanlı Devleti'nin Fransızlarla anlaşmasını önlemektir. (Poole, 1959: 20) Bu arada Canning, Osmanlı Devleti'nin içerisindeki unsurlarla da yakından ilgileniyordu. Osmanlı Devleti içerisindeki Ermeniler, Yahudiler, Rumlar, Dürziler, Maruniler, Dönmeler, Nasturiler ve Yezidiler de Canning'le hep diyalog içerisinde bulunmayı kendi menfaatleri açısından önemli buluyordu. (Poole, 1999:82) Bu da İngiltere'nin Osmanlı yönetimi içerisinde sızmasında Fransa karşısında İngiltere'yi öne geçirmiştir. İngiltere'nin bu yöndeki yayılışı devam ederken Bağımsızlığını kazanmak isteyen Mehmet Ali Paşa'nın ikinci kez ayaklanması ve 14 Haziran 1839'da Nizip'te Osmanlı Devleti'ni yenmesi, Avrupa Devletlerini harekete geçirdi. Bu gelişmeler

üzerine 15 Temmuz 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Türkiye arasında "Londra Protokolü" imzalandı. (Kocabaş, 1999: 122) Fakat bu görüşmeye Fransa katılmadı. Fransa'nın Londra Protokolüne katılmamasının en önemli sebebi Mehmet Ali Paşa'yı desteklemesiydi. Ancak Fransız Başbakanı Thiers'in iktidardan düşmesi ile yeni kurulan Fransız Hükümeti, Mısır'a yardımdan vazgeçti. Bu durum da tam İngiltere'nin istediği gibi olmuştur. (Kurdakul, 1976: 67)

Bütün bu gelişmelerden sonra Londra Protokolüne müteakip Mehmet Ali Paşa'ya Londra Protokolüne imza atan devletler tarafından 10 günlük bir nota verildi. Böylece Mehmet Ali Paşa müttefiklerin askeri baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kaldı. (Kocabaş, 1999, 122) II. Mahmut'tan sonra padişah olan Abdulmecid, Avrupa Devletlerinin de yardımını alarak Mehmet Ali Paşa kuvvetlerini Şam'dan çıkarmıştır. Fransa'dan beklediği yardımı göremeyen Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın kendisinde kalması karşılığında 25 Kasım 1840'ta anlaşmayı kabul etmiştir. (Bostancı, 2006:38) Bu gelişmeler üzerine Büyük Devletler de 30 Ocak 1841'de Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'ya verilmesini kararlaştırmışlardır. Osmanlı Devleti, 22 Mayıs 1841'de bir fermanla bunu onayladı. Böylece Büyük Devletler ilk defa Türkiye'nin içişlerine müdahale ederek bir eyaletin statüsünü belirlemiş oluyorlardı. (Kocabaş, 1999, 122) Buna göre Mısır, Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminden koparılıyordu. İngiltereye göre ise Fransa'nın Mısır üzerindeki nüfuzu da kırılmış oluyordu.

1830–1841 Mısır buhranından en karlı çıkan devlet İngiltere olmuştur. İngiltere, Mısır'a yerleşme çerçevesinde Fransa'yı Mısır'dan (Kocabaş, 1999, 122) çıkardığı gibi Rusya'yı da Boğazlardan uzaklaştırmış ve Osmanlı Devleti üzerinde de hakimiyetini güçlendirmiştir. (Marriott, 1924: 244-245)

2. Lübnan Bunalımı

Doğu Akdeniz'de, özellikle 1840'tan sonraki yirmi yıllık dönemde, meydana gelen hadiselerin ana sebebini İngiltere ile Fransa'nın Suriye'deki uzantıları oluşturmaktadır. Lübnan'ı kendilerine nüfuz alanı olarak seçen bu devletler, yerli ahalden oluşturdukları tarafları kullanarak kendi politikalarını gerçekleştirmek için kendilerine yakın olanı diğerine karşı örgütlemişlerdir. Dış güçlerle çıkar ilişkilerine giren Rum, Marunî ve Dürzî toplumları da bu devletlerin bölgede nüfuz kurmalarına öncülük etmişlerdir. Yirmi yıllık devrede meydana gelen her olayın altında görülen dış tahrik, her seferinde bölgeye gönderilen müfettiş raporlarıyla tespit edilmiştir. (Akar, 1996: 13)

Lübnan bunalımındaki en büyük etken şüphesiz İngiltere ve Fransa'nın Suriye'deki nüfuz mücadeleleridir. Bu mücadelenin Lübnan'ı iki ayrı kampa ayırdığını, Dürzîlerle Marunîler arasındaki uçurumun genişlemesine yol açtığını kabul etmek gerekirse bunun başlıca sorumluluğunun Avrupa devletlerinin üzerine düştüğünü de gözden kaçırmamak gerekir. (Ülman, 1966:28) Çünkü büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne dayatmaya çalıştıkları yeni düzenlemeler çerçevesinde Osmanlı Devleti, Lübnan'da emirlik sistemini değiştirerek ülkede iki güçlü topluluk olan Marunî ve Dürzîleri dikkate alarak ülkeyi iki idari bölgeye ayırıp Osmanlı valiliğine bağlı "İki kaymakamlık" sistemi oluşturmuştur. Ancak bu yeni idari örgütlenme de başarılı olamamış birbirleri ile ekonomik siyasi ve askeri bir güç rekabeti içine girmiş olan Dürzîlerle Marunîler arasında iç savaşı andıran bir

mücadele şiddetlenmesine sebep olmuştur. (Acar, 1989:18) Bu kaymakamlık düzenini Osmanlı Devleti'ne dikta ettiren yine dış güçler olmuştur. Lübnan olaylarında bu iki kaymakamlık düzeninin etkileri olduğu düşünülse de bu tamamen büyük devletlerin böl parçala ve yönet taktiklerinden başka bir şey değildir. Lübnan'da İngiliz ve Fransız görevlilerinin 1846 yılından sonra yaptığı çalışmaların da çıkan karışıklıklarda etkili olduğu söylenebilir. Lübnan'da Marunîler yararına bozulacak bir dengenin bütün Suriye bölgesini Fransız nüfuzu altına sokmasından korkan İngiltere, 1846 ve 1860 yılları arasında kaymakamlık düzeninin savunmuştur. 1860 yılı yaklaştıkça III. Napolyon, ortaya bağımsız bir Suriye tasarısıyla çıkmaya başlamıştır. III. Napolyon'un Suriye'de bağımsız bir Suriye kurmayı düşünmesinin nedenlerinden biri de Süveyş Kanalı meselesidir. (Ülman, 1966: 30)

İngiltere, III. Napolyon'un bu düşüncelerini anlamakta gecikmedi. İngiltere Marunîleri destekleyen Fransızlara karşı Dürzîleri desteklemeye devam ediyordu. Bütün bu gelişmeler Marunî-Dürzî çatışmasına neden olacaktır. Bu çatışma, Kuzeyde feodal denetime karşı tepkilerden doğan iç bölünmelerin Marunîleri zayıflatmasına karşılık, Dürzîler birlik içerisindeydiler ve kendi bölgelerinde bir derece özerkliğe sahip bulunuyorlardı. Kuzeyde büyük Marunî aileleri mukataa olarak ellerinde bulundurdukları vergilerini ödedikleri sürece hiçbir dış müdahale olmaksızın yönetilmekteydi. Ancak din adamlarının kıskırtmaları Marunî köylüleri huzursuz etti. Bu durumdan huzursuz olan Marunî köylüleri 1858'de Taniyus Şahin adında bir demircinin önderliğinde ayaklandılar ve bir Köylü Cumhuriyeti kurdular. Feodal aileleri zayıflatan her şey kendileri için yararlı olduğundan bölge yöneticileri ve Marunî din adamları bu ayaklanmayı gizlice destekledi. Bu sırada Müslümanlar da Islahat Fermanı'nda Müslüman olmayanları kapsayan eşitlik maddelerine tepki göstermeye başlamışlardı. İngilizlere de Fransızları Marunîler üzerindeki etkisine karşılık Dürzîlere silah gönderiyordu. Marunî bölünmesinden de güç alan Dürzîler ve Sünniler bu durumdan yararlanıp kendi egemenliklerini yeniden kurmaya kalkışınca toplumlar arasındaki ilişki giderek gerildi. Bu gelişmeler üzerine 27 Mayıs 1960'ta bir grup Marunî bir Dürzî köyünü bastı. (Shaw ve Kural, 1983:185; Özkaya, 2002:18) Kıyım ve karşı kıyımlar birbirini kovaladı, çatışmalar Suriye'ye de sıçradı. Sonunda her dinden yedi bin ile on iki bin arası insan ölmüş, 300 köy, 500 kilise, kırk manastır ve 30 okul yakılıp yıkılmıştır. Nihayetinde Müslüman-Hristiyan çatışması sonucu her iki taraftan büyük kayıplar verildi. Bunun sonucunda olay uluslar arası bir boyut kazandı. Dışişleri bakanı Fuat Paşa bölgeye sorunları çözmek için geldi ise de Avrupa Devletleri Paris Barışını desteklemek bahanesiyle müdahaleye girişti. Fransa bir filo gönderdi, İngiltere de bölgenin Fransız etkisine girmesini kendi açısından bir tehdit olarak algılıyordu. (Shaw ve Kural, 1983:185)

Burada amaç İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarlarını korumak istemeleri olmakla beraber, hadise öncelikle Rusya'ya daha sonra ise birbirlerine karşı verdikleri Ortadoğu mücadelesiydi. Ortadoğu sömürge yollarının güvenliği, Fransa'nın Çukurova pamuk üretim kaynaklarını denetimi altına almak istemesi gibi meseleler bu iki devleti Lübnan'da karşı karşıya getirmiştir. (Özkaya, 2002: 24)

İngiltere Hükümeti, kendisini Lübnan'da emniyete almak ve Fransız askerlerinin icraatını iyice sınırlamak için 25 Temmuz'da şu kararı aldı: "Fuat Paşa'nın aracılığı esas olmalıdır. Meseleye bir çözüm getirmek için aralarında İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu bir komisyon kurulmalıdır. Bölgeye Fransa'nın yanında İngiltere ve diğer Avrupa devletleri de asker

göndermeli, bu birlikler, karaya çıkmayarak sahilde beklemeli Avrupa askeri gücü en çok altı ay kalmalıdır.” Bu kararlar ve gelişmeler üzerine İngiltere Beyrut sahillerine donanmasını gönderdi. (Kocabaş, 1990:293)

Bu kararlar alınırken Fransız askerleri General Baulfort d’Hautpol komutasında 16 Ağustos’ta Beyrut’a çıkarma yapmaya başladı. Fuat Paşa İngilizlerle işbirliği yaparak, Fransız birliklerinin Beyrut haricine çıkmasını önlemeye çalıştı. Bu durumda Fuat Paşa suçluları bizzat kendisinin cezalandıracağını söyleyerek Fransa’nın müdahalesini önlemeye çalıştı. Bu çerçevede Fuat Paşa Şam’a gidip bu karışıklığın çıkmasına öncülük edenleri astırdı. Amaç otoritesini güçlendirmek ve Fransa’nın Şam’a girmesini önlemektir. Bu sırada İngiliz filosu Beyrut sahillerinde bekliyordu. İngiltere 5 Eylül 1860’ta kararlaştırılan çözüm komisyonunun bir an önce toplanıp buhranı gidererek, Fransız birliklerinin Lübnan’dan en kısa zamanda uzaklaştırılması için yoğun çaba harcıyordu. (Kocabaş, 1990:293)

Nihayetinde 9 Haziran 1861’de bir anlaşmaya varılarak Birleşik Lübnan Anayasası olan “Lübnan Nizamnamesi” oluşturuldu. (Spagnola, 1977: 41) Böylece Lübnan meselesi çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre Lübnan’a Hristiyan bir vali atanacak, bütün Lübnan için merkezi yönetim meclisi kurulacak, mecliste iki Müslüman, iki Dürzî, iki Katolik Rum, iki Ortodoks Rum, iki Marunî, iki Müstevir Rum bulunacaktı. Böylece Lübnan’a milletler arası garanti ile korunan muhtariyet derecesinde bir statü verilmiştir. (Kocabaş, 1990: 293) Böylece Lübnan Osmanlı’dan biraz daha koparılmış oluyordu. (Spagnola, 1977: 41) Lübnan Osmanlı Devleti yıkılana kadar bu statüde kaldı. Fakat Lübnan bunalımı Doğu Akdeniz’deki İngiliz-Fransız rekabetini iyice kızıştırdı. Çünkü Fransa, Lübnan bunalımıyla Suriye bölgesini kontrolü altına alacağını düşünerek buraya asker çıkarmış fakat bu düşüncesi yine İngiliz engeline takılmıştır. Böylece Fransa’nın Lübnan’daki bağımsızlık isteği sadece muhtariyete dönüşmüş oldu. İngiltere bu çabaları sonucu Fransa’yı yine Hindistan yolundan uzaklaştırmayı başarmış oluyordu. (Kocabaş, 2003: 76)

3. İngiltere ve Fransa’nın Süveyş Kanalı Stratejisi

Mısır’da, Akdeniz’le Kızıldeniz’i birbirine bağlayarak Avrupa’nın Uzakdoğu ile olan yolunu kısaltmak için bir su kanalı projesi Firavunlar zamanından beri gündemde idi. Nihayet bu, Fransızların teşebbüsü ile 25 Nisan 1859’da kazılmasına başlanan kanalın, 15 Aralık 1869’da açılması ile gerçekleşecektir.

Fransa, Mısır’daki nüfuzundan faydalanarak daha Mısır valisi Mehmet Ali Paşa zamanında Süveyş Kanalı’nın açılması için paşadan bir imtiyaz anlaşması koparmanın peşine düşmüştür. Fakat Mehmet Ali Paşa buna yanaşmamıştır. Çünkü Mehmet Ali Paşa “Boğazlar, Osmanlı Devleti’nin felaket sebebi oldu. Ben de Mısır’da bir boğazlar meselesi yaratmak istemem.” demiştir. (Öztuna, 1977:110-111; Kocabaş, 2003: 77)

Mehmet Ali Paşa gibi İngiltere de bu kanalın açılmasını istemiyordu. Çünkü kanal açılırsa bu kanal bir Fransız eseri olacak ve Fransa’nın Süveyş Kanalı ve Mısır hâkimiyeti sonucu Hindistan yolu tehlikeye girecekti. İngiltere, Süveyş Kanalı’nın açılmaması için bütün çarelere başvurdu. İngiltere Mısır’da yabancı bir devletin ve bilhassa Fransa askeri hâkimiyetinin yerleşmesini hoş görmüyordu. (Rohde, 1932: 7)

Fakat İngiltere'nin gösterdiği bütün güçlülere rağmen Sait Paşa Hidiv olunca Mısır'ın ekonomik ve ticari yönden kalkınacağını düşünerek Fransızların teklifine evet dedi. Fransız mühendis ve müteşebbis Ferdinand De Lesseps ile 20 Kasım 1854'te İmtiyaz Antlaşması imzalandı. (Kocabaş, 2003:77) Fransızlar Süveyş Kanalı açma iznini alınca İngilizler bu kanalın kendilerine kapanması halinde Hindistan ile doğrudan doğruya stratejik bir irtibatı kendi başlarına temin etmek çaresini düşündüler. Aynı zamanda Süveyş Kanalı'yla da rekabet etmek istiyorlardı. İngilizlerin Süveyş Kanalı'na alternatif bu projesi Hayfa'dan hareketle Esdrelon Ovası'ndan geçerek ve deniz seviyesinden 393 metre çukurda Ghor Vadisi'ni doldurarak Araba Vadisi'nden geçtikten sonra, Akabe'de Kızıldeniz'e varacak bir Akdeniz Lut Gölü ve Kızıldeniz Kanalı inşa etmekten ibaretti. (Pichon, 1939: 84)

Bu, İngiltere'nin Hindistan yoluna ilk alternatif düşünme çabası değildi. İngiltere, daha önce Urfa ve Bilecik'te bir tersane kurarak burada Dicle ve Fırat nehirlerinde kullanmak üzere buharlı gemi inşasına girişmişler, iki gemiye de deneme seferi yaptırmışlardır. Ası Nehri ile Fırat Nehrini birleştirerek Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak ve İskenderun'dan Basra'ya demiryolu yapmak gibi düşünceleri de vardı. (Ahmetbeyoğlu ve Afyoncu, 2001: 128)

Nitekim Fırat ve Dicle nehirlerinde vapur işletmesi imtiyazı 11 Şubat 1914'te İngiltere tarafından tekrar gündeme getirecekler ve Osmanlı Devleti adına İbrahim Hakkı Paşa ve İngiltere adına Edward Grey arasında yapılacak olan anlaşmayla bu imtiyazını sağlama almaya çalışacaktır. (Kurşun, 2004: 148)

İngiltere Süveyş Kanalı'na alternatif projeler geliştirmeye çalışırken Fransızların büyük çabaları sonucu 1866'da Osmanlı Devleti'nden aldıkları onayla (Kırk, 1961: 82) Süveyş Kanalı 15 Aralık 1869'da hizmete açıldı. Bu kanalın uzunluğu yüz mildi. Projeye başlangıçtaki itirazlarına rağmen kanaldan en çok yararlanan İngilizler olmuştur. İşletmeye açıldığının ilk yılında 564.915 grostonluk 486 tekne kanalı kullanmış ve bu gemilerden 206.373 sterlin alınmıştır. Bu rakam beş yıl içinde üç katına çıkmıştır. O sırada İngiltere Başbakanı olan Benjamin Disraeli kendi başına kabine adına ünlü bankerlerden olan Rothschild'ten dört milyon pound borç almış Hidiv İsmail Paşa'nın hisselerini almak için fırsat kollamıştır. Nihayet, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın dış borçlarını ödeyememesi sonucu kanal hisse senetlerini satılığa çıkarması İngiltere'ye bir fırsat verdi. (Bradford, 2004:397-398; Kocabaş, 1990: 304) İngiltere 1875'te Hidiv'den dört milyon liraya 177.000 tane Süveyş Kanalı tahvilini satın aldı. İngiltere bu teşebbüsle kanal üzerinde hisse ele geçiriyordu. (Maurois, 1939: 648; Çaycı, 1995:56) Bu olay İngiltere için önemliydi. Çünkü artık kanal Hindistan ve Çin'e doğru en kestirme yoldu. (Maurois, 1939: 648)

Bu olay Fransa'nın kanal üzerindeki kontrolünün elinden çıkmasına bir başlangıç oldu. Almanya'nın 1870'te Fransa'yı yenip onu çok ağır bir harp tazminatı ödemeye mahkûm etmesi Fransızları sermayesiz bıraktığı için Hidiv'in satılığa çıkardığı hisse senetlerini Fransızların alamamasının en önemli nedeniydi. (Kocabaş, 1990: 304) Bu durum İngiltere'nin işine yaradı. Çünkü İngiltere Süveyş Kanalı'na sahip olmakla hem Hindistan'a giden yolu emniyeti altına aldı hem de Fransa'nın Mısır Üzerindeki hâkimiyet alanına ortak oldu. Bu durum İngiltere'nin Kıbrıs'tan sonra 1882'de Mısır'ı almasına zemin hazırlayacaktır.

4. İngiltere'nin Hint Yolunu Emniyete Alma Çabaları

4.1. İngiltere'nin Kıbrıs'a Yerleşmesi

Doğu'daki sömürgeleri ile olan ulaşım yollarını ve bu bağlamda Doğu Akdeniz'deki Stratejik su yollarını Rusya'ya ve Fransa'ya karşı güvence altında tutmak İngilterenin en önemli stratejisi olmuştur. O nedenle İngiltere Osmanlı Devleti'nin Avrasya'daki hakim güçler karşısındaki dengeleyici konumundan yararlanmak üzere 19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ne destek vermiştir. Fakat 1800'lerin ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazasından ümidini kesmiş olan ve eninde sonunda dağılacağına hükmettiği Osmanlı Devleti'nden pay koparma azmi ile durumun istismarına yönelmiştir. Bu yolda kendisine iki temel amaç seçtiği görülmektedir. Bunlardan biri Doğu Akdeniz'de Süveyş Kanalı ve stratejik su yollarında hakimiyetini sağlamlaştırmak diğeri de Rusya'nın sıcak denizlere, Akdeniz'e inmesine engel olmaktır. Böylece İngiltere'ye göre yıkılacak olan Osmanlı Devleti barajı arkasında yeni bir baraj kurulacaktı. (Topur, 2004:49-55) Bu barajlardan biri de elbette ki Kıbrıs'ta oluşturulabilirdi.

Kıbrıs Adası Akdeniz'de ve özellikle doğu Akdeniz'de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Kıbrıs'ın bu stratejik konumundan dolayı İngiltere Doğu Akdeniz hâkimiyetini kontrol altına alabilmek için Osmanlı hâkimiyetinde olan Kıbrıs'a yerleşmenin yollarını aramıştır. Fakat bu hâkimiyet İngiltere'nin Süveyş Kanalı hisselerine sahip olduktan sonra gelmiştir. (Özkul, 2011: 303)

İngiltere'nin Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan Süveyş Kanalı'nda 1875'te hisse elde etmesi, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki gücünü artırmış ve bu tarihten itibaren de Akdeniz'e kesin olarak yerleşmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu zaman zarfında İngiltere, Akdeniz'de etkinliğini artırdığı gibi dünyanın diğer yerlerinde ele geçirdiği topraklarla büyük sömürge imparatorluğu haline gelmiştir. (Uçarol, 1978: 31)

İngiltere Başbakanı Disraeli 1875'ten sonra İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasına yeni bir hız ve yeni bir görünüm vermeye başlamıştır. Disraeli, Hindistan ve diğer doğu sömürgelerinin emniyeti için İngiltere'nin Doğu Akdeniz'e tamamen yerleşmesi gerektiği düşüncesindeydi. (Zia, 1975: 11) Zaten bu zamana kadar İngiltere Akdeniz'in kilit noktalarından olan Cebelitarık Boğazı, Malta, Yedi Ada, Süveyş Kanalı, Mısır ve Akdeniz'in bir kapısı olan Aden'e yerleşmişti. (Uçarol, 1978: 33)

Akdeniz'in iki çıkış kapısı olan Cebelitarık'ta ve Süveyş'te elinde tuttuğu imkânlar İngiltere'ye Akdeniz politikasında esas amacı olan kesin hâkimiyeti sağlayamıyordu. Akdeniz'de İngiliz güvenliği için yeni savaş limanları ve üslerin kurulması, 19. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında, Akdeniz çevresinde kurulan yeni siyasi güçlerin tepkisi ile karşılaşabilirdi. Bu durumu bertaraf etmek için Akdeniz'de "geçici üsler" formülüne ağırlık vermeye başladı. Bunları da kendisine güçlük çıkarmayacak adalar ve yarımadalar olarak seçmeye özen gösterdi. İşte bu geçici üs formülünün Doğu Akdeniz'deki bir uygulaması da Kıbrıs üzerine oldu. (Uçarol, 1978: 33)

İngiltere, Hindistan ile Britanya adaları arasında bağlantıyı fiziki olarak sağlayacak büyük bölümü Akdeniz'den ve Osmanlı topraklarından geçecek olan bir güvenlik zinciri oluşturmak istiyordu. Bu arada İngiltere Akdeniz'de ve Osmanlı Devleti'nin bütünü üzerinde yukarıda belirtilen düşünceler doğrultusunda eylem yapan Fransa'ya karşı mücadelede başarılı olduktan sonra da Kıbrıs Adası önem kazanmıştı.

İşte bu gelişmelerden sonra 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bunun arkasından imzalanan 1878 Ayastefanos Antlaşması ve sonra Berlin Kongresi kararıyla Türk toprakları, Avrupa devletleri yararına parçalanmıştır. Bu arada o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü prensibini Yakın-Doğu ve Akdeniz siyasetinin esası olarak kabul eden İngiltere'nin tutumunda önemli bir değişiklik olmuş bu devlet Osmanlı Devleti topraklarının kısmi taksimini hedef alan yeni bir siyaset izlemeye başlamıştır. İngiliz siyasetindeki bu değişiklik Akdeniz dengesinin değişme sebeplerinden biridir. (Çaycı, 1995: 55) Doğu Akdeniz'de güçler dengesinde meydana gelen değişiklikler bu defa İngiltere'yi Kıbrıs için doğrudan harekete geçirmiştir. Nitekim İngiliz Başbakanı Disraeli, 27 Mart 1878 günü yapılan hükümet toplantısında, Akdeniz'deki güçler dengesinin aleyhlerine bozulduğunu söyleyerek, Hindistan'dan asker getirilerek Kıbrıs ve İskenderun'un işgal edilmesini istemiştir. Böylece İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçme eğiliminde olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat İskenderun, Fransızların yayılma alanı olduğu için bundan vazgeçilmiştir. (Ahmetbeyoğlu ve Afyoncu, 2001: 130)

Nihayet 10 Mayıs 1878'de Dışişleri Bakanı Salisbury, İngiliz Büyükelçisi Layard'a Kıbrıs'a yerleşme girişiminin başlatılması için direktif verdi. Layard, 23 Mayıs'ta sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile görüştü. Görüşmede Layard, İngiltere tarafından Ayastefanos Antlaşması'nın yok sayılarak Türkiye'nin lehine yeni bir anlaşma hazırlanacağını Rusya'nın Batum, Kars ve Ardahan dışında başka bir yeri işgale kalkışması halinde İngiltere'nin bunu engelleyeceği, Doğuda Hristiyanlar için ıslahat yapılması gerektiğini belirterek, bütün bunlara karşılık Kıbrıs'ın İngiliz idaresine verilmesini istedi. Layard, sadrazamla görüşmesinin ardından 25 Mayıs'ta II. Abdülhamid'le de görüştü. Fakat II. Abdülhamid, Layard'ın bu teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artırdı. Dışişleri Bakanı Salisbury, Layard'a "Elinizden geldiği kadar baskı yapınız" ifadelerini ihtiva eden telgraf göndermiştir. Bu telgraf üzerine Layard tehditlerini sertleştirdi. Sultan eğer antlaşmayı imzalamazsa Osmanlı Devleti'ni ölüme terk edeceğini bildirdi. Hatta Ayestafanos Antlaşması'nın yok sayılmayacağını bu antlaşmanın imzalanmadığı takdirde Kıbrıs'ı işgal edebileceği tehdidinde bulundu. (Kocabaş, 2003:132)

Nihayetinde Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu ağır tehditleri karşısında 25 Mayıs 1878'de Kıbrıs'ın işgal ve idaresini İngiltere'ye bırakmaya razı oldu ve bu konudaki anlaşma 4 Haziran 1878'de İstanbul'da imzalandı. Bu anlaşma ile Kıbrıs'ın işgal ve idaresinin İngiltere'ye bırakılması Rusya'nın Batum, Kars veya Ardahan'dan herhangi birini elinde muhafaza etmesi veya Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından herhangi bir yerini istila edecek olursa İngiltere, Rusya'ya karşı askeri müdahaleye girişecekti. (Armaoğlu, 1973: 271)

İngiltere, Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'a yerleşmesinin yanısıra bir isteği daha vardı buda, Osmanlı Devleti topraklarında bulunan Hristiyan halk için iki devlet arasında kararlaştırılacak ıslahatı yapması idi. Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti içerisindeki Ermeniler üzerinde geliştireceği politikanın ilk hamlasını yapmış oluyordu. (Armaoğlu, 1997:535)

Nitakim yapılan anlaşma Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarının kayıtsız ve şartsız terki değildi. Kıbrıs Osmanlı Devletinin bir parçası olmaya devam edecekti. Nitekim 1 Temmuz 1878 tarihinde yapılan ek anlaşmanın 6. maddesi Kıbrıs üzerinde İngiltere'ye tanınan bütün hakların sona ermesini bir şarta bağlamaktadır. Buna göre; Ruslar tarafından son muharebelerde Doğu Anadolu'da işgal edilen topraklar Osmanlı Devleti'ne tekrar iade edildiği takdirde Kıbrıs İngiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran Antlaşması da geçerliliğini yitirecekti. Kuşkusuz bu madde Osmanlı Devleti'nin en fazla güvendiği maddedir. (Torun, 1956: 30)

II. Abdülhamid bu antlaşma hakkındaki görüşlerini hatıralarında Şöyle ifade etmektedir: “ Rus askerinin Ayastefanos'ta bulunduğunu göz önüne alarak denize düşen yılanı sarılır kabilinde, elçinin teklifini kabul buyurmuştur.” (Abdülhamid, 1998: 168)

II. Abdülhamid'e göre “ Rusya Asya'da ele geçirdiği yerlerde ilerler, Asya'yı işgal ederse İngiltere'nin Hindistan sömürgesindeki tasarruflarına zarar verecektir. Bu durumun vahimliği ortada olduğundan gereğinde İngiliz askerinin Anadolu'ya çıkarılması için yakın bir yerin asker ve savaş araç ve gereci için depo olmak üzere İngiltere'nin elinde bulundurulmasının Devlet-i Aliye için hayırlı olacağından söz ederek aldatmaya girişip Kıbrıs'ın geçici olarak idaresini ele geçirmek istemiştir.” (Abdülhamid, 1998: 87) II. Abdülhamid yine de Doğu sınırlarımızı Rusya'ya karşı garanti etmek şartıyla Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesine razı olmuştur. (Abdülhamid, 1984: 37) Çünkü Osmanlı Devleti'nin amacı Rusya'yı bir şekilde durdurmaktır. Bunun için de İngiltere'yi kullanmış İngiltere ise buna karşılık Kıbrıs'ı istemişti. Başka bir ifadeyle İngiltere Rusları durdurma adı altında Kıbrıs'a yerleşmek istemişti. Bu durum İngiliz Başbakanı Disraeli tarafından şöyle dile getirilmektedir. “Bu savaşın sonunda Rusya'nın kazancı Kars ve Ardahan'dır. Biz bu kazançlar karşısında Ruslara “durun daha ileri gitmeyin” dedik ve biz Kıbrıs'ın elde edilmesi amacını güden harekete Akdeniz egemenliği için değil Hindistan'ın savunulması için girişmiştik” diyerek amaçlarını açıkça belli etmektedir. (Eraslan, 1994:233; Çavdar, 1970: 122)

Fransa ve Rusya İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesini istemedi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa'yı ikna etmeyi başardı. Nitekim Berlin Konferansı'nda İngiliz baş delegesi Lord Salisbury, Tunus'un Fransa tarafından işgalinin kendilerinde uygun görüleceğini Fransızlara söylemiştir. (Kocabaş, 1990: 313) İngiltere, Tunus'u Fransa'ya ikram ederek hem onun Kıbrıs konusunda imzaladığı 1878 Osmanlı-İngiliz anlaşmasına muhalefetini önlemek; hem de İngiliz hazinesinin 1875 yılında Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan Süveyş Kanalı hisse senetlerinin bir bölümünü satın alması üzerine Fransa tarafından duyulan hoşnutsuzluğu gidermek istemiştir. (Ülman, 2002: 151)

Berlin Konferansı'nda İngiltere gibi Almanya da Fransa'nın Tunus'u işgaline sıcak bakmıştır. Nitekim Kongrede Alman Başkanı Bismark, Fransız delegesine

“Fransa Tunus’a yerleştiği taktirde Almanya’nın buna itirazda bulunmayacağını “ bildirmiştir. (Çetin, 1988: 339)

Fakat Fransa Tunus için yeni bir sömürge serüvenine hazır değildi. Ancak kendisine teklif edilen şeyi de İtalyanlara kaptırmak istemiyordu. Bu yüzden Tunus’un Cezayir sınırını ihlal etmesini gerekçe göstererek (Shaw ve Kural, 1983: 241) 14 Nisan 1881’de Tunus’a saldırdı. Böylece Fransa, Tunus ve Cezayir üzerindeki istilacı emellerini göstermiş oluyordu. (Çaycı, 1995:36; Çetin, 1988: 341-344) Tunus Beyi’ni Fransız korumasını kabule zorladı. Osmanlı Devleti, Berlin’de Osmanlı bütünlüğünü garanti etmiş devletlere başvurarak duruma itiraz etti. Bundan bir sonuç alınamayınca Osmanlı Devleti bu oldubittiği kabul etmek zorunda kaldı. (Shaw ve Kural, 1983: 241) Fransa 1881’de Kasr-ı Said Anlaşmasıyla Tunus’ta kendi himayesini kurmuştur. Bu suretle Doğu Akdeniz ile Batı Akdeniz arasında stratejik önemi olan bir ülkeye yerleşen Fransa aynı zamanda Cezayir’deki durumunu takviye etme şansını da elde etmiş oluyordu. (Çaycı, 1995:56)

İngiltere Kıbrıs konusunda Osmanlı Devleti’ne ikinci darbeyi I. Dünya Savaşı’nda 1 Kasım 1914’te Osmanlı Devleti’ne harp ilanı ile, 5 Kasım’da Kıbrıs’ı İmparatorluğuna kattığını ilan ederek vuracaklardır. 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması’yla Rusların Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne iade edecekler. (Armaoğlu, 1983:140; Çolak, 2006:218) Aynı şekilde Kıbrıs Antlaşması’nın 6. maddesine göre İngilizlerin Kıbrıs’ı terk etmeleri gerekirken antlaşmaya uymayarak adayı terk etmeyecektir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere’nin adayı tek taraflı ilhakını tanımayacak, bu ilhak ancak 24 Temmuz 1923’te İmzalanan Lozan Antlaşması ile tanınacaktır. (Armaoğlu, 1983:140; Kocabaş, 1999: 22; Torun, 1956: 33)

4.2. İngiltere’nin Mısır’a Yerleşmesi

Kendi başına bir imparatorluk olan Hindistan, İngiliz İmparatorluk sisteminin kilit taşıydı. Hindistan’ı savunmak için, İngiliz adalarından Hint Okyanusu’na giden yollar üzerinde stratejik üsleri ele geçirmenin hayati önem taşıdığına inanmışlardı. Bu bağlamda Cebelitarık Boğazı, Malta ve Kıbrıs’a yerleştirilmiş deniz üsleri İngiltere’nin Akdeniz üzerinden doğuya giden ticaret yollarını güvenlik altına almıştı. İngiltere, Hindistan’a giden kestirme bir yol olan Süveyş Kanalı’nın Fransızlar tarafından açılmasını engellemeye çalışmış bunu başaramayınca bu yeni su yolunu Fransızların elinde fazla bırakmayarak satın almıştır. Bunun sonucunda Süveyş Kanalı’nı savunmak için Mısır ve Sudan’ı işgal etmek gerektiğine inanılmıştır. İngiltere, Mısır’ı en modern emperyalist yöntemlerle ele geçirmeye çalışmıştır. Önce Mısır’a İngiliz kapitalistleri borç vererek Mısır’ı aşırı yük altına sokuyorlar sonra İngiliz işadamları ve kapitalistleri, borçların yarattığı korku ve eziklikten yararlanarak bir sürü imtiyazlar koparıp ülkeye yerleşmeye başlıyorlardı. Fransızlar da Mısır’a yerleşmek için aynı taktiği uyguluyordu. Sonunda öyle bir gün gelmiştir ki Mısır maliyesi İngilizlerin ve Fransızların sözünden çıkamaz olmuştur. (Earle, 1972: 224)

İşte Hidiv İsmail’in ölçsüz bir şekilde yabancı ülkelere borçlanması, Mısır’ı güç duruma düşürmüştü. Mısır’ın bütün geliri 1872 yılında, 9,5 milyon lira iken, dış borcu 100 milyon lira, bunun yıllık faizi de 7,5 milyon lira idi. (Maksudoğlu, 1999: 290) Bu borç o tarihteki Osmanlı yekûnundan bile fazlaydı. Böyle büyük bir borç

İngiliz müdahalesini geciktirmemiş; İngiltere bu fırsattan istifade için teşebbüslere başlamıştır. İngiliz heyeti öncelikle Mısır maliyesinin bozukluğundan söz ederek, bir Avrupalı uzmanın ve daha çok bir İngiliz mütehassısın kontrolü altına alınmasını istemiştir. Ancak İsmail Paşa'nın İngiliz teklifini kabul etmeyerek bir Fransız uzmanın tetkikte bulunmasını istemesi, İngiltere ile Fransa arasında çekişme konusu olmuştur. Borçlanma sonucu nihayet 2 Mayıs 1876'da Osmanlı Devleti'nde kurulmadan önce Mısır'da Duyun-ı Umumiye hazinesi kuruldu. (Çabuk, 1999:315) Bu durum da yeterli gelmeyince ülkenin maliyesini yönetmek için alacaklıların temsilcisi olarak bir komisyon kuruldu ve bu süreç 1878 yılındaki Mısır Hükümeti'nde bir İngiliz bir de Fransız bakanın bulunmasına kadar vardı. (Maksudoğlu, 1999: 290) Bir süre sonra halkın bu duruma tepki göstermesi ve borçlanmanın önünün alnamaması ve bu yüzden Mısır maliyesinin kötüye gitmesi üzerine, Sultan II. Abdülhamid 26 Haziran 1879 tarihinde Hidiv İsmail Paşa'yı azlederek, yerine oğlu Mehmed Tevfik Paşayı tayin etti. (Çabuk, 1999: 315) Fakat Tevfik Paşa'da işleri düzeltmemiş bilakis durumun daha da kötüye gitmesine yol açmış üstelik İngilizlerin esiri durumuna düşmüştür.

Mısır Hükümetindeki Avrupalı bakanların tasarruf tedbirleri adı altında Hidivden ordudaki subay sayısının azaltılmasını istemeleri ve bu doğrultuda Mısır ordusundan 2500 Mısır'lı subayın işlerine son verilmesi üzerine işten çıkarılan subaylar aslen Mısır'lı olan Miralay Arabî'nin etrafında toplandılar. Hidiv'in, Arabî'yi İskenderiye'de bir alaya tayin edip Kahire'den uzaklaştırma girişimi, subaylar ve halkın aleyhte tutumları sonucu gerçekleştirilemedi. Bu durum üzerine Şerif Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırlığı'na getirilen Arabî Paşa'nın "Mısır Mısırlılarıdır" sloganı ile başlattığı yabancı aleyhtarlığı sonucu halkın yabancılara karşı ayaklanması ve Mayıs 1882'de Avrupalı memurların azliyle Arap olmayan subaylar ordudan çıkarılmaya başlandı. (Kocabaş, 1985: 103) Fakat bir taraftan da Mısırdaki şiddetli bir İngiliz-Fransız rekabeti devam etmekteydi. İngiltere'nin maksadı Hindistan'ın en kısa yolu olan Süveyş kanalından Fransa'yı uzaklaştırmak ve bu hayati yola tek başına hâkim olmak üzere Mısır'a yerleşmekti. Onun için Fransızların müşterek askeri hareketini reddetmiştir. Fakat Fransa da İngiltere'yi yalnız bırakmak istemediği için İstanbul'da Büyük Devletlerin katılımıyla bir konferans toplanmasını önermiş, Türkiye'nin Mısır'a asker gönderip asayişini temin ve statükoyu iade etmesini istemiştir. (Danişmend, 1972: 324) Fakat 23 Haziran'da Mısır sorunu hakkında İstanbul'da yapılan bu konferans sonuçsuz kalmıştır. Bunun da nedeni büyük ölçüde başlangıçta toplantılara Osmanlı temsilcisi göndermeyi reddeden Abdülhamid'in engellemeleri ve ağırlığıydı. (Anderson ve Doğu, 2001: 256) Çünkü Abdülhamid'e göre Osmanlı Devleti yabancı tahakkümüne başkaldıran bir millete müdahale etmek istememiştir. Bunun yanısıra II. Abdülhamid bu müdahalenin İngiltere ve Fransa'ya yarayacağını bildiğinden bunu kabul etmemiştir. (Danişmend ve Osmanlı, 1972: 324) Çünkü İngiltere her hususta ilk önce kendi menfaatlerine ehemmiyet verir; dost ve müttefiki olan devletleri kendi menfaatine çalıştırmaktan başka şey düşünmez. Bu durum elbette II Abdülhamid'in dikkatinden kaçmamıştır. (İrtem, Osmanlı, 1999: 109)

Bu gelişmeler üzerine İngiltere ve Fransa donanmalarını 25 Mayıs 1882'de İskenderiye önlerine demirledi. Bu hareket Mısır'ın her tarafında büyük bir heyecan yarattı. İngiltere ve Fransa, Hidiv Tevfik Paşa'yı bazı önlemler almaya zorladı. Bu baskılar üzerine halkın desteğini arkasına alan Arabî Paşa da "Yabancı donanmalar İskenderiye'den uzaklaşmadan Mısır'da halkın güvenliğini sağlamak ve olayları

kontrol altına almak güçtür” diyerek İngiltere ve Fransa’yı uyarmaya çalışıyordu. (Kızıltoprak, 2010a: 46)

Tam bu sırada Fransa Hükümeti düştü, İngilizlerle müştereken müdahaleye taraftar olan Gambetta, başvekillikten ayrıldı. Yerine Charles de Freycinet geldi. Yeni başvekil ekseriyetle Mısır harekâtına muhalif olan Fransız kamuoyunun görüşlerine uygun olarak Fransa’nın Ortadoğu’da böyle bir maceraya atılması için hazır bulunmadığı kanaatindeydi. Bu suretle 1 Temmuz 1882’de Mebusan Meclisinde hiçbir halin Fransa’yı Mısır’da bir askeri müdahaleye sürükleyemeyeceğini açıkça beyan etti. Birkaç gün sonra da Fransız harp gemileri İskenderiye’yi terk etti. (Haslip, 1998: 196) Bu durum tam da İngilizlerin istediği gibi oldu. Çünkü artık Mısır’a tek başlarına müdahale edecekler ve burayı Fransızlarla paylaşmak zorunda kalmayacaklardı.

Bütün bunlar olup biterken artık harbin önüne geçilemeyeceğini anlayan Arabi Paşa, İskenderiye’nin etrafını tahkime başladığı için İngiltere Hükümeti 24 saatlik bir ultimatom vererek tahkimatın durdurulmasını istemiş, bu ultimatomun cevapsız kalması üzerine İngiliz Amirali Seymour 11 Temmuz’da İskenderiye’yi topa tutunca daha fazla mukavemet edemeyen istihkamlara beyaz bayrak çekildiği için limana iki zırhlı girmiş, Arabi Paşa ordusunu şehirden uzaklaştırmış ve İngilizler 11 Temmuz 1882’de karaya asker çıkarmaya başlamıştır. Kahire’ye giren İngiliz askerleri birkaç gün sonra yakaladıkları Arabî Paşa’yı da Seylan Adası’na sürgün etmişlerdir. (Danişmend, 1972: 324; Bradford, 2004:402)

Böylece Mısır’da yetmiş yıl sürecek olan İngiliz hâkimiyeti başlamış oldu. İngiltere Mısır’a geçici olarak sorunları çözmek için geldiğini ileri sürünce Sultan II. Abdülhamid’in bu oldubittiyi kabul etmekten başka çaresi kalmadı. 24 Ekim 1885’te yapılan anlaşmayla Mısır yıllık vergisini ödemeye devam edecek ve burada Osmanlı egemenliği sürecekti. (Shaw ve Kural, 1983: 243)

Süveyş Kanalı’nın açılmasından sonra Doğu Akdeniz’de en mühim ve cihan siyasetine taalluk eden hadise Mısır’ın İngilizler tarafından işgali olmuştur. Bu hadise ve emrivaki İngiliz cihan siyaset ve nüfuzunun temini yolunda İngiliz şark siyasetine büsbütün yeni vazifeler yüklemiş ve Mısır’dan Fransız hâkimiyetinin uzaklaştırılmasıyla yepyeni bir durum ortaya çıkmıştır. Hindistan, değişmemiş olan vaziyetiyle İngiltere için daima bir kuvvet teşkil etmeye devam etmekle beraber anahtarı artık Mısır olmuştur. (Rohde, 1932: 9)

Mısırda her ne kadar Osmanlı egemenliği devam ettirilecek olsa da asıl güç artık İngiltere’nin elindeydi. Fakat bu durum Osmanlı Devleti gibi Mısır’da bir harekete girişmede isteksiz olan Fransa da İngiltere’nin ülkede elde ettiği hâkimiyete o kadar çok içerliyordu. Çünkü Haçlı Seferlerinden bu yana Fransa Mısır’a İngiltere’den çok daha fazla ilgi göstermişti. Mehmet Ali’nin zamanından beri Fransız subayları, öğretmenleri, teknisyenleri ve profesyonelleri ülkenin gelişmesine, bütün Avrupa’nın toplamından çok daha fazla katkıda bulunmuşlardı. Fransa, kıskanılan ve haddinden fazla başarılı olan rakibini, kendisinin Mısır kültür hayatındaki egemenliğini ve tarihsel olarak ülkenin ekonomik yaşamında oynadığı rolü kaptığı hissine kapılmıştı. Bundan sonra Fransa’nın Yakındoğu politikasının temel hedefi İngiltere’ye düşmanca davranmak ve Mısır’da sorunlar çıkararak İngiltere’yi ülkeden çıkarmaya çalışmak olacaktı. (Anderson, 2001: 258) Fakat

sonunda İngiltere ile baş edemeyeceğini anlayacak olan Fransa 8 Nisan 1904'te imzalayacağı ittifak anlaşması sonucu Mısır'daki İngiliz hâkimiyetini tanıyacaktı. Mısır'da düzeni sağladıktan sonra çıkacaklarını söyleyen İngilizler, 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edecek ve burasını tek taraflı olarak İmparatorluklarına ilhak ettiklerini açıklayacaklardır.(Kocabaş, 1990: 120; 2003: 140)

5. İngiltere ve Fransa'nın Sudan Mücadelesi

İngiltere, Mısır'a yerleşerek artık kara hudutlarına tamamlayan bir devlet haline gelmiştir. Buna bağlı olarak şimdi İngiltere için yeni bir mecburiyet ve vazife meydana çıkmıştır.

İngilizlere göre imparatorluklarını Mısır'da tehdit eden Türk ve Fransız tehlikelerini bertaraf etmek İngiliz-Afrika müstemlekeleriyle İngiliz-Hint Hükümeti arasında Osmanlı Devleti elinde bulunan topraklar üzerinde bir köprü kurmak lazım geliyordu. Mısır İşgal edildikten sonra Nil kıyılarına yönelmek İngilizlerin en önemli hedeflerindendi. Artık İngilizlerin Anadolu, Arabistan ve İslam siyaseti evvelkinden tamamıyla farklı bir evreye girmiş bulunuyordu. (Rohde, 1932: 11)

Bu arada İngiliz siyasetinin merkezi Mısır'a ağırlık verdiği nispette Fransız siyaseti de Türkiye'ye doğru kaymakta idi. Fransa, Türkiye için İngiliz emellerine karşı bir duruş göstermeye başladı. İngiltere'ye karşı yaptığı mücadeleler için Türkiye'yi bir faaliyet sahası olarak telakki etmeye başladı.

Bu durumda İngiliz-Fransız menfaat çekişmesi Doğu Akdeniz'de en şiddetli şekilde kendini göstermeye başladı. Fransa, İngiltere'nin Mısır'da meydana gelen hâkimiyetlerinin neticelerinden korunmaya çalışıyordu. (Rohde, 1932: 11) İngiltere ise Almanya'nın Nil havzası üzerinde hakimiyet kurma mücadelesine girmesinde endişe ederek Almanya ile 15 Haziran 1890'da bir anlaşma yaparak Kuzey denizinde bulunan Heligoland Adası'nı Almanya'ya iade ederek Almanya'nın dikkatini Nil havzasından uzak tutmaya çalışıyordu. (Çaycı, 1995:77) İngiliz-Alman Anlaşması'nı duyan Fransa bu duruma tepki gösterdi, buna karşılık İngiltere, Fransa ile de 4 Ağustos 1890'da bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Anlaşmaya göre Fransa Zanzibar üzerindeki İngiliz himayesini kabul edecek, İngiltere de Madagaskar Adasının üzerinde Fransa'nın hükümlanlığını kabul edecekti. Ayrıca İngiltere Nijer üzerinden Çad Gölü'nün batı sahilindeki bölgeyi (Say-Barrowa Hattı) Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul edecekti. (Çaycı, 1995:77) 1890 Fransız-İngiliz Anlaşmasıyla hinterland alanı Fransa lehine en geniş manasıyla tasdik edilmiş, Cezayir'in hinterlandı güneyde Nijer Nehri'ne kadar indirilerek Fransa'ya, Batı Sahra ve Sudan'a nüfuz imkânı verilmiştir. Dolayısıyla Fransa bundan sonra bütün gayretini bu bölgeye doğru nüfuz etme düşüncesi çerçevesinde gösterecektir. (Çaycı, 1995:77) Bu durumdan dolayı 1896-1899 seneleri Doğu Akdeniz'de, İngiliz-Fransız müstemlekeler tarihinde diğer hadiselerden daha buhranlı geçmiştir. (Rohde, 1932: 11)

Mısır meselesinden sonra ise İngiltere ile Fransa'nın ikinci çatışma alanı Sudan olmuştur. İngiltere, Mısır'ı ele geçirdikten sonra bu ülkenin ekonomik hayatının can damarı olan Nil Nehri'nin bütünü de eline geçirmek istemiştir. (Armaoğlu, 1983: 32) Mısır ve Süveyş Kanalı'nın güvenliğini tam anlamıyla

sağlamak isteyen İngiltere için Sudan büyük önem arz ediyordu. (Lenczowski, 1952: 23)

Bu arada Hidiv Mehmet Ali ve İsmail Paşalar zamanından beri Sudan Hidiylerin hâkimiyet mntıkasına dâhil olmakla beraber İngilizlerin Mısır'ı işgallerinde derhal el altına girmemişti. Sudan kendi haline terk edilmiş bulunuyordu. İngiltere bu arada Nil Nehri civarına ve buradaki pamuk membalarına sahip olmak için Sudan'ı da nüfuz bölgelerine katmaya karar verdi. Nihayet 2 Eylül 1898'de Lord Kitcher, Mın-Durman Muharebelerinde Mehdi'nin kuvvetlerini dağıttı ve Sudan'a hâkim oldu. (Rohde, 1932: 11)

İngiltere, Afrika'da Kuzey-Güney doğrultusunda bir sömürgecilik faaliyetinde bulunurken Fransa'da eski sömürgesi olan Senegal'den hareket ederek Afrika'da Doğu-Batı doğrultusunda ilerlemeye çalışıyordu. Fransa'nın Sudan sefiri Yüzbaşı Marchan komutasındaki Fransız ordusu Nil Nehri'nin kuzeyindeki alanları ve Büyük Sahra'yı ele geçirdikten sonra Sudan'a kadar ilerledi ve daha sonra da Sudan'a girdi. Fakat bu sırada İngiltere de Sudan'a girmişti. Lakin Kitchner, 1898 Eylülünde Sudan toprakları içinde bulunan Fachoda'ya geldiğinde buraya Fransız bayrağının dikilmiş olduğunu gördü. Kitchner bu durumu tanımadı ve o da Fransız bayrağının yanına İngiliz bayrağını dikti. (Armaoğlu, 1983: 32)

Fachoda'nın Fransızlar tarafından işgali neticesinde İngiliz-Fransız münasebetinin Doğu Akdeniz'de ve bütün dünyada yeni bir cereyan olmasına da sebep olmuştur. Yüzbaşı Marchand Kitchner temasında Fransız bayrağının Fachoda'dan indirilmesini ve bu mntıkanın Fransa tarafından terk edilmesini istedi. Fransızlar burayı tahliye etmeyi reddettiğinden İngiliz Hükümeti gayet şiddetli bir nota ile Marchan'ın geriye çağrılmasını Fransa'dan istedi. Bu arada İngiltere, Fransa'ya harp ilan edeceğini bildirerek tehdit etmekte idi. Fransa, İngiltere'nin bu tehdidini önce ciddiye almadı. Fakat daha sonra İngiltere'nin Tunus sahilindeki Bizerta Limanı'nı işgale hazırlandığını görünce İngiltere'nin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 2 Ekim 1898'de Fransa'nın Fachoda'yı boşaltacağını bir nota ile İngiltere'ye bildirdi. (Rohde, 1932: 11)

İngilizlerin baskısı karşısında bir deniz ve sömürge savaşını göze alamayan Fransa taviz vermeye mecbur kalmıştı. Fachoda çekilişi, Fransa için siyasi bir hezimetti. Fransız kamuoyu uzun süre bu siyasi hezimetini unutmamıştır. Fakat Fransa'daki sömürgeci anlayış, Çad ve Tibestini'nin elde edilmesiyle Fransız Afrikasında birlik ve irtibat temin edilmesini ve kervan yollarının Fransa'nın kontrolüne girmesini bir başarı olarak kabul ediyorlardı. (Çaycı, 1995:95)

Bütün bunlardan sonra Fransızlar, bir defa daha İngiliz cihan siyaset ve nüfuzunu kırmak için 1899 yılında İran Körfezine çıkarak yerleştiler. Fakat bu defa da İngilizlerin şiddetli direnişi üzerine tekrar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bundan sonra da İngiliz-Fransız münasebetleri sükûnetli bir safhaya girdi. 1 Mart 1899'da Salisbury ile Delcesse tarafından imza edilen anlaşma ile Afrika'daki İngiliz-Fransız münasebeti belirlenmiş ve bütün Nil mntıkasına Sudan'da dâhil olmak üzere İngiltere sahip olmuştur. Böylece İngiltere siyaseti Fransa karşısında her zamanki gibi öne geçmiştir. İngiliz siyaseti Doğu Akdeniz'de bütün meselelerde Fransız siyasetini mağlup ediyordu. (Rohde, 1932: 11) Bu durumda Fransa'nın durumu kabul

etmekten başka şansı kalmıyordu. Böylece Fransa'nın aleyhine gelişen tüm bu olaylar Fransa'yı Doğu Akdeniz'den bir adım daha uzaklaştırıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN YOLDA İNGİLTERE VE FRANSA'NIN ÇIKAR POLİTİKASI

1. Stratejiler ve İttifaklar

Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz hâkimiyeti için birbirine karşı verdikleri mücadele kısaca özetlenirse bu konu daha iyi anlaşılacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İngiltere ve Fransa'nın bu uğurdaki ilk mücadelesi Hindistan üzerine olmuş, böylece 1756–1763 yılları arasında cereyan eden Yedi Yıl Savaşları sonunda Hindistan İngiltere'nin hâkimiyetine girmiştir. (Armaoğlu, 2010: 30-33)

İngiltere, doğudaki hakimiyeti'ni güçlendirmek için Hindistan yarımadasının hemen ucundaki Seylan Adası'nı 1798 yılında Hollanda'dan, St. Helen Adasını da 1810 yılında Fransa'nın elinden almıştır. 1815'te Ümit Burnu'nu, 1819'da Singapur'u, 1842'de de Hong Kong'u ele geçiren İngiltere böylece Hindistan'ın güneybatı ve güneydoğu hudutlarını emniyet altına almış bulunuyordu. (Burak, 2004:203-204)

Hindistan'a giden İngiltere için İmparatorluk Yolu, Mısır'dan geçtiği için burası İngiltere için önem arz ediyordu. Fakat buranın 1798'de Fransa'nın eline geçmesi, bununla beraber Fransa'nın girişimleriyle 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması İngiltere-Fransa mücadelesine yeni bir boyut kazandırmıştı. (Armaoğlu, 2010:30-33)

İngiltere'den Hindistan'a giden üç yol vardı: Birincisi Güney Afrika yolu, ikincisi ise Akdeniz'den Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz yolu üçüncüsü ise Filistin üzerinden Basra Körfezi yolu. Zaten 1839 yılında Aden'i ele geçirmiş olan İngiltere 1875 yılında da Süveyş Kanalı'nın tahvillerini satın alarak burayı ele geçirmiştir. (Burak, 2004:203-204) Fakat bu durum İngiliz İmparatorluk Yolunun güvenliği için yeterli değildi. (Armaoğlu, 2010:30-33)

Bunun üzerine İngiltere Kıbrıs'ı çeşitli entrikalarla Osmanlı Devleti'nin elinden almış ve 1882 yılında da Mısır'ı işgal ederek Kızıldeniz yoluna tamamen hakim olmuştur. Kızıldeniz yolundan sonra sıra Akdeniz'den Basra Körfezi yoluna gelmiştir. İngiltere için stratejik bakımdan en önemli noktalardan biri Hindistan yolu üzerinde bulunan Irak'tı. Dicle ve Fırat nehirleri üzerindeki ulaşım kısmen İngiltere'nin tekelinde bulunuyordu. (Burak, 2004:203-204)

Bu arada Doğu Akdeniz'de hakimiyet alanını genişletmek isteyen tek devlet İngiltere değildi. İngiltere'nin Hindistan politikası gibi Avrupalı diğer devletler de sanayi inkılabının ilk devri olan 1870'lerde sömürge amacıyla genişleme politikası izliyorlardı. Bu zamandan sonra emperyalizm çağında sömürgeleri ellerinde tutmak için doğrudan askeri ve siyasi güç kullanarak sömürgelere yerleşme politikası güttüler. İşte bu zamandan sonra Osmanlı Devleti toprakları bizzat sömürgeci

devletler tarafından şu ya da bu şekilde işgal edilmeye başlandı. İşte bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin dağılmasını kaçınılmaz gören İngiltere, Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerinde kendisine düşen payı almak için fiili olarak Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine katıldı. İlk aşamada daha önce de belirttiğimiz gibi 1878 yılında Kıbrıs'a yerleşti. 1882 yılında da Mısır'ı işgal etmişti. (Bıyıklı, 2008: 368) Fakat bu durum bölgede yıllarca hâkimiyet kurmaya çalışan Fransa'yı oldukça endişelendirmiştir. (Armaoğlu, 2010:30-33) İngiltere'nin Kıbrıs ve bilhassa Mısır ve Süveyş Kanalına yerleşmekle Hindistan yolunu, Cebelitarık, Malta, Kıbrıs, Süveyş ve Aden zinciriyle, tamamen kontrol altına almıştır. İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'in en önemli yerlerinde hakimiyet kurma serüvenleri milletler arası ilişkilere, Akdeniz ve sahra problemlerine yeni boyutlar eklemiştir. (Çaycı, 1995:57) Çünkü iki devletin de buraya yerleşme emeli olduğundan İngiliz Fransız münasebetleri 1904 yılına kadar sürecek şiddetli gerginlik içine girmiş oldu. (Armaoğlu, 2010:30-33) Bu durum tam da Almanya'nın istediği bir durumdu. Çünkü bu iki devletin birbiriyle çatışması Almanya'yı emellerine daha kolay ulaştırabilirdi.

Alman yayılcılığını tetikleyen, şüphesiz Alman Başbakanı Bismarck olmuştur. (Ülman, 2002:144-150) 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı Avrupa Kıtası'nda olduğu gibi Fransa'nın sömürge faaliyetinde de büyük ölçüde etkili olmuştur. Prusya Orduları karşısında yenilen Fransa 1871 Frankfurt Barışı'yla Alsace-Lorraine'i Almanya'ya kaptırmış ve Güney Alman Devletlerinin de Prusya'ya katılmalarıyla Alman İmparatorluğu teşekkül etmiştir. Almanya'nın elde ettiği avantajları muhafaza etmek amacıyla silahlanması diğer devletlerin de aynı şeyi yapmalarına yol açmıştır. (Çaycı, 1995:35) Alsace-Lorraine sorununun, Fransa'nın kendisini bir intikam savaşı için yeteri kadar güçlü gördüğü gün, iki devlet arasında bir çatışmaya yol açacağını anlayan Almanya başbakanı işbaşında bulunduğu sürece (1871–1890) Fransa'yı Avrupa'da zayıf ve yalnız bırakma politikası gütmüştür. Fransa'yı yalnız bırakmak için Bismarck, onunla anlaşabilecek olan Avrupa devletlerini kendine bağlamak yoluna gitmiştir. Bu amaçla da 1872 yılında Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorları arasında Birinci Üç İmparatorluk Birliği kurulmuştur. Fakat Balkanlar'da çıkarı olan Rusya, Avusturya-Macaristan'la çıkarları çatışınca Üç İmparatorluk Birliği'nden çekildi. Fakat daha sonra kendisini yalnız hisseden Rusya'nın girişimleriyle 1882 Haziranı'nda İkinci Üç İmparatorluk Birliği kuruldu. Bir süre sonra 1885 yılında çıkan Bulgaristan bunalımı sırasında iki devlet yeniden karşı karşıya geldi. Rusya bu birliğin süresinin dolmasına rağmen İkinci Üç İmparatorluk Birliği'ni yenilemedi. (Ülman, 2002:144-150)

Bismarck'ın Avusturya-Macaristan ile Rusya'yı aynı birlik içinde tutma yolundaki ikinci girişimi de başarısızlıkla sonuçlanınca 1879'de Avusturya-Macaristan ile; İkinci Üç İmparatorluk Birliği bozulduktan sonra da 1887 yılında Rusya ile ayrı ayrı iki ittifak imzalamıştır. Bu arada 1882 yılında da, İtalya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte, Üçlü İttifak diye tanınan bloğu kurmuştur. Bu Üçlü ittifak, Almanya'ya Fransa karşısında İtalya'nın, İtalya'ya Fransa karşısında Almanya ve Avusturya'nın yardımını; Avusturya'ya Rusya karşısında İtalya'nın tarafsızlığını, Rusya ve Fransa karşısında da yardımını sağlıyordu. Üçlü ittifak 1891, 1896 ve 1902 Haziranında olmak üzere üç kez yenilenmiştir. (Ülman, 2002:144-150)

Almanya politikası böyle devam ederken İngiltere ve Fransa'nın Kuzey Afrika'da Mısırdan sonra diğer çatışma alanı 1898 yılında Fransa tarafından girilen

Sudan oldu. Fakat burada da İngiltere ile savaşı göze alamayan Fransa sonunda burayı da terk etmek zorunda kaldı. (Armaoğlu, 2010: 30-33)

İngiltere ve Fransa'nın bir diğer çatışma alanı ise Güneydoğu Asya oldu. Fransa'nın Siyam'la ilgilenmesi ve Hindistan'a doğru ilerlemesi İngiltere'yi tedirgin etti. İngiltere, Fransa'yı Hindistan'a yaklaştırmamaya kararlıydı. Bu durumda savaşı göze alamayan Fransa, İngiltere ile 1896 yılında anlaşmak zorunda kaldı. Buna göre Annam imparatorluğu kısmı Fransa'nın Birmanya da İngiltere'nin oluyordu. Bu iki ülke arasında kalan Siyam ise üç bölgeye ayrılıyor, Annam'a bitişik kısım Fransa'nın, Birmanya'ya bitişik kısım da İngiltere'nin oluyordu. Ortada da tarafsız bir tampon bölge kalıyordu. Bu durumda İngiltere, Fransa'nın bütün sömürge çalışmalarını başarısızlığa uğratiyordu. (Armaoğlu, 2010: 30-33)

Sömürge İmparatorluğu ve Akdeniz siyaseti İngiltere'ye, Avrupa siyasetindeki takip edeceği politikanın esaslarını çizmiş bulunuyordu. Bu esaslar, Avrupalı devletlerden herhangi birinin kıtaya tahakküm etmesine mani olabilecek bir denge siyasetinin mevcudiyetinden başka bir şey değildi. Çünkü Rusya, Almanya, Avusturya, Fransa gibi devletler Akdeniz'e yerleşmek ve yayılmak emelinde idiler. Bu emelleri ise ancak Osmanlı Devleti zararına ve mevcut Doğu Akdeniz dengesinin İngiltere aleyhine değişmesiyle gerçekleştirebilirdi. Bu durumda İngiltere'nin Doğu Akdeniz çıkarlarının tehlikeye girmesi işten bile değildi. (Bıyıklı, 2008:359-360)

Kuzey Afrika'da yayılmayı amaç edinenler sadece İngiltere ve Fransa değildi. Almanya da 1884-1890 yılları arasında Kamerun, Togo gibi yerleri ele geçirmiş, diğer yerlerde İngiltere ve Fransa'ya karşı olan hareketleri desteklemeye başlamıştı. (Uçarol, 1987: 263-264) Bunların yanı sıra Almanya, Fransa'nın etkin olduğu Fas'ta da nüfuz alanı oluşturmaya çalışıyordu. (Bourne, 1970:479) Öte yandan İtalya da bu tarihlerde Kızıldeniz kıyılarında Eritre ve Somali'yi almıştı. 1896'da da Habeşistan'ı elde etmek istemiş fakat başarı sağlayamamıştı. Bu nedenle Fransa, İngiltere karşısında daha ölçülü davranmak zorunda kaldı. (Uçarol, 1987: 263-264)

Sonuçta İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury, İngiltere'nin gereğinden fazla genişlemiş imparatorluğunun Uzak ve Yakındoğu'da Rusya'nın ve Afrika'da Fransa'nın baskısı altında olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. İngiltere stratejik nedenlerle geniş toprakların başka bir büyük devletin eline düşmesini engellemek için çaba gösteriyordu. 1890'larda İngiltere Afganistan'da, Boğazlar üzerinde ve Kuzey Çin'de Rusya ile, Mısır ve Fas'ta Fransa ile bitmez tükenmez çatışmalar dolayısıyla kendini kuşatma altında hissediyordu. (Kissinger, 1994:172)

Bu gelişmeler üzerine dünyada güçler dengesinin değiştiğini fark eden İngiltere, yalnızlık politikasından kurtulmak için Uzak Doğu ve Osmanlı Devleti üzerinde en çok rekabet ettiği Rusya'ya 19 Ocak 1898'de anlaşma önerisi yaptı. Fakat Rusya buna yanaşmadı. İngiltere bunun üzerine Mart 1898'de Almanya'ya anlaşma önerisinde bulundu. Almanya bu durumu Rusya'ya bildirdi ve İngiltere'nin teklifini reddetti. Arayış içerisinde olan İngiltere nihayetinde Rusya ile çıkarları çatışan Japonya ile 30 Ocak 1902'de anlaşma yaptı. (Uçarol, 1987: 263-264)

1900'lü yılların başında Almanya'nın deniz gücü konusunda İngiltere ile arayı kapatmaya başladığı İngiltere tarafından anlaşılınca, sömürge yollarının korunmasında deniz rekabetine tahammülü olamayan İngiltere, kendini Fransa'ya

yakın hissetmeye başlamıştır. (Sander, 1989: 181-182) Çünkü Almanya donanma açısından güçlüydü. İngilizlerin donanma konusunda Almanlardan daha güçlü olması lazımdı. Bunun da çözümü Fransızlarla iyi geçinerek güçlerini birleştirmekten geçmekteydi. (Massie, 1995:482) Fransa da 1898 yılında Fransız Dış İşleri Başkanlığına gelen Delcasse, Almanya'nın Avrupa içi emellerinden çok korktuğu için sömürgeler konusunda o da İngiltere ile anlaşarak Avrupa'da Üçlü İttifaka karşı tam bir denge kurmak istiyordu. Belli ki Fransa'nın korkularından biri de Alman yayılmacılığıydı. (Ülman, 2002: 224) Fransa'nın diğer korkusu ise, Uzakdoğu'da çıkma olasılığı olan bir Japon-Rus savaşının Fransa'yı, Avrupa'da Rusya'nın desteğinden yoksun bırakacağı endişesiydi. Fransa bu yüzden hiç olmazsa İngiltere'yi yanına almak istiyordu. (Sander, 1989: 181-182)

Bu arada İngiltere'de bir hükümet değişikliği olmuş sömürge sorunlarına çok duyarlı olan Lord Salisbury'nin yerini Avrupa'daki durumla daha yakından ilgilenebilmek için sömürge çatışmalarının bir çözüme bağlanması gereğini savunan Balfour almıştır. Balfour'un da şüphesiz Almanya konusunda endişeleri vardı. (Ülman, 2002: 224) Bu iki ülke korkuları sonucu birbirine yaklaşma gereği duydular ve nihayetinde İngiltere-Fransa arasında 8 Nisan 1904'te (Entente Cordiale) bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Fransa 1882'de İngiltere'nin Mısır'da sahip olduğu üstünlüğü tanıyacak, İngiltere de Fransa'nın Fas'taki işgalini tasdik edecekti. (Kocabaş, 1985: 149-150) Bu anlaşmayla yüzyıllar süren İngiliz-Fransız çekişmesi sona ermiş, böylece iki devlet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. (Ülman, 2002: 227) Bu gelişmeler üzerine Fransa, 21 Mayıs 1911'de de Fas'a tamamen sahip olacaktır. (Hülagü ve Özalp, 2001:334) Fas'ta Almanya'nın gözü olduğunu bilen İngiltere, Almanya'nın Doğu Akdeniz'de güçlenmesini istemediği için Fransızları desteklemiştir.

Fransa ile anlaşan İngiltere, Rusya ile de anlaşma yoluna gitmek istiyordu. Fakat Rusya'nın İngiltere ile anlaşmadan önce Japonya'ya yanaşması gerekiyordu. Bu yanaşmayı isteyen yalnız Uzakdoğu durumunun bir an önce bir düzene bağlanmasını gerekli gören İngiltere değil; aynı zamanda Rusya'nın Uzakdoğu'da çatışmalara girip gücünü ve dikkatini dağıtmasından hoşlanmayan Fransa da bu durumdan elbette memnun kalırdı. Sonuçta İngiltere ve Fransa'nın baskıları üzerine Japonya da Rusya ile anlaşmayı yararlı bulmuştur. Bu arada 1904–1905 Rus-Japon savaşından sonra Japonya ekonomik bunalım içine girmişti ve bunalımdan kurtulması için ödünç para bulması gerekiyordu. İngiltere ve Fransa, Rusya ile anlaşmasına karşılık, Japonya'ya istediği krediyi sağlamışlardır. İngiltere ve Fransa'nın çabaları sonucu 1907 Temmuz'unda Rus-Japon Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre her iki taraf da Çin'in bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne dokunmayacak ve her devlet Çin'de serbestçe ticaret yapabilecekti. (Ülman, 2002: 242-244)

1907 Ağustosunda da İngiltere ile Rusya arasında Asya'daki çatışmayı gideren bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre İran üç bölgeye ayrılacak Kuzeyi Rus, Güneyi İngiliz üstünlüğüne bırakılacak, orta bölge ise tarafsız kalacaktı. Rusya, Afganistan'la ilişkisini kesecek ve ilişkisini İngiltere aracılığıyla yürütecek, İngiltere de burayı işgale kalkışmayacaktı. Tibet de Rusya ile İngiltere arasında barikat olarak kalıyor, Afganistan da İngiliz üstünlüğüne bırakılarak Rusya'nın buradan Hindistan'a sızma olanağı ortadan kaldırılıyordu. Bu anlaşmayla Üçlü itilaf adıyla anılan bağlantılar düzlemi kurulmuş oluyordu. (Ülman, 2002: 242-244)

Fransa ve Almanya arasında 1905'teki Fas Buhranı Almanya'ya karşı Fransa'yı İngiltere'ye daha da yaklaştırmıştı. Hatta Fransa, 1906 Ocağında İngiltere'ye başvurup Almanya'nın Fransa'ya saldırması halinde İngiltere'nin Fransa'ya silahlı yardımı konusunda taahhüt almak istemiştir. Bu konuda Fransa hemen bir sonuç alamasa da sonunda girişimleri karşılıksız kalmamış ve Bahriye Bakanı Winston Churchill'in İngiliz Hükümetine yaptığı bir teklif iki hükümet arasında bir yardım anlaşması görüşmelerinin başlamasına sebep olmuştur.

Churchill'e göre Akdeniz'deki İngiliz donanması eskimişti ve bunun modern hale getirilmesi gerekiyordu. Bunun için Akdeniz donanması İngiltere'ye çekilmeli ve bu yenileme işi uzun süreceğinden Akdeniz'in korunması Fransız donanmasına bırakılmalı ve İngiltere'de Fransa'nın Manş kıyılarının korunmasını üzerine almalıydı. İngiltere bu durumu Fransa'ya bildirmesi üzerine Fransa bu konuda İngiltere'den taahhüt istedi. Fransa'nın bu isteği Mayıs 1912'den itibaren iki devlet arasında görüşmelerin başlamasını sağladı. Fakat parlamentonun tepkisinden çekinen İngiltere Hükümeti resmi ittifaka yanaşmadı. Başka bir yola gidilerek İngiltere Dışişleri Bakanı Grey ile Londra'daki Fransız Büyükelçisi Paul Cambon arasında 22-23 Kasım 1912'de mektup teatisi suretiyle bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre taraflardan biri saldırıya uğrarsa iki taraf alınacak tedbirler konusunda derhal birbirlerine danışacaklar ve gerekirse iki taraf genelkurmaylarının hazırlamış oldukları planları göz önüne alacaklardır. (Armaoğlu, 1973: 249-252) Fransa bu suretle istediğini büyük ölçüde elde etmiş oluyordu. Bu anlaşma çok gizli tutulmuş ve İngiliz parlamentosu bundan ancak İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmaya karar verdiği zaman haberdar edilmiştir.

Bu durumu çok iyi gözlemleyen Rusya, İngiltere'nin kendisiyle de Fransa'yla olduğu gibi bir anlaşma yapmasını istedi. İlk etapta İngiltere tarafından kabul görmese de Rusya bu işin peşini bırakmadı. Nihayet 1914 Mayıs'ında İngiltere, Almanya'nın bir savaş açması halinde, İngiliz ve Rus deniz kuvvetlerinin bir işbirliği için temasta bulunmalarını kabul etti. Böylece Almanya ve merkezi devletler Üçlü İtilaf tarafından bir çember içine alınmış oluyordu. (Armaoğlu, 1973: 249-252) Aslında bu gelişmeler Fransa'yı oldukça telaşlandırmaktadır. Çünkü Fransa, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Katolik mezheplerin etkinliklerini giderek artırmıştır. Fakat Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasını giderek daha çok ekonomik çıkarları belirlemeye başlamıştı. (Hüner, 2000:99-100) Fransa Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar ve ticaret antlaşmalarıyla elde etmiş olduğu çeşitli İmtiyazlara sahip bulunuyordu. Özellikle 1839'dan sonra Osmanlı-Fransız Ticareti artmıştı. (Bıyıklı, 2008:363) Fransa, Yakınoğu'da geliştirdiği ticaret ağıını devam ettirebilmek için Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından çok yaşıatılması taraftarıydı.

Fransa açısından Suriye, İstanbul ve Boğazlar çok büyük siyasi öneme sahipti. Fransa boğazların sürekli olarak kapalı tutulmasından ve Akdeniz'deki mevcut deniz gücünün dağılımının korunmasından yanaydı. Çünkü Suriye'de yoğun Fransız çıkarları söz konusuydu. Suriye Bölgesine Fransız diplomasisinin geleneksel nüfuz alanı olarak bakılmakta ve burası bir gün Fransa'nın toprak istemlerinde bulunabileceği bir yer olarak görülmekteydi. Fakat bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin korunmasından yana bir politika izlemiş olan Fransa, 1915 yazında Osmanlı Devleti'nin parçalanması politikasını kabul edecektir. Şüphesiz Fransa'nın bu politikayı kabul etmesinin sebebi Doğu Akdeniz hâkimiyetini İngiltere'ye kaptırmak istememesi birinci derecede etkili olacaktır. (Hüner, 2000:99-100)

Fransa'ya nazaran İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik çıkarları öncelikle Mezopotamya ve İran Körfezi'nde yoğunlaşmıştı. İngiltere bu bölgelerdeki ticari ve siyasi üstünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Bu bölgelerde İngiliz üstünlüğünün korunması, Hindistan'ın savunulması açısından ve İngiltere'nin doğudaki imparatorluğu ile iletişiminin sağlanması açısından önem arz ediyordu. Bölgeye yönelik Alman çıkarları ve Bağdat Demiryolu, İngiliz çıkarları açısından da tehdit oluşturmaktaydı. (Hüner, 2000:99-100)

İngiltere böyle düşünürken Almanya Başkanı Kayser II. Wilhelm (1888-1918) İngiliz İmparatorluğu'nu Almanya'nın bir dünya gücü olmasına engel olarak görüyordu. Bu sebeple II. Wilhelm, İngiltere'yi zayıflatmayı kendisine ana hedef olarak almış ve İngiliz sömürgelerinin büyük bir kısmını oluşturan İslam ülkelerine karşı ilgisi de artmıştır. Wilhelm'e göre eğer Osmanlı sultanına cihat ilan ettirilebilirse 260 milyon Müslüman Almanya'nın doğudaki hedeflerine ulaşması için faydalı olabilirdi. (Çolak, 2006:28-29)

Almanya bu perspektif doğrultusunda hareket ederken Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı yeni fikirler devletlere olduğu kadar milletlerin davranışına da yeni yeni istikametler vermiştir. Bu bağlamda devletlerarası ilişkiler de yeni boyutlar kazanmaya başlamıştı. İtalyan milli birliğinin kuruluşu ve bundan daha da önemlisi daha önce de belirttiğimiz gibi Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkması Avrupa dengesine yepyeni bir şekil vermekle kalmayıp Balkanlardaki milli duyguları da kamçulamış ve 1870'ten sonra Balkanlar Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri olmuştur. 1908–1909 Bosna-Hersek Buhranı, 1911 İtalya'nın Trablusgarp'a girmesi ve 1912–1913 Balkan Savaşları, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na adeta ortam hazırlamıştır. (Armaoğlu, 1991:99–100)

Trablusgarp ve Balkan Savaşları Büyük Devletlerin Türkiye'ye yönelik yayılmacı politikalar beslediğini açıkça ortaya koyuyordu. Bu dönemde İngiltere, Suriye üzerindeki etkisini pekiştirmek ve genişletmek için bölgeye adamlarını göndermiştir. Suriye halkını, İngiltere'nin Suriye'yi işgal etmesini istemeye ikna ve teşvik etmek için çaba harcayan İngiliz Hükümeti, Beyrut ve Şam'da iki komite dahi açtırmıştır. Bu sırada Beyrut'ta Fransız donanmasının hiçbir gemisinin bulunmaması İngiltere'nin Suriye'yi işgal edeceğine ilişkin kuşkuları artırdı. İngiltere bu çabaları ile Suriye'de İngiliz işgalini destekleyecek yandaşlar edinmiştir. Bu durum ise Suriye'de önceden beri gözü olan Fransa'yı oldukça rahatsız etmiştir.

İngiltere, Suriye ile Mısır arasındaki bağları güçlendirmek ve geliştirmek için bir yandan toprak satın alma bir yandan da Suriye'den Mısır'a göçmen gönderme gibi yollara başvuruyordu. (Waylet ve Jackh, 2004: 172-174) Açıkçası İngiltere Birinci Dünya Savaşı başlamadan birtakım yerlerde üstünlük sağlamak için girişimlerde bulunuyordu.

Bunların yanı sıra endüstrileşmenin 19. yüzyıl içinde kazanmış olduğu yeni hız ve bunun sonucu olarak gelişen ve genişleyen sömürgecilik, diplomatik münasebetlerin alanını Avrupa'nın dar sınırlarından çıkararak yeni kıtalara ,özellikle Doğu Akdeniz'e, Afrika'ya ve Uzakdoğu'ya yaydığı gibi, çeşitli oluşumlarla bloklaşan büyük devletler arasındaki çatışma alanlarını ve imkânlarını arttırmıştır. (Armaoğlu, 1991:99–100) Bu durumda da savaş kaçınılmaz olmuştur.

2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması

Avrupa'da Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf Bloklarının kurulmasından itibaren bloklar arasında savaş hazırlıkları başlamıştır. Savaş hazırlıkları ilerledikçe dengeler de bozulmaya başlamıştır. Bu bakımdan küçük bir olay bile büyük bir savaşa neden olabilirdi. Nihayetinde bu olay Saraybosna'da meydana gelecektir.

Avusturya, Büyük Sırbistan'ı kurmak isteyen ve bu amaçla girişimlerde bulunanlara gücünü göstermek üzere 1914 yılı Haziran ayı sonlarında Bosna'da bir gövde gösterisi yapmaya karar vermiştir. Buna katılmak üzere de Avusturya Velihtı Ferdinand Saray-Bosna'ya gitmiştir. (Uçarol, 1987: 403) Bu ziyaret esnasında 28 Haziran 1914'te Veliht Franz Ferdinand, Sırp asıllı olan Gavrilo Princip tarafından öldürüldü. (Massie, 1995: 690-691)

İşte bu durum Birinci Dünya Savaşı'na yol açarak uluslararası bunalımı başlattı. Avusturya Macaristan Hükümeti, katilin silahının Belgrad askeri fabrikasında üretilmiş olması nedeniyle Sırp Hükümetini dolaylı suç ortaklığıyla itham etti. Avusturya bu olaydan üç hafta sonra Sırbistan'a bir ultimatö vererek birçok koşulun yanı sıra suikastçının suç ortaklarını bulmak için Belgrad'da girişilen soruşturmaya Avusturya polisinden memurların da katılmasını istedi. Sırp Hükümeti bu isteği kabul etmeyince Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş açtı. (Renouvin, 1993: 10-11)

Avusturya –Sırbistan savaşı, Avusturya-Rusya çatışmasına yol açtı. Rusya 24 Temmuz'da Sırbistan'ın ezilmesine göz yumamayacağını belirterek 29 Temmuz'da da yalnızca Avusturya'ya karşı seferberlik ilan ettiğini açıkladı. Almanya da Rusların almış olduğu bu askeri önlemlerin sürmesine katlanamayacağını açıklayınca, Rusya hemen ertesi gün genel seferberlik ilan etti. (30 Temmuz 1914) Bunun üzerine Avusturya-Rusya çatışması bütün Avrupa'yı içine alan bir çatışmaya dönüştü. Almanya savaş tehlikesi hali ilan etti ve 31 Temmuz'da seferberlik önlemlerinin durdurulması için Rusya'ya bir ultimatö verdi. Aynı zamanda Fransa'dan Alman-Rus savaşında yansız kalması taahhüdünde bulunmasını istedi. Fakat Fransa bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Fransa, Alman hükümeti ile aynı anda seferberlik kararı aldı. 1 Ağustos akşamı Almanya Rusya'ya savaş açtı. Belçika da İngiltere, Fransa ve Rusya yanında savaşa girdi. Bu durumda İngiltere, genel çıkarlarının Almanya'nın kıtada egemenlik kurmasına engel olmaktan geçtiğine inanıyordu. (Renouvin, 1993: 10-11)

Bu çerçevede Alman orduları Alman Genelkurmay Başkanı Schlieffen'in planına göre Belçika ve Fransa sınırları üzerinden stratejik taarruza başlamışlardı. Schlieffen'in planına göre Alman silahlı kuvvetleri aynı anda batı cephesinde Fransa, doğu cephesinde Rusya ile harbe girmeyecek, harekâtı iki safhalı olarak icra edecekti. Birinci safhada doğu cephesinde Rusya ile harbe girecek batı cephesinde Fransa sınırında savunmada kalacak ve bu safhada Rusya'ya karşı stratejik üstünlük sağlayacaktı. Planın ikinci safhasında Rusya mağlup edildikten sonra batı cephesine dönülecek Fransa'ya taarruz edilecek ve ikinci safhada da Fransa mağlup edilecekti. (Tezcan, 2003:37-50)

2 Ağustos 1914'te de Almanya ile Osmanlı Devleti arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden ikisi şöyleydi: Eğer

Rusya askeri olarak müdahale eder ve Avusturya ile Rusya savaşır ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa Osmanlı Devleti de savaşa girecekti.

Bir diğer önem arz eden madde ise Almanya Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni askeri açıdan destekleyecek ayrıca Osmanlı Devleti savaş ilanında ordunun dörtte birinin kumandasını Türkiye'deki Alman askeri komuta heyetine vermeyi kabul edecekti. Bu anlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerli olacaktı. (Bıyıklı, 2008:4007)

Böylece İngiltere, güvenlik kuşağı olarak saydığı adasının karşı kıyısında gelişen olaylar üzerine Üçlü İtilaf Grubu içerisindeki müttefiklerine 4 Ağustos 1914'te katılarak Almanya'ya savaş ilan etti. Bunlara sessiz kalmayan İngiltere Belçika kıyılarına donanmasını gönderip asker çıkararak savaşa dahil olmuştu. (Tezcan, 2003:37-50)

Fransa da bu gelişmeler üzerine 31 Ağustos'ta seferberlik ilan etmiştir. 17 Ağustos tarihinde Rusya'ya yönelen Alman Orduları 100 Km kadar Prusya'ya girmiştir. Fransa ve Belçika'nın tedbir almalarına rağmen Alman orduları 22 Ağustos'ta da Brüksel'e girmişlerdir. Alman orduları daha sonra Fransa'ya doğru ilerleme kaydetmişlerse de 14 Eylül 1914'te Fransızlar kaybettiği toprakların 150 km kadarlık bir kısmını geri almış, daha da önemlisi Fransa savunma durumundan taarruz durumuna geçmiştir. (Tezcan, 2003:37-50)

Japonya da Avrupa Devletlerinin içinde bulunduğu bu durumdan yararlanarak Uzakdoğu'da yayılma adına 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve kasım ayına kadar Almanya'nın Uzakdoğu'daki sömürgelerini işgal ederek müttefiklerine yardım etmeye başlamıştır. (Uçarol, 1987: 405)

Osmanlı Devleti, Almanya ile yaptığı bir ittifak anlaşmasına rağmen askeri hazırlıkları henüz tamamlamamış olmasının da etkisiyle Avrupa çatışmalarında tarafsız kalacağını ilan ederek zaman kazanmaya çalışmıştır. Fakat cereyan eden olaylar Osmanlı Devleti'ni ister istemez savaşa sürükledi. Bu olayların en önemlisi Goeben ve Breslau adını taşıyan iki Alman gemisinin 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazını geçip Türk sularına girmesi ve Türk yetkilileri tarafından kabul edilmeleri olmuştur. Bu iki Alman savaş gemisini Çanakkale Boğazından içeriye almak Osmanlı Hükümetini siyasi bir sorunla karşı karşıya getirmiştir. Tarafsızlık kurallarına göre Osmanlı Devleti'nin 24 saat içinde bu savaş gemilerini kara sularından çıkarması ya da söz konusu gemileri silahsızlandırarak savaş sonuna kadar bu limanda gözetim altında bulundurması gerekiyordu. Bu iki alternatif de Osmanlı-Alman ittifakıyla çelişiyordu. Osmanlı Devleti bu çıkmazdan kurtulabilmek amacıyla bir aldatmacaya başvurulmasına karar verilmiş, söz konusu gemilerin Almanlardan satın alınmış olduğu ilan edilmiş gemilerin isimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilmiştir. (Bıyıklı, 2008:409-412)

Bu arada Almanya ve Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa girmesi; İngiltere, Fransa ve Rusya ise girmemesi konusunda baskı altına almıştır. Hatta Alman hükümeti eğer Osmanlı Devleti savaşa girmekte gecikirse savaşın nimetlerinden yararlanamayacağını bildirmiştir. Ekim ayı İstanbul'da Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemeye çalışan Alman görevlileri ve onlardan yana

olan Enver paşa ile savaşa katılmak istemeyenler arasındaki çetin tartışmalara sahne oldu. Alman görevlileri ve Enver Paşa bir oldubittiye getirilmedikçe hükümet çoğunluğunu savaşa razı edemeyeceğini anlamışlardı. Alman Generali Falkenheim, Osmanlı Devleti'nin derhal harekete geçmesini istiyordu. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Donanması Birinci Kumandanlığı'na atanan Amiral Souchon öncülüğünde, 29 Ekim 1914'te Türk donanması Rus donanmasına hücum ederek Odesa ve Sivastopol'u topa tuttu. Bunun üzerine önce Rusya daha sonra İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne acil cevaplamak üzere bir nota verdiler. Bu devletler cevap alamayınca da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Bu gelişmeler üzerine toplanan Osmanlı Hükümeti de 11 Kasım'da İtilaf Devletlerine savaş ilan etti. (Bıyıklı, 2008:409-412)

Olayların tam da istediği gibi geliştiğini gören Almanya özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslüman halkın Osmanlı sultanın cihat çağrısıyla bu ülkelere karşı ayaklandırılabilirdiğinden ümitliydi. Müslüman halkın ayaklandırılması konusunda sıkı işbirliğine girecek olan Almanya ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki görevleri de şöyleydi. Birinci derecede önemli olan Mısır ve Sudan'daki Arap bedevileri ile Senusi tarikatı mensuplarının ayaklanmasını Osmanlı subayları organize edecekti. Almanya ise Osmanlı Devleti ile işbirliği ederek Süveyş Kanalı üzerinden İngilizlere karşı saldırıya geçecek ve bu şekilde İngiltere'nin Kuzey Afrika'dan atılması sağlanacaktı. Nitekim Almanların isteği doğrultusunda 11 Kasım 1914'te Osmanlı Ordusu Başkumandanı Sultan V. Mehmet Reşat 300 milyon Müslümanın Halifesi sıfatıyla İngiliz, Fransız ve Rus zulmü altında ezilen bütün Müslümanları "Cihat" a çağırıştır. (Çolak, 2006:34-37)

Savaş süresince Türkler-İngilizler ve Fransızlar Çanakkale, Mısır Irak ve Suriye-Filistin Cephelerinde karşı karşıya geldiler. (Bıyıklı, 2008:415-416) Birinci Dünya Savaşı bütün cephelerde şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Bu arada 2-3 Şubat 1915 gecesi Süveyş Kanalı'na yapılan Türk taarruzu İngilizler tarafından geri püskürtülmüş ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Mısır'da çıkmasını beklediği isyan da çıkmamıştı. Bu taarruzun amacı İngilizlerin imparatorluk yolunu kesmekti. Taarruzun başlarında askeri durum iyi gitmesine rağmen başarılı bir sonuç alınmamış ve Türk orduları kanal bölgesinden kuzeye doğru geri atılmışlardır. İngiltere bu cephede başarılı olabilmek için Irak Cephesi'ni de açmıştır. İngiltere'nin Irak Cephesi'ni açmasının asıl sebebi Rusya ile kara bağlantısını sağlamak ve Abadan petrolerini korumaktır. İngiltere'nin Sina-Filistin Cephesi'nde yapmış olduğu yeni düzenlemelerden sonra Osmanlı ordularını kuzeye doğru çekilmeye mecbur etmiştir. (Hatipoğlu, 2009:3-8)

İngiltere emellerini gerçekleştirmek için askeri çabaların yanında birtakım entrikalara girişmiş, bazı Osmanlı yöneticileriyle temaslarda bulunmuş ve bu kişileri de kendi emelleri için kullanmıştır. Nitekim 1915 Nisan'ında İngiltere, Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa nezdinde barış görüşmesi yapmıştır. Buna göre Cemal Paşa sultan ilan edilecek, otoritesinin esasını Suriye krallığı oluşturacak, Filistin, Mezopotamya ve Arabistan'ı da içine alacaktı. İstanbul ve Boğazlar ise ya Rusya'ya ya da uluslararası bir komisyonun emrine verilecekti. 1915 yılında yapılacak barış karşılığında Cemal Paşa'nın Hristiyan bir prensin yönetiminde özerk Ermenistan fikrini de kabul ettiği öne sürülmektedir. Weber, İngiliz belgelerine dayanarak İngiltere'nin bu girişime çok ilgi gösterdiğini, fakat Fransa, Suriye ve Kilikya'nın kendisine verilmesini isteyerek tasarıya karşı çıkınca

Cemal Paşa ile kurulan komplonun gerçekleşemediğini yazmaktadır. (Burak, 2004:122)

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, İtilaf Devletleri arasında Osmanlı Devleti'nden elde etmek istedikleri yerler konusunda çekişmenin olması İtilaf Devletleri arasında güvensizliğe yol açtığı bu yüzden savaşta ortak hareket etmekte zorlandıkları görülmektedir. İtilaf Devletlerine göre savaşın en büyük ganimetlerinden olan Osmanlı topraklarının paylaşımı İtilaf Devletlerinin çekişme ve nüfuz mücadelelerinde ilk sırada yer almıştır. Aralarındaki bu çekişmeyi gidermek için Osmanlı Devleti'nin mirasını aralarında paylaşma gereği duymuşlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak amacıyla İtilaf Devletleri arasında bir dizi gizli anlaşma yapılmıştır. (Tolon, 2004: 39) Bu devletlerin gizli anlaşmalardaki amaçları şüphesiz Boğazlar, Araplar, Ermeniler, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i ele geçirmektir. (Ward, Litt, Gooch, 1923:522) Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak isteyen Büyük Devletler bu paylaşımı Şark Meselesi çerçevesinde yapmak istiyorlardı. Bu meseleye kısaca değinecek olursak:

Şark Meselesi, terimi ilk olarak 1915'te toplanan Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır. Bu kongrede Rus temsilcileri resmi görüşmelerin dışında kongreye katılan delegelerin dikkatini Osmanlı Devleti yönetiminde yaşamakta olan Hristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalışmışlar ve bu durum için "Şark Meselesi" terimini kullanmışlardır. Şark Meselesi Viyana'dan sonra diplomatlar arasında çok kullanılan bir terim olmuştur. Bu terim 19. yüzyılın ilk yarısında genel olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda da Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının paylaşılması manasında kullanılmıştır. Özellikle ekonomik kaynak ve bölge açısından baktığımızda petrol, Ortadoğu, Lübnan, Filistin, Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu'yu içerirken, millet kavramı çerçevesinde baktığımızda ise Arap, Yahudi, Ermeni, Türk, Kürt ve Nasturi kavramlarını içermektedir. (Kodaman, 1987:105-107; Hatipoğlu, 2006: 9-15)

İngiltere, Hindistan ve bütün Güney Doğu Asya'daki çıkarlarını korumak amacıyla, Osmanlı hâkimiyetindeki Mısır'ı, Süveyş Kanalı'nı kontrol altına almak ve hatta ele geçirmek istemişti. Hint Okyanusu'ndaki İngiliz menfaatlerinin korunması için Basra Körfezi'ne ve bugünkü Irak'a egemen olması gerekiyordu. Rusya ise Doğu Anadolu'yu, İrani, Azerbaycan'ı ve özellikle Boğazları almak istiyordu. Kredi politikasıyla Osmanlı Devleti'ni etkileyen Fransa, Orta Asya yollarını kontrol ettiği için Mezopotamya'ya inmek, ayrıca Mezopotamya ve Akdeniz ticaretini de Lübnan ve Suriye'ye yerleşerek korumak istiyordu. Almanya'nın da beklentileri vardı. Bir başka Alman devleti olan Avusturya ise, Batı Trakya'ya, Ege Denizine ulaşan bir "Balkan koridoru" açmak emelini güdüyordu. İşte bu politikaya bağlı olarak Büyük Devletler bu emellerini gerçekleştirmek için Birinci Dünya Savaşı'na girmişler ve savaş devam ederken de kendi aralarına bu taksimin nasıl yapılacağı konusunda birtakım gizli anlaşmalara varmışlardır. (Hatipoğlu, 2006: 9-15) 1915-1917 yılları arasında İngiltere, Fransa İtalya ve Rusya arasında Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına yönelik olarak imzalanan bu gizli anlaşmalar şunlardır:

1. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 18 Mart 1915 tarihli İstanbul Anlaşması

2. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında 26 Nisan 1915 tarihli Londra Gizli Anlaşması
3. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması
4. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 17 Nisan 1917 tarihli St. Jean De Maurienne Anlaşması'dır.

Bu anlaşmalardan 18 Mart 1915 tarihli İstanbul Anlaşmasına göre Rusya'ya İstanbul, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyıları dahil Midye-Enez hattına kadar Doğu Trakya, Anadolu yakasında İzmit Yarımadası ve Marmara Denizi'ndeki adalar ile Bozcaada ve Gökçeada vaat ediliyordu. Rusya'nın desteğinin devamını sağlamak amacıyla İngiltere hükümeti, Boğazlar konusunda Rusya'ya açık kapı bırakarak Boğazların Türkler tarafından kontrol edilmesi siyasetini terk etmişti. (Selvi, 2011:13; Graves, 1999: 131-132) Bu anlaşmayla İngiltere Anadolu'nun batısında Rusları yanına çektiği gibi zaten 1907 yılında da Anadolu'nun doğusunda yani İran konusunda Ruslarla bir anlaşma imzalayarak bölgedeki durumu kendi lehine çevirmenin gayreti içinde olmuştur.

Bu anlaşmayla 1907 yılında yapılmış olan İngiliz-Rus Anlaşması'nı da teyit ediyordu. Bu eski anlaşmaya göre İran'ın petrol bakımından zengin bölgeleri İngiliz nüfuz bölgesi olarak kabul edilmişti. Ayrıca Müslümanlar için kutsal sayılan yerlerin de Türkiye'den koparılıp alınması ve bağımsız bir Müslüman devletine verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunlara karşılık da Rusya, Müttefikler boğazları zorladıkları ve bir istekte buldukları zaman Rusya kuzeyden yardım edecekti. Buna göre Rusya; İstanbul Karadeniz Boğazı'nın her iki kıyısı, Marmara denizi ve Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısı 1915 Mart'ında alacak buna karşılık İstanbul limanı Müttefik ticaret gemileri için serbest bir liman olarak bırakılacaktı. (Uğurlu, 2005:39-40)

1915 Mart'ında İngiltere ve Fransa'nın Boğazları Rusya'ya vermeyi kabul etmeleri ile Rusya tasarladığı büyük amaçları istikametinde ilk adımını atmış olmaktadır. Şimdi iş boğazları fiilen elde etmeye kalıyordu. (Yaşar, 1993:14) Fakat İngiltere en kötü şartlarda bile boğazlardan vazgeçmemiş, sadece geçici süre, boğazlar üzerindeki planlar önceliğini ertelemiştir. Fransa'nın da Doğu'daki her türlü planlarında Boğazlar yer almaktaydı. Rusya için ise hayati öneme sahipti. (Bainville1938: 536-537; Demir, 2008:1889)

Fransızlar, Ruslarla ittifak yapmalarından beri Boğaz geçiş kurallarının devamı ile daha az ilgileniyordu. Fransa, Rusya'nın ittifaktan ayrılmasından İngiltere'den daha çok korkuyordu. (Graves, 1999: 131-132) Çünkü Fransa'nın da kendi planları vardı. İstanbul ve Boğazlardaki Rus isteklerini koşulsuz şartsız kabul edemezdi. Buna göre: Paris Hükümeti, İstanbul'a ilişkin Rus isteklerinin kabul edilmesine karşılık Sen Petersburg Hükümetinden Fransız isteklerinin kabul edilmesini istiyordu. İstekleri, İskenderun Körfezi bölgesi ile birlikte Suriye'nin ve Toros Dağlarına kadar Adana Bölgesi'nin Fransız imparatorluk sınırları içinde tanınmasından ibaretti. (Burak, 2004:102-103) Fakat bütün bunlar içinde Çanakkale Boğazı'nın önemi Fransa ve İngiltere açısından tartışılmazdı.

3. Çanakkale Savaşı

Birinci Dünya Savaşı henüz başlamışken Winston Churchill, Mısır'ı ve Süveyş Kanalını savunmak için Çanakkale'ye bir hareket planlamak gerektiği düşüncesini daha 25 Kasım 1914'te dile getirmişti. İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener da Osmanlı ordusunun doğuya hareketinin önüne geçilmesi için Çanakkale'ye bir hareket yapılabileceğini belirtmiş ve bu düşüncesini Churchill'e bildirmiştir. Churchill de zaten Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve İstanbul'u ele geçirmek için en kısa ve direkt yolun Boğazlara saldırmak olduğu düşüncesini taşımaktaydı. (Demir, 2008:1883-1884) İngiltere Bahriye Bakanı Winston S. Churchill ayrıca Çanakkale Boğazı'na karşı girişilecek bir operasyonun faydalarını şöyle sıralamaktaydı; Eğer bu hücum sonunda bir geçit açmak mümkün olursa bunun stratejik, diplomatik, hatta ekonomik önemli sonuçları olacaktı: Öncelikle İstanbul İtilaf Devletlerinin denetimi altına girecek ve hiç kuşkusuz Osmanlı Hükümeti barış yapmak zorunda kalacaktı; Boğazlar yeniden açılacağından İngiltere ve Fransa, Rus ordusuna cephane ve top gönderebilecekti; Rusya da tahıllarını ihraç edebilecek bunun sonucu olarak da ticaret dengesi düzelecek rublenin değeri düşmekten kurtulacaktı; sonra bunun Balkan Devletleri üzerinde de elverişli bir etkisi olacaktı. Balfour da bundan daha çok ümit verici bir hareket olamaz diyordu. (Renouvin, 1982; 337;Yaşar, 1993:13)

Henüz savaşın planlanma aşamasında, Churchill tarafından 25 Kasım 1914'te Çanakkale'ye bir hareket düzenlenmesi düşüncesinin ortaya atılması, Grandük Nikola'nın yardım talebinin İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener'e iletilmesi ve Lord Kitchener'ın Batı Avrupa (Fransa Cephesi) Cephesi'ndeki nazik durum nedeniyle Çanakkale'ye kara askeri ayırmayacağını bildirmiştir. Bunun yanı sıra sadece donanma ile Çanakkale Boğazı'na bir güç gösterisinde bulunulması cevabı üzerine 3 Ocak 1915 tarihinde İngiltere, Birinci Deniz Lordu Fisher'in Çanakkale'ye yönelik hareket planını sunmasıyla İngiliz Donanma Bakanı Churchill'in konuya sadece deniz kuvvetleriyle çözmek istemesi ve bu konuyu İngiltere'nin Akdeniz filo komutanı Amiral Carden'e sorarak ondan olumlu cevap alması ile tamamlanmıştır. Fakat bu süreç daha başlamadan Osmanlı Devleti mayın hatlarının düzenlenmesi bahanesiyle Çanakkale Boğazı'nı 27 Eylül 1914'te deniz trafiğine kapatmıştı. (Demir, 2008:1883-1884)

Çanakkale harekâtı konusunda 13 Ocak 1915 tarihinde İngiliz savaş konseyinde kabul edilen harekât planına göre Çanakkale'ye düzenlenecek hareketin başarılı olmasıyla İngiltere'nin gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan büyük bir çıkar elde edeceği, Doğu Sorunu'nun İngiltere'nin lehine sonuçlanacağı, İtalya Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın müttefiklerin yanına geçeceği ve böylece Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Güneydoğu Avrupa üzerinde sıkıştırılabileceği ve Avrupa savaşının kesin galibinin İngiltere olacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca İngiliz parlamentosunda yapılan tartışmalarda da Rusya'nın boğazlara sahip olmasının İngiltere tarafından kabul edilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu şunu açıkça ortaya çıkarmıştır ki İngiltere'nin asıl amacı Rusya ile bağlantıyı sağlamak değil Ruslardan önce İstanbul'a gelmek, İstanbul olmasa da Boğazlara yerleşmektir. (Demir, 2008:1883-1884)

İngiltere, Çanakkale harekâtı ile ilgili planını 18 Ocak 1915'te Dışişleri Bakanı Edward Grey aracılığıyla Fransa'ya sunmuştu ve İngiltere uygulayacağı

hareket planını 19 Ocak'ta Rusya'ya da bildirdi. Rusya 26 Ocak'ta Çanakkale hareketini desteklemeyeceğini belirtti. Fransa ise 31 Ocak'ta verdiği cevapta Çanakkale harekâtına katılacağını açıkladı. Çünkü Fransa, harekâtın başarılı olması durumunda İngiltere'nin büyük avantaj sağlayacağını varsaymaktaydı. Bu durum da Fransa'nın bölgedeki durumuna zarar verirdi. Fransa, harekâta Amiral Emile Paul Guepratte komutasındaki bir filo ile iştirak edecekti. İngiltere ve Fransa 2 Şubat 1915'te Çanakkale Harekâtı'nın 19 Şubat 1915'te başlaması konusunda anlaştilar. (Demir, 2008:1883-1884) Bu arada Yeni Zelanda ve Avustralya'dan getirdikleri askerleri de Mısırda eğitmişler ve Çanakkale savaşları için hazırlamışlardı. Anzaklar da denen bu güç Çanakkale savaşlarında İtilaf Devletlerinin en önemli gücünü oluşturacaktır. (Edmonds, 1951:111)

İngiliz ve Fransız donanmasına bağlı ellinin üzerinde savaş gemisi ve yüze yakın nakliye gemisi 7 Şubat 1915'te Limni adasının Mondros Limanı'na yerleşerek bu adayı Çanakkale harekâtının merkez üssü yaptı. (Demir, 2008:1883-1884) İngiliz ve Fransız gemileri bu üstün hareketle 19 Şubat 1915'te Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövmeye başladı.

Müttefikler asıl hücumlarını ise 18 Mart 1915 'te yaptılar. Ancak Çanakkale Boğazı'nı kolayca geçebileceklerini düşünen İngiliz ve Fransızlar büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. İngilizler ve Fransızlar deniz yolundan Boğazı geçemeyeceklerini anladılar, bunun üzerine karaya asker çıkarma kararı aldılar. Böylece Çanakkale Cephesi'nin kara savaşları dönemi başladı. (Uçarol, 1987:413-414)

İngilizler, 6 Ağustos'ta Çanakkale'ye bir çıkartma yapmışlardır. Ancak Mustafa Kemal 10 Ağustos sabahı 8. Tümeni bizzat komuta ederek İngilizlerdeki stratejik bölge olan Kocaçimentepe ve Conkbayırı'nı geri aldı. 15 Ağustos'ta Kireçtepe'den üstün kuvvetlerle saldırıya geçen İngilizler, Gelibolu Jandarma Alayı tarafından durduruldu. Böylelikle bütün İngiliz kuvvetleri sahile hapsedildi. İngilizler 21 Ağustos'ta Anafartalar Bölgesi'ne bir saldırıda bulunmuşlarsa da ağır kayıpla vererek geri çekildiler. 21, 22 ve 27 Ağustos saldırıları da sonuçsuz kaldı. (Atatürk, 2007:374-400; Pomiankowski,1990:121; Burak, 2004:99)

İngilizlerin büyük kuvvetlerle giriştikleri Anafartalar çıkarması tam bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. İngilizler Arıburnu'nda olduğu gibi Suvla Körfezi'nde de ancak donanmalarının korunması altında kıyı kesiminde tahkimat yaparak tutunabilmişlerdir. İngilizlerin bütün taarruz girişimleri kendilerine çok ağır gelen sonuçlara mâl olmuştur. (Atatürk, 2007:401)

En çetin savaşlar Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanmış olan Mustafa Kemal'in savunduğu Kireçtepe ile Kocaçimen Tepe arasındaki bölgede geçmiştir. (Burak, 2004:99) Böylece İngilizler, Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk askerlerinin Anafartalar ve Conkbayırı savaşlarında gösterdiği başarı üzerine buradan da ilerleyerek amaçlarına ulaşamayacaklarını anladılar. (Uçarol, 1987:413-414) Mustafa Kemal'in bu başarısı yükselmesine, tanınmasına ve İstanbul'dan yüzlerce kilometre uzağa, Doğu cephesine, tayin olmasına neden olacaktır. (Lewis, 2008:330)

Türk kuvvetlerinin başarısı özellikle İngiltere'de birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere deniz Kuvvetleri Kurmay

Heyeti Başkanı Lord Fisher görevinden ayrıldı. İngiliz Hükümeti General Hamilton'u geri çağırarak yerine Korgeneral Sir Charles Monro'yu gönderdi. Monro'nun askeri kuvvetlerin geri çekilmesi önerisi Kasım 1915'te Gelibolu yarımadasını gezen Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından da onaylandı. Geri çekilme harekâtı aşamalı olarak 8–9 Ocak 1916'da erken saatlerde gerçekleştirildi. (Burak, 2004:96-100)

Harekâtın baş savunucusu olan Winston Churchill hükümetten ayrılarak piyade taburuna komuta etmek üzere Fransa'ya gitti. Çanakkale Savaşları Başbakan Asquith'in istifasını ve Aralık 1916'da yerini David Lloyd George'a bırakmasını hızlandırdı. (Burak, 2004:96-100) Böylece Çanakkale savaşları büyük devletlerin kendi aralarında dünyayı paylaşamamasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Hiçbir dönemde stratejik önemini yitirmeyen boğazlar Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir gösteri savaşına neden olmuşsa da devletler savaş sonunda bile bu bölgeyi paylaşmakta anlaşamayacaklar ve sonunda Boğazlar ortak bir yönetimle idare edilecektir. (Demir, 2008:1889)

Çanakkale'nin Türkler tarafından kahramanca müdafaası, şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'nın en güzel ve en yüksek menkıbelerinden biridir. Türk askerlerinin, ifadesi güç mahrumiyet içerisinde ve tahammülü oldukça zor şartlar altında cesaret ve metaneti, fedakârlık ruhu ve kabiliyeti, eskiçağ kahramanlıklarının mücadele meziyetleriyle mukayese edilebilecek derecede kayda değerdir. Bu askerler yazın kavurucu sıcaklarında sinek ve böcekten, kışın dondurucu soğuktan kardan, yağmurdan, gerektiğinde aç, susuz, durmadan, dinlenmeden imparatorluğun baş şehri İstanbul'u, Sultanları, Halifeleri için en modern silah ve en modern teçhizatlarıyla teçhiz edilmiş üstün İngiliz ve Fransız kuvvetlerine ve dünyanın en güçlü donanmasına karşı savaşmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. (Pomiankowski, 1990:130)

Çanakkale zaferi Ortadoğu'da ve umumiyetle halkı Müslüman olan ülkelerde Türkiye'nin prestij ve nüfuzunu arttırdığı gibi sömürgecilere karşı yer yer direniş hareketlerinin doğmasına da yol açmıştır. Psikolojik olarak Avrupa devletlerinin yenilmezliğine inanmış olan doğu toplumları Çanakkale sayesinde kendilerinde yeni bir güç ve şevk buldular. (Ünal, 1994: 559)

4. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Gizli Anlaşmalar

4.1. Londra Anlaşması

İtilaf Devletleri, Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek uğruna savaşta İtalya'yı yanlarına çekmek için, İtalya'ya Anadolu coğrafyasının parçalanması konusunda bazı vaatlerde bulunmuşlardır. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında yapılan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Gizli Anlaşması'na göre İtalya'nın savaşa müttefikler kanadında girmesi sağlanmıştır. (Helmreich, 1996:3) Bu anlaşma ile İtalya'ya Anadolu'da verilen pay haricinde Tirol Bölgesi, Fiume'nin batısına kadar İstria, birkaç istisna ile bütün Adriyatik Adaları, Kuzey Dalmaçya, Valana ve civarı veriliyordu. (Kâmuran, 1986:15)

Anadolu Türkiye'sinin tamamen ya da kısmen taksimi söz konusu olduğunda İtalya, Antalya'ya bitişik Akdeniz havzasında eşit bir paya sahip olacaktı. İtalya'ya,

Trablusgarp Savaşı'ndan beri işgal altında bulundurduğu On İki Ada üzerinde egemenlik hakkı tanınmıştır. Eğer Fransa, İngiltere ve Rusya savaş sırasında Anadolu Türkiye'sinin herhangi bir bölgesini işgal edecek olursa, Akdeniz Havzası sınırları içindeki Antalya'yı çevreleyen kısmı İtalya'ya ayrılacak ve İtalya'nın bu bölgeyi işgal hakkı olacaktı. (Helmreich, 1996:3)

4.2. Sykes-Picot Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'nun paylaşılması konusunu içeren en önemli anlaşma şüphesiz Sykes-Picot Antlaşması'dır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları İngiliz Hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız Hükümeti adına Georges Picot tarafından imzalanan 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması ile paylaşılmıştır. (Sander, 1989:270–271)

Buna göre Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini; İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i kendi hâkimiyet alanı olarak görüyordu. Filistin'in geriye kalan toprakları üzerinde uluslararası bir rejim ve sınırları belli olmayan bir Arap Devleti kurulacaktı. (Sander, 1989:270–271) Böylece Filistin'e uluslararası yönetimin yolu açılıyordu. (Lenczowski, 1952:72) İngiltere de Basra'dan Bağdat'a kadar tüm güney Mezopotamya'yı, Akka ve Hayfa Limanlarını alıyordu. (Akbiyık, 2008:414)

Aslında bu antlaşmayla İngiliz ve Fransız siyasi ve iktisadi haklarının sınırları çizilmiş oluyordu. Filistin'den başlayarak İskenderun'a kadar Suriye kıyıları, Çukurova, Sivas'ın güneyinden Çukurova'ya ve Diyarbakır'a kadar olan bölge (Hatipoğlu, 2001:60) Elazığ, Maraş ve Antep (Akbiyık, 2008:414) Fransa'nın egemenliğine veriliyordu. Ayrıca Şam, Halep, Musul bölgelerinde de geniş bir Fransız nüfuz bölgesi kurulacaktı.

Buna göre Fransız emperyalistleri Yakındoğu'da istedikleri her şeyi elde etmiş olacaktı. Bunlar arasında dini çıkarlar, Suriye'nin ipek üretimi, Çukurova'nın pamuğu, Ergani'nin bakır madenleri ve Bağdat Demiryolu'nun Toros Dağları ile Musul arasındaki bölümü bulunuyordu. Fransızlara verilen payla yalnız emperyalist çıkarlar göz önünde tutulmuş, bilinen hiçbir coğrafya, etnografya, dil ve ırk kanununa önem verilmemiştir. (Hatipoğlu, 2001:60)

Rusya ise İngiltere ve Fransa'nın yaptığı bu anlaşmayı daha önce İstanbul Antlaşmasıyla kendisine taahhüt edilen (Akbiyık, 2008:414) İstanbul, Boğazlar, Marmara ve çevresine ilaveten (Öztürk, Kılıç, Çakar, vd., 2004:227) Van, Erzurum, Muş Bitlis, Siirt ve Trabzon'u içine alan bölgenin kendisine verilmesi koşuluyla kabul etmiştir. Buralar Rusya'ya sus payı olarak veriliyordu. (Akbiyık, 2008:414) Bu anlaşmayla bölge adeta paramparça edilmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılacak işgallerin ve kurulacak devletçiklerin zemini bir nevi bu anlaşmayla hazırlanmıştır.

4.3. St Jean de Maurienne Anlaşması

Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya'nın İtilaf Devletleri safında savaşa devam edip etmeyeceği şüpheliydi. Nitekim 1917'de savaştan çekildi. Böylece Bolşevikler

Çarlık Rusyası'nın İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu ve İtalya'dan gizli tutulmuş olan Osmanlı toprakları ile ilgili gizli antlaşmalar da açığa vurulmuştur. Bunun üzerine İtalya'da İngiltere ve Fransa'ya karşı bir gücenme olmuştur. Uzlaşma devletleri İtalya'nın savaşa ağırlığını koymasını kolaylaştırmak için Anadolu'daki payının sınırlarını ve bu payın artırılmasını belirlemek üzere görüşmelere girişmek zorunda kalmışlardır. Sonuçta İtalya, Fransa ve İngiltere, Fransız-İtalyan sınırındaki St Jean de Maurienne İstasyonu'nda bir vagona 17 Nisan 1917'da son paylaşım anlaşmasını da yapmışlardır. (Karal, 1996:545; Selvi, 2011:13)

Bu anlaşmayla İtalya'ya, İzmir vaat edildiği gibi İzmir'in kuzeyi, Afyon'un güneyi, Kızılırmak'ın güney kavisi ve yakınları, ayrıca Ayvalık Körfezi'nden başlayıp Balıkesir-Bursa'nın güneyinden Afyon'a varan dairenin içinde kalan bölgeler İtalya'nın nüfuz sahası olarak kabul ediliyordu. Fakat söz konusu anlaşmanın hayata geçirilmesi için Rusya'nın onayı gerekiyordu. Fakat ülke içinde ihtilallerle uğraşan Rusya anlaşmayı imzalamamıştır. (Bıyıklı, 2008: 414-415)

Bu gizli anlaşmalar sonucunda Osmanlı Devleti'nin elinde, Sakarya Irmağı'nın denize döküldüğü yerden Trabzon'a kadar uzanan Karadeniz kıyıları ile onun güneyindeki Orta Anadolu topraklarından başka bir şey kalmıyordu. (Bıyıklı, 2008: 414-415)

İtilaf Devletleri bu gizli anlaşmalarla Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını kendi lehlerine çevirmeye çalışmanın yanı sıra savaş bittikten sonra da kendi hakimiyet alanlarının sınırlarını belirlemişlerdir. Böylece savaş hem istedikleri gibi sonuçlanacak hem de savaştan sonra zaman kaybetmeden kendi bölgelerinde otoritelerini kuracaklardır.

5. Osmanlı Devleti için Savaşın Sonu Mondros Mütarekesi

Birinci Dünya Savaşı tüm hızıyla devam ederken 27 Şubat 1916'da Mustafa Kemal, general rütbesiyle Diyarbakır'da komutanlık görevi üstlendi. Ruslara karşı giriştiği hızlı bir hamle sayesinde Bitlis ve Muş'u yeniden Türkiye'ye (7-8 Ağustos 1916) kazandırırken aynı zamanda yeni bir şeref elde etmiş oldu. Fakat güneyde İngilizlere karşı henüz kesin bir başarı sağlanamamıştı. (Lewis, 2008:330-331)

İngilizlere karşısındaki bu olumsuz gidişat üzerine Enver Paşa'nın teşebbüsleri ve Almanya'nın öneri ve desteğiyle güneyde bir ordular grubunun kurulması kararlaştırıldı. Böylece 24 Haziran 1917'de Halep'te Enver Paşa'nın başkanlığında Türk ve Alman komutanlarının katılımıyla (Mustafa Kemal Paşa dahil olmak üzere) yapılan toplantıda General Falkenhein komutanlığında "Yıldırım Orduları Grubu" kurulması kararlaştırıldı. General Erich von Falkenhein 11 Temmuz 1917'de Grup Komutanlığına tayin edilmiştir. Bu yeni düzenleme Filistin-Suriye-Irak Cepheleri bünyesinde bir araya getirilecekti. (Hatipoğlu, 2009:3-8) Aslında Yıldırım Orduları Gurubu'nun çekirdeği 7. Ordu idi. Ve bu ordunun komutası da Mustafa Kemal Paşa'ya aitti. (Durak, 2004:122) Bu ordu Alman Generali Falkenhein idaresindeki "Yıldırım Orduları Grubu" adıyla bilinen kuvvetin Suriye'deki kolunu oluşturuyordu. Falkenhein ile arasındaki anlaşmazlıklar sonucunda Mustafa Kemal istifa ederek Ekim 1917'de İstanbul'a geri döndü. Bu olayı Avrupa'ya yaptığı iki ziyaret izledi. Biri Veliâhd Mehmet Vahideddin ile birlikte çıktığı Alman gezisi diğeri de tedavi için çıktığı Avusturya seyahatiydi. (Lewis, 2008:330-331)

Fakat bu arada güneyde Yıldırım Orduları Grup Komutanı Falkenhein Suriye'deki başarısızlığı yüzünden ve Osmanlı komutanlarıyla anlaşamaması üzerine 1918 yılının şubat ayında görevinden alınarak Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına Mareşal Liman Von Sanders atanmıştı. Bu arada Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine, VI. Mehmet Vahideddin 4 Temmuz 1918'de Padişah olduktan sonra Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos 1918 tarihinde ikinci defa Filistin'de bulunan ordu komutanlığına tayin edilmiştir. Bu atamadan sonra İstanbul'dan hareketle 26 Ağustos 1918'de Halep'e gelmiştir. (Hatipoğlu, 2009:33-37)

Güney Cephesi'nde bu gelişmeler olurken Yunanların da Trakya sınırına yaklaşması, öte yandan 26 Eylül 1918'de Bulgarların İtilaf Devletlerine mütareke teklif etmeleri ve 30 Eylül'de Selanik'te bir mütareke imzalamaları Makedonya Cephesi'nin çökmesine yol açmış ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile irtibatı kesilmiştir. Böylelikle Almanya'dan gelen silah ve cephane yolu kapanmış, bu durum Osmanlı Devleti'ni büsbütün güç duruma düşürmüştür. Osmanlı Devleti'ni batıdaki ve güneydeki bu zor durum yavaş yavaş mütareke arayışlarına götürüyordu. Bu zor durumda Osmanlı Devleti'nin mütareke yapma yollarını arayıp bir türlü başarıya ulaşamadığı sıralarda Küt-ül Amara'da Türk birliklerine esir düşen ve Büyük Ada'da esaret günleri geçiren İngiliz Generali Townshend 14 Ekim 1918'de Sadrazam İzzet Paşa ile görüşmek istemiştir. 15 Ekim'de de eskiden beri tanıdığı Rauf Bey'e bir mektup göndererek esirliği sırasında gördüğü hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak İngiltere ile müzakereye girildiği taktirde Osmanlı Hükümeti'ne yardıma hazır olduğunu bildirmiştir. (Tolon, 2004:91-94) Bunun üzerine İngiliz generali serbest bırakılarak İzmir üzerinden Mondros'taki İngiliz filosuna gönderilmiştir. (Sâbis, 1991:296)

Bu arada Eylül 1918'de Filistin'de taarruz hareketlerine başlamış olan İngiliz Generali Allenby kumandasındaki, İngiliz, Fransız, İtalyan, Yeni Zelanda, Avustralya ve İngiltere'nin Müstemlekesi olan Hindistan'dan Hintlilerin ve Fransa'nın sömürgesi olan Cezayir'den Arapların da desteğini alan, Ermeni gönüllülerin de yer aldığı İngiliz birlikleri, büyük bir taarruzla yedinci, sekizinci ve dokuzuncu Türk ordu komutanlıklarını geri çekilmeye mecbur ederek Şam'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. (Sâbis, 1991:299; Daş, 2004:111) Türk kuvvetleri bu saldırıya karşı zaman zaman çetin bir direniş göstermelerine rağmen geri çekilmek durumunda kalmışlardır. (Hatipoğlu, 2009:33-37) 19 Eylül 1918'de İngilizlerle yapılan Nablus Meydan Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Ordusu Şam, Hama, Humus gibi önemli şehirleri de terk ederek hızla Halep'e doğru çekilmiştir. (Daş, 2004:115; Tolon,2004: 91-94)

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa Halep'te daha fazla kalmanın anlamsız olacağına kanaat getirerek, Halep'in 5 km kuzeyine çekilmiş ve ordu karargâhını da Katma'ya nakletmiştir. Osmanlı yöneticileri bir an önce barışın yapılması için uğraşırken Suriye'deki birlikler bir barış yapılsa dahi en azından güneyde güvenli bir hattın oluşturulmasının çabasıındaydılar. Bu düşünceyle Mustafa Kemal Paşa, Halep'in kuzeyinde İngiliz süvari ordusu ve silahına sarılmış asi Arap kuvvetleri ile 26 Ekim 1918 günü yaptığı Birinci Dünya Savaşı'nın son muharebesi olan Katma Muharebesi'ni kazanarak Türkiye'nin güney sınır çizgisini o günden çizmiştir. (Hatipoğlu,2009:3-55)

Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'in kuzeyinde İskenderun-Beylan-Deyrel-Cemal, Telle'l-Rıfat'tan doğuya uzanan ve hatta daha sonra Antakya'yı da içine alarak kurduğu savunma hattıyla Türkiye'nin güneyinde Suriye ile olan Misak-ı Milli sınırları oluşmuştur. Türk askeri birliklerinin bu hatta çekilmesiyle birlikte Suriye bölgesinde 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti de son bulmuştur. (Umar, 2003:8-9)

Aslında bu galibiyet Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı süresince kazandığı tek galibiyet değildir. Avrupa'nın hasta adam dediği Osmanlı Devleti'nin orduları 1915'te yaptığı Çanakkale savunmasıyla o dönemin en ileri teknolojisine sahip zırhlılarını suya gömmüş, Gelibolu yarımadasındaki direnişi ile bütün dünyayı hayrete düşürmüştür. Yine aynı "hasta adam" buna benzer başka bir başarıyı Irak Cephesinde göstermiş, 1916 Nisan'ında Bağdat'a girme girişimindeki İngiliz kuvvetlerini, başlarında General Townshend olduğu halde mağlup etmiş, bu kişiyi de esir almıştır. Ne yazık ki Osmanlı orduları aynı başarıyı Kafkas ve Kanal Cephelelerinde gösterememiştir. Aralık 1914 - Ocak 1915'te girişilen Kafkas Harekâtı esnasında binlerce Türk askeri soğuktan kırılmış, Şubat 1915'de başlayan Kanal Harekâtı da yeterli hazırlık yapılmadan girişilmesi, karayolu, demiryolu ve denizyolu ulaşımının son derece yetersiz oluşu, buna karşı İngilizlerin üstün savaş araç gereçleri ve ileride değinileceği gibi Arapların Osmanlı Devletine karşı isyan ettirilmesi neticesinde genel çerçevede bu savaş başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Bıyıklı, 2008:413)

Osmanlı Devleti bu şartlar altında barış önerisinde bulunması sonucu 30 Ekim 1918'de yapılacak mütareke görüşmeleriyle ilgili hiçbir koşul ileri sürülmediği için Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız teslimi anlamına gelen bu mütarekenin müzakeresi konusunda İngiltere, Ege'deki İngiliz komutan Amiral Calthorpe'ye Fransız meslektaşısı Amiral Amet'i devre dışı bırakarak, görüşmeleri tek başına sürdürmesi emrini vermiştir. (Oran, 2001:110)

Bu arada Mondros'ta General Townshend'in getirdiği Türk önerilerini İngiliz Amiral Calthorpe almıştır. Londra Hükümeti, Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe'ye müzakere konusunda yetki ve talimatlar vermişti. (Renouvin, 1983:489-490) Bu talimatlara göre Osmanlı Devleti silahları teslim edecek, gayrimüslümlerin güvenliği sağlanacak, Boğazlar mayınlardan temizlenecek ve açılacaktı. (Selvi, 2011:19) Fransız hükümeti ise bu durumu protesto etti. İngiliz amiralinin Türklerle doğrudan doğruya görüşmeye girişmek için hiçbir yetkisi yoktu. Başkomutan değildi. Müttefik Devletlerin ortaklaşa rızasıyla kendisine yetki verilmiş değildi. Fransızlara göre İngiliz hükümeti yetkiyi aşıyordu. 28 Ekim günü Amiral Calthorpe, Mondros'ta bulunduğu halde Fransız Amiral Amet'ten ayrı olarak Türk delegesi ile ilk görüşmeyi yaptı. Amiral Calthorpe, Türklerin yalnız İngilizlerle görüşmek istediğini söylüyordu. 30 Ekim 1918 günü antlaşma metni yazıldı. Fransız Hükümeti, Amiral Calthorpe'den müttefiklerin rızası alınmadan imza etmemesini istediği halde İngiliz Amiral Calthorpe ateşkesi imza ederek Fransızlara ertesi gün çarpışmaların durması gerektiğini söylemekle yetinmiştir. Fransa bu oldubitti karşısında 31 Ekim 1918'de ateşkes hükümlerini onaylamak zorunda kalmıştır. (Renouvin, 1983:489-490)

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümleri çok ağırdı. Bu mütarekeye göre: Boğazlar derhal açılacak, Osmanlı ordusu terhis edilip donanma ve Boğaz kaleleri İtilaf güçlerine teslim edilecek, başlıca askeri üsler,

limanlar, demiryolları ve posta şebekesi, Toros Tünelleri İtilaf Kuvvetleri denetimine verilecekti. İşgal birliklerinin yiyecek, yakacak ve diğer ihtiyaç maddeleri Osmanlı Devleti tarafından bedelsiz karşılanacak, Osmanlı halkının yiyecek stokları itilaf güçlerinin denetiminde olacak, Altı Ermeni vilayetinde karışıklık çıktığı takdirde buralar işgal edilebilecek Sis, Haçin, Zeytun ve Antep'e işgal kuvvetleri derhal gönderilecekti. (Ürel, 2005:13-25; Selvi, 2011:21-22; Renouvin, 1993: 26-27) Ayrıca Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan Osmanlı birlikleri en yakın İtilaf komutanına teslim olacaktı. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra en ağır şartlarda bir ateşkes uygulanmış oluyordu. (Nur, 2008:25)

Bu sırada Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'ni ordulara bildirmiş, bu mütareke gereğince Türkiye'de bulunan Almanların ayrılması lazım geldiğinden (Hatipoğlu, 2009:3-55) Sadrazam İzzet Paşa 30 Ekim 1918 tarihli bir telgrafla Komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a dönmelerini Liman Von Sanders'tan istemiştir. (Sanders, 1968:353) Bunun üzerine 31 Ekim 1918'de Liman von Sanders, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir. (Hatipoğlu, 2009:3-55) Liman von Sanders görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devrederken de Adana'da şu temennide bulunmuştur:

“Ordular Grubu'nun sevk ve idaresini Mustafa Kemal Paşa'nın birçok harpte şeref kazanmış kudretli ellerine bırakmak zorunda olduğum şu anda, Emrim altında Osmanlı Devleti'nin yararına savaşmış bütün subay memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım. Bu süre içinde olup bitenleri hatırlayınca Osmanlı Devleti'nin kendi cesur evlatlarına dayanarak geleceğe güvenle bakabileceğini düşünüyorum. Allah'ın Osmanlı Milleti'nin ve onun müttefiklerinin harp yaralarını geleceğin sulh ve sükûn dolu yıllarında iyileştireceğine inanıyorum.” (Sanders, 1968:353-354)

Alman generali bu temennilerde bulunurken İtilaf kuvvetleri Anadolu'da işgallere başlamanın gayreti içindeydi. Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi Müttefik Devletlere kendi güvenlikleri için herhangi bir bölgeyi işgal etme variyordu. Zaten bu maddeyi mütarekeye koydurmalarının esas sebebi de yapacakları işgallere yasal dayanak sağlamaktı. Nihayet bu madde uyarınca Kasım 1918'den itibaren Anadolu'nun özemi merkezleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlandı. Başta Müttefik Devletlere bağlı olan donanma 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal etti. Zaten daha önce'de İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi. İşgal ettikleri yerler arasında Batum, Antep, Konya İstasyonu, Maraş, Bilecik ve Kars bulunmaktaydı. Fransızlar İskenderun, Dört Yol, Mersin, Adana, Afyonkarahisar İstasyonu, İtalyanlar ise Antalya, Kuşadası, Bodrum ve Marmarisi işgal etmişlerdi. (Ürer, 2005:24-25)

Bu arada Mondros Mütarekesi imzalandığı için Yıldırım Orduları Grubu dağıtıldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a çağrıldı. 13 Kasım 1918 günü, yani İtilaf donanmasının geldiği gün de, İstanbul'a vardı. (Selvi, 2011:33; Öztürk ve Çağlayan, 2004: 287; Lewis, 2008:330-331) İstanbul'a gelen İtilaf donanmasının ağırlık merkezini İngiliz zırhlıları oluşturuyordu. Bu durumdan Fransızlar rahatsızdı. Çünkü Fransızlar Boğazlarda İngiliz üstünlüğüne karşıydı. Buna karşılık İngilizler de Fransızlar'ın Boğazlara sahip olmasını istemiyordu. (Tukin, 1947:736) Bu arada İstanbul'u gelen harp gemilerinin sayısı, 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan ve 4'ü Yunan olmak üzere, 55'i buluyordu. (Okyar, 1980: 264) Fakat gördüğü bu manzara karşısında, beyinde şimşekler çakan Çanakkale'nin

o büyük gazisinin aklına Çanakkale önlerine büyük ümitlerle geldikleri ve büyük bir hüsrana uğrayarak döndükleri gelmiş olacak ki “Geldikleri gibi giderler!” cümlesini kurmuştur. (Hatipoğlu, 2009:92) Gerçekten de Kurtuluş Savaşından sonra 13 Ekim 1922’de yapılan Mudanya Mütarekesi’nin ardından geldikleri gibi gideceklerdir.

6. Konferanslarda Çatışan Çıkarlar

6.1. Paris Barış Konferansı

Fransa’nın bölgedeki çıkarlarında Birinci Dünya Savaşı sonrası izlediği politikalar belirleyici olmuştur. Özellikle Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda Fransa’nın doğudaki üstünlüğünün, ekonomik çıkarlarının yanı sıra manevi çıkarlarının ancak Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla korunabileceği düşünülüyordu. (Kılıç ve Yavuz, 2003:141-144) İngiliz emellerinin farkında olan Fransa, Türklere karşı, İngilizlere nazaran, daha yumuşak bir tavır takınıyor, bu da ister istemez İngilizleri rahatsız ediyordu. İngiliz yüksek komiserine göre İngilizlerin Türklere tavizsiz ve sert tutumlarına karşı Fransızlar Türklerin sıcak yaklaşımına aynı şekilde karşılık vermişler, hatta Türklerin bu tutumundan politik menfaat elde etmeye çalışmışlardır. Türler de bu iki devletin arasını açmak ve Türklerin aleyhine olan durumu lehe çevirmek için elinden geleni yapmıştır. Nitekim Fransız Yüksek Komiseri M. De France’nin Paris Konferansı’na Türk hükümetinin bir delege göndermesi için, Paris’teki yüksek konsey tarafından verilen izni duyurmak vasıtasıyla, Türk Hükümeti’nin ve halkının tevaccühünü elde etmeye çalıştığı görülmektedir. Fransa’nın Türkler karşısındaki bu tutumu İngiltere’nin hiç de hoşuna gitmemiştir. (Okur ve Küçükuşurlu, 2006:45-49)

Paris Barış Konferansı’nda İngiltere ve Fransa’nın geliştirdiği stratejiye göre 30 Ocak 1919’da alınan karara gereğince Suriye, Irak, Filistin ve Arap yarımadasının Osmanlı Devleti’nden ayrılarak kurulması düşünülen Ermenistan ile birlikte mandater bir rejimle yönetilmesi yönünde bir karar alınmıştır. (Kılıç ve Yavuz 2003:141-144) Bu konferansta Yunanlar da Ege Denizi’ndeki adaların, Bursa ilinin bir kısmının, bütün Aydın ilinin, İzmir Şehrinin ve Kıbrıs Adası’nın kendilerine verilmesini istiyordu. (Melek, 1987: 99–108)

Konferansta 31 Ocak 1919’da da Emir Baysal’ın Suriye Irak, Cezire, Hicaz ve Yemen’in de dahil olacağı Arap toprakları için bağımsızlık istemesi; 26 Şubat 1919’da Ermenileri temsilen (Kılıç ve Yavuz, 2003:141-144) Bogos Nubar Paşa’nın da Kafkasya Ermeni Cumhuriyeti topraklarında (Melek, 1987: 99–108) Kilikya, Maraş, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır Harput, Sivas ve Trabzon’un kıyı şeridi gibi toprakların Türkiye’den ayrılarak İtilaf Devletlerinin himayesi altından yirmi yıllık bir manda ile yönetilmelerini istemeleri; Kürtlerin ise Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul ve Urfâ sancaklarını içine alan bir Kürdistan talep etmeleri sonucu büyük devletlerin çıkarlarının çatışması söz konusu olmuştur. Sonuçta 20 Mart 1919’da Paris Barış Görüşmelerine Arap, Kürt ve Ermeni istekleri yüzünde ara verilmiştir. (Kılıç Yavuz, 2003:141-144) Faysal bu konferansta Araplara kendi geleceklerini kendilerinin tayin edebilecekleri sözünü verenlerin şimdi bu vaadi yerine getirmelerini istiyordu. (Lenczowski, 1952: 85) Gerek Arap gerekse Ermeni ve Kürt istekleri özellikle Emir Faysal’ın Suriye’deki Fransız çıkarlarını tehdit eden bağımsızlık talebi Fransa’nın hoşuna gitmemiştir. (Kılıç Yavuz, 2003:141-144) Çünkü Fransızlara göre zafer kazanmaları için yardım ettikleri İngilizler, Suriye’yi

Fransızlardan koparmak için İngilizlerin Mekke’de Emir ve Kral yaptıkları Faysal’ı Suriye’de Fransa’nın karşısına çıkarıyordu. (Loti, 2000:78) Böylece Birinci Dünya Savaşı’nda imzalanan Sykes-Picot gizli paylaşım anlaşmasında kendisine verilen toprakların geleceği tehlikeye girmektedir. Bunun yanı sıra Fransa, Paris Görüşmelerinde Arap, Ermeni, Kürt isteklerinin arkasında İngiliz emellerinin bulunduğu farkındaydı ve bundan da büyük rahatsızlık duyuyordu. (Kılıç Yavuz, 2003:141-144)

Bu görüşmelerde Wilson ve Lloyd George’un ileri sürdüğü Boğazların her zaman açık olacağı fikri hep beraber kabul ediliyordu. Sykes-Picot Antlaşması’na göre İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti’nin Yakınoğu topraklarını zaten kendi aralarında paylaşmışlardı. Londra Anlaşması’na göre İtalya zaten Antalya ve çevresine sahip olmuştu. Arabistan, Mezopotamya, Filistin ve Suriye Birinci Dünya savaşı sonunda İngiliz birlikleri tarafından İşgal edilmişti. Suriye, Filistin ve Mezopotamya manda yönetimine bırakılacak ve Arabistan’da ise self-determinasyona dayanarak bağımsızlık verilecekti. (Melek, 1987: 99–108)

6.2. Versailles Barışında İngiliz Stratejisi

Birinci Dünya Savaşı sonrası ilk hazırlanan barış, önemi dolayısıyla, Almanya ile yapılan 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Barış Antlaşması’dır. (Armaoğlu, 1991:146) İtilaf Devletleri tarafından her açıdan sınırlandırılması gerektiğine inanılan Almanya gibi Osmanlı Devleti’nin geleceği de Versailles’de toplanacak olan barış görüşmelerinde ortaya çıkmıştır.

Barış Konferansında, Hindistan’a giden deniz yollarının korunması için İngiltere adına her şey yapılacaktır. Burada İngiliz Emperyalist kavramının çekirdeği olan çıkar politikası devletlerarasında tekrar ortaya çıkıyordu. Eski İngiliz politikası böylece uygulamaya geçirilmeye çalışılacaktır. Almanya yenilerek bu mücadelede saf dışı kalmış ve eski rakip Fransa, İngiltere’nin karşısına çıkmış oluyordu. İngiliz delegasyonu Versailles Barış Konferansı’na üç gaye ile gelmiştir. Bunlar:

- 1-Ortadoğu’daki İngiliz hâkimiyetini tekrar kurmak
- 2-Fransa’nın bu bölgedeki rekabetini en aşığı seviyede tutmak
- 3-Bu gayelere erişmek için İstanbul’daki hükümeti desteklemekten vazgeçmekti.

Bunu ancak Ortadoğu’da daha fazla toprak elde ederek yapabilirlerdi. Bu da Sykes-Picot Antlaşması’na sıkı sıkıya bağlı kalınarak gerçekleştirilebilirdi. (Melek, 1978:92-93) 30 Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi Filistin dahil işgal altındaki topraklarda Osmanlı yönetiminin devam etmeyeceğini kararlaştırmış, ardından 28 Haziran 1919’da kabul edilen Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’ne konulan bir hükümlerle manda uygulaması hükme bağlanmıştır. Taraflar böylece daha önce Sykes-Picot Antlaşması’yla alınan kararları uygulama fırsatı bulmuşlardır. (Gürün, 1997:119-123; Arı, 2004:140-141)

6.3. Londra Konferansı

İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Londra’da da birçok mühim konferans yapmışlar ve kapalı kapılar arkasında Türkiye’nin paylaşılması konusunda kararlar almışlardır. Fakat bu görüşmelerde de kendi aralarında birtakım

anlaşmazlıklar yaşamışlardır. (Churchill, 1969:55-80) Özellikle Londra Konferansı'nda Aralık 1919'da yapılan İngiliz-Fransız görüşmelerinde anlaşmazlık iyice büyümüştür. Bunun nedeni de aybaşıda yapılan George Picot-Mustafa Kemal görüşmeleriydi. Bu vesileyle İngilizler, Fransızlardan iyice şüphelenmeye başlamıştır. Fransızların, Türk ve Arapları kullanarak İngiliz menfaatlerini zedeleyeceği kanısındaydılar. Fransızlar ise İngiliz-Yunan işbirliğinin kendi menfaatlerini gölgede bırakacağını düşünüyordu. İngiliz-Fransız görüşmeleri 12 Şubat 1920'de ikinci Londra Konferansı adıyla yeniden başladı. Fransa'yı Başvekil Millerand ve İngiltere'yi Lloyd George (Başbakan), Curzon (Dışişleri Bakanı) ve İtalya'yı da Nitti ve Galli temsil ediyordu. (Melek, 1987:101-107)

M. Millerand ve Sinyor Nitti'nin onayı üzerine Lord Curzon, konseyin hükümlere ait soruları tartışacağını, müttefikler tarafından kabul edilmiş olan şu hükümler uyarınca çalışmalara başlayacağını sözlerine ekledi:

- a) Türkiye her ne kadar mağlup olmuş ise de şu ya da bu şekilde bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulmasının arzu edildiği
- b) Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında Milletlerarası bir kontrolün tesis edilmesi için bir vasıtanın gerekliliği
- c) Çok miktarda Türk kuvvetinin bir tehlike arz etmemesi için terhis edilmelerinin arzu edildiği
- d) Müttefiklerin bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını talep ettikleri
- e) Müttefik Kuvvetlerin Suriye, Mezopotamya, Filistin gibi çoğunluğu Türk olmayan yerlerin Türkiye'den ayrılması hususu üzerinde şiddetle durdukları
- f) Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların korunması

Görüşmelerde Türklerin İstanbul'da bulundurulmasının Fransa'ya göre gerekliliği üzerinde duruluyordu. Boğazlarda uluslararası bir kontrol sisteminin tatbiki ise zaruriydi. Lloyd George ise İstanbul'un genel anlamda kontrol altına alındıktan sonra ancak Boğazların emniyetinin sağlanacağı kanısındaydı. Konferansa katılan Yunan Başbakanı Venizelos da Batı Anadolu'nun büyük bir kısmının Yunanistan'a bağlanmasını istiyordu. Bu konferansta Ermeniler de söz konusuydu. Lord Curzon bağımsız Ermenistan hudutlarının belirlenmesini istiyordu. Fransa, Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasının hükümleri gereği gerek Fransa'nın gerekse Türkiye'deki Fransız şirketlerinin menfaatlerine halel getirmemeliydi. Müttefiklerin kazandığı zaferden sonra Fransa, harp öncesi durumundan daha kötü bir duruma düşmesi endişesi taşımaktaydı. (Churchill, 1969: 55-80)

Fransızlar ve İtalyanlar bu Konferansta İstanbul'un Türklere bırakılmasını istemezken İngilizler de tam tersini savunuyordu. İngiltere Türklerin elinden İstanbul'u alarak Hindistan'daki Müslümanları rahatsız etmekten çekiniyordu.

Burada ikinci sorun olarak Boğazlar ele alındı. Uzun görüşmelerden sonra kurulacak Boğazlar Komisyonu'nda Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya'nın bulunmasına karar verildi. Türklere komisyon dışı bırakıldı. Daha sonra Amerika, Bulgaristan ve Rusya'nın da komisyona iştirak edecekleri maddesi eklendi. Kapitülasyonlar kalacak ve nüfuz bölgeleri tespit edilecekti. Böylece Türklerle yapılacak barış antlaşmasının ana hatları Paris ve Londra'da çizilmiş oldu. (Melek, 1987:101-107)

6.4. San-Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması

İtilaf Devletleri anlaşmaları uygulamak için bir taraftan İstanbul'da Damat Ferit Paşa gibi kendi siyasetlerini uygulayacak bir hükümeti iş başına getirirken, bu arada Anadolu'da, özellikle Boğazlara yakın bölgelerde, iç ayaklanmaları teşvik etmekteydiler. Diğer taraftan da İtalya'nın San-Remo kentinde toplanmışlar ve Osmanlı Devleti'ne dikta ettirecekleri barış anlaşmasının şartlarını belirlemeye çalışmaktaydılar. 18–26 Nisan 1920'de San-Remo'da toplanan Müttefikler daha sonra Sevr Antlaşması adı altında bir barış antlaşması taslağı hazırlamaya koyulmuşlardır. (Burak, 2002:199) Burada İngiltere, Fransa, İtalya hükümetlerinin niyetleri, kendi aralarında her türlü rekabet ve yarışma görüntüsünü ortadan kaldıracak bir kararı kaleme almaktı. (Olcay, 1981:455-456)

Osmanlı Devleti ile barış anlaşmasının koşulları sonunda belirlenmiştir. 1920 Şubat ve Mart aylarında Londra'da yapılan anlaşmanın şartları yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Nisan ayında San-Remo'da yapılan son konferansta koşullar nihai biçimine kavuşacaktı. Uzun tartışmalar ve Türk düşmanı Lloyd George'un muhalefetine rağmen İstanbul ve Çatalca hattına kadar Trakya'nın Sultan'a bırakılmasına karar verilmişti. Ancak Boğazlar, Osmanlı Devleti'nin sadece küçük bir rol alacağı uluslar arası bir komisyon tarafından yönetilecek (Savaş gemileri de dahil olmak üzere) bütün ülkelerin gemilerine açık tutulacaktı. Denizle kıyısı olan bir Ermeni Devleti kurulacak bu devletin Osmanlı Devleti ile sınırları başkan Wilson'un hakemliğiyle belirlenecekti. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında elinde tuttuğu Arap Bölgeleri (Suriye, Filistin Mezopotamya, Hicaz) teslim edilecekti. İmralı ve Bozcaada ise Yunanistan'a verilecekti. İzmir Bölgesi Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olacak, yalnız gelecek beş yıl boyunca Yunanistan tarafından yönetilecekti. Beş yıl sonra yapılan bir seçimle eğer halk kabul ederse Yunanistan'ın bir parçası olacaktı. Osmanlı maliyesi, Duyûn-ı Umumiye'de temsil edilen ülkeler, İngiltere, Fransa, İtalya'nın denetimine bırakılıyordu. (Anderson, 2001:376)

Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti Kürtlere muhtariyet verecek, Mısır, Kıbrıs Libya, On iki Ada ve Meis adası üzerindeki hükümlerinden vazgeçecek; Fransa'nın Fas ve Tunus'taki koruyuculuğunu tanıyacaktı. Türkiye'de kapitülasyon rejimi sürdürülecekti. Türkiye'deki azınlıklara da özel haklar tanınacaktı. Osmanlı Devleti'ne 35.000 kişilik, ihtiyaç halinde en fazla 50.000 olabilecek bir jandarma gücü bulundurma ve buna ek olarak Padişah için 700 kişilik bir muhafız birliği bulundurma hakkı verilmiştir. (Budak,2002:199-203)

24 Nisan 1920'de San Remo'da Fransa'nın Suriye, Britanya'nın Mezopotamya ve Filistin mandasını almasını öngören anlaşmaya varıldığında İngiliz görüşmeciler, Fransızlarla savaş sonrası uzun ve meşakkatli görüşmelerinin bir evresini tamamlamış oluyordular. (Kent, 1999:219)

Söz konusu barış şartları 11 Mayıs 1920'de Paris'te Osmanlı Devleti'ni temsilen eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa'ya verilmiş ve kabul edilmesi için de bir aylık bir süre tanınmıştır. Bu barış şartlarına Tevfik Paşa'nın ilk tepkisi bunların uygulanamaz nitelikte olduğu şeklindeydi. Damat Paşa'da antlaşma şartlarının çok ağır olduğunu belirterek bu sorumluluğu tek başına yüklenmek istememiştir.

Bu arada İtilaf Devletleri tehditlerden de geri durmuyordu. Onlara göre; “eğer Osmanlı Hükümeti anlaşmayı imzadan kaçınırsa ve üstelik imzadan sonra Anadolu’da milli kuvvetler üzerindeki hakimiyetini yeniden kurmak ve anlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa, müttefikler anlaşmanın maddelerine uygun olarak bu kararı yeniden incelemek ve Türkleri Avrupa’dan sonsuza dek kovmak durumuna girebileceklerdir” tarzında tehditler savrulmaktaydı. Sonuçta Damat Ferit Paşa’nın önerisi ve Sultan Vahideddin’in topladığı şura bu anlaşmanın imzalanmasından başka çarenin olmadığına kanat getirmiştir. Ayan üyesi Hadi Paşa’nın başkanlığında Rıza Tevfik ve Bern Büyükelçisi Reşat Halis Bey’den oluşan bir Osmanlı Heyet’i Paris’e giderek 10 Ağustos 1920’de Paris’in banliyösü olan Sevr’de Osmanlı Devleti’ni tamamen parçalamayı amaçlayan barış anlaşmasını imzalamışlardır. (Budak,2002:199-203)

San Remo görüşmelerindeki bu anlaşmaya göre Müttefikler, Türkiye’nin Irak, Mezopotamya, Arabistan, Filistin Suriye ve adalar üzerindeki eski haklarından vazgeçmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varmışlardır. (Olçay, 1981:456) Buna göre Araplar, Ermeniler ve Kürtler Türkiye’den tamamen koparılıyordu. (Western, 1967: 346) Bu anlaşmaya göre geniş anlamda Suriye Fransız; Filistin ve Mezopotamya da İngiliz mandası oluyordu. (Macfie, 1996:71)

Sevr Antlaşması ile aynı gün İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bir üçlü anlaşma imzalandı. Sevr Antlaşması’nın eki olan bu üçlü anlaşma ile Anadolu’nun çeşitli yöreleri, nüfuz bölgeleri olarak bu üç devlet arasında paylaştırıldı. Bu anlaşmaya göre:

İngiliz nüfuz bölgesi: Mardin’in Doğusu Hakkari, Şırnak, Siirt, Bitlis, ve Van’ın Güney kesimleri (Irak, Filistin, Ürdün, Arabistan’da İngiliz mandası altındaydı.)

Fransız nüfuz bölgesi: Sivas, Kayseri’nin doğusu, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Diyarbakır, Antep, Maraş ve Urfa’nın kuzeyi, Mardin’in batısı, Kilis, Adana, Mersin’in doğu kesimi. Suriye ve Lübnan da Fransız mandası altındaydı

İtalyan nüfuz bölgesi: Karadeniz Ereğlisi (Fransa ile Birlikte) Kayseri’nin batısı, Antalya, Muğla, Aydın’ın güneyi, Denizli, Burdur, Isparta, Uşak, Afyon’un batısı, Manisa ve Balıkesir’in doğusu, Kütahya, Bursa’nın güneyi. (Şimşir, 2009:56-57)

Ne var ki bu anlaşma asla hayata geçirilemeyecektir. İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümetine kendi şartlarını dayatmakla meşgulken Anadolu’da yeni bir Türk Devleti doğmaktaydı. Bu hareketin başındakiler anlaşmayı ve getirdiği şartları baştan sona reddedip onu kabul edenleri vatan haini olarak mahkûm ediyorlardı. (Lewis,2008:333)

4. Türk Milli Mücadelesinin Başlaması

İstanbul’a geldiğinde gördüğü manzara karşısında Osmanlı Devleti’nin acı sonunu kişisel olarak yaşamış olan Mustafa Kemal Paşa, Mayıs 1919’da Karadeniz kıyısındaki Samsun’a Dokuzuncu Ordu’yu silahsızlandırmak ve baş gösteren anarşiyi durdurmak ve yarı askeri birliklerin Rum azınlığa sözde saldırılarını

durdurma vazifesiyle görevlendirilecektir. (Karlsson, 2008:47) Nitekim Mondros Mütarekesinden sonra Anadolu'daki etnik grupların toprak istemleri de gündeme gelmiş, uluslararası boyutlar kazanan Ermeni toprak isteklerinin yanı sıra, Doğu Karadeniz Rumları da İnebolu-Batum arasında kurulmasını öngördükleri Pontus (Karadeniz) Rum Cumhuriyeti eylemini başlatmışlardı. Ancak bu hareketleri Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı yerel güçler tarafından büyük bir direnişle karşılaşınca bu kez Ermeni propagandasına uyum sağlayacak bir biçimde "Karadeniz Rumlarının katliam tehditleri ile karşı karşıya kaldıkları" söylentisini yayarak başka devletlerden yardım isteme taktiğini uygulamışlardır. Böylece itilaf Devletleri bu olayları ileri sürerek Calthorpe imzasıyla 21 Nisan 1919'da İstanbul Hükümetine bir nota vererek bölgedeki asayişsizlik giderilmediği takdirde bölgeyi işgal edeceklerini bildirmiştir. (Şimşir,1973:38; Yavuz, 1994:22-23) Bunun üzerine Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a varışının tarihi bir dönüm noktası olacağını ve bir Türk Ulus Devleti'nin kurulması için ilk adımı oluşturacağını kimse tahmin edemezdi. Böylece gelişinde buradaki Türk askeri birliklerinin bir bölümünün hala savaşa hazır durumda olduğunu gördü ve böylece Anadolu'nun işgal altındaki kısımlarını kurtarma mücadelesini hazırlamaya başlayacaktır. (Karlsson, 2008:47)

Samsun bölgesindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak görevine Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Damat Ferit Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinin Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olmasından dolayı İstanbul'dan uzaklaştırılması düşüncesi bu tayinden etkili olmuştur. Nitekim bu konuyu Mareşal Fevzi Çakmak şöyle aktarmaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Rıza Bey'le beraber hükümeti ele almak ve Paşa'yı sadareten uzaklaştırmak istediğinden Damat Ferit Paşa tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak istediğini Hariciye Nazırı Şakir Paşa, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi olduğum cihetle bana bildirmişti. Sureti zahirede Pontusçuların faaliyetine mani olmak üzere Müslümanlarla Rumlar arasında bir kital zuhurunu bertaraf etmek vazifesiyle gidiyordu. Harbiye Nezaretinden Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğümüz sırada Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir mukavemet tesis etmesi ve bizim de her vecihle yardımda bulunmaktığımızın lüzumuna karar vermiştik."

Bu tâyini Osmanlı Padişahı Vahideddin'in 30 Nisan 1919 tarihli irada ile tasdik etmesi Sultan'ın Mustafa Kemal Paşa'nın şahsından hiç şüphelenmediğini göstermek bakımından çok manidardır. Sultan'ın veliahtlığında birlikte yaptıkları Almanya seyahatinde ve mütareke devrinde İstanbul'da kendisiyle yaptığı konuşmalarda Vahdettin de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine bağlılığını sarsacak bir intiba uyanmamış olduğu kabul olunabilir. Aksi takdirde bu tayini tasvip etmeyeceği muhakkaktır. 9. Ordu Müfettişliğine tayin olunan Mustafa Kemal Paşa'nın emrine 15. ve 3. Kolordular verilmiştir. (Bıyıklıoğlu, 1956:40-42)

Anadolu'nun kuzeyinde bu gelişmeler olurken İngiltere ve Fransa Anadolu'nun güneyindeki işgallerini hızla devam ettiriyordu. Nitekim Mondros Mütarekesi yapıldığı halde İngiltere 9 Kasım 1918'de Musul, İskenderun; 13 Kasım'da İstanbul; Ocak, Şubat ve Mart 1919'da da sırasıyla Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmiş, 9 Mart 1919'da da Samsun'a bir müfreze göndererek buraya da asker çıkarmıştı. Fransızlar da Suriye'yi ellerinde tutmalarının yanı sıra yer yer Çukurova bölgesini de işgale girişiyorlardı. (Tolon, 2004:103-104) Anadolu'da işgal politikası uygulanırken bu işgallere karşı bir Milli Mücadelenin de başlaması elbette

kaçınılmazdı. Bu vesileyle Anadolu'da Milli Mücadele hareketi, Doğu Anadolu'ya 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da gelmesi üzerine başlamıştır. (Gönlübol-Sar, 1990:5-9)

Birinci Dünya Savaşı içinde İtilaf Devletlerinin yalnız Osmanlı Devleti'ni parçalamakla yetinmeyerek bin yıllık Türk vatanı Anadolu'yu da aralarında paylaştıklarının herkesçe ve özellikle Türklerce öğrenilmesi ve bunun fiili tatbikatı olan Mondros Mütarekesi'nden sonraki olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın mücadeleye atılması için en elverişli şartları hazırlamış oluyordu. Vatanın her karış toprağı işgal edilirken bu işgallere milli bir direnç gösterilmemesi elbette beklenemezdi. (Bıyıklıoğlu, 1956:40-42)

İtalyanlar da henüz Ocak-Nisan 1919'da Güney Anadolu'da kendi işgal bölgelerini genişletmeye başlamışlardı. Bu durum da İngiliz ve Fransızlar tarafından çabuk duyuldu. Bunun yanı sıra İtalyanların İzmir'i işgali niyetinde oldukları ve karaya çıkarılacak birliklerin hazır bulunduğu söylentileri yayıldı. General Wilson 5 Mayıs'ta İtalya'nın davranışları hakkında raporunu konseye verdi. Lloyd George, İtilaf Devletleri işgal yönetiminin İtalyanların bu işgal ve davranışlarını gözetlemelerini istedi. İngilizlere göre günün birinde İtalya, Anadolu'yu ele geçirirse işgalden sonra kendisini oradan atmak zor olacaktır. Bu düşünceyle Lloyd George, İtalyanları önlemek üzere Yunan ordusunun İzmir'de karaya çıkmasına izin verilmesini öngördü. Zaten Yunanlılar da bu durumu dört gözle beklemekteydi. İtalya, İzmir Limanı'na yedi gemi göndermişti. İtalyanların karaya asker çıkarma ihtimali de vardı ki Wilson da bunu onaylamıştı. (Evans, 1972:162-164) Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde güçlenmesi İngiltere'nin işine yarayacaktı. İngiltere menfaatlerini İngiliz kanı yerine Yunan ve Türk kanlarının akıtılmasıyla sağlamaya çalışıyordu. (Müderisoğlu, 1990: 552) İzmir'in işgaline karar veren İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri 14 Mayıs 1919'tarihinde işgalin Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesini uygun buldular. Bu karara göre Yunan birlikleri 14 Mayıs'tan önce İzmir Körfezi'ne girmeyecek, Türkler de bu durumdan 12 saat sonra haberdar edilecekti. Nitekim Yunanlar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e girdiler. İzmir'in işgaline gösterilen tepki tüm ülkede şiddetli oldu. Tamamen haksız ve Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olan işgalin bilhassa Yunanlara yaptırılması, onların da İzmir'e ayak basar basmaz katliama ve halkın mukaddesatına tecavüze girişmeleri Türk Milletinin Milli duygularına pek büyük ölçüde tesir etmiştir. (Selvi, 2007: 9-13)

İstanbul'da 15-16 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa'nın haberleri yasak etmesi sebebiyle henüz durumdan haberdar olmayan halk sakin bulunuyordu. Kendisi ise şaşkına dönmüştü. Çok güvendiği İngiltere'nin böyle bir şeye müsaade etmeyeceğini sanıyordu, oysa İngiltere sinsi planlarını bir bir uygulamaya başlamıştı. (Selvi, 2007: 9-13)

İzmir'in İşgalini izleyen günlerde İstanbul'da toplantılar ve mitingler yapıldı. Eğlence yerleri ile okullar ve ticarethaneler üç gün kapandı. Hatta üniversite öğrencileri İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla derslere girmedi. Anadolu'nun birçok yerinde de protesto mitingleri düzenlendi. (Selvi, 2007: 9-13)

Bu arada İngilizlerin gözetimindeki Yunan askeri güçleri İzmir'den Anadolu içlerine doğru ilerlerken İtalyanları gözaltında tutmak için gönderilmiş olan

Amerikan filosu da limanda bulunuyordu. Fakat işe karışmadı. Yunan birlikleri şehri işgal ederek derhal Anadolu içlerine doğru gidebildikleri kadar ilerlemeye başladılar. Böylece üç yıldan fazla süren acı bir savaş başlamış oldu. (Evans, 1972:171)

Bu arada İtalyanlar da boş durmuyor gizlice güney Anadolu kıyılarında yeni birliklerle karaya çıkıyorlardı. Diğerlerinden önce el koymuş oldukları toprakları genişletmeye girişiyordu. (Evans, 1972:164)

Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan 9. Ordu Müfettişi olarak ayrıldığında İzmir işgal edilmiş bulunuyordu. Samsun'a vardığı gün ertesinde 20 Mayıs'ta Sadarete gönderdiği telgrafta İzmir'in Yunan askeri tarafından işgalinin milleti ve orduyu son derece üzdüğünü, bu duruma karşı bütün milletin ve ordunun karşı koyacağını belirtiyor, sükûnun şimdilik muhafaza edildiğini ifade ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs 1919'da Erkan-ı Harbiye'den birkaç subayı Samsun İngiliz Siyasi Mümessili Yüzbaşı Hurst ve siyasi kontrol memuru Yüzbaşı Mill ile mülakat ettirmişti. Bu mülakatlar sırasında İngilizlere, Yunanların Osmanlı memleketlerinin hiçbir yerinde hâkimiyet hakları olmayacağı, Türklerce bu şehrin İstanbul kadar mühim olduğu, hatta burayı hiçbir ecnebinin işgaline razı olunmayacağı belirtiliyordu. (Selvi,2007:28-29)

Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarından endişelenen İngilizler, onun hemen İstanbul'a çağırılması için birçok girişimde bulunmuşlardı. Bunlardan birisi de 8 Haziran 1919'da Hariciye Nezareti'ne verilen bir nota idi. Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, bu notasında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi nedeniyle İstanbul Hükümeti'ni suçlamaktaydı. (Okur ve Küçükuşurlu, 2006:52-53)

Mustafa Kemal Samsun'a geldikten kısa bir süre sonra, Anadolu'daki Türk kuvvetlerini teşkilatlandırarak bir ordu meydana getirmiş, bir hükümet kurmuş ve yeni Türk Devleti'nin dış politika hedeflerini tespit etmiştir. Milli Mücadele taraftarları içerisinde bazı kimseler İngiltere'nin himayesine girilmesini, bazı kimseler de Amerika Birleşik Devletleri'nin mandasının kabul edilmesini istiyorlardı. Fakat Mustafa Kemal bu görüşlere katılmamıştır. Mustafa Kemal işgal kuvvetlerine karşı direnmek ve bağımsız bir Türkiye oluşturmak için, önce gerekli sivil ve askerî teşkilatı kurmakla işe başlamıştır. 3 Haziran 1919'da Anadolu'daki asker ve mülkî amirlere gönderdiği telgrafla İstanbul temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'ndaki davranışlarını şiddetle tenkit etmiştir. Telgrafta Ermenilere muhtariyet verilmemesi ve İngiltere'nin himayesi için yapılan tekliflerin kabul edilmemesi gerektiği ve bu hususların gerek Sadrazama gerek Padişahın kendisine birer telgrafla bildirilmesi gerektiği belirtiliyordu. Mustafa Kemal'in bu gelişmelere karşı İngiltere'yi ve İstanbul Hükümetini karşısına alması, Harbiye Nazırı, Sadrazam ve Padişah tarafından İstanbul'a birçok defa çağırılmasına sebep olmuş fakat Mustafa Kemal çağrılarını hepsini de reddetmiştir. (Gönlübol-Sar, 1990:5-9) Fakat bu durum İngiltere'yi endişelendirmiştir. Nitekim Amiral Calthorpe, 23 Haziran 1919 tarihli yazısında Gelibolu savaşlarında büyük bir ün kazanan Mustafa Kemal'in yaklaşık bir ay önce Samsun'a askeri müfettiş olarak atandığını fakat onun gittiğinden beri, kendini anti-yabancı düşüncenin ve milliyetçilik düşüncesinin merkezine koyduğunu, bundan dolayı geri çağırıldığını fakat bu isteğe şimdiye kadar olumlu bir cevap vermediğini belirtmekteydi. Calthorpe aynı zamanda bu yazısında, eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'den de bahsetmekte ve onun Mustafa Kemal Paşa'ya destek

verenlerden biri olduğunu söylemekteydi. (Okur ve Küçükuğurlu, 2006:52-53) Bunun üzerine Mustafa Kemal'in görevden alınması İstanbul Hükümetinden İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe tarafından istenmekteydi. (Sarmay, 2003:29) Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal 8 Temmuz 1919'da bütün sivil ve askeri görevlerinden istifa etmiştir. Böylece Anadolu'daki mücadelesini halkla beraber yürütme kararı almıştır. (Gönlübol ve Sar, 1990:5-9) Bu durumda Erzurum'daki Türk kuvvetleri komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte (Kazım Karabekir Nisan ayında emrindeki orduyu Milli Mücadele'nin odak noktası olarak kullanmak niyetinde olduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya söylemişti) derhal Doğu Anadolu'nun sivil ve askeri yetkililerini fiili bir hükümet olarak örgütledi. Bu, Türk Milletinin İtilaf Devletleri tarafından tehdit edilmekte olan ve İstanbul Hükümeti'nin koruyamadığı bağımsızlık ve bütünlüğünü kurtarmak için ayaklanması, şahlanması idi. (Evans, 1972:173-174)

Fakat bu durum İngilizlerin hiç de işine gelmezdi. Calthorpe, 13 Temmuz'da Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, Samsun'daki 3. Ordu Kumandanı Refet Bey'in İngiliz askerinin bölgelere girişine engel olduğunu belirtmekte ve bu komutanın derhal geri çağırması için sadrazam nezdinde girişimde bulunduğunu belirtmekteydi. Calthorpe'ye göre, görevinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'nın da peşi bırakılmamalıydı. Çünkü bu hareketler Mustafa Kemal Paşa'nın etkisiyle olmaktadır. (Okur ve Küçükuğurlu, 2006:52-53)

Bu gelişmelerden İstanbul Hükümeti Sadrazamı Damat Ferit Paşa'da çok rahatsızdı. Açıkçası ona göre, yürütülen Milli Mücadele dahi olsa kendisinden bağımsız hiçbir şey yapılmamalıydı. Kalbini öyle bir hırs bürümüşü ki kendi iktidarını halkın bağımsızlığına tercih ediyordu. Çünkü kendi iktidarını İngilizlerin koruyuculuğunda görüyordu. Damat Ferit Paşa, İngilizlerden çok ümitliydi. Amiral Calthorpe'nin İngiltere dışişlerine gönderdiği 31 Temmuz 1919 tarihli bahsedilen yazısında Damat Ferit Paşa'nın İngiliz Hükümetinden yardım isteği yer almaktaydı. Sadrazam, Sultanın kendisine hem İngiliz hem de Fransız yüksek komiserlerini ziyaret etmesini söylediğini, fakat Fransız Yüksek Komiserlerini ziyaret etmenin faydasız olacağını, çünkü Fransızlardan etkili bir yardım gelmeyeceğini söylediğini bildirmişti. Damat Ferit Paşa'nın bu talebini dikkate alan Amiral Calthorpe, diğer yüksek komiserlerle bir araya gelerek mevcut hükümeti (Damat Ferit Hükümeti) destekleme kararı aldılar. Bu kararı aynı gün sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bildirdiler. Amiral Calthorpe'nin Lord Curzon'a gönderdiği 5 Ağustos 1919 tarihli telyazısında belirttiğine göre Damat Ferit Paşa bu karardan çok mutlu oldu. İttihatçıların tutuklanıp Malta'ya gönderilmesini istedi. Hatta bu konuda tutuklanmasını istediği kişilere dair de bir liste sundu. (Küçükuğurlu, 2006:79-80)

Bütün engellemelere rağmen Milli Mücadele Hareketi'nin amaçları ve ilkeleri önce 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa düzenlediği Erzurum Kongresi'nde belirlenmiş ve burada Mustafa Kemal Temsil Heyeti Başkanı seçilmişti. Erzurum Kongresi'nde vatanın milli hudutları içinde bölünmez bir bütün olduğu ve dışarıdan gelen her türlü saldırıya karşı kuvvetle karşı konulacağı duyurulmuştur. Bu kararlar 4-11 Eylül tarihleri arasında da Anadolu'nun bütün vilayet temsilcilerinin bir araya geldiği Sivas'ta toplanan kongrelerle de onaylanmıştır. (Atatürk, 1989b:87-121)

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde başkan seçilmiş, Sivas Kongresi de kendisinin başkanlığında toplanmıştı. Sivas Kongresi'nde alınan kararlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak Bütün Milli Cemiyetler tek çatı altında birleştirilmiştir. Heyet-i Temsiliye oluşturulmuş, başkanlığına da yine Mustafa Kemal getirilmiştir. Bundan sonra Milli hareketin gerek İstanbul hükümeti gerekse yabancı devletlerle olan münasebetlerini bu organ yönetmiş ve bu devletlerle yapılan yazışmalar bu organ adına Mustafa Kemal tarafından imzalanmıştır. Kongre kararlarının İstanbul Hükümeti tarafından tasvip edilmemesi üzerine İstanbul Hükümeti ile münasebetler kesilmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin kongre adına verdiği talimattan sonra bütün vilayetlerin mülki ve askeri makamları İstanbul ile muhabereyi kesmiş, böylece İstanbul Hükümeti anlamsız bir kurum haline gelmiştir. (Dursunoğlu, 1998:87-92; Gönlübol-Sar, 1990:5-9)

Mustafa Kemal İstanbul Hükümeti ile ilişkisini kesmesine rağmen her fırsatta Milli Mücadele'nin ve Ankara Hükümeti'nin haklı faaliyetlerini göz ardı etmeyen kişilerle irtibat kurmaktan da geri durmamıştır. Buna bağlı olarak Sultan, sadrazam olan Damat Ferit Paşa'yı görevden alarak yerine Ali Rıza Paşa'yı göreve getirdiğinde Ankara Hükümeti için bir fırsat doğmuştu. Yeni sadrazam, bahriye nazırı Salih Paşa'yı Amasya'da Mustafa Kemal'le görüşmesi için göndermişti. 23 Ekim 1919 Amasya protokolünde Mustafa Kemal başkanlığındaki Temsil Heyeti'nin girişimleriyle Ali Rıza Paşa Kabinesi İstanbul'da Meclis'i Mebusanın toplanmasına karar vermiştir. (Atatürk, 1989b::324-334) Bunun için Ekim-Kasım aylarında (Hale, 2003:39) seçimler yapılmış, seçimler sonunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elde etmiştir.

Mustafa Kemal ve Milli Mücadelecilerin, Meclis-i Mebusanın ilk toplantısının Anadolu'da yapılmasını önermelerine rağmen ilk toplantı İstanbul'da 12 Ocak 1920'de yapılmıştır. Düşman devletlerinin tehdidi altında çalışan bu meclisin en önemli çalışması 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmesidir. Buna göre:

1. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalandığı sırada düşmanlar tarafından işgal edilmiş olan ve nüfusun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu toprakların geleceği, o bölge halkının serbestçe verecekleri oya göre belirlenmelidir. Ancak mütarekenin imzalandığı tarihte düşman işgalinde olmayan ve Türk-İslam ahalinin çoğunlukta olduğu bölgeler hiçbir sebeple birbirinden ayrılmaz bir bütündür.
2. Daha önce halkın serbest oyu ile anavatana katılmayı kabul etmiş bulunan "Evliye-i Selase"(Üç vilayet: Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse tekrar serbest halkoyuna başvurulması kabul edilebilir.
3. Batı Trakya'nın hukuki statüsü orada yaşayan halkın serbest oyuyla belirlenecek
4. Hükümet ve Hilafetin merkezi olan İstanbul Şehri ile Marmara Denizi her türlü tehlikeden uzak olmalıdır; bu esas saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının yabancıların ticaret ve seyrüseferine açılması hususunda bütün ilgili devletlerle birlikte verilecek karar geçerli sayılacaktır.
5. Müttefik devletlerle düşmanlar arasında yapılan antlaşmalar gereğince azınlıkların hakları civar ülkelerde bulunan Müslüman halkın da aynı haklardan faydalanması şartıyla tarafımızca korunacaktır.

6. Milli ve iktisadi gelişmemizin gerçekleşebilmesi ve işlerimizin daha modern bir idarece devamının sağlanabilmesi için bizim de gelişmemizde bağımsızlığa ve tam bir serbestliğe sahip olmamız hayat ve becamız için gereklidir. Bu sebeple siyasî, adlî ve malî ve diğer konularda gelişmemize engel olabilecek şartlara karşıyız. (Hatipoğlu, 2011:10; Orbay, 2009:406-430; Gönlübol ve Sar, 1990:5-9)

Misak-ı Millî’de kabul edilen temel prensip ise şuydu:

Mondros Mütarekesi hudutları içinde olsun yada olmasın din, ırk ve amaç içindeki Müslümanların (Türkler ve Kürtler) çoğunlukta yaşadığı Osmanlı toprakları hiçbir surette bölünmeyecek bir bütündür. (Hale, 2003:39)

İstanbul’da Misak-ı Milli kabul edilirken Kilikya’da Milli kuvvetler işgal kuvvetlerine karşı olanca güçleriyle mücadele ediyorlardı. Kilikya’daki bu gerginlik üzerine İstanbul’daki İtilaf Devletlerinin diplomatik temsilcileri İstanbul hükümeti üzerinde daha çok baskı yapmaya başladılar. İşgal kuvvetleri başkomutanı General Milne, İstanbul hükümetine verdiği notada Anadolu’daki Yunan ordusunun karşısında mevzi alan Milli Kuvvetlerin, İtilaf Yüksek Konseyi’nin onayladığı hattan 3000 metre geri çekilmesini istiyordu. Herkesin bildiği gibi İstanbul Hükümeti, Ankara’ya bu konuda emir bile verse Ankara Hükümeti bu emri yerine getirmeyecekti. İstanbul Hükümeti’nin Ankara üzerinde yetkisi yoktu. Bu arada itilaf Devletleri İstanbul’da, Ali Rıza Paşa Hükümeti’ni düşürüp kendilerine daha yakın olan Damat Ferit’i iş başına getirme gayreti içindeydiler. Çünkü Anadolu’daki hiçbir şey istedikleri gibi gitmiyordu. O halde İtilaf Devletlerinin Milli Mücadeleyi durdurmak için tek kozları vardı. O da İstanbul’un işgaliydi. İşte bu çerçevede İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ın toplanması İtilaf Devletlerinin İstanbul’u işgal etmelerine neden oldu. Amaç elbette Milli Mücadeleyi önlemektir. (Sonyel, 1973:2002) Bunun yanı sıra İngilizler açısından İstanbul’a el koymak, başta Mezopotamya olmak üzere, ön Asya’da ekonomik açıdan en zengin olan bölgeleri işgal etmek, Türkiye’nin geri kalanını derebeyler (Ağalar-Beyler) arasında paylaşmaktır. Ayrıca Yunanlarla Türkiye’nin Avrupa’da kalan kısmı ve İzmir’de “Büyük İdealleri” olan Yunanistan’ı, Ermenilerle “Büyük Ermenistan’ı”, Kürtlerle “Kürdistan’ı”, Gürcü ve Azerilerle kendi “Cumhuriyetlerini”, Araplarla “Suriye Krallığı” nı kurmayı planlıyordu. Böylece İngiltere yeniden şekillenecek olan Türkiye’yi ortadan kaldırılacak ve Fransa’nın bölgedeki etkinliğinin sadece büyük bir Türkiye ile sağlayabileceğinden endişe ederek bunu önlemek için Türkiye’nin bütünlüğü yerine İngiliz sömürgeleri halinde bölünüp İngiliz derebeylik devletleri kurdurulacaktı. Böylece Fransa’nın beş asırlık gayretleri de bir çırpıda silinecekti. (Loti, 2000:79)

Nihayetinde Müttefik Devletleri Misak-ı Milli’nin kabulünden sonra Anadolu’da başlayan Milli Hareketi önlemek ve hazırlanmakta olan barış şartlarını kolaylıkla kabul ettirebilmek için İstanbul’a donanmalarını göndererek 16 Mart 1920’de bu şehri resmen işgal ettiler. (Türkgeldi, 2010:259; Gönlübol ve Sar, 1990:5-9) Daha sonra Sultan’ın Damat Ferit Paşa’ya yeniden yetki vermesini sağlayacaklardır. İngiltere böylece İstanbul Hükümetine hükmedecek ve kendini rahatsız edecek her Türk yurtseveri sürgüne gönderecektir. (Loti, 2000:119) Böylece yakalayabildikleri tüm Milliyetçileri tutuklamaya başladılar yine de 92 mebus kaçmayı başararak Ankara’da toplanacaktır. (Hale, 2003:29) İşgalciler tutukladıkları

Milliyetçi, tanınan kimseleri de Malta'ya sürgüne gönderdiler ve Meclis-i Mebusan'ı kapattılar. (Öztuna, 1977:119)

Nitekim Mustafa Kemal, İstanbul'un işgalini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliye adına İşgal Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri nezdinde protesto etmiştir. (Atatürk, 1989b::285)

18 Mart 1920'de İstanbul'daki Osmanlı Meclisi son kez toplanıyordu. Meclis üyeleri bazılarının tutuklanmasını protesto eden bir kararı oy birliğiyle kabul ettikten sonra meclis kendini süresiz olarak tatil etti. Tekrar toplanamayan bu meclis 11 Nisan'da Sultan tarafından nihai olarak feshedildi. Tutuklanan mebuslar ise 1921 sonlarında Anadolu'da Milliyetçiler tarafından tutuklanıp rehin olarak tutulan İngiliz subayları karşılığında salıverileceklerdir. (Lewis,2008:338-340)

19 Mart 1920'de Meclis kendini İstanbul'da tatil ettikten bir süre sonra Mustafa Kemal, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis için seçim çağrısı yaptı. Meclis, Ankara'da 27 Aralık 1919'da "Heyet-i Temsiliye"nin kurulmuş olduğu yerde toplanacaktı. Anadolu'nun tepe üzerine kurulu bu küçük şehri artık milli direnişin merkez karargâhı ve fiili Türk bağımsızlık harekâtının başkentiydi. 23 Nisan 1920'de temsilciler Türkiye Büyük Millet Meclisi adıyla Ankara'da toplanacaktır. (Lewis, 2008:338-340) 24-25 Nisan'da da Mustafa Kemal meclis ve Hükümet başkanlığına seçilecektir. (Gönlübol ve Sar, 1990:5-9)

İngiltere, Milli Mücadeleyi etkisiz kılmak için Sultan'a bütün baskıyı yapmış ve 5 Nisan 1920'de Padişah'ı da ikna ederek Damat Ferit'i yeniden sadrazamlığa getirmişlerdi. Böylece Milliyetçilere karşı daha sert bir saldırıya geçme fırsatını elde edeceklerdir. Nitekim 11 Nisan'da Şeyhü'l-İslam Dürrizade Abdullah Efendi bir fetva yayımlayarak Halifenin emri doğrultusunda asilerin öldürülmesinin dini bir gereklilik olduğunu ilan etti. Sadrazam ise milletin sahte vekillerini reddeden bir beyanat yayınladı. Eylül'den beri milliyetçilerle savaşmakta olan Çerkes Anzavur'a "Paşa" unvanı verildi. 18 Nisanda milliyetçilerle mücadele etmek üzere Kuvva-yı İnzibatiye birlikleri oluşturuldu ve 11 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e ve diğer milliyetçi önderlere İstanbul'da Divan-ı Harp tarafından gıyaben ölüm cezası verildi. Buna Türkiye Büyük Millet Meclisi de aynı şekilde cevap verdi. 3-4 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi bir Bakanlar Kurulu tayin etti. 5 Mayıs'ta Ankara Müftüsü Börekçizade Mehmet Rifat Efendi ve Anadolu'nun diğer 152 müftüsünün de katıldığı bir fetva yayımlayarak yabancı zorlamasıyla çıkarılmış bir fetvanın geçersiz olacağını ilan etti ve Müslümanları Halifelerini esaretten kurtarmaya çağırdı. 19 Mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclis Damat Ferit Paşa'yı vatan haini ilan etti. (Lewis,2008:338-340)

İngiltere 1918 zaferinden ve 1919 barış anlaşmasından hemen sonra kendini yakından ilgilendiren uluslararası başlıca sorunları çözümlenmişti. Ancak başına yeni bir iş çıkarmıştı. Yunanlar eliyle Türklüğü yok etmeyi ve Rusya'nın Akdeniz'e inmesine karşı tarihsel engel olan Türklüğün yerine Yunanlılığı geçirmeyi tercih etmiştir. 1921 Türk-Yunan savaşlarında bunun olanaksızlığını açıkça saptamış ise de Lloyd George, ünlü İngiliz inadıyla, direnmekten vazgeçmemiş her an Anadolu'nun çökmesini ummuş, bu işi de hem kendisi hem de İngiltere için bir onur ve çalım konusu yapmıştır. (Bayur, 1989:244-246)

İngilizler Anadolu'da Yunanları desteklerken, geleneksel çıkarları doğrultusunda Batı Avrupa'da hiçbir devletin egemen durumda olmasını istemiyordu. Bu arada Fransa, nüfusu kendisinden çok kalabalık ve sanayisi daha ileri olup Versay Antlaşması ile ödemeye zorunlu olduğu ödentileri vermemek için türlü yollara sapan bir Almanya ile baş başa kalmıştı. Bu durumda İngiltere, Almanya'yı destekliyor Fransa da Türk derdinin İngilizlerin başından eksik olmamasını istiyordu. (Bayur, 1989:244-246)

Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransa'nın amacı Almanya'yı bir daha belini doğrultamayacak duruma getirmektir. İngiltere'yi buna razı etmek için Osmanlı Devleti'nden kopan Arap ülkelerinden daha az pay almaya razı olmuş, Yunanistan'ın Türkiye'den pay almasına da göz yummuştu. Fakat Fransa, Almanya'nın güçsüzleştirilmesi için katlandığı bunca fedakârlığa rağmen istediklerini elde edememişti. Alman donanması yok edilmiş, İngiltere, Alman tehlikesinden uzaklaşmıştı. Bunun için İngiltere, Fransa'nın lehine Almanya'nın daha fazla güçsüzleştirilmesine karşıydı. Aksi durumda Fransa, kıta Avrupa'sında güçlenecekti. Dolayısıyla bu durum İngiltere'nin Avrupa'daki ve Ortadoğu'daki durumuna zarar verebilirdi. Bu da İngiltere'nin işine gelmezdi. İngiltere ayrıca Almanya'nın kendisi için iyi bir pazar olmasını sağlama çabasıydı. Bu nedenle de Almanya'nın hırpalanmasını istemiyordu. Ayrıca Fransa kendilerini Ortadoğu'dan çıkaracak bir İngiliz planından şüpheleniyordu. İşte bu sebeplerden dolayı Fransa, İngilizlerin bölgedeki yayılcılığını önlemek için Türklerle işbirliği yapmayı kendi politikası açısından daha uygun görüyordu. Bu gelişmeler çerçevesinde Fransa İngiltere'den gittikçe kopuyordu. (Hatipoğlu, 2012:50; Müderrisoğlu, 1990: 552) Bu durumu fırsat bilen Mustafa Kemal, İngiltere ile Fransa'nın arasındaki bu çatlağın daha fazla derinleşmesi için Fransa'yı Türklerin yanına çekmeye çalışıyordu. Böylece Türkiye, İtilaf Devletlerinin arasını açarak karşısındaki düşman sayısını azaltmak ve Güney Cephesindeki Türk birliklerini de Batı Cephesine kaydırarak Yunanlara karşı büyük bir taarruz gerçekleştirerek yurttan atmak istiyordu. (Hatipoğlu, 2012:50)

İngilizlerin desteğindeki Yunanlar İzmir bölgesinden çıkıp Ankara'ya varmak, Türk Milli kuvvetleri yenmek üzere faaliyete geçince İtalyanlar ile Fransızların tepkisi açıkça kendini gösterdi. İtalya, 29 Temmuz 1919'da imzaladıkları Yunan-İtalyan Anlaşması'nı 22 Temmuz 1920'de bozmuştur. Bunun yanında Fransa da Ankara ile 20 Mayıs 1920 Mütarekesini imzalamış ve Kilikya'daki çarpışmalar durmuştu. Bu durumda Fransa, Yakın Doğu'da dengeyi kurmak için İngiliz ve Yunanlara karşı Anadolu'daki Milli mücadeleyi destekleme yoluna gidiyordu. Türkler aynı zamanda 1920 Ağustosunda Sovyetler ile imzaladığı anlaşma sayesinde onların hem maddi hem de manevi desteğini sağlamıştı. (Trikupis, 1967:18-19) Bu durumda Yunanistan'ı destekleyen İngilizler yalnız kalmışlardı.

İngiltere'nin en büyük korkularından biri de şüphesiz Türk-Fransız yaklaşmasıydı. İngiliz Generali Townshend'in Pall Mall'a neşredilen mektubunda da şöyle diyordu:

“Sevr Muahedesi'nin tadil edilmesi zorunludur. Mustafa Kemal Paşa İzmir'de Yunan askeri bulundurulmasını kabul etmeyecek. İngilizlerin Yunan taraftarı siyaseti yanlıştır. İstanbul'un işgali de bir hataydı. Bu işgali Müslüman devletleri İngiliz aleyhine çevirmiştir. Yakındoğu meselesinin çözümünde Fransa'ya ihtiyacımız vardır.” (HR. SYS. 2467/52, 1921: 1-8)

İngilizlerin, Türkler ve Fransızlar hakkındaki düşünceleri bu denli karmaşık iken Mustafa Kemal'in 1921–1922 kışında yeni kuvvetler temin etmede gösterdiği başarı Yunanların durumunu daha da zayıflattı. 1921 yılı Ekiminde Fransa ile yapılan anlaşma da daha önce Adana Bölgesi'ndeki Türk-Fransız çarpışması yüzünden meşgul olan birliklerin de Batı Anadolu'da kullanılmasına olanak sağlıyordu. (Anderson,2001:379–380) Türklerle Fransızların bu yakınlaşması İngilizleri epey endişelendirecek, bunun üzerine İngiltere, Fransa'nın Türkleri desteklemesinin önüne geçmeye çalışacaktır. Bu politika İngilizlerce şöyle dile getiriliyordu: “Eğer İngiltere, Fransa'ya Almanya'yı ezme izni vermezse Fransa da İngiltere'yi Türkiye'de desteklemeyecektir.” (Akyüz, 1988:335)

Bunun üzerine Fransa, kendi politikası çerçevesine Ankara ile yakınlaşmış ve yaptığı 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması ile Suriye'ye yakın yerlerdeki savaşı durdurmakla beraber İngilizlerin korudukları Yunanların derdinin artmasını ve İngiliz oyununu bozmayı amaçlamıştır. Bu gelişmelerin kendi aleyhine olduğunu gören İngiltere, Fransa'nın Türkiye ile yaptığı Ankara Anlaşması'nı etkisiz hale getirmek ve Fransa'yı Türkiye üzerinde kendisinin uyguladığı siyaset eksenine çekmek istemiştir. Bunun için Kan'da (Cannes) bir Konferans yapılmasına karar verilir. Nihayet bu konferans 6–13 Ocak 1922'de yapılır. İngiliz başbakanı Lord George ve Fransız Başbakanı Briand arasında yapılan görüşme sonucuna göre: Eğer Fransa, Alman saldırısına uğrarsa İngiltere, Fransa'nın yanında olacaktır. Pacte de Garantie yani “İnanca Misakı” denen bu anlaşmaya göre, iki ülke arasında deniz yarışı sona ermeli ve Fransa Avrupa'nın ekonomik olarak kalkınmasına katkıda bulunmalı, Rusya ile ilişkilerini geliştirmelidir.

Doğuda kurulacak yeni barış için İngiltere ve Fransa arasında bir işbirliği yapılacaktır. İngilizlere göre Fransızlar, Türklerle karşı eğilim siyasetinden vazgeçip İngiltere'ninkine uygun bir siyaset gütmelidir. Bu anlaşma Fransa'yı İngiltere'nin koruyuculuğuna itiyor aynı zamanda Türkiye'ye karşı da bir suikastın belgesi oluyordu. Fakat Milli Mücadelenin başarısı bu anlaşmayı da geçersiz kılacaktır. (Bayur, 1989:244-246)

Bu arada Yunanlara karşı başarılar sağlayan Ankara, Fransa'yı daha fazla kendi yanına çekip İngiltere ve Fransa arasında bir çatlak oluşturarak gelişmeleri kendi lehine sonlandırmak istiyordu. Savaşın yatıştığı 1921–1922 yıllarında Bekir Sami'nin yerine Dışişleri Bakanlığına atanan Yusuf Kemal (Tengirşenk) İtilaf Devletleri'ni Misak-ı Milli şartlarını kabul edecekleri bir anlaşma imzalatmaya ikna etmek için Londra ve Paris'te haftalarca uğraştı. İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri en fazla Anadolu'da Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına, bir ateşkes imzalanması ve barış antlaşması imzalandıktan sonra Yunanların çekilmeye yanaştıklarını 27 Martta gönderdikleri notayla belirtiyordu. Yunanlar bu teklifi kabul ettikleri halde, ateşkesten yararlanarak yeniden kuvvet toplamalarından çekinen Mustafa Kemal teklifleri reddederek Yunanların hemen çekilmelerini istedi. (T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları C.2, 1985:72-73; Hale, 2003:44)

Nihayetinde Mustafa Kemal çevresine topladığı bir grup subayla yeni bir ulusal ordu kurmuş, Ankara'da bir millet meclisi ve kabine oluşturarak işgal güçlerine savaş ilan etmiştir. Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinin Türk birlikleri tarafından kazanılmasına rağmen Eskişehir-Kütahya Savaşlarında Milli Kuvvetler İngilizlerin desteğindeki Yunan birlikleri karşısında geri çakilmek durumunda kaldı.

Bu arada Türk askeri birliğine katılım giderek artarken 23 Ağustos-13 Eylül 1921’de Yunan ordusu Ankara’nın yaklaşık 80 km batısındaki Sakarya Nehri kıyısında yenilgiye uğratıldı. Artık şans Türklerin lehine dönmüştü. (Karlsson, 2008:47-48) Nihayetinde yeniden toparlanan Türk ordusu 26 Ağustos sabahı başlayan ve beş gün, beş gece devam eden Büyük Taarruz son bulmuş Yunan kuvvetlerin önemli bir bölümü yok edilmiştir. (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2006:373) Durum Yunanlar açısından ne kadar hezimet olduysa İngilizler açısından da bir o kadar kötüydü. Çünkü Yunanların arkasında İngilizler vardı. Milli kuvvetler kısa zaman önce İngilizleri Anadolu’nun kuzeyinde zor duruma düşürmüştü, Fransızların Adana’dan çekilmesini sağlamış, şimdi de Yunanlıları İzmir’den atmanın zamanı gelmişti. (Loti, 2000:77)

Milli kuvvetlerin askeri başarıları devam ederken Müttefikler 1922 Şubat ve Martında Paris’te yapılan konferanslarda İzmir Bölgesini, Boğazların doğu kıyısını ve Doğu Trakya’nın bir bölümünü Türk egemenliğine vermeyi önerdiler. Yunan hükümeti bu şartları kabul etti. Fakat Türk hükümeti Yunanların Anadolu’yu hemen terk etmelerini istiyordu. Bu talebin reddedilmesiyle birlikte konferans sonra ermiştir. (Anderson, 2001:379-380)

Yunanların bu durumu İngilizleride Türkler karşısında zor duruma düşürüyordu. Nitekim bu durum İngiliz Parlamentosunda 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Sir Charles Townshend tarafından şöyle ifade edilmiştir: (Baytok, 1970:142-143)

“Rus-Alman İttifakının yeni bir savaş tehlikesi yaratması bir yana Avrupa dengesini de aleyhimize bozduğunu kabul edersiniz. Şunu söylemek isterim ki Türk-Yunan savaşı en kısa zamanda durdurulmadığı takdirde Türkiye Rusya’nın kucağına itilmiş olacaktır. Türkiye, Rusya ve Almanya ile ittifaka itilirse bunun Hint İmparatorluğumuz, Irak ve diğer bölgelerimiz için ne demek olacağını sanırım hepiniz takdir edersiniz. Yakındoğu’daki politikamız daima yanlış uygulanmıştır. Türkiye’nin savaştan çekilmesi, İngiltere için faydalanılacak bir andı. Fakat hükümetimiz bundan faydalanamadı.”

İngiltere bu tutum içerisinde iken Temmuz 1922’de Mustafa Kemal, Fethi Okyar’ı İngiltere ile müzakerede bulunması için Londra’ya gönderdi. Fakat Mustafa Kemal’in bunu yapmasının asıl amacı zaman kazanarak milli savunmayı güçlendirmektir. (Hale, 2003:44)

5 Eylül 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre Türk Ulusçular, İzmir’e karşı harekâta geçmeden önce bu konuda Fransızlara danışmışlardı. Osmanlı Devleti’nin eski Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa’ya bakılacak olursa, General Pele, İngiltere’yi etkilemek amacıyla Kemalistlerin saldırı planını onaylamış Fransız Yüksek Komiserliğindeki İngiliz ajanın iddia ettiğine göre Ankara Yönetimi Hamit Bey aracılığıyla General Pelle’ye yanaşarak, İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un 4 Ağustosta yapmış olduğu konuşma ve İngiliz Hükümeti Türklerin hareketsiz kalmayı sürdürüp sürdürmemelerini sormuştu. Oysa Ankara hemen harekete geçilmesinden yanaydı. Fransız yanıtı şu oldu: “Ankara hükümeti en iyisi hangisi ise o tutumu uygulamalıdır. Fransızlar Türkleri avutmak istemiyor; dolayısıyla daha çok beklememeli, ne olursa olsun Ankara yönetimi Fransız desteği ve sempatisine güvenmelidir.” İstihbarat raporu şunları da eklemiştir: Gerçekte Fransız çevreleri Yunanların yenilgiye uğratılmış olmalarından memnuniyetini beyan ediyor ve bu yenilginin Yakın Doğu’daki İngiliz siyasetinin çökmesine, Lloyd

George'un yönetimden düşmesine ve Avrupa'da Fransa'nın zafer kazanmasına yol açacağına inanıyorlardı. (Sonyel, 2008:1718-1719) Fransızların bütün çabası Anadolu'da İngilizlerin ve Yunanların kaybetmesi üzerine kuruluydu.

Nihayetinde 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'la Yunan ordusu Türkler karşısında tümüyle çözülmüş 9 Eylülde de Türk Orduları İzmir'i Yunanların elinden almıştır. Fakat Yunanlar İzmir'den ayrılırken uğradığı her yeri yakmış, yıkmış ve zavallı savunmasız halkı, kadın ve çocukları öldürmüş ve yakmıştır. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006:375-376)

Yunan ordusunun yenilgisiyle birlikte Türk birliklerin tam bir başarı sağlamak için İstanbul ve Boğazlar Bölgesini işgal altında tutan küçük müttefik ordusunu da ülkeden atması gerekiyordu. (Anderson,2001:379-380) Bu arada Lloyd George Boğazların Milli Türk ordularına karşı müdafaa edilerek, onların İstanbul'a girmelerine mani olmak için İngiliz takviye kıtalarının oraya gitmeleri emrini vermişti. (Cebesoy, 1957: 173-174) Böylece Çanakkale'yi savunma görevi Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Tümgeneral Sir Charles Harington'a veriliyordu.(Eyice, 1973:99) Bundan haberdar olan Fransız Başkanı Poincare kendisine haber verilmeden alınan bu kararı tasvip etmemekle kalmamış, derhal Çanakkale'de İngilizlerle beraber bulunan Fransız kıtalarının Boğazın şark sahillerine çekilmesi emrini vermiştir. Poincare, yeni bir savaşa yol açan girişimleri asla üzerine alamayacağını da İngilizlere iletmiş, böylece İngiliz kıtaları Çanakkale'de yalnız kalmışlardır. (Cebesoy, 1957: 173-174)

İngilizler ve Fransızlar arasında bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal, kendi birliklerini İngilizlerin Çanakkale'de tel örgülerle korunan ana mevzilerine doğru sevk etmiştir. (Evans, 1972:388) Bu arada Çanakkale Boğazı çevresindeki İngiliz orduları, ilerleyen Türk ordusuyla bir çatışmadan kaçınmak için geri çekildiler. (Karlsson, 2008:47-48) İlerleyen Türk birlikleriyle İngiliz birlikleri arasında bir çatışma kaçınılmaz gibiydi. (Anderson,2001:379-380) İngiliz komutanı General Harington, Türklerin çok sayıda birlikleri karşısında kendi mevzilerinde kalmaya devam etti. Her iki birlik de en küçük bir hareketin büyük olaylara sebep olacağını farkındaydı. (Evans, 1972:388) Fakat bu durumu göze alamayan İngiltere Türkiye ile anlaşmak zorunda kaldı. Nihayetinde üç gün süren bu gerginliğin Yunanistan'ın da kabul edeceği 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. (Anderson,2001:379-380)

Milli kuvvetlerin Yunanları Anadolu'dan atması ve İzmir'i ele geçirmeleri sonucu İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Rombold, İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda şu iddialarda bulunmuştur: "Farkına varmış olduğum kimi küçük belirtilere göre, Fransızlar, Kemalistlerin başarılarından şaşkına dönmüşler; kısmen kaygılanmışlardır. Güçlü ve şovenist bir Türkiye'nin yaratacağı potansiyel tehlikeyi yavaşça anlamaya başlıyorlar. Fransızların bu denli ruh haleti, onları, Yakın Doğu sorununda daha sadık bir siyasa uygulamaya sevk edebilir" diyordu. Ancak çok geçmeden Rumbold'un hayalleri suya düşmüştü. Çünkü İngilizlerin inadı yüzünden patlak veren Çanakkale bunalımı, Fransa ile İngiltere'nin arasını büsbütün açmıştı. Bu arada Fransız basını da Hükümetin, İngiliz politikasından ayrılmasını teşvik ediyordu. Fransız basınına göre İngiltere, Fransa'ya yeni bir savaşa sürüklemeye çalışıyor ve bunu da sadece kendi politikasını gerçekleştirmek için yapıyordu. (Sonyel, 2008.1719-1720)

Fakat bu sefer işler hiç de İngilizlerin istediği gibi gitmiyordu. Fransızların desteğini kaybeden İngiltere şimdi de her açıdan desteklediği Yunanların hezimetleriyle yıkılıyordu. Bu durum yazışmalara da yansıyor. Nitekim İstanbul'daki bağlaşıklık işgal gücü Başkomutanı General Harington'un İngiltere savaş Bakanlığına bildirdiğine göre İngilizlerin İstanbul'daki durumu oldukça ciddiye. General Pelle ile Marki Garroni, Doğu Trakya'nın derhal Türklere verilmesinden yanaydılar. İstanbul'da gizli bir örgüt özellikle İngilizlere karşı olaylar çıkarmaya hazırlanıyordu. Harington, Türklerin yavaşça ilmiği İngilizlerin boğazına geçirmeye çalışıklarına ve başarı sağlarsa İngilizleri olanaksız ve aşağılayıcı bir duruma düşürebileceklerine, buna karşı ancak İtilaf Devletlerinin birlik halinde direnişinin etkili olabileceğine inanıyordu. (Sonyel, 2008.1713)

Bu arada 11 Ekim 1922'de General Harington başkanlığındaki bir delegasyon Türklerle Yunanlar arasında bir silah bırakışması yapmak için Mudanya'da İnönü savaşları galibi İsmet Paşa'yla buluştu. Türkler, Trakya'nın Yunanlar tarafından boşaltılmasını istediler. Fransız temsilcisi kendi hükümetiyle de anlaşmış olarak bu durumu kabul ediyordu. Fakat İngiliz Generali Harington bu isteği reddetti. Bunun üzerine Türkler bir ultiatom vererek uzlaşmayla geçmeye izin verilmezse zorla ve saldırıyla geçeceklerini bildirdiler. Harington yine tutumunu değiştirmede. Curzon tarafından Milliyetçilerin isteğini desteklemeye bir son vermesi için Fransız Hükümeti üzerinde baskılar yapıldı ve ultiatomun süresinin dolmasına beş saat kala Yunanların Trakya'yı Meriç'e kadar boşaltması, fakat boşalan bölgeye Türk birlikleri yerine İtilaf birliklerinin yerleştirilmesi ve bunların barış konferansı sonuna kadar burasını işgalleri altında tutmaları yolunda bir uzlaşmaya varıldı. Bu temeller üzerine 11 Ekim 1922 bir silah bırakışması imzalandı ve bundan sonra barış konferansı hazırlıkları başladı. (Atatürk, 1989b:460-461; Evans, 1972:388)

Bu antlaşmayla Yunanlar 30 gün içerisinde Doğu Trakya'yı Meriç Nehri'ne kadar boşaltıyor, bölgede, Boğazlarda ve İstanbul'da Türk egemenliği kabul ediliyordu. (Hale, 2003:45) İngiltere ve Yunanistan da Doğu Trakya'yı boşaltmayı kabul etti. Böylece Türk Milli Ordusu 19 Ekim'de İstanbul'a girdi. Türk ordusunun İstanbul'a girmesiyle Mustafa Kemal'in o vecizesi gerçekleşiyor, adeta geldikleri gibi gidiyorlardı. Böylece Ankara Hükümeti tarafından onaylanmayan Sevr Antlaşması da iptal edilecek ve yeni bir anlaşma için görüşmeler 20 Kasım 1922'te Lozan'da başlayacaktır. (Karlsson, 2008:47-48)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE VE FRANSA’NIN ARAPLAR, YAHUDİLER, KÜRTLER VE ERMENİLER ÜZERİNDEKİ ÇIKAR POLİTİKASI

1. Araplar Üzerinden Yürütülen Mücadele

İngiliz ve Fransızlar Doğu Akdenizdeki birtakım emellerini gerçekleştirebilmek için bölgedeki etnik grupları kendi emelleri için gayet iyi kullanmışlardır. Bu gruplardan biri de şüphesiz Araplardır. İngilizler ve Fransızlar Arapları kendi emellerinde kullanabilmek için öncelikle bölgeye ve Arap diline çok iyi hakim olan ajanlarını görevlendirmiştir. Bu ajanların en önemlilerinden biri de İngiliz maceraperesti olan Lawrence’tır. Lawrence, Osmanlı Devleti’ndeki milliyetçilik ayaklanmalarıyla, aradığı fırsatın çıkmakta olduğunu görmüş ve bu doğrultuda Araplar arasında milliyetçilik duygularını uyandırmaya başlamıştır. Lawrence’ın, Arap milliyetçiliğinin merkezinin Suriye’de olduğu ve Beyrut’taki Amerikan Kolejinin bu milliyetçiliği tahrik edecek elemanlar mezun ettiği Türkler gibi Fransızlar tarafından da biliniyordu. Arap milliyetçilik hareketini idare edenler ekseriyetle bu Amerikan Kolejinde okumuştur. Lawrence bu kişilerle yakın temaslara kurmaya da büyük özen göstermiştir. Buradaki öğrencileri durmadan gezilere çıkarıyor, münevverler, köylüler ve bedeviler arasında dolaşarak yeri geldikçe onlara tavsiyelerde bulunuyordu. (Meram, 1969:218)

Özellikle Osmanlı Devleti’nin 1903’te Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu’nu yapma imtiyazını Almanya’ya vermesi, İngilizlerin Süveyş ve Basra Körfezi’nde ve dolayısıyla Hindistan ile bütün Doğu Asya’daki çıkarları için çok ciddi bir tehlike halini almıştı. İngiltere bu bölgenin kendi kontrolü altında olması için fırsat kollamakta ve bir taraftan Arap ulusçuluğunu körüklemekteydi. (Goltz, 2004: 17-18)

İngilizlerin Araplarla ilgilenmelerinin sebebi şüphesiz bölgede bulunan petrole sahip olma düşüncesi idi. İngiltere’nin gözü özellikle Musul petrolerindeydi. İngilizler mücadeleyi Hicaz’dan başlatmışlar Osmanlı Devleti’nin nazar-ı dikkatini bu havaliye çekme politikasını takip ederek Musul ve havalisini boş bırakmayı düşünmüşler ve bütün entrikalarını Vehhabileri Osmanlı Devleti’ne isyan ettirmek maksadı etrafında toplamışlardır. İngilizler bu isyanları çıkartmak ve devam ettirebilmek için Sidney Reyi ile Filbi adlı iki elemanını bilhassa Abdülaziz bin Suud’un yanında çalışmak üzere vazifelendirdiler. Burada vazife alan bu iki adam İngiliz Entelijans servisinin en önde gelen şahsiyetlerindendi. (Karadağ, 2003:130-131)

Sidney Reyi, 1901 yılında D’Arcy’nin elindeki İran petroleri imtiyazını aldıktan sonra 1902 yılından itibaren Arap yarımadasında çalışmaya başlamıştı. Sidney Reyi’in tahrik ve kışkırtmasıyla Araplar Osmanlı Devletine karşı isyan etti. Bu isyanda İngiliz malı silahlar kullanılmıştır. Fakat II. Abdülhamid’in gönderdiği Osmanlı ordusu isyanı bastırdı. (Karadağ, 2003:130-131) İngilizlerin, Arapları Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklandırma çabası bununla sınırlı kalmayacaktır.

Bu dönemde meydana gelen 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti’nin düştüğü zor durum İngilizlere göre İslam dünyasında Osmanlı

Devleti'nin onur ve saygınlığını zedelemiş, başında Mısır Hidivi veya Mekke Şerifi'nin olacağı bir Arap Halifeliği, İngiltere'nin elinde bir oyuncak, istenileni yapacak bir siyasi araç olacaktır. Böyle bir halifeliğin oluşturulması halinde Osmanlı Devleti zayıflayıp çökecek ve bir daha da belini doğrultmaya fırsat bulamayacaktır. Böylece İngiltere İslam alemini kontrol edecek ve yönetecek dolayısıyla İngiltere yayılma politikasında parlak bir başarı elde etmiş olacaktır. (Özcan 1998: 59-61; Waylet ve Jackh, 1994:174) İngiltere, bu zamandaki konjonktürün de buna müsait olduğunu düşünerek harekete geçiyordu.

İngilizlerin desteğiyle Filbi ve Suud bin Abdülaziz tam on sene uğraştılar ve istedikleri kuvvetleri meydana getirdiler, İhvan adı altında 1912 yılında resmen kurulmuş olan bu kuvvetin umumi karargâhı Aravya'da bulunuyordu. Talim ve terbiyesini İngiliz zabitlerin üstlendiği bu kuvvet, 1913 yılında birden bire harekete geçmiş ve Hassa'yı zapt etmişti. Suud bin Abdülaziz İngilizlerin desteğiyle Osmanlı Devletine karşı yeniden başkaldırmıştı. (Karadağ, 2003: 133)

1.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar Üzerinden Yürütülen Politika

İngiliz ajanları Suud bin Abdülaziz'i durmadan dinlenmeden Türkler ve o zaman Türklerin yanında olan Mekke Şerifi Hüseyin'e karşı isyana teşvik ediyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Suud bin Abdülaziz İngilizlerle bir anlaşma yaptı. Onun menfaati, istikbalde kendisine verilecek istiklal ve bu anlaşma ile beraber Deterding'in sağlayacağı aylık 5.000 İngiliz lirası idi. Böylece Suud bin Abdülaziz İngilizlerin maaşlı adamı olmuştu. (Karadağ, 2003:134-135) Bunun yanı sıra, İngiltere ile Araplar bir dizi görüşme ve anlaşma da yapmışlardır. 3 Kasım 1914 günü yapılan bir anlaşma ile Kuveyt, İngiliz himayesinde bağımsız devlet olarak tanındı. 19 Aralık 1914 günü Mısır'ın İngiltere himayesine girdiği ilan edildi. 26 Aralık 1915 günü Necid Emiri İbni Suud ile İngiltere arasında bir himaye anlaşması imzalandı. (Gürün, 1986:16) Bu arada İngilizler Mekke Şerifi Hüseyin'i de kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bunun için ikna politikalarını hızla sürdürmekteydiler.

Nitekim İngilizlerin ve Fransızların desteğiyle Suriye'de Arap bağımsızlığı için kurulmuş, gizli Al-Ahd ve Al-Fatat Cemiyetleri Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin'e müracaat ederek, ondan başlatılacak bir isyanda başlarına geçmesini istiyorlardı. Şerif Hüseyin bu cemiyetlerle temas etmesi için Oğlu Faysal'ı Şam'a; Hicaz köylerinde ve aşiretlerinden birlikler oluşturması için büyük oğlu Ali'yi Medine'ye gönderdi. Diğer oğlu Abdullah'ı da Arapların Türklere karşı isyan etmesi halinde tutumlarının ne olacağını öğrenmek üzere İngilizlerle temasa memur etti. (Gürün, 1986:16)

Birinci Dünya Savaşı arifesinde İngiltere, Mısır'daki komiseri aracılığıyla Mekke Şerifi Hüseyin ve oğlu Abdullah'la diyaloga girmiştir. 23 Eylül 1914'te Londra Hükümeti, Türkiye ile İngiltere arasında bir savaş çıkması durumunda Hicaz'ın davranışının ne olacağını öğrenmek istemiştir. Abdullah, babası adına verdiği cevabi karşılıktaki Hicaz'ın İngiltere'ye eğilimli olacağını bildirmiştir. Savaşın başlaması üzerine 31 Ekim 1914'te İngiltere, Şerif Hüseyin'e :

“İngiltere, Türkler tarafından savaşa sürüklenmiştir. Arap Milleti eğer bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse İngiltere de Arabistan'a hiçbir baskıda bulunmayacağını garanti edecek ve bir dış saldırıya karşı Araplara her çeşit yardımda

bulunacaktır. Mekke veya Medine’de saf Arap ırkından bir Arap’ın halifeliği üzerine almasıyla bugün sürüp gitmekte olan fenalıklar da sona erebilir.“

diyerek Arapları Osmanlı Devleti’nden ayırmanın peşindeydi. (Bayar, 1967: 26-27; Burak, 2004:137-138)

1914’ün Eylül ayından itibaren İngiliz kabinesinde Savaş bakanı olan Kitchener de aynı şekilde 31 Ekim 1914’te Abdullah’a gönderdiği mektupta “eğer İngilizlere yardım ederse Arabistan’a hiçbir müdahalenin olmayacağını ve halifenin Mekke veya Medine’de seçilmesinin gerçekleşebileceğini” belirtiyordu. Bu duruma da Araplar sıcak bakıyordu. (Arı,2004:132-134)

Suud bin Abdülaziz 1915 senesinde de İngiltere ile yaptığı bir himaye anlaşması ile mezkur imparatorluğun himayesine girdi. İngiliz himayesi ve İngiliz altınları ile 1916 senesinde İngiliz safında Osmanlı Devleti aleyhine savaşa katılacaktır. Suud bin Abdülaziz’in mücadelesi Osmanlı Devleti’ne bağlı olan Ali Reşit’e karşı yürütülüyordu. Fakat Abdülaziz birlikleri bozguna uğradı, Bunun üzerine İngilizler Abdülaziz’in yerine daha önce birtakım görüşmelerde bulunduğu Mekke Şerif’i Hüseyin ile anlaşmanın yollarını aradılar bu konuda da hiç zorlanmamışlardır. (Karadağ, 2003:134-135)

İngilizler, petrolle kazandıkları milyonları istikbalde elde edecekleri yeni petrol sahaları uğruna Mekke Şerif’i Hüseyin’in himayelerine aktardılar. (Karadağ, 2003:134-135) Bu gelişmeler üzerine Şerif Hüseyin de 1915 Temmuz’unda İngiltere Hükümetine resmen müracaat ederek, Mersin ve Adana’dan Musul’a çekilecek hattın güneyindeki memleketlerde oturan Arapların, kurulacak bir Arap Hükümeti çerçevesinde birleştirilmesini öneriyordu. (Cebesoy, 1996:244) İşte Bu sıralarda da dünyanın sayılı petrol casuslarından Lawrens; Arabistan topraklarında faaliyete geçmiş bulunuyordu. Lawrens’in elinde kuvvetli bir koz vardı. Bu koz, Mekke Şerifi Hüseyin’in büyük oğlu Emir Faysal idi. 1916 yılında müstakbel Suriye ve Irak Kralı olarak Lawrens tarafından ortaya çıkarıldığı zaman İbn Suud, Faysal’a karşı cephe aldı. İngiliz altınları ve babasının adı dolayısıyla Arap Şeyhleri üzerinde geniş bir nüfuza malik olan Emir Faysal, bir devlet kurma hayali için Osmanlı ordularına karşı şiddetli bir savaş açtı. Böylece Osmanlı ordularını arkadan vurma teşebbüsüne girişti. (Karadağ, 2003:134-135)

Emir Faysal’ın bu muvaffakiyetleri Suud bin Abdülaziz’i çileden çıkarmaya yetti. İngilizler, ciddi bir tehlike arz eden bu durumu bertaraf etmek üzere bir takım tedbirler almak gerekliliğini hissettiler. Entelijans Servisi’nin en kudretli elemanları olan Lawrens, Gertrud Bell, Sidney Reyi, ve Filbi bu ihtilafı halle memur edildiler. Miss Gertrud Bell, Oxford Üniversitesi’nin Doğu İlimleri Bilimi’nden mezundu. Bütün Arap lehçelerini çok iyi biliyordu. (Karadağ, 2003:114) Bu tür durumlar için adeta bir kurtarıcıydı. Nihayet girişimleri sonucu iki Arap emiri arasındaki anlaşmazlığı hallederek iki emir barıştırıldı. Böylece İngilizler için bir tehlike teşkil eden bu durum bertaraf edilmiş oluyordu. Varılan anlaşmaya göre; Suud bin Abdülaziz; Arap Yarımadası’nın Necid, Riyad, Necef havalisine; Emir Faysal ise Suriye ve Irak müşterek topraklarına sahip olacak, istikbalde doğacak iki devletin toprakları arasında kalan saha da Emir Faysal’ın kardeşi Abdullah’a verilecekti. Böylece burada Maverai-i Ürdün adında yeni bir devletçik daha teessüs edilecekti.

Görülüyor ki İngilizler boş durmuyorlardı. Daha Birinci Dünya Savaşı henüz başlamışken müstakbel Arap Yarımadası'nın siyasi haritası çizilmiş böylece yarımada da üç yeni krallık meydana getirilmiş oluyordu. (Karadağ, 2003: 146-137) Bu girişimler adı geçen krallıkların Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmasını önlemekteydi. Ancak asıl mühim olan husus, Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile yapılan müzakereler sonucu Arap isyanının başlatılmasıdır. (Gürün, 1986:16) Böylece Birinci Dünya Savaşı'na girilirken Arapların bu gibi tahrikçiler tarafından Milli duyguları iyice kabartılmış ve bu durumda onlar da kendilerini İtilaf Devletlerinin saflarında bulmuşlardır. (Meram, 1969:218)

Görüldüğü gibi batılı güçler her fırsatı değerlendirmekte, özellikle Ortadoğu Araplarını, Yemen, Hicaz ve Ürdün Araplarını Osmanlı Devleti aleyhine isyana teşvik etmişlerdir. İngiltere'nin bu ayrıştırma politikaları sonucu, Osmanlı Devleti'nin savaşa girer girmez ilan ettiği "Cihad çağrısı" Dünya Müslümanları üzerinde fazla etki yapmamıştır. Özellikle İngilizler kandırdıkları Hint Müslümanlarından tümenler kurup Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkarmıştır. Fransa ise mağrip ülkelerinden ve Senegal yerlilerinden askeri birlikler oluşturup bunları Avrupa Cephesinde ve Çanakkale Cephesi'nde savaşa sürmüştür. (Renouvin,1993: 124)

Özellikle Osmanlı'nın Cihad çağrısına Şerif Hüseyin kaçamak cevaplar vermiştir. 1915 Ocağında Mısır'a İngiliz Yüksek komiseri olarak atanan Sir Henry McMahon gerek İngiliz Dışişleri Bakanlığından, gerekse Kitchiner'den, Şerif Hüseyin ile ilişkilerini geliştirmesi talimatını almıştır. Nitekim 1915 Temmuz'undan 1916 Martına kadar Şerif Hüseyin ile McMahon arasındaki yapılan yazışmalardan ilki olan 1915 Temmuz'undaki mektupta savaştan sonra Arap topraklarında tam bir bağımsız Arap Devleti'nin kurulması koşuluyla İngiltere'nin yanında savaşa gireceğini belirtmiş, bu konuda taahhüt dahi vermiştir. (Arı, 2004:132-134)

İngiltere ve Fransa, bir yandan Arapları savaş boyunca kendi yanlarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa dahil etmenin yollarını ararken, bir yandan da Ortadoğu'da Arap bölgelerini aralarında nasıl bölüşeceklerinin hesaplarını yapıyorlardı. İngiliz ve Fransız diplomatlar arasında ardı arkası kesilmeyen toplantılar gerçekleşiyordu. Bu arada daha önceki konulardada değindiğimiz gibi İngiliz Dışişleri Bakanlığından Sir Mark Sykes ve Fransız Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Charles Francois George Picot arasında 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot adıyla anılan Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını paylaşmaya yönelik bir gizli anlaşma imzalanmıştır. (Sami, 2007:35)

Bu devletler kendi aralarında Arap Bölgesi topraklarını paylaşırken, bir yandan da İngilizlerin Mısır Valisi Sir Henry McMahon, Şerif Hüseyin'e Türklere karşı isyan bayrağını açması halinde, İngiltere'nin Filistin de dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin tüm Arap vilayetlerinde Şerif Hüseyin'in halifeliğini tanıyacağını vaat etmiştir. Böylece 10 Haziran 1916'da (Öke,1966:174) Mekke'de ayaklanan Şerif Hüseyin güçleri İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alarak Osmanlı ordusuna karşı harekete geçmişlerdir. (Arı,2004:132-134)

Böylece İngiltere ve Fransa'nın, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasıyla Şerif Hüseyin ve Suriye'deki oğlu Faysal İngilizlerle ortak hareket ederek Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyanın öncüleri olmuşlardır. (Umar, 2003:8-9)

İngilizler Arap isyanını genişletmek için de çeşitli propagandalara girişmiştir. Bunun için de İngilizler 4 Temmuz 1917’de Arapça çıkardıkları “El Arab” Gazetesi’yle Arapları örgütlemeye çalışmışlardır. (Parlar, 2005:612) Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour da Avam Kamarası’nda verdiği beyanatta “Araplar Osmanlı Devleti’nden koparılmalıdır.” diyordu.

Böylece Arap Devleti’nin bağımsızlığı ilan edilecek bunun sonucu olarak Türk-Arap çatışması yaşanmış olacaktı. Nihayetinde de Halifelik Türklerden alınarak Araplara verilecek ve Türklerle Araplar arasındaki uçurum derinleşmiş olacaktı. (Dilan, 2005:76) Bu amaçlar çerçevesinde savaş süresi boyunca Arap isyancıların bütün askeri gereksinimleri Fransızlar ve özellikle İngilizler tarafından karşılanmıştır. Lawrence, İngilizlerin Arap isyanını gerçekleştirmek için yaptıklarını, 8 gemi, 50 subay, 5 milyon sterlin nakit, 16 milyon sterlin kadar tutar malzeme, eleman ve bloke para yardımı olarak açıklamaktadır. (Çay, 1996:371–373)

Her şeyiyle Arapları destekleyen ve kışkırtan İngilizler 1918 Mart’ında Bağdat’ın yüz kilometre kuzeybatısına varmış ve 7 Mayıs’ta Kerkük’ü işgal etmişlerdir. Suriye’deki İngiliz Kuvvetleri de Şubat 1918’den itibaren taarruz halindedir. Diğer taraftan Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal Hicaz kuvvetleriyle Amman’ı aldıktan sonra Türk ordusunu arkadan vurmaya başlamıştır. (Tolon, 2004: 91-94) İngiliz ve Fransızların Arapları kışkırtmasıyla bölgedeki savaş daha da şiddetlenerek sürerken, Suriye Cephesi’nde Yıldırım Orduları Grubu’nun akıbeti hiç de iyi görünmüyordu. Grup Komutanı Alman Generali Falkenhein, Suriye’deki bu başarısızlığı yüzünden ve Osmanlı komutanlarıyla da anlaşamaması üzerine 1918 yılının Şubat ayında görevinden alınarak Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına Mareşal Liman von Sanders atanmış ve Nablus’un kuzeyindeki Nasıra’daki ordu karargâhına gelmiştir. Bu arada Sultan V. Mehmet Reşat’ın ölümü üzerine VI. Mehmet Vahideddin 4 Temmuz 1918’de Padişah olduktan sonra Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos 1918’de ikinci defa Filistin’de bulunan 7. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos 1918 tarihinde Halep’e geldi. Buradan da Nablus’a gelen Mustafa Kemal Paşa buradaki durumun vehametini görerek İstanbul’daki yakın arkadaşı olan Dr Rasim (Talat) Bey’e Nablus’tan yazdığı mektupta, İngilizlerin Suriye’yi kısa sürede ele geçireceğini ve Arapların da İngilizlerle aynı şekilde beraber hareket edeceğini belirtmektedir. (Hatipoğlu, 2009:3-55) İngiliz Generali Allenby de hatıralarında; “Arap ordusu, harekattan evvel ve hareket esnasında Türklerin ricat hatlarını keserek yürüyüş esnasında yardımlarda da bulundular” diye yazmaktadır. (Yılmaz, 2003:102) İngilizlerin 19 Eylül’de büyük bir taarruza geçmesi ve Arapların da Türk ordusunu arkadan vurmaları sonucu Mustafa Kemal Paşa ordusunu düzen içinde geri çekmek zorunda kalmıştır. (Hatipoğlu,2009:3-55)

İşte 19 Eylül 1918’de İngilizlerle yapılan Nablus Savaşını bu şartlar altında kaybeden Osmanlı Ordusu, Şam, Hama, Humus gibi önemli şehirleri de terk ederek hızla Halep’e doğru çekilmiştir.

Bu olumsuzluklar altında Yunanların da Trakya sınırına yaklaşması, öte yandan 26 Eylül 1918’de Bulgarların İtilaf Devletlerine mütareke teklif etmeleri ve 30 Eylül’de Selanik’te bir mütareke imzalamaları, Makedonya Cephesi’nin çökmesine yol açmış ve Osmanlı Devleti’nin Almanya ile olan irtibatı kesilmiştir.

Böylelikle Almanya'dan gelen silah ve cephane yolu kapanmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni büsbütün güç duruma düşürmüştür. (Tolon, 2004: 91-94)

Suriye'de de İngilizlerle birlikte hareket eden Emir Faysal'ın birliklerinin güneyden ilerlemesiyle 25 Eylül'de Amman düşmüş ve 30 Eylül'de de Arapların da desteğiyle İngiliz kuvvetleri Şam yakınlarına kadar gelmişlerdir. (Hatipoğlu,2009:3-55)

Bu arada İngilizler Beyrut'u işgal ederek burayı da Arap Hükümeti'ne katıklarını ilan etti. 1 Ekim'de de İngilizlerin himayesindeki Şerif Faysal Şam'a girmiştir. (Sanders, 1968: 342)

Meydana gelen bu çekilme sırasında Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa ve Albay İsmet Bey dağılmayı önlemeye çalışmışlardır. Yıldırım Orduları Gurup Kumandanı Liman von Sanders da 6 Ekim'de Halep'e gelmiştir. Verilen karar gereği Suriye Cephesi'ne ait bütün işler 7. Orduya yani Mustafa Kemal Paşa'ya devredilmiştir. Bu sırada Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman von Sanders ve karargâhı Adana'ya varmıştı. Suriye Cephesi artık 7. Ordu'nun elindeydi. (Hatipoğlu, 2009:3-55; Selvi, 2011:51)

Osmanlı Devleti'ni batıdaki ve güneydeki bu zor durum yavaş yavaş mütareke arayışlarına götürüyordu. Bu zor durumda Osmanlı Devleti'nin mütareke yapma yollarını aradığı sıralarda Küt-ül Amara'da Türk birliklerine esir düşen ve Büyük Ada'da esaret günleri geçiren İngiliz Generali Townshend 14 Ekim 1918'de Sadrazam İzzet Paşa ile görüşmek istemiştir. 15 Ekim'de de eskiden beri tanıdığı Rauf Bey'e bir mektup göndererek esirliği sırasında gördüğü hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak İngiltere ile müzakereye girişildiği taktirde Osmanlı Hükümeti'ne yardımı hazır olduğunu bildirmiştir. (Tolon,2004: 91-94)

Osmanlı Devleti bu barış arayışlarını sürdürürken İngiliz ve Fransız harp gemileri 23 Ekim günü İskenderun'un Güney-Batısındaki Arsuz önüne gelerek ateş açmışlar ve karaya asker çıkarmaya başlamışlardı. (Sanders, 1968): 350) 25 Ekim 1918 de İngilizler Halep'in güneyine kadar ilerlemişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa Halep'te daha fazla kalmanın anlamsız olacağına kanaat getirerek, Halep'in 5 km kuzeyine çekilmiş ve ordu karargâhını da Katma'ya nakletmiştir. Olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi gelişmiş. İngilizler ve Araplar, Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı düzen karşısında şiddetli bir mukavemetle karşılaşmışlar, mağlup ve perişan edilmişlerdir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Halep'in kuzeyinde, İngiliz süvari ordusu ve silahına sarılmış asi Arap kuvvetleri ile 26 Ekim 1918 günü yaptığı Birinci Dünya Savaşı'nın son muharebesi olan Katma Muharebesi'ni kazanarak güney sınırlarımızın çizgisini o günden çizmiştir. (Hatipoğlu,2009:3-55)

Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'in kuzeyinde İskenderun-Beylan-Deyrel-Cemal, Telle'l-Rıfat, doğuya uzanan ve hatta daha sonra Antakya'yı da katarak kurduğu savunma hattıyla Türkiye'nin güneyinde Suriye ile olan Misak-ı Milli sınırları böylece oluşmuştur. Türk askeri birliklerinin bu hatta çekilmesiyle birlikte Suriye bölgesinde 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti de son bulmuştur. (Umar, 2003:8-9)

Bu gelişmeler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin barış önerisinde bulunması sonucu 30 Ekim 1918'de yapılacak mütareke görüşmeleriyle ilgili hiçbir koşul ileri

sürülmediği için Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız teslimi anlamına gelen bu mütarekenin müzakeresi konusunda İngiltere, Ege'deki İngiliz komutan Amiral Calthorpe'ye Fransız meslektaşı Amiral Amet'i devre dışı bırakarak, görüşmeleri tek başına sürdürmesi emrini vermiştir. (Oran, 2001:110) Fransız Hükümeti, Amiral Galthorpe'den müttefiklerin rızası alınmadan imza etmemesini istediği halde İngiliz Amirali ateşkesi imza ederek Fransızlara ertesi gün çarpışmaların durması gerektiğini söylemekle yetinmiştir. Fransa bu oldubitti karşısında 31 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes hükümlerini onaylamak zorunda kalmıştır. (Renouvin, 1983:489-490)

Mondros Mütarekesinden sonra tek sorun şüphesiz İngilizlerin, Fransızları bir tarafa iterek İstanbul önlerine savaş gemilerini gönderip İstanbul hükümetini etkisi altına alması değil, aynı zamanda mütarekeden sonra Arap politikasını kendi lehine çevirmeye çalışmasıydı. (Öztürk ve Çağlayan, 2004: 287)

1.2. Savaş Sonrası İngiltere ve Fransa'nın Arap Politikası

Mondros Mütarekesi sonucu İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki savaş sona ermiş, savaş sona erince de İngiltere ve Fransa'nın artık Araplara ihtiyacı kalmamıştır. Dolayısıyla Şerif Hüseyin'in bağımsız Arap Devleti için girişimleri ve talepleri majestelerinin hükümeti, savaş şartlarında savaşın sonuçlandırılması için olumlu bakmış ancak savaş sonrasında Arap topraklarının siyasi geleceğini belirleme gibi bir niyet taşımamıştır. Aynı zamanda Şerif Hüseyin'in taleplerine Fransa ve İngiliz Hindistan Valiliği tarafından Arap harekâtının askeri değeri olmadığı gerekçesiyle itiraz edilmiş, aslında bu talepler kendi çıkarları ile ters düştüğü için reddedilmişti. Türklere karşı zafer kazanıldığına göre artık Araplara bir ihtiyaçları kalmayacaktı. İngiliz yetkililerine göre Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'e Arap topraklarında fiili bir egemenlik verilmemeliydi. Diğer bir ifadeyle yetkileri sadece kâğıt üzerinde kalmalıydı.

Fransa da Şerif Hüseyin'in fikirlerine çok sıcak bakmıyordu. Şüphesiz kendi çıkarlarını sonuna kadar korumak istiyordu. Fransa 22 Ekim 1918'de büyükelçisi aracılığıyla İngiltere'ye 1916 Antlaşması'nın gerekliliğini koruduğunu hatırlatarak, Fransa'nın İngiltere'nin taleplerini desteklemesinin karşılığında Ortadoğu'da kendi taleplerinin desteklenmesini istemişti. Fransız Hükümeti "Ortadoğu Fransız Yüksek Komiserliği"nden bahsetmekte, Filistin'in, Fransız himayesinde olduğunu ima etmekte ve gerekirse Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki varlığının devam etmesine müsaade edebileceğinden bahsetmekteydi. (Öztürk ve Çağlayan, 2004:278-279)

Fransa'nın bu talepleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı savaş sonrası Ortadoğu politikası için harekete geçirmiş, bir cevap hazırlamak için görüşmelerini açıklayan bakanlık yetkililerinden G. Kidston, büyükelçinin yazısındaki yanlışlıklara dikkat çekmiştir. Mutabakatta "Ortadoğu Fransız Yüksek Komiserliği" gibi bir ifade olmadığı Yüksek Komiserliğin İngiltere tarafından kurulacağını, Fransız temsilcisinin de "Barış Siyasi Danışmanı" olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. İkinci olarak 1916 Antlaşmasında Filistin'in kesinlikle Fransız nüfuz alanında olmadığı açık olmasına rağmen büyük elçinin Filistin'i Fransız nüfuz bölgesinde göstermesinin yanlışlığına dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgede bırakılması ihtimalinden bahsetmesi son derece sakıncalı görülmüş ve Kidston'a göre diğer Müttefiklerle istişareden önce Fransa ile ayrı bir anlayış birliğine varılmasını da yanlış bulmuştur. (Öztürk ve Çağlayan, 2004:278-279) İngilizlere göre, hem 1916

anlaşmasını geçerli kabul etmek hem de Osmanlı idaresinin devamını öngörmek taban tabana zitti. İngiliz temsilcisi Sykes'e göre Suriye'deki bir Fransız yönetimi Suriye halkının rızası olmadan empoze edilemezdi. (Öztürk ve Çağlayan, 2004:278-279)

İngiltere, Fransa'nın Araplar üzerindeki politikasından da rahatsızlık duyuyordu. İngiliz Dışişlerince düşünülen bir notta ise bu durum şöyle dile getiriliyordu: "Fransa, Suriye'de elde ettiği Arap nüfuzuyla kaçınılmaz olarak Hicaz'ı kendi yörüngesine sokacaktır." Bu düşünceye göre İngiltere, Fransa'nın Cidde'de Arap işlerine karışmasından da büyük bir hoşnutsuzluk duyuyordu. İngiltere, Arap propagandasının ve Hicaz'ın kendi nüfuzu altında olmasını istiyordu. (Kürkçüoğlu, 1982:159-167)

İngiliz Savaş Bakanlığının Kurmay Dairesinin hazırladığı 9 Aralık 1918 tarihli ve "Suriye'nin İngiltere Bakımından Stratejik Ehemmiyeti" başlıklı rapor, Suriye'nin Hicaz yolu, Süveyş ve Mısır arasında değerlendirme yapıyordu. Rapor "Suriye Anadolu'ya bağlanmamalı; çünkü tehlike yaratır" dedikten sonra, "stratejik açıdan hedefimiz bizim nüfuzumuz altında; siyasi bakımdan ise serbest bir Suriye olmalıdır. Müslümanların iyi niyetini de bununla yan yana elimizde tutmalıyız. " diye ekliyordu. Rapor şunları da söylüyordu; "Askeri açıdan, 1916 Sykes-Picot'tan daha itiraza müstahak bir düzenleme olamaz. Bu anlaşmayla teşebbüs ruhu ve hırsı dolu yabancı devlet (Fransa) bizim Ortadoğu'daki pozisyonumuzun içine dahil edilmiş olmaktadır" diyordu. Çünkü savaş bitmiş, artık İngiltere'nin Fransa'ya ihtiyacı kalmamıştı. İngiltere Doğu Akdeniz'e dolayısıyla Ortadoğu'ya tek başına sahip olmanın peşindeydi. (Kürkçüoğlu, 1982:159-167)

İngiltere böyle düşünürken öte yandan savaş gelişmeleri sırasında İngiltere'nin Suriye'de kuracağı işgal yönetimi konusunda Fransa'nın rahatsızlığına ve tepkisine sebep oluyordu. M. Picot ve Sir M. Sykes tarafından hazırlanan 30 Haziran 1918 tarihli bir belge, İngilizlerce kurulacak askeri yönetimin bulunduğu bölgenin "1916 anlaşmasıyla Fransa'nın faaliyetine tahsis edilmiş olduğunu" kaydediyordu. (Kürkçüoğlu, 1982:159-167)

İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki çıkar çatışması devam ederken, ortak çıkarlarına zarar verecek durum karşısında birlikte hareket etmeyi de ihmal etmiyorlardı. Nitekim Bolşeviklerin, Çarlığın gizli anlaşmalarını açıklaması Ortadoğu'da İngiliz-Fransız tasarıları bakımından soğuk duş etkisi yapmıştı. Bunun üzerine Başkan Wilson da bu gizli anlaşmaları tanımayacağını belirtince olayların bu baskısı karşısında İngiltere ile Fransa 7 Kasım 1918 Ortadoğu hakkında bir ortak deklarasyon yayınlamışlardır. Buna göre uzun zamandan beri Türklerin zulmü altında yaşayan ve halkların kurtuluşu için savaştıklarını belirten bu iki devlet, Ortadoğu memleketlerinde halkların kendi serbest seçimlerine dayanan milli hükümet ve idareler kuracaklarını bildirdiler. Hâlbuki bu iki devlet Arap devletlerini ikinci kez aldatıyordu. (Armaoğlu, 1991:197)

Aslında karmaşık gibi görünen bu durumun sebebi gayet açıktı. Bu faktörler 1917 yılında 16 Mart ve 2 Nisan arasında birbirinden bütünüyle bağımsız iki olay, yani Çarlık rejiminin devrilmesi 3 Mart 1918 Brest-Litovsky Antlaşması'nın İmzalanmasıyla Rusya'nın savaştan çekilmesi ve ABD'nin savaşa katılması İngiltere ve Fransa'nın paylaşım konularını bir kez daha gözden geçirmelerine sebep oldu.

(Renouvin, 1993:60) Bunun için İngiltere'nin Jan Smuts, Lord Robert Cecil, General Macdonogh, Arthur Balfour, Henry Wilson, Edwin Montagu, Eyre Crowe ve Mark Sykes'in de aralarında bulunduğu Uzakdoğu Komitesi Eylül-Aralık 1918 zaman aralığında altı kez yaptıkları toplantıda Sykes-Picot Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini tartıştılar. (Hughes, 1999:115) Sykes-Picot Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesini istemelerinin sebebi şüphesiz Rusya faktörüydü. Bu bağlamda Fransa ile Musul ve Suriye konularının yeniden gözden geçirilmesini istiyorlardı. Özellikle Bolşevik İhtilali bölgede belirsizlik ve otorite boşluğu meydana getirdi. Bu boşluk münasebetiyle 1916 anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ve özellikle Rus nüfuzuna bırakılan bölgeye bitişik olan mesela Musul gibi yerlerde 1916 anlaşmasının uygulanamayacağı Fransa'ya bildirilmeliydi. Aynı zamanda bu bölgede devlet kurulması konusunda yardımcı olunmalıydı. (Öztürk Çağlayan, 2004:278-279)

Hâkimiyet alanı konusunda birbirleriyle didişen bu devletler Rusların oluşturduğu boşluğu biran önce doldurmak için Mütarekenin ardından savaş süresi boyunca aralarında imzaladıkları gizli paylaşım anlaşmalarını uygulamaya koyuldular. Nitekim Fransızlar, Kilikya (Çukurova) Bölgesine, İngilizler Kuzey Irak'a girip buraları işgal ettiler. Fransızlar Çukurova da Ermenileri hem işgal ordusunda hem de idari görevlerde istihdam edeceklerdir. Doğu Anadolu'daki İngiliz yetkilileri de benzer uygulamalara giriştiler. 9 Mart 1919'da Samsun'u işgal eden İngilizlerin ardından Orta ve Doğu Karadeniz şeridindeki Pontus Rumları ile yörenin Müslüman ahalisi arasında şiddetli çatışmalar başladı. Ocak-Nisan 1919'da İtalyanlar kendilerine bırakılan Antalya-Burdur, Marmaris Bölgesi'ne işgal kuvvetlerini gönderdiler. (Renouvin, 1993: 26–27) 15 Mayıs 1919'da da İngilizlerin desteğiyle Yunanlar İzmir'i işgal ederek Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı süresince Türklere karşı Güneyde Arapları kullanan İngilizler, savaştan sonra ise Türklere karşı bu sefer batıdan başka bir milleti yani Yunanları kullanıyordu. Bu esnada batıda Yunanları kışkırtırken güneyde de Arap sorununu kendi politikalarına uygun bir şekilde sonlandırmanın gayreti içerisindeydiler.

Suriye konusu İngilizler ve Fransızlar açısından hassas bir konuydu. 1919 yılına gelindiğinde İngilizler konumlarını Araplarla dostluk çerçevesinde sağlamlaştırmaya çalışırken bazı talepleri garantiye alınana kadar Suriye'yi boşaltmak istemiyorlardı. Bu taleplerin bir kısmı Filistin'e, bir kısmı da Şam, Humus Hama ve Halep'in denetimi hususunda Araplara yönelikti. Ortadoğu herhangi bir Fransız nüfuzuna İngiltere öyle karşı çıkıyordu ki İngiliz barış delegasyonunun kimi üyeleri açık açık Suriye'nin kıyı bölgelerinde Birleşik Devletler idaresini savunuyordu. (Helmreich, 1996:37-48) İngiltere kendi politikası ve çıkarı için her kozu oynuyordu. İngilizler için Faysal Ortadoğu sorununun İngiltere'nin insiyatifinde çözülmesi için önemli bir yardımcı şahsiyettir. Nitekim İngiltere Koloni Bakanı Lord A. Millner'in 1919'da Lloyd George'a yazdığı mektuptaki şu ifade bu durumu açıkça belirtmektedir:

“Eğer biz Fransa ve Faysal arasında şerefli bir simsar olarak yer alıp ve Faysal'ı Fransa ile anlaşmaya ikna edip Fransa'nın şimdiki zorluklarından kurtulmasını sağlayabilirsek Fransa'nın bize Musul ve Filistin hakkında verdiği vaadi yerine getirmesi ve bunun daha geniş yorumlanması için özen göstermeliyiz.” (Lazarev,1989:134)

Burada İngiltere'nin Musul'u Fransa'nın elinden almak için Suriye'yi bir koz olarak kullandığı görülmektedir. İngiltere'nin güttüğü bu stratejiler çerçevesinde tartışmalar devam ederken Savaş galibi devletlerin temsilcileri 1919 Ocağı'nda Paris'te toplanarak mevcut kazanımlarına hukuki bir meşruiyet kazandıracak ve kendi çıkarları için oluşturulacak yeni düzeni görüşme kararı aldılar. (Arı, 2004:140)

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri tarafından tam bağımsızlık vaadiyle Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılan ve İmparatorluğa karşı isyana teşvik edilen Araplar, savaş sonunda bu vaadin yerine getirilmediğini, aksine Türklerin yerine şimdi de topraklarının Hristiyan ve hatta Yahudi yönetimine verilmek üzere olduğunu nihayet fark ettiler. Mekke Şerif'i Hüseyin, Oğlu Faysal'ı savaş sonrası düzeni korumak için 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'na göndermişti. (Yılmaz, 2004:179)

Lloyd Gerorge, Arap dostluğu politikasına paralel olarak Onlar Konseyine Hicaz delegasyonunun kabul edilmesini teklif etmiş ve Fransızların itirazlarına rağmen Hicaz Krallığı'nın konferansta bir yerine iki sandalyeyle temsil edilmesini sağlamıştır. Faysal, konferansta Wilson ile de görüşmüş fakat bu görüşme gayet soğuk geçmiştir. Neticede Faysal'ın adının bile geçmediği İngiliz istihbarat raporunda Suriye ve Mezopotamya'nın ayrı ayrı birer manda altına alınması, Arabistan'ın ise bağımsız olması savunuluyordu. İngilizler böyle düşünürken Paris'te Faysal, İskenderun hattının güneyinde kalan bütün topraklar için bağımsızlık talep ediyordu. Savaşın bitiminde Araplara bağımsızlık vaat edilmişti. Bunun için gereği neyse yapılmasını istedi. (Helmreich, 1996:37-48)

Ayrıca 31 Ocak 1919'da Emir Faysal, Suriye Irak, Cezire, Hicaz ve Yemen'in de dahil olacağı Arap toprakları için bağımsızlık talebinde bulunuyordu. Emir Faysal'ın Suriye'deki Fransız çıkarlarını tehdit eden bağımsızlık talebi Fransa'nın hoşuna gitmemiştir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda imzalanan Sykes-Picot gizli paylaşım antlaşmasında kendisine verilen toprakların geleceği tehlikeye girmekteydi. Bunun yanı sıra Fransa, Paris Görüşmelerinde Arap, Ermeni, Kürt isteklerinin arkasında İngiliz emellerinin bulunduğu farkındaydı ve bundan da büyük rahatsızlık duyuyordu. (Kılıç ve Yavuz, 2003:141-144) Konferansta Faysal şöyle diyordu:

“Biz Araplar resmen Türklerle birlikte olduğumuz halde onlarla savaştık. Bunu ülkemizi parçalamak ve Fransızlara bir pay ve İngilizlere bir parça vermek için yapmadık. Biz, bu hareketi tarih sayfaları içinde ve Muhammed dünyasında omuzlarımızda taşıyamayız. Ben ilkelerimizin korunmasında kendi payımı yüklenmek isterim. Bu her bakımdan ve her anlayışa göre haklı bir davranıştır. Araplar hiç olmazsa Arabistan'da İngilizlere karşı ateş açmayacaklardır. Arap'ın düşmanı Fransızlardır ve onlarla savaşmak isteyeceğiz.”

Bu durumda Faysal'ın talihsizliği şu oldu. Daha o zaman Paris'te ve Londra'da Fransız birliklerin Suriye'ye gönderilmesi ve Suriye'nin politik denetiminin Fransa'ya verilmesi yönünde adımlar atılmış ve A.B.D.'nin bu manevralara karşı çıkma olanağı bu günlerde önemli ölçüde zayıflamıştı. Böylece Suriye ve Faysal Fransa'nın inisiyatifine kalmıştır. (Evans, 1972:155) Dolayısıyla Faysal Büyük Devletlerden umduğunu bulamıyor bu durum da başta Faysal olmak üzere bütün Arapları hayal kırıklığına uğratiyordu. (İhsanoğlu, 200:116)

Söz konusu konferansta Faysal, Arap bağımsızlığını hararetle savunmasına rağmen, İngiltere ve Fransa, Arap ülkelerinde manda rejiminin kurulmasına karar verdiler. Ve bunu da 1920 Nisan ayında San Remo Konferansı'nda da teyit edeceklerdir. Araplar kesin olarak aldatıldıklarını o zaman daha iyi anlayacaktır. (Yılmaz, 2004:179)

1.3. King-Crane Komisyonu ve Paylaşılmayan Suriye

Suriye'deki belirsizlik devam ederken bölgeye bir komisyon gönderilmesine karar verilmiştir. King-Crane (Türkiye mandaları üzerine araştırma yapmakla görevlendirilen İtilaf Devletleri arası kurul) denen bu komisyon genellikle Suriye'deki durumu yerinde görmek için 3 devletten müteşekkül bir komisyon olarak düşünülmüştür. İngilizler, Amerika'dan gelen bu teklifi kabul ederken, Fransızlar reddettiler. Fransızlar gitmeyince İngilizler de gitmemiş, sonunda bu komisyonda ABD temsilcileri yalnız kalmıştır. (Gürün, 1983:151) Bunun üzerine Henry King ve Charles Crane başkanlığında Amerikalı üyelerden oluşan bir komisyon oluşturuldu. (Hughes, 1999: 149) Bu komisyon 1919 yazında Filistin, Suriye, Lübnan ve Anadolu'da incelemelerde bulunacaktır. (Gelvin, 1996: 12)

King-Crane Komisyonu 10 Haziran 1919'da Yafa'ya geldi. Birkaç hafta boyunca Suriye, Filistin, Lübnan'ı baştanbaşa dolaştı, delegeleri dinledi, dilekçeleri aldı ve Arap önderleriyle görüştü. 10 Temmuz'da kurul ilk raporu başkana ve aynı gün benzeri bir raporu Paris'teki Amerikan Barış Delegelerine gönderdi. Bu iki mesajın özü şu idi: Faysal, Suriye Kongresi ve Suriye halkı Fransa'ya karşıdır. Maruniler ve Latin Grubu dışında kalan hiçbir ulus bir Fransız denetimini kesin olarak istememektedir. Kurul Türkiye'de Fransız yönetimi altındaki bölgelerde de incelemelerde bulunduktan sonra 1919 Ağustosunda Paris'e döndü. Rapor, Suriye'de mandaterlik Fransa'ya verilirse savaşın çıkabileceği yolunda uyarılarda da bulunuyordu. ABD mandayı almak için çok eğilimli görünüyordu. Raporda Suriye halkının manda için seçtiği ilk devlet Amerika'ydı. Eğer Amerika bu mandaterliği almak istemezse ikinci sırada İngiltere gelmektedir deniliyordu. (Evans, 1972:151-154) Kurulun kararına göre Suriye'de Faysal desteklenmeliydi. (Hughes, 1999: 141) Bu da Fransa'nın asla onaylamadığı bir durumdu.

Türkiye hakkındaki rapor ise üç ayrı hükümetin kurulmasını öngörmekteydi.. Bütün bu hükümetler için tek bir mandaterlik düşünülecek olursa bu mandaterlik ABD'ye verilebilirdi. Yunanca konuşulan yerlerde de ayrı hükümetler kurulmalıdır. Buralarda ancak bazı bölgesel özerkliğe izin verilebilir. Kilikya Ermenistan'a bağlanmalıdır deniyordu.

İngilizler, King-Crane Kurulu'nun öğütlerine uyarak self determination (kendi kendini yönetme) ilkesini uygulatmak amacıyla Amerikalıların da Arap davasını benimseyeceklerini göz önüne alarak Barış Konferansında kendi isteklerini onlara kabul ettireceğini düşünerek bu kurulun kararlarına uygun hareket etmiştir. (Evans, 1972:151-154) King-Crane Kurulu Anadolu'da Türkleri, Suriye'de de Fransızları etkisiz kılmayı amaçlamaktaydı. Bu kurulun raporu tam da İngiltere ve ABD'nin istediği gibiydi.

Fransa ve İngiltere'nin konu üzerindeki anlaşmazlıkları ciddi ölçüde artmış bulunuyordu. Arapların sınırlı ölçüde özerklik almalarını kabul eden Fransa, bunun

yanı sıra Sykes-Picot Antlaşması uyarınca Fransız nüfusuna tahsis edilen tüm bölgenin tek bir Fransız mandasında olmasında ısrar ediyordu. Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, Lloyd George ile 10 Mart günü yaptığı görüşmede Suriye'nin Fransız denetiminde kalması konusunda ısrarlı olduğunu bildirdi. Lloyd Geoege ise Fransa'nın Suriye'ye yönelik talepleri sürdüğü müddetçe savaşın kaçınılmaz olduğu açıklamasını yaptı. Fransız Dışişleri Bakanı Pichon, bütün Suriye'nin tek bir birim olarak kabul edilmesini, Milletler Cemiyeti mandasının sorumluluğunun Fransa'ya bırakılmasını istiyordu. Fransa'nın arzusu hiç olmazsa Suriye kıyısında belki kendi denetimlerinde kısıtlı bir özerkliğe de sahip olan ama siyasi ve ekonomik sınırları belirli bir iç eyalet edinmekti. Fransız nüfuzunun dışında kalan yerlerle pek ilgilenmiyorlardı. (Helmreich, 1996:37-48)

Suriye'yi ilhak etmek isteyen Fransa, limanlar ve demiryollarındaki imtiyazları, Lübnan vilayetine yaptığı hizmetleri, Katolik cemaatin koruyucusu olması ve papalığın onayı, tarihi Haçlı Seferleri'nin genelde Fransız kültürünün etkisinde olan prenslikler eliyle gerçekleştirildiği gibi sebeplerle bölgenin mirasçısı olduğunu ileri sürmekteydi.

Fakat Suriye İngiltere açısından da önemliydi. İngiliz genelkurmayına göre ise Suriye askeri açıdan önemli bir coğrafyaydı. Süveyş Kanalı ve Mısır'ın giriş yoluydu. Ayrıca Hicaz Demiryolu'nu ihtiva ediyordu. Suriye, İstanbul ve Kafkasya'dan gelecek değişik akımların toplanacağı potansiyel bir mekân ve Ortadoğu'ya geçiş yolu olacaktı. Bu bölgeden geçen Fırat ve Dicle nehirlerinin kuzey bölgeleri İngiltere'den başka bir gücün eline düşerse İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığı yine tehlikeye girerdi. Genelkurmay raporunda Skes-Picot Antlaşması'na mutabık kalındığı üzere Suriye coğrafyasının Fransız denetiminde olmasını, gelecekte İngiliz çıkarları için son derece zararlı bulmaktaydı. (Öztürk, 2004:291-293) Fakat Fransızların direktmesi sonucu İngilizler Eylül 1919'da Suriye'den çekilmek zorunda kalacaklardı. (Hughes, 1999: 148) Çünkü İngilizlerin odak noktası Musul'du

Birinci Dünya Savaşı süresince Araplara özgürlük çılgınlıklarıyla yeri göğü inleyen İngiltere ve Fransa bakıyoruz ki savaştan sonra özgürlük isteyen Arapların seslerine kulaklarını tıkamış, birbirlerine karşı Arapların yaşadığı bölgelerde hakimiyet alanlarını genişletmenin mücadelesi içerisine girmişlerdi. (Arı, 2004:140-141) Araplar, savaş sonunda kendilerine verilen vaatlerin yerine getirilmediğini, aksine Türklerin yerine şimdi topraklarının Hristiyan ve hatta Yahudi yönetimine verildiğini fark ediyorlardı. (Yılmaz, 2004:17) Buralarda Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanlarına saygı duymadıkları gibi Arapların hakimiyetine de saygı duymuyorlar, hatta aralarında yaptıkları anlaşmaları dahi zaman zaman çıkar uğruna yok sayıyorlardı.

Bunun yanı sıra İngiltere, Fransa ile yaptığı anlaşmaya sadık kalmıyordu. İngiltere savaş sırasında Osmanlı topraklarını birçok devletle paylaşmış birçok devlete de bu topraklarla ilgili birbiriyle çelişen vaatlerde bulunmuştur. Gerçekleşmesi mümkün olmayan bu vaatler, özellikle Arap halklarının kandırıldığının sonradan ortaya çıkmış olması bitarafa, yeni Ortadoğu'yu kargaşa ortamına sürüklemiştir. (Arı, 2004:140-141) Buna bağlı olarak Arap halkları 1919'da Mısır'da, 1919-1920'de Suriye'de İngiliz ve Fransızlara karşı ayaklandığı gibi yine 1920'de Irak'ta da ayaklanmışlardır. (Gelvin, 1996: 24)

1.4. Suriye, Lübnan, Irak ve Mısır'ın Bağımsızlığı

San-Remo Konferansı'ndan bir ay önce 1920 Mart'ında Şam'da bir Eşraf Kongresi toplanmış ve bu kongre Filistin ve Lübnan'ı da içine alan Büyük Suriye Krallığını da ilan ederek Krallığa Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu Faysal'ı getirmiştir. (Yılmaz, 2004:18; Turan, 2010:131) San-Remo Konferansı'nda ise Fransa Faysal'ın Suriye Krallığı'nı tanımayacaktır. (Hughes, 1999:155) San-Remo Konferansı'nda birçok durum değişti. Filistin Suriye'den ayrıldı, Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verildi. Fransızlar Suriye üzerinde kontrol kurabilmek için buraya 90 000 kişilik kuvvet gönderdi. (Armaoğlu, 1991:198-204) Bu durum karşısında Suriyeliler hayal kırıklığına uğramışlar ve Fransızlara karşı mücadele etmeye başlamışlardı. (Yılmaz, 2004:18) Fransız Generali July Gouraud Faysal'ı etkisiz hale getirmek ve Suriye'ye tam anlamıyla hakim olmak için harekete geçti. (Lenczowski, 1952: 93) 1920 Temmuz'unda Şam'a giren Fransız kuvvetleri Faysal'ı tahtından uzaklaştırdı ve Suriye'de duruma hakim olarak ülkeyi yönetimi altına aldı. Bunun üzerine Fransa ülke üzerinde kendi yönetimini kurmakla kalmamış, aynı zamanda "Büyük Suriye"yi parçalara ayırmıştır. (Yılmaz, 2004:18) Klasik sömürü anlayışı çerçevesinde böl, parçala, yönet taktiği uygulayarak Suriye'yi azınlıkların temel alındığı beş ayrı eyalete bölmüştür. (Turan, 2010:132) Lübnan Devleti, Şam Devleti, Halep Devleti (İskenderun Sancağı özel bir statüyle bu devlete bağlandı) Lazkiye çevresinde Alevi bölgesi ve bugünkü Ürdün sınırındaki Cebel-i Dürzi Dağı çevresinde Dürzi Bölgesi olarak parçalara bölmüştür. 1920 yılında da Alevi Bölgesi, Alevi Devleti adını aldı. Bunun ardından Dürzi Bölgesi de bağımsızlığını ilan etmiştir. (Yılmaz, 2004:18)

İngilizlerin Araplara verdiği vaatlere göre Ürdün, Kral Faysal'ın Büyük Suriye Krallığı'na dahildi. Lakin Faysal Fransızlar tarafından Suriye'den çıkarılınca 1920 Eylül'ünde Milletler Cemiyeti'nin kararı üzerine ayrı bir Ürdün Devleti kuruldu ve bu devlet İngiltere'nin mandasına verilerek başına Faysal'ın küçük kardeşi Abdullah getirildi. Ürdün'deki manda idaresi doğrudan doğruya Filistin'deki İngiliz yüksek komiserine bağlandı. İngiltere Ürdün münasebetlerini manda rejimi yerine anlaşma münasebeti haline getirmeyi tercih etti ve 10 Şubat 1920'de İngiltere ile Ürdün Emiri Abdullah arasında bir anlaşma imzalandı. (Armaoğlu, 1991:198-204)

San-Remo Konferansı ile Irak'ın manda idaresi de İngiltere'nin eline teslim edilmişti. Yalnız San Remo Konferansında 1916'daki İngiliz Fransız anlaşmalarında bir değişiklik yapılmış ve Musul Bölgesi de İngiltere'nin nüfuz alanı içine girmiştir. Yalnız Musul petrollerinden bir kısım hisse Fransa'ya veriliyor ve Fransa Musul'dan Akdeniz'e uzanacak bir petrol boru hattı ve demiryolunun Suriye topraklarından geçirilmesini kabul ediyordu. San-Remo Konferansı'nda Irak, esasen İngiliz askeri kuvvetlerinin eli altında bulunuyordu. Emir Faysal Fransızlar tarafından Suriye Krallığı'ndan indirilince Irak halkının arzusunu göz önünde tutan İngiltere 1921 Ağustos'unda yaptırdığı bir referandumla Faysal'ı Irak Krallığı'na getirdi. (Armaoğlu, 1991:198-204; Turan, 2010:133)

Bu olay şöyle gerçekleşmiştir: San-Remo Konferansı'ndan sonra Irak İngiltere'nin manda yönetimine geçince, İngilizler 1921 Mart'ında, sömürge ilişkilerinden sorumlu İngiliz Devleti Sekreteri Mr. Winston Churchill'in başkanlığında Kahire'de önemli bir konferans yapılmasına karar verdiler. Konferansa, Ortadoğu'da İngiltere'nin hamilik ettiği ülkelerin ve mandalarının baş

temsilcileri katıldı. (Minarsky, 1998: 87-88; Topur, 2004:127) Toplantıya Irak, Filistin, Ürdün ve Mısır'daki İngiltere yönetimlerinin başkanları, İngiltere'nin Ortadoğu'daki askeri güçlerinin üst düzey yetkilileri ve Lawrence, Neol, Binbaşı Young, Gertrud Bell, Irak'taki İngiliz Yüksek komiseri Sir Percy Cox ve Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel'in ve bölgedeki İngiltere istihbarat servisinin aslarının da katılımıyla (Lazarev,1989:191-192), 12 Mart 1921'de Kahire'de gerçekleşti. (Minarsky, 1998:87-88) Toplantı Doğu Arabistan'daki İngiliz koloni çıkarlarını koruyan ve yirmi otuz yıl yaşatan sistemi inceledi. (Lazarev,1989:191-192) Ayrıca Irak'ta bir Krallık kurulması ve önceden kendi rızası da alınmış olan Emir Faysal'ın Irak Krallığı'na getirilmesi kararı alındı. Kahire Konferansı'nda alınan karar üzerine Emir Faysal, 23 Haziran 1921'de bir İngiliz gemisiyle Basra'ya getirildi. 11 Temmuz 1921'de devlet şurası toplanarak, Emir Faysal'ın yetkileri kanunla sınırlandırılarak meşruti, temsili ve demokratik bir hükümet kurmak kaydıyla Emir Faysal oybirliğiyle 11 Temmuz'da Devlet Konseyince Kral ilan edildi. 23 Ağustos 1922'de Kral Faysal Irak Kralı olarak tahta çıktı. (Minarsky, 1998: 87-88)

İngiltere, Irak'ta ortaya çıkan İngiliz aleyhtarlığı karşısında bu ülke ile ilişkilerini antlaşmalar vasıtasıyla düzenleme yoluna giderek (Yılmaz, 2004:22) 10 Ekim 1922'de Irak ile bir müttefiklik anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre İngiltere anlaşma süresi boyunca gerekli olabilecek türden tavsiye ve yardım sağlamayı taahhüt ediyordu. Bunun yanı sıra İngiltere, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini mümkün olduğu kadar kısa bir sürede güvence altına almak için yardım etmeyi taahhüt etti. Anlaşma yirmi yıl boyunca yürürlükte kalacaktı. 19 Aralık 1924'te de bu anlaşma taraflarca onaylanacaktır. (Minarsky, 1998: 87-88) Bu antlaşma ile İngiltere Irak'ın iç ve dış işlerinde daha önce olduğu gibi yine geniş yetkilere sahipti. Fakat bu durum halkın tepkisini daha da artırdı. (Yılmaz, 2004:22)

Bu antlaşma Irak milliyetçilerinin baskısını hafifletmeyince, İngiltere, 14 Aralık 1927'de Irak üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşeten bir anlaşma yapacak, nihayet 30 Haziran 1930 Antlaşması ile Irak'a tam bağımsızlık verecekti. Buna göre İngiltere ile Irak dış politikada sürekli birbirlerine danışacaklar, bir saldırı halinde İngiltere, Irak'a yardım edecek ve Irak ordusunu eğitecekti. Böylece Irak, kısa bir süre içerisinde bağımsızlığına kavuşmuş olacaktır. (Armaoğlu, 1991:198-204)

Suriye'de ise 5 Aralık 1924'te Şam ve Halep, İskenderun Sancağı'nın kısmî özerkliği saklı kalarak, Suriye Devleti adı altında birleştiler. Suriye sınırını belirleyen anlaşma 1930 yılında sonuçlandırıldı. Beka vadisi Suriye'den kopararak Lübnan'a eklendi. Şam ve Halep Devletleri'nin birleşmesiyle oluşan Suriye Devleti'ne 1936'da Alevi ve Dürzi Devletleri de katıldı. Fransa'nın Lübnan'daki politikası da Suriye'deki politikasına benzerdi. Fransa'nın özellikle Suriye üzerindeki bu parçalayıcı mahiyetteki politikası Suriyelileri rahatsız etti ve bu ülkeye karşı mücadeleye başladılar. Bu gelişmeler üzerine Fransa, Suriye ve Lübnan ile ilişkilerin daha yumuşak bir zemine oturtmak amacıyla 1936 Eylül'ünde Suriye; Kasım ayında da Lübnan ile ittifak anlaşmaları yaparak her iki ülkeden de çekilmeyi ve manda idaresini üç yıl sonra sona erdirmeyi kabul etti. (Yılmaz, 2004:18) 1938'de Fransa'nın denetimindeki Suriye'den ayrılarak bağımsız bir devlet olacak olan Hatay 23 Haziran 1939'da Anavatan'a ilhak kararı alacak 23 Temmuz 1939'da da Türkiye Devleti'ne katılacaktır. (Melek, 1991:84) Fakat Fransa Suriye Bölgesinden bir türlü ayrılmak istemeyecek,1940 yılında Fransa Almanya'ya yenilecek ve Fransa'nın

kontrolünün zayıflamasını fırsat bilen Suriye ve Lübnan 1941 yılında bağımsızlıklarını ilan edecekler ve 1944 yılında da Fransa her iki ülkeden de çekilmek zorunda kalacaktır. (Yılmaz, 2004:18)

İngilizlerin Mısır'daki Araplar üzerindeki hakimiyetine gelince; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılması İngiltere'nin tepkisine yol açmış ve bunun üzerine İngiltere 17 Kasım 1914'te Mısır'ı ilhak etmeye kalkışmıştır. Ancak bundan vazgeçilerek yerine 18 Aralık 1914'te Mısır üzerinde bir "himaye rejimi" kurulmuştur. Bu durum mısır milliyetçileri açısından büyük bir şok oldu ve savaş içindeki gelişmeler Mısır milliyetçiliğini hızlandırdı. Çünkü savaş sırasında Mısır toprakları İngiltere için bir askeri üs haline gelmiş ve İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelanda askeri ile dolmuştu. Mısır topraklarının adeta istila edilmiş olmasını gururlarına yediremeyen Mısırlılar ayaklandılar. Said Zaglül'ün 1919 yılının başlarında Mısır'da Arap Milliyetçiliği ve bağımsızlığını temin etmek ve İngiliz işgal kuvvetlerinin Mısır'dan çıkarmak amacıyla kurduğu Vafd Partisi bütün Mısır'da ayaklanma ve gösterilere başvurarak, İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketi başlattı. Zaglül ve arkadaşları bu olaylar üzerine İngiltere tarafından Malta adasına sürüldüler. Ancak bu olay Mısır halkını yatıştırmanın aksine bütün ülkeye yayılan bir ayaklanmaya dönüştü. İngilizlerin Mısır üzerindeki kontrollerinden vazgeçmemeleri ve Vafd liderlerinin tam bağımsızlıkta direnmeleri üzerine ve 1921 yılında Mısır'da halk ayaklanmalarının yeniden başlamasıyla İngiltere, 28 Şubat 1922'de bir deklarasyon yayımlayıp Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmekle birlikte, Süveyş Kanalı ve Mısır'daki yabancıların haklarının savunmasını üzerine alıyor ve Sudan üzerindeki kontrolünü elinde tutuyordu. (Yılmaz, 2004:24) İngiltere, Mısır milliyetçiliği ve Avrupa'da savaş çanlarının çalması üzerine Londra Antlaşması'yla 26 Ağustos 1936'da Mısır'ın bağımsızlığını tanıdı. Fakat İngiltere yirmi yıl süreyle Süveyş Kanalı'na müdehale etme hakkına sahip olacaktı. (Turan, 2010:131-132)

Arabistan konusuna gelince, Abdülaziz İbni Suud, İngilizlerin desteği sayesinde 1924-25 yıllarında Mekke, Medine ve Cidde'den oluşan Hicaz bölgesine hakim olmuştur. Abdülaziz İbni Suud, 1926 Ocak ayında kendisini "Hicaz Kralı ve Necd Sultanı" ilan etmiş ve 22 Eylül 1932 yılında da bu topraklar Suudi Arabistan Krallığı adını almıştır. (Turan, 2010:139-140)

Görülüyor ki Birinci Dünya Savaşı'na müteakip Osmanlı Devleti'nden koparılıp alınmış olan Arap yarımadasında bir sürü devlet türedi. Bu yeni ve arıza devletlerin hudutları tam bir petrol sevdalısı olan Yahudi asıllı Sir Henry Wilhelm Augustus Deterding'in tahsis ettiği elemanları tarafından adeta cetvelle çizildi. Ve bu hudutlar Cemiyet-i Akvam'da resmî İngiliz delegasyonu tarafından dünya devletlerine adeta zorla tasdik ettirildi. (Karadağ, 2003:114) Böylece Ortadoğu Türklerin hakimiyetinden çıktığı gibi bölgedeki Araplar da dilimlere ayrılmıştır. Bu böl-parçala-yönet anlayışının bir tezahürü olarak uygulanmay çalışılmıştır.

2. Yahudiler Üzerinden Yürütülen Mücadele ve Filistin Meselesi

2.1. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Yahudi Propagandası

Yahudiler, Hristiyan Avrupa'da yüzyıllar boyu dışlanmış bir toplum olarak yaşamışlardır. Tefecilik ve bankacılıktaki başarıları onlara büyük bir maddi zenginlik

kazandırdı. Ancak modern çağa kadar hemen hiçbir Avrupa ülkesinde Hıristiyanlarla eşit haklara ve doğrudan siyasi güce sahip olamadılar. Hıristiyan Avrupa, “İsa’nın Katilleri” sıfatıyla tanımladığı Yahudilere hep mesafeli davrandı. Avrupa’da kilisenin öğretileri etkisini yitirip bunun yerine ideolojiler hakim olunca Yahudiler üzerindeki hukuki kısıtlamaların nedeni de ortadan kalkmış oldu. Nitekim Fransız Devrimi’nin ardından Avrupa ülkelerinde birbirini izleyen bir “Yahudi özgürleşmesi” yaşandı. Böylece Yahudiler devlet kademelerine girmeye, parlamenterlik hatta birçok Avrupa Devletlerinde bakanlık koltuklarına oturmaya başladılar. Bu durum Yahudi gücünün bundan sonra siyasi alanda da kendini göstereceği anlamına geliyordu. (Yahya, 1997:4) Bu durum da Avrupa’da Siyonizm’in güçlenmesine yol açtı. Siyonizm, Yahudilerin Batı emperyalizminin desteğini arkalarına alarak bir Yahudi Devleti Kurma tasarılarını uygulamaya koymuş siyasi bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır. (Bajoit,1982:145-147)

Siyonizm, politik bir hareket olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İlk etapta Siyonizm diasporadaki Yahudilerin durumunun iyileştirilmesi ve kutsal saydıkları Filistin’e geri dönüş fikrinden ibaretti. “Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin.” diyen İngiliz Başkanı İsrail Zangwill, Filistin’de Arap varlığını inkar eden Siyonist hareketin tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Filistin topraklarında hak iddia eden Yahudiler, bölgenin en eski yerleşik toplumunun kendileri olduğunu ve Kitab-ı Mukaddes’in, Yahudilerin Filistin’e geri dönüşünü haber verdiğini ileri sürerek Filistin’de bir Yahudi Devleti kurmaya yönelik olarak başlayan Siyonist hareketi meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de uluslararası güçleri kullanmayı da ihmal etmemişlerdir. (Yaşar. Özcan ve Kor, 2006:57)

Yahudiler, MS 70’lerde Romalılar tarafından kutsal bir yer olan Filistin bölgesinden sürülerek dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Ve şimdi 19 yüzyıllık bir aradan sonra buraya dönmeye karar veriyorlardı. Nitekim hareketin ismi de Filistin’i bir başka deyişle Kudüs’ü çağrıştırıyordu; çünkü “Siyonizm kelimesi Kudüs’ün yanı başındaki kutsal Siyon Dağı’ndan geliyordu. (Yahya, 1997:6) Bu akım Fransa ve özellikle İngiltere’nin sömürgeci uygulamalarını meşrulaştırmak ve halklarını sömürgeci faaliyetler için seferber etmek amacıyla çok iyi kullanılmıştır. (Bajoit, 1982:145-147)

Batı ulusları arasında Filistin ile ilk irtibatı kuran Fransızlar olmuştur. Fransızlar bu durumu Filistin’deki Katolik mabetlerin muhafazasını ve Latin Ruhban heyetinin himayesini tekeline alarak başlatmışlardı. Bunun üzerine İngilizler de Filistin üzerindeki icraatlarından kendilerini alamamışlar ve Londra Hükümeti Filistin’e bir Protestan kilisesi ve “Londra Yahudi Cemiyeti” adı altında iki misyoner teşkilatı ile adımını atmıştır. Aslında Avrupa’yı Ortadoğu’ya bağlayan sebep dini hesaplar olmaktan öte birtakım maddi temellere dayanmaktaydı. Batı bu bölgede stratejik, siyasi ve iktisadi birçok menfaatler peşinde idi. Özellikle Fransa Filistin’i kendi tapulu malı gibi görmekteydi. (Öke, 1983:38)

Osmanlı Devleti’nin topraklarında, nüfuz artırmak ve çıkar koruma düşüncesindeki Avrupa Devletleri arasındaki yarış 19. yüzyılın ortalarından itibaren iyice şiddetlenmişti. Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti’nde konsolosluk açabilmek için büyük çaba göstermişlerdir. Filistin bölgesindeki ilk konsolosluk da 1839 yılında İngiltere tarafından Kudüs’te açılmıştır. (Özdemir,2010:141–144)

Filistin'deki Yahudi yerleşimin Ortadoğu'da İngiliz çıkarları açısından nasıl değerlendirileceği konusu 19. yüzyıldan itibaren gündemdeydi. Henüz 1839'da Kudüs'te, temel amaçlarından biri Yahudileri korumak olan bir İngiliz konsoloslugu kurulmuştur. İngilizler öyle bir çelişki içindelerdi ki Yahudilerin İngiltere'de oy kullanma hakkına dini temelde karşı olan Lord Shaftesbury, Filistin'in Yahudiler tarafından kolonileştirilmesini destekliyordu. 1842'de ise Avusturyalı bir Yahudi olan Abraham Benisch o sırada İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı olan Canning'e bir bildiri sundu; bu bildiri de "Ortadoğu'daki İngiliz nüfuzunu Yahudi desteğine dayandırarak artırmayı" savundu. Benisch, "Filistin'in önemli bir parçasında İngiliz güvencesi altında bir Yahudi kolonisinden yanaydı. İngiltere de bu koloni ile malları için güvenli ve istikrarlı bir pazar bulacaktı. (Parlar, 1997:311)

İngiltere gibi Fransa da Filistin'in önemli bir yer olduğunun farkındaydı. Nitekim 1843'te de Fransa Kudüs'te konsoloslugunu açmıştır. Bölgede bulunan konsoloslar, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edebilmek niyetiyle gerekli olan imtiyazları alabilmek için büyük gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti tebaası olmayıp da Filistin bölgesinde gerek hac için gerekse yerleşmek üzere gelen Yahudilerin himaye edilmesi hakkının artırılması için çalışmışlardır.

Fransa, Kudüs'te konsolosluk açmasının yanı sıra kendini önceden beri Kudüs'teki Katolik Hıristiyanların hamisi olarak görüyor, ayrıca Filistin'e Yahudi göçünün arttığı 1880'lerden itibaren özellikle Alyans Okullarının faaliyetleriyle Yahudilere destek oluyordu. Fransa özellikle Safared ve Alyans Yahudileri üzerinde nüfuz sahibi idi. Fransa kendi çıkarlarına ve sömürgecilik faaliyetlerine daha uygun gördüğü için Alyans Teşkilatı'nı desteklemeye daha özel bir gayret gösteriyordu. (Özdemir, 2010:141-144)

Yıllarca Yahudilerle yaptığı temaslara Osmanlı Devleti'ni paylaşma savaşında en etkili rolü oynayan İngilizlerin dünyanın çeşitli yerlerinde büyük sorunlar çıkaran Musevi göçmenlerini Filistin'de toplama düşüncesi İngiliz siyasetinin aldığı ve uygulamaya koyduğu bir karardı. Bunun alt yapısını hazırlamak için yıllar önce hazırlıklara başlanmıştır. (Balci, 2005:101)

Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması fikrini hayata geçirmeye çalışan ilk kişi olan Haham Kalisch daha 1836'da Musevilerin kutsal topraklarda bir bayrak altında toplanabilmeleri için Avrupa'nın Musevi topluluklarının liderlerinin birleşmeleri, bir dernek kurmaları ve bu derneğin de Musevi egemenliğinin Filistin'de yeniden tesis edilebilmesi için çalışmalar yapması gerektiğine inanmıştır.

Filistin'de Yahudi Devleti kurulması fikrine sahip bir başka kişi de Yahudi asıllı İngiltere Başbakanı Benjamin D'İsraeli'di. Başbakan D'İsraeli, 1851 yılında arkadaşı Lord Stanley'e Filistin'de sınırsız doğa nimetlerinin bulunduğunu, bütün ihtiyacının ise çalışacak çiftçiler ve onların korunması olduğunu belirtmiştir. Toprağın Osmanlı Devleti'nden satın alınabileceğini, paranın Rothschildler'den ve ileri gelen Yahudi asıllı kapitalistlerden geleceğini, Osmanlı Devleti'nin iflasın eşiğinde olduğundan gelir sağlamak için her şeye razı olacağını, yapılacak şeyin toprak üzerindeki haklara sahip kolonilerin kurulması ve güvenliğinin teminat altına alınması olduğunu bildirmiştir. Ancak fikirlerini hemen uygulamaya koyamamıştır. (Özdemir, 2010:101)

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının bölgedeki uygulanışı ve Kırım Savaşı sırasında “Kutsal Yerler Meselesi” ile bütün devletler tarafından ilgiyle izlenen, bu arada bir Osmanlı toprağı olan, Filistin Bölgesi, buraya sistemli olarak Yahudi göçünün başlamasıyla 19. yüzyılda iyice önem kazanmıştır. 1880’lerden itibaren başlayacak olan Yahudi göçü sebebiyle Osmanlı Devleti tarafından bu göçlerin kolay bir şekilde denetlenebilmesi için Kudüs Sancağı Mutasarrıflık olarak doğrudan İstanbul’a bağlanmıştır. (Özdemir, 2010:169)

İngiltere 1890’lara dek kutsal topraklarda doğrudan nüfuzunu göstermemiş, onun yerine Filistin’in Arap vilayetlerinden birini oluşturduğu Osmanlı Devleti’nin Hind’e açılan ulaşım yollarının koruyuculuğunu yapmasını ulusal çıkarlarına daha uygun bulmuştur. Bu suretle diğer devletlerin kuşkusunu uyandırmayacak, onlara İngiltere’nin Ortadoğu’ya açılma politikası güttüğü izlenimini vermeyecekti. Buna karşılık İngiltere, Osmanlı Devleti’nin uluslararası platformda siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruyacaktı. Fakat zaman değişmiş ve Londra Hükümeti’nin Ortadoğu politikası geleneksel yörüngesinden çıkmıştı. İngiltere’nin, Hasta Adam’ın (Osmanlı Devleti) iyileşeceğine olan inancı sarsılmıştı. İngiltere’ye göre Osmanlı Devleti yakın bir gelecekte dağılacaksa Padişahın mirasından İngiltere kendine düşen payı şimdiden parsellemek zorundaydı. (Öke, 1966:95)

İngiltere’nin bu politikası için Musevilerin varlığı ve rolü birden bire önem kazanmıştı. Museviler Osmanlı Devleti içerisinde İngiltere’nin nüfuzunu geliştirecek bir araç olabilirdi. Böylece Osmanlı Devleti’nin tarihe karışmasıyla İngiltere’nin himayesi altında Filistin’de kurulacak bir Yahudi Devleti, Londra Hükümeti’nin Ortadoğu ve dolayısıyla Hindistan’daki çıkarları açısından oldukça yararlı olabilirdi. (Öke, 1966:95) İngilizlerin asıl gayeleri Hindistan, İran, Basra, Bağdad, el-Cezire ve Filistin yoluyla Doğu Akdeniz sahiline ve Mısır’a kadar İngiliz nüfuzunu tesis etmektir. Bu doğrultuda doğu Akdeniz limanları ile doğrudan ilgilenen İngiltere, Yahudiler için de önemli olan Akka, Hayfa, Yafa ve Gazze gibi Filistin limanlarının haritalarını hazırlamış ve bu limanlarda yapılan çalışmaları yakından takip etmeye başlamıştır. Hindistan’a giden deniz yolu ve bu yolun çevresi İngiltere için hayati öneme sahipti. Bundan dolayı İngiliz dış politikası bu yolun emin ellerde bulunması ve güvenliğinin sağlanması amacına yönelmiş ve buna bağlı olarak İngiltere 1878’e kadar Hindistan’a giden yol üzerinde bulunan Ortadoğu topraklarını elinde bulunduran Osmanlı Devleti’nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir. (Çaycı, 1995:55; Özdemir, 2010.147–148)

93 Harbi olarak da bilinen 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında İngiltere Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmiştir. Artık Rusya’nın güneye sarkmasını önlemek amacıyla ve de Hindistan Yolu’nu güvence altına almak amacıyla İngiltere Ortadoğu Bölgesini ele geçirmenin peşine düşmüştür. Bu da ancak bölgede İngiltere tarafından kontrol edilebilecek küçük devletlerin desteklenmesi veya bu nitelikte bazı yeni devletlerin kurulması ile olabilirdi. (Çaycı, 1995:55; Özdemir, 2010.147–148)

Almanya’nın etkili bir güç olarak ortaya çıkması ve 93 Harbi neticesinde Osmanlı Devleti’nin oldukça zayıflaması üzerine İngiltere Osmanlı Devleti’nin elindeki stratejik topraklara yerleşmeye başlamıştır. Kıbrıs Adası’na yerleşmesi bu sürecin başlangıcını oluşturan mühim bir gösterge olmuştur. Yahudilerin Filistin’e yerleştirilmesi de yine bu dönemde gündeme gelmiştir. (Özdemir, 2010.147–148)

Yahudilerin Filistin’de bir yurt edinme faaliyetleri, 1880’lerde Rusya’da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı (Anti-Semitizm) olayları ile düşünceden gerçeğe dönüşmeye başlamıştır. Filistin’e Yahudi göçünü destekleyen örgütlerin yanında burada bir Yahudi Devleti öngören Avrupa Devletleri, Rusya’daki anti-semitist akımdan memnundular. Musevilerin Filistin’e yerleşme planlarının bir parçası da Avrupa Devletlerinde, hususan Rusya’da bulunan, Yahudilere baskı yaptırılarak onları göçmen durumuna getirmek Osmanlı Devleti’ni de bu göçmenlerin Filistin’e yerleşmelerine ikna etmekte. Nitekim 1903’te Rusya’dan çok sayıda Musevi göçmen sınırlara yığıldı. Bu günlerde Time Gazetesi’nde İngiltere Sömürgeler Bakanı Gladiston’un bir mektubu yayımlandı. Gladiston mektubunda “Birçok Musevi’nin Filistin topraklarına hicreti için yapılan teşebbüsleri şevk ve heyecanla izliyorum” demiştir.

Fakat bu işin teorisyenliğini, henüz 1896 da “Yahudi Devleti” (Judenstaat) adlı bir eser kaleme alan Budapeşteli Yahudi asıllı gazeteci Theodor Herzl yapmıştır. (Herzl, 1995: 69; Balcı, 2005:107-108)

2.2. Yahudi Asıllı Theodor Herzl ve II. Abdülhamid’in Filistin Düellosu

Herzl’in, “Yahudi Devleti” (Judenstaat) adlı kitabında çizdiği plana göre iki cemiyetin kurulması öngörülüyordu. “Yahudi Cemiyeti” adını alacak birinci siyasal örgütün amacı Avrupa Hükümetleri ile temasa geçip, Siyonistlere Filistin’de devlet kurma hakkının tanınabilmesi için diplomatik alanda mücadele vermektir. Batı ülkeleri bu konuda ikna oluncaya değin, Yahudi Cemiyeti tüm Musevilik adına bir hükümet gibi yürütme yetkisini kullanacaktı. Herzl’in düşlediği ikinci kurum ise Musevilerin Filistin’e göçlerini ve orada yerleşmelerini sağlamak için kurulacak ticari bir şirketti. Herzl bu şirketi de Londra’ya kaydettirmek istiyordu. (Öke, 1966: 42-44)

Siyasal Siyonizm’in kurucu babası olarak bilinen Theodor Herzl (1860–1904) Yahudi Devleti fikri etrafında kitleleri seferber etmeyi bilmiştir. Onun bakış açısına göre Yahudi Devleti’nin siyasal koşullarının sağlanması, yani Yahudi Devleti’nin kurulması, için büyük güçlerle pazarlık, pratik kolonizasyondan önce gelmeliydi. (Greilsammer, 2007:42-55)

Herzl’in 1895 yılında yayımlanan kitabındaki fikre göre Museviler toplu halde kendilerine ait olan bir ülkeye göçmeden Yahudi sorunu çözümlenmeyecekti. Burası da Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisindeki Filistin’dir. (Öke, 1966: 42–44) Öyleyse Yahudilerin başta Osmanlı Devleti’nin çeşitli yerlerinden olmak üzere dünyanın dört bir yanından Filistin’e gelip yerleşmeleri gerekiyordu. Nitekim bunu da başta Herzl’in ve emperyalist devletlerin teşvikiyle tam bir ustalıklarla yapıyorlardı. Fakat bu durumdan Osmanlı Devleti yetkilileri rahatsız olmuş ve bir kısım tedbirlerle durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti’nin önlemlerine rağmen yine İngiltere’nin desteğiyle Yahudiler Filistin’e sızıyorlardı. Bu durum şöyle cereyan ediyordu: Siyonistler önce kaçtıkları ülkelere hemen Filistin’e gelmek yerine üçüncü bir ülkeye gidiyorlardı. Bu ülkeler başta İngiltere ve Amerika’ydı. Bu ülkelere gidip o ülkelerin yurttaşlığına geçiyorlardı. Böylece Filistin’deki Osmanlı memurlarının karşısına bir İngiliz yurttaşı olarak çıkıyorlardı. Rus ve Doğu Avrupa ülkelerinin aksine Batı Avrupa Devletlerinin yasalarına göre adı geçen ülkeler yurttaşlarının pasaportlarına herhangi bir din ve mezhep kaydı

koymazlardı. Bu nedenle Osmanlı otoriteleri Filistin'e girmek isteyen bu kişinin Musevi olup olmadığını hiçbir şekilde ortaya çıkartamayacaktı. Böylece Siyonistler herhangi bir muhalefetle karşılaşmaksızın vaat edilmiş topraklara yerleşiyorlardı. (Öke, 1966: 87-98)

Filistin'e yerleşen Yahudilerin ikinci planı Filistin topraklarını yerel Müslüman Arap halkın elinden almaktı. Halkın arazileri ellerinden almanın bir yolu olarak onları borçlandırma ve sonra da arazilerini rehin alma taktikleri uygulanıyordu. Faizler çok yüksek tutuluyor böylece borç alanların ödeyebilme olasılıkları neredeyse imkânsızlaşıyordu. Bu da rehin olarak belirtilen arazilere Yahudilerin el koymasıyla sonuçlanıyordu. (Özdemir, 2010:89)

Osmanlı Devleti de bu durum için 19 Haziran 1869'da bir iradeyle uygulamasına geçilen Milliyetler Nizamnamesi hazırladı. Bu 9 maddeden oluşan nizamnamenin 5. maddesine göre hiçbir Osmanlı uyruğunun, hükümetin yazılı onayı olmaksızın yabancı yurttaşlığına geçemeyeceğini geçtiği taktirde bile bu yurttaşlık hakkının Osmanlı ülkesinde geçersiz sayılacağını yazıyordu. Buna göre Filistin'e sızmak ve orada yerleşmek için herhangi bir Batı Avrupa Devleti'nin veya Amerika'nın uyruğuna geçen Siyonistler Osmanlı Devleti'nin sınırlarından içeriye sokulmayacaktı.

1867 Tarihli Osmanlı "Arazi Kanunnamesi" de Musevilerin Kutsal Topraklarda toprak satın almalarını engelleyecek hükümler taşııyordu. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 5 Mart 1883 tarihinde yeni bir kanunname çıkararak yalnız Osmanlı Musevilerine emlak alım satım hakkı veriyordu. Osmanlı Hükümeti'nin iznini almadan milliyetini değiştirmiş olanlar ve yabancı devletlerin uyruğunda olanlar Osmanlı coğrafyasında gayrimenkul satın alamayacaklardı. Bu İngiltere'nin himayesine sığınmış Siyonistlerin Filistin'de emlak satın alma şanslarını kaybetmeleri demektir. Fakat Osmanlı Musevileri benzer bir kısıtlamaya tabi tutulmadıklarından engellenemiyorlardı. Bunun üzerine Babıâli, 1892'de yeni bir dizi önlemler almak zorunda kalmıştır. Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Paşa, bundan böyle hiçbir milliyet ayırımı yapılmaksızın hiçbir Musevi'nin Filistin'de arazi satın alamayacağını yöresel kadastroya ve halka bildirmiştir. (Öke, 1966: 87-98; Bostancı, 2006:97-98)

II. Abdülhamid zamanında yürütülen bu uygulamayla hiçbir Yahudi'nin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı ve Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmesine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Başta Filistin olmak üzere bütün Osmanlı topraklarında Yahudilere toprak ve mülkiyet satışı yasaklanmıştır. Ayrıca toprağını satmak zorunda kalan Filistinli Arapların toprakları "Hazine-i Hassa" adına II. Abdülhamid tarafından satın alınarak Yahudilerin toprak satın alma yolu engellenmeye çalışılmıştır. Filistin'de toprak satın almalarına izin verilmeyen Yahudiler Osmanlı Devleti aleyhine propagandaya başlamışlar ve İstanbul'da "İntikam" adlı gizli bir cemiyet kurmuşlardır.

Filistin'e yerleşmek için her türlü hileye başvuran Yahudilerin arazi satın almak için kullandıkları diğer yöntem de sahte isim kullanmak, paranın gücünü kullanarak mahalli memurlara rüşvet vermek ve daha önce buralarda ikamet eden Yahudilerden yardım almaktı. Sultan II. Abdülhamid'den direkt olarak toprak

koparamayan Siyonistler, dolaylı yollardan bir yolunu bulup arazi satın almaya devam etmişlerdir. (Özdemir, 2010:90-92)

3 Nisan 1893 tarihli açıklamasıyla Said Paşa Babıâli'nin bu yasağını bir kez daha açıklıyor ve bu kararın Musevi göçmenlerin bu ülkeye yerleşmelerini engellemek amacıyla alındığını vurguluyordu. Fakat bunlara rağmen Fransız asıllı Rothschild ailesi 1896 yılında kutsal topraklarda bir kız okulu açabilmek için gerekli temaslara girişmişler ve yerli satıcılarla anlaşmışlarsa da Kudûs Defter-i Hakan-î Müdürlüğü bu alışverişi onaylamamış ve Rothschildler toprağı satın alamadan Paris'e dönmüşlerdir. Paris de daha başından beri Siyonizm'e düşman olmasına karşın, ilke olarak Osmanlı Devleti'nin Musevi olan yurttaşlarına Filistin'e girişlerinde zorluk çıkarmasını doğru bulmuyor ve bu hususta da diplomatik girişimlerde bulunmaktan geri durmuyordu. (Öke, 1966: 87-98)

Yahudiler yasadışı yollarla Filistin'e yerleşmeye çalışırken Siyonizm'in öncülerinden olan Herzl de Avrupa'da destek için çalmadık kapı bırakmıyordu. Herzl, Siyonizm'i devletlerarası politikada hatırı sayılır bir aktör yapmanın gereğine inanıyordu. Bu amaçla Herzl, Yahudi cemaatinin liderlerinden ve zengin Musevilerden oluşmuş bir kadro örgütü kurmayı düşünmüştü. Zengin Museviler bir araya gelir de muazzam bir servet toplanabilirse Filistin'i satın almak işten bile değildi. Bu projesini ilkin 2 Haziran 1895'te Osmanlı Devleti sınırları içerisinde demiryolu şebekeleri kuran ünlü Baron de Hirsch'e açıkladı. Ne var ki Hirsch, Herzl'in önerilerini benimsememiştir. Hirsch'den istediğini alamayan Herzl, bu kez Fransız yetkilisi Rothschildlere başvurdu. Herzl'in Baron Edmond de Rothschild ile 18 Temmuz 1896 tarihinde olan görüşmesi de sonuçsuz kaldı. 1897 yılında da dünya Musevilerinden Siyonizm'e yatkın olanları bir çatı altında toplayacak bir kongrenin hazırlıklarına girişti. (Öke, 1966: 42-44)

Stratejik açıdan Herzl, Yahudi sorununun bir uluslararası politika sorunu olduğunu ve bu düzeyde ele alınması gerektiğini düşünüyordu. (Greilsammer, 2007:42-55) Böylece Avusturyalı Yahudi gazeteci Theodor Herzl'in önderliğinde ilk Siyonist Kongresi toplandı. (Herzl, 1995:142; Oran, Akdevalioğlu, Keskin vd., 2002:201) Dünya Siyonist Örgütü'nün kurulmasının planlandığı ilk Siyonist Kongresi 29-31 Ağustos 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde yapıldı. (Yaşar, Özcan ve Kor, 2006:57) Kongreye Yahudilerin Yaşadığı 17 ülkeden 240 delege katıldı. Delegelerin çoğunu 97 kişilik mevcutlarıyla Rusya'dan gelenler meydana getiriyordu. Çünkü Herzl en büyük ilgiyi Rusya Yahudileri arasında görmüştü. (Kocabaş, 1994: 148) Farklı görüşlere ve kesimlere mensup iki yüzü aşkın delegenin katılımıyla düzenlenen kongre, dindar, reformcu ve asimilasyon yanlısı üç farklı eğilimi bir arada toplamayı başardı. Herzl, açılış konuşmasında: "Biz Yahudi ulusunu barındıracak olan evin temelini atmak için buradayız." şeklinde konuşmuştur. Basel Kongresi'nde Siyonizm'in resmi programı, "Yahudiler için Filistin'de kamu hukukuyla güvence altına alınmış bir vatan yaratmak" olarak açıklandı. (Yaşar, Özcan ve Kor, 2006:57) Bu vatanın sınırlarını da şöyle tanımlıyordu: "Kuzey sınırlarımız Kapadokya'daki Orta Anadolu Dağlarına, Güneyde Süveyş Kanalı'na kadar dayanıyor. Sloganımız ise Davud ve Süleyman'ın Filistin'i olacaktır" diyordu. (Kutluay, 2000: 352)

Kongre bir tür Yahudi parlamentosu halindeydi ve Herzl de neredeyse bir devlet başkanı görünümündeydi. Siyonist hareketin programı orada benimsendi ve

böylece Dünya Siyonist Örgütü Herzl'in başkanlığında kuruldu. (Greilsammer, 2007:42-55)

İsviçre'nin Basel kentindeki bu kongre bittikten sonra Herzl, anı defterine şunları yazar:

“Basel’de Yahudi Devleti’ni kurdum. Eğer bu gün bunu açıklarsam, herkes beni alaya alır. Oysa belki beş fakat hiç şüphesiz ki elli yıl içinde herkes bu gerçeği görecektir. Yahudi Devleti’nin varlığı manevi temellere oturtulmuştur. Bu devlet Yahudi halkının bu konudaki istek ve azmi ile kurulacaktır.” (Öke, 1966:45)

Kurulmasını hayal ettiği ve Avrupa devletlerinden birinin himayesi altında olmasını istediği Yahudi Devleti’nin, dünyanın neresinde yer alması gerektiği hususunu da ele alan Herzl, alanın Arjantin veya Filistin olabileceği üzerinde duruyordu. Arjantin hakkında görüşlerini şöyle ortaya koyar: “Arjantin dünyanın en verimli ülkelerinden biridir. Geniş bir alana yayılmıştır. Üzerindeki nüfus seyrek ve iklimi yumuşaktır. Arjantin Hükümeti arazinin bir kısmını bize terk ederse çok karlı bir duruma sahip olacaktır. Aslında Arjantin Cumhuriyeti yeni Yahudi göçleriyle gerekli kalkınma ve ilerlemeye kavuşacaktır.” Filistin ile ilgili olarak da Şunları yazar: Filistin bizim unutamayacağımız tarihi vatanımızdır. Her yerden halkımızı çağırarak için olağanüstü tesir gücüne ziyadesiyle sahip bir isim olacaktır. Eğer Majeste Sultan (II. Abdülhamid) Filistin’i bize verirse Türkiye’nin mali durumunu tümüyle eski muntazam haline dönüştürmeyi taahhüt edeceğiz. Avrupa için ise bu bölgede Asya’ya karşı bir siper, barbarizme zıt medeniyetin bir ileri karakolu olacağız. Bizim varlığımızın garanti edilmesi halinde bütün Avrupa ile tarafsız bir devlet statüsünde ilişki kuracağız diyordu. (Kocabaş, 1994:146)

Herzl, Filistin’de Yahudi Devleti’nin kurulması fikrini görüşmek için II. Abdülhamit’le görüşme isteğini sultana iletmiştir. Fakat sultan onu kabul etmemiştir. Newlinsky vasıtasıyla Herzl’e çok dramatik bir red cevabı gönderir: “Bir karış toprak bile veremem çünkü bana ait değildir milletimindir.” (Herzl, 1995: 70) O bizden ayrılp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz.” cevabını verir. (Özdemir, 2010:92)

Fakat olumsuz cevaplardan yılmayan Herzl, II. Abdülhamid’le görüşmek ve onu Filistin konusunda ikna edebilmek için her fırsatı kullanmanın gayretinde olmuştur. Nitekim Girit Buhranı dolayısıyla Osmanlı hazinesi para sıkıntısı çekmekteydi. Bunu haber almış ve Filistin’deki iki bin hektar toprak karşılığı para bulma teklifini ortaya atmıştır. Böylece Filistin’de bir köprübaşı oluşturulmaya çalışılıyordu. Fakat bu teklifi de Sultan tarafından kabul görmemiştir. (Çolak, 1995: 114)

Dur durak bilmeyen Herzl, bu defa Osmanlı Bankasını satın almak istemiştir. Osmanlı Bankasını almak istemesinin sebebi ise bu banka vasıtasıyla Türk maliyesini kontrol altına almak ve Filistin konusundaki isteklerini gerçekleştirmektir. Bu da olmayınca Şark Demiryolları hisse senetlerini Rusya’daki Yahudiler vasıtasıyla toplatıp o yoldan Türk Hükümetini tazyik etmeyi düşünür. Fakat bu da sonuçsuz kalır. (Herzl, 1995: 319)

Çok barizdir ki Herzl, geleneksel Yahudi mantığını sonuna kadar kullanıyordu. Herzl’in bu mantığını şüphesiz, Fransa Kralı tarafından İspanya’dan sürülen bir Yahudi’nin İstanbul’da dindaşı olan bir Yahudi’ye serzenişinden

anlıyoruz. İspanya’da Yahudilikten Hristiyanlığa geçmek ya da ülkeyi terk etmek seçenekleri ile karşı karşıya kalan Arles Yahudilerinin İstanbul Yahudilerine yazdığı mektup şu şekildedir: (Eroğlu,2000:55)

“Saygıdeğer Yahudiler,

Selam ve başışlama sizinle olsun. Bilmelisiniz ki Provence ülkelerini yeni ele geçiren Fransa kralı bize ya Hristiyan olmamızı ya da ülkesini terk etmemizi emretti. Erles’in, Aix’in, Marseille’nin hakimleri bizim mallarımızı almak istiyor, bizi ölümle tehdit ediyor, sinagoglarımızı tahrip ediyor ve bize çok kötülük yapıyorlar. Sizden Musa kanununa göre ne yapmamız gerektiğine dair bize bilgece cevap vermenizi istiyoruz. “

Chammore Ales Yahudileri Hahamı,
113 Schevath, 1489.

İstanbul Yahudileri de bu mektuba şöyle cevap veriyorlar:

“Sevgili Musa kardeşlerimiz, bize zorluklarınızı ve acı duyduğunuz bahtsızlıklarınızı yazdığınız mektubunuzu aldık. Acılarınız sizin kadar bize de dokundu. Siz diyorsunuz ki Fransa kralı sizi Hristiyan yapmak istiyor; mademki başka türlü olmuyor onu yapın yani Hristiyan olun; fakat daima kalbinizde Musa’yı hatırlayın. Diyorsunuz ki mallarınız elinizden alınmak isteniyor; o halde çocuklarınızı tüccar yapın ve alışveriş yoluyla azar azar siz onların mallarına sahip olun. Hayıflanıyorsunuz ki onlar sizin hayatınıza kast ediyor; çocuklarınızı doktor yapın ki onlara hiçbir cezadan korkmadan aynı şeyi yapsınlar. Onların sinagoglarımızı yıktığını söylüyorsunuz öyle yapın ki çocuklarınız papaz olsun ve onların kiliselerini yıksın. Büyük aşağılamalara maruz kaldığımızı söylüyorsunuz; çocuklarınız avukat noter ve muteber insanlar olsunlar. Ve halk işleri ile iştiğal etsinler ki bu yolla siz Hristiyanlara egemen olup onların topraklarını elde edin ve onlardan intikamınızı alın size verdiğimiz tavsiyelerden ayrılmayın. Zira tecrübe ile yükselişinizi göreceksiniz.”

İstanbul Yahudileri Prensi
21 Aralık 1489

Herzl bu Yahudi anlayış ve politikasıyla emellerine ulaşmaya çalıştı fakat Osmanlı Hükümeti’ne ne imtiyazlı şirket ne bir Yahudi yurduna dair açıklama hiçbir şeyi kabul ettirememiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti Yahudilere kapıyı tamamen kapamamıştır. Herzl’e ulaştırılan resmî görüş ise çok açıktır. Bu görüşe göre İsraililer toplu bir şekilde olmamak ve yerleşecekleri bölgenin ve sayılarının sınırlar daha önceden hükümet tarafından tayin edilmek kayıt ve şartıyla Türkiye’ye kabul ve iskân edilebilirler. Bunlar Osmanlı tabiiyetine girecek ve bütün medeni vazifelerini de (askerlik dahil) yapacaklar ve Osmanlı kanunlarına itaat edeceklerdir. Osmanlı Devleti bu Yahudileri onların istediği yere değil ancak Osmanlı Devleti yetkililerinin göstereceği yere iskan edilebileceğini bildirir. Ancak bu durum Herzl’in, açıkçası Yahudilerin, işine gelmemiştir. Çünkü onların amacı sadece Filistin bölgesine yerleşmek ve Siyonist politikanın gereklerini yerine getirmektir. (Herzl, 1995: 320)

Yıllar süren gayretlerinin ardından Herzl, Filistin hakimi ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid ile bir görüşme yapma imkanı bulur. Görüşme, 19 Mayıs 1901’de İstanbul’da gerçekleştirildi. (Öke, 1983:75) Teodor Herzl, II. Abdülhamid’e, şayet Yahudilere Filistin’de toprak verilirse Osmanlı Devleti’nin Duyun-ı Umumiye’ye olan Borçlarının Yahudiler tarafından silinebileceği teklifinde bulundu. (Y. PRK. ML. 23/8, 1902: 2) Fakat Herzl bu görüşmede de bir sonuç elde edemez. (Manaz. 2005:103) Bunun üzerine Herzl, Filistin konusunda II. Abdülhamid’den ümidini kesmiştir. (Öke, 1983:75) Herzl’in 1902 Temmuzunda İstanbul’a yaptığı beşinci ve sonuncu seyahati de bir netice vermemiştir. Herzl, Mezopotamya’ya yapılacak bir

Yahudi göçüne de razıdır. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nden hiçbir sonuç alamamıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'ne mali hizmette bulunma teklifini devam ettirir fakat hiçbir teklifi kabul görmemiştir. (Herzl, 1995:319) Dolayısıyla II. Abdülhamid'i davasına ikna edebilmek için 1896 ile 1902 yılları arasında İstanbul'a beş defa gelmiş fakat hiçbir sonuç alamamıştı (Öke, 1983:75)

Bunun üzerine Herzl Avrupa basınına Osmanlı Devleti aleyhine kullanma kararı almıştır. Bu durumu Herzl hatıralarında şöyle ifade etmektedir:

“Bugün Newlinsky kahvaltıya bana geldi. Haber aldığına göre Babîali bana ateş püskürüyor. Zira İstanbul'da iken sözverdiğim gibi basın Türkiye'yi desteklemiyor, bilakis aleyhte yazılarla dolup taşıyormuş. Bu yazıların menşei ben imişim, buna da sebep Filistin'i bize satmaya razı olmadıkları imiş. Türklerin bu yanlış yorumlarına kızmadım. Demek ki ben İstanbul'da bir kuvvet olarak kabul ediliyorum. Ona basının desteğini beş şarta bağlı olarak teklif etmişim dedim. Eğer Türkiye bizimle müzakereye oturursa onları basında müdefaa edecektik, veren alır.

Newlinsky: Eğer basında Türkiye'ye hücumlar devam ederse orada da Yahudi aleyhtarlığı başlar.

Herzl: Ben bundan çekinmiyorum Eğer Babîali, Yahudi aleyhtarlığına başlarsa hiçbir yerdere para alamazlar, bulamazlar. Bütün büyük bankerler de benim arkama geçer.” (Herzl, 1995:143)

Herzl, Sultanla Yahudiler için bir sözleşme elde etmek amacıyla yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamayınca İngiltere'ye yönelmiştir. İngiltere'nin siyasetçilerinin ve kamuoyunun desteğini elde edebilmek için IV. Siyonist kongresini Londra'da düzenledi. Herzl, Kıbrıs'ın hatta Sina Yarımadası'nın Yahudiler için geçici çözüm olabileceğini belirtti. (Greilsammer, 2007:42–55) Bu arada Kıbrıs İngiliz idaresinde bulunuyordu. Herzl'e göre Yahudiler şimdilik Kıbrıs'ta toplanırlarsa ileride burası Filistin'i ele geçirmek için bir “atlama tahtası” olarak kullanılabilirdi. (Kocabaş, 1994:176) İngiltere Hükümeti Kıbrıs'ı vermeyi kesin olarak reddetti. (Greilsammer, 2007:42–55) İngilizlere göre Kıbrıs teklifi Türkleri ve Rumları rahatsız edebilirdi. Sina Yarımadası'nda Süveyş Kanalı'na yakın bir alanda İngilizlere dost bir toplumun onlara faydalı olacağını söylüyordu. İngilizler burasının verilmesi halinde ileride Arap milliyetçiliğinin tahrik edileceği gerekçesiyle bu teklife de karşı çıktılar. (Kocabaş, 1994:176)

Bu gelişmeler olurken Balfour Hükümeti Doğu Avrupa'dan gelen Yahudi göç dalgalarından endişe duyarak bir “Göç Tahkik Komisyonu” kurmuştur. Nihayetinde Herzl bu göç komisyon yetkilileri ile arasını sıcak tutarak Balfour Hükümeti'nin Filistin'e yapılacak bir Yahudi göçüne sıcak bakmasını sağlayacaktır. (Herzl, 1995:320) Fakat bu durum pek kolay olmayacak, Yahudi göçü için Filistin öncesinde Yahudilere farklı alternatifler sunulacaktır.

Bütün bunlara bağlı olarak Mayıs 1903'te, İngiltere Hükümetinden (Greilsammer, 2007:42–55) Müstemlekeler Bakanı Lord Landsdowne, Herzl'e, Yahudilere yurt için İngiliz müstemlekelerinden (Kocabaş,1994:174) Doğu Afrika'da bir bölgeyi, Kenya'da Uganda'yı önerdi. Herzl İngiltere'nin Uganda önerisini ciddi ciddi düşünmeye başladı. Herzl, Uganda önerisini Ağustos 1903'te Basel'de toplanan VI. Siyonist Kongreye sundu. Fakat Yahudiler içinde Uganda önerisine şiddetle karşı çıkanlar oldu ve nihayetinde Uganda'ya araştırma komisyonu da gönderilmesinden vazgeçildi. (Greilsammer, 2007:42-55)

Herzl, ömrünün son yıllarına kadar Filistin'e yapılacak göç projesini gerçekleştirmek için hiçbir çabadan geri durmamıştır. Rus yetkilileri ile diğer hükümetler nezdinde girişimlerini artırdı. Türklere de yeni önerilerde bulundu. Papayla ve İtalya Kralıyla görüştü, İngiltere Hükümetiyle görüşmelerine yeniden başladı ama bir sonuç elde edemedi. Bitmek bilmez yolculukları sağlığını bozmuştu ve nihayetinde 3 Temmuz 1904'te 44 Yaşında öldü. Eğer Herzl'in faaliyetleri olmasaydı İngiltere'nin günün birinde Balfour Bildirgesini onaylaması ve İsrail Devleti'nin doğması kuşkuluydu.

2.3. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın Yahudi Politikası

Herzl'den sonra Siyonizm'in temsilciliğini Herzl'e yakın olan Chain Weizman sürdürmüştür. Weizman'ın hedefi özellikle Filistin'e toplumsal kültürel ve ekonomik kurumların yerleşmesini teşvik etmek olan Demokratik Fonksiyon'u kurdu. Herzl'in öldüğü 1904 yılında İngiltere'ye yerleşti ve Menchester Üniversitesi'nde araştırmalara girişti. İngiliz yönetici seçkinlerinin en kapalı çevrelerine hızla daldı. Başbakan Arthur James Balfour'la dostluk ilişkileri kurmayı ve bu devlet adamını Yahudi ulusal davasına kazanmayı başardı. İngiltere'de Siyonist hareketin kurumlarını yerleştirdi. Birinci Dünya Savaşı onu ön plana çıkardı. Bu savaş onun bakanlar, parlamenterler ve siyasal partiler arasında lobicilik faaliyetini yoğunlaştırmasına vesile oldu. Balfour Deklarasyonu da onun girişimlerinin sonucunda yayımlanacaktır. (Greilsammer, 2007:42-55)

Herzl'den sonra Weizman'ın girişimleriyle İngiltere ve Fransa'nın Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesine sıcak bakmalarının birçok nedeni vardı. Bunlardan biri de; Yahudilerin Avrupa'da doğudakinden daha çok kudrete sahip olmalarıydı. Bu sebeple de birçok Avrupalı devlet, çok artmış olan Semit ırkından kurtulabilmek için Yahudilerin Filistin'e muhaceretini iyi karşılayacaklardı. (Abdülhamit, 11987: 76)

Musevi göçmenleri Filistin'de toplama düşüncesi özellikle İngiliz siyasetinin aldığı ve uygulamaya koyduğu bir karardı. İngilizler, bunun alt yapısını hazırlamak için yıllar önce hazırlıklara başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan daha önce bu konudaki çalışmalarını neredeyse tamamlamış ve planın uygulanması için en uygun fırsat kollanmaya çalışılmıştı. Bu doğrultuda Filistin topografya haritasını çıkarma izni alan "Palistayin Exploreşin" isimli şirkete bağlı bir İngiliz teknik heyeti Gazze Limanı'na gelmiştir. Heyet, Yüzbaşı Niyokomp ve Mülazım Kariğin'in idaresinde Montakü, Reymir, Mak, Diyarimid'den oluşmaktaydı. Akabe civarında çalışmalara başlayan heyet başlangıçta beş kişiden ibaretken kısa zamanda 120 kişiye ulaşmıştır. Bunların büyük çoğunluğu sivil giyimli İngiliz askeri personeldi.

Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti'ne göre İngilizler Suriye'nin güneyinden itibaren bütün Arap toprakları üzerinde nüfuzlarını artırma hesapları yapıyor olmalıydılar. Bunu daha önce Basra ve Aden'de uyguladıkları siyasetle ortaya koymuşlardı. Şimdi ise Doğu Akdeniz'de birtakım üstü kapalı faaliyetlerde bulunuyorlardı. 1906'da Akabe Meselesi'ni ortaya atarak Akabe Körfezi'ne getirdikleri sınırlamalar bu şüpheleri doğrular nitelikteydi. (Balci, 2005:105-109) İngiltere'nin bütün çabası bölgede İngiliz karakolu mahiyetinde bir Yahudi Devleti kurdukmaktı.

İngiltere'nin bu çabalarından güç alarak, Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulması için Dr. Chaim Weizman önderliğindeki bir grup Yahudi İngiliz desteğini arıyordu. 1914 yılının Kasım ayında Samuel ve Lloyd George ile olan görüşmesinden bir ay önce Dr. Weizman yazdığı bir mektupta İngiliz Hükümeti'ne sunulacak Siyonist görüşleri açıklıyordu. Bu mektupta Siyonist stratejisi temellendirilmişti. Belirlenen hedefler İngiliz çıkarları ile uyum içindeydi. Buna göre: Müttefiklerin zaferi için elden gelen yapılmalıdır. Filistin İngilizlerin nüfuz alanına girmelidir. Bir İngiliz sömürgesi olarak Filistin'e en az 1.000.000 Yahudi'nin girişi sağlanmalıdır. Bölgeye yerleşecek Yahudiler Süveyş Kanalı için etkili bir koruma sağlamalıdır. Bu gelişmelerle Weizman, İngiliz kabinesinde güçlü yandaşlar edindi. Kabine üyelerinden Herbert Samuel bir Yahudi olarak Weizmann'ın taleplerini destekledi. (Parlar, 1997:311–312)

Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle İngiltere ve Fransa, Müslümanların Yahudilere çok kötü davrandıklarını fakat Yahudilerin asıl memleketlerinin Filistin olduğunu ifade ederek, dünyanın dört bir yanında propaganda yaparak tüm dünyadaki Yahudileri de adeta bu hususta galeyana getiriyor ve böylece hem taraftar kazanıyor hem de askeri faaliyetlerine meşru zemin oluşturmaya çalışıyorlardı. Dünyadaki Yahudi lobilerinin maddi manevi desteğini alma gayreti de en önemli amaçlardan biriydi. Bunun arkasında ise Filistin'de bir Yahudi hükümeti kurulması girişimi vardı. (Sabah Gazetesi, 27 Ağustos 1917: No:9980)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı-Alman ittifakı karşısında yer alan Avrupalı güçler, özellikler İngiltere ve Fransa, başta Yahudiler olmak üzere Osmanlı topraklarındaki Türk olmayan unsurları devlet otoritesine karşı kışkırtmaya başlamışlar ve sonunda cepheye yenemedikleri Türkleri, ayaklanma ve beşinci kol faaliyetleri ile içten çökertmeyi denemişlerdir ve nihayetinde de bunu başarmışlardır. Bu arada İngiltere ve Fransa kendi yanlarına çekmek için gerek Araplara gerekse Yahudilere yaptıkları taahhütler Filistin'in durumunu daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Bu arada Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa savaş sonrası için gizli paylaşım planlarını hazırlamışlardır. Savaş süresince emelleri doğrultusunda planlı çalışmaya devam eden Yahudiler ise güçlü gördükleri İngiltere'ye destek vermiş, özellikle o dönemde İngiltere'de bulunan Yahudi politikacısı ve ilim adamı Chaim Veizmann'ın çabaları İngiltere'yi Yahudilere daha da yaklaştırmıştır. (Özdemir, 2010:129) İngilizlerin Yahudiler yaklaşmasının yanı sıra Arapları da Osmanlı Devltine Karşı kışkırtmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan bu çalışmaların asıl hedefi bölgede yaşayan Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılması ve Filistin'e yerleştirilecek Yahudiler için mastır planların hazırlanmasından başka bir şey değildi. (Balcı, 2005:105-109)

1915'te Filistin'i işgal etmeden önce İngilizler, Yarbay John Patterson kumandasında "Zion Katır Birliği'ni" kurdular. Bu birlik Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmak için kurulan askeri bir örgüt olmasının yanında Siyonistlere daha sonra Filistin'de bir devlet kurma sürecinde yararını görecekları askeri deneyim kazanma olanakları da sunuyordu. Katır Birliği'nin subaylarından Joseph Trumpeldo, İshak Ben-Zvi ve David Ben-Gruon İngiliz Hükümeti'ni Yarbay Petterson kumandasında "Yahudi Lejyonu" kurması için ikna etmiştir. (Halloum, 1989:68–72)

Bu arada Osmanlı Devleti’ni paylaşma tasarılarından biri olan 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması’na göre, İngiltere ve Fransa Filistin’i aralarında bölüşüyorlardı. Beyrut, Sûr ve Sayda (Sidon) kentlerini içerecek şekilde Kuzey Filistin Fransa’ya bırakılırken; Yafa, Hayfa, Tel Aviv sahil şehirleri başta olmak üzere tüm Güney Filistin’in İngilizlerin hâkimiyetine geçmesi öngörülüyordu. (Öke, 1966:175) Sykes-Picot Antlaşması’nda Filistin “Milletlerarası Bölge” olarak kabul edilmişti. Bu arada yoğun faaliyet gösteren Siyonistler, Filistin’in “Yahudi Milli Yurdu” haline getirilmesine çalışıyorlardı. Bütün amaçları özellikle İngiltere ve Fransa’ya bu uğurda bir deklarasyon yayımlatarak adı geçen devletlerin himayesinde Filistin’de bir İsrail Devleti’nin kurulmasına zemin hazırlamaktı. İngiltere ve Fransa, Filistin’in kendilerine verilmesi karşılığı dünyadaki etkili Yahudi gücünü İtilaf Devletleri safına çekip harbi kazanmada yardımcı olacaklarını, ayrıca devletlerini kurmaları halinde onların Ortadoğu’nun jandarmalığını üstleneceklerini vaat etmişlerdi. Bu düşüncelerle Siyonist liderlerden Nahum Solokow, Paris’te Fransız yöneticileriyle temaslarda bulunmuş, sonunda onları ikna etmiştir. Fransız Hariciye Nazırı Jules Cambon 4 Haziran 1917’de Solokow’a gönderdiği bir mektupta şunları yazıyordu: “Yahudiler tarafından Filistin’in kolonize edilmesi amacı taşıyan gayretlerinizi ihtiva eden planınızı bana bildirdiğinizden dolayı size teşekkür ederim. (Kocabaş, 1990:359–360) Biz pek çok asır önce İsrail halkının sürülüp çıkarıldığı bu topraktan Yahudi milletinin yeniden doğumunu istiyor ve bunun müttefik kuvvetler tarafından korunmasının, mukaddes yerlerin bağımsızlığının sağlandığı ve durum uygun olduğu takdirde bir adalet gösterisi olacağını düşünüyoruz. Zaferimiz müttefiklerin zaferine bağlıdır. Size bu teminatı vermem sebebiyle mutluyum” demiştir. Fransa bu deklarasyonu yayımlamakla Almanya ve ABD’deki Yahudilerin diplomatik ve finans gücünü İtilaf Devletleri ve özellikle kendi lehine kazanmak gayesi güdüyordu. (Kocabaş, 1994:212) İşte adına “Cambon Deklerasyonu” denilen bu deklarasyonla Fransa İngiltere’den daha atak davranarak Filistin’i Yahudilere veren ilk büyük devlet olmuştur. (Kocabaş, 1990:359-360)

İngilizlerse Fransızların Cambon Deklarasyonu’na benzer bir deklarasyonu 2 Kasım 1917’de “Balfour Deklerasyonu” adıyla yayımlayacaklardır. (Kocabaş, 1990:359-360)

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, Lord Rothschild ve Hayim Weizmann idaresinde harekete geçen Siyonist teşkilatı, vaktiyle Dr. Herzl’in Sultan Abdülhamid’den alamadığı müsaadeyi temin faaliyetine girişmiştir. Çalışmaların semeresi, Siyonizm sempatisini İngiltere Dışişleri Bakanı Lord A. James Balfour’un gayretiyle alındı. (Kutluay, 2000:353) İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, 2 Kasım 1917’de Siyonist Federasyonu Başkanı zengin bankacı Lord Rothschild’e gönderdiği bir mektupla, İngiltere’nin Filistin’de bir Yahudi anavatanının kurulmasını kabul ettiğini resmen bildirdi. Balfour Deklarasyonu adı verilen bu deklarasyonda Filistin’de bir Ulusal Yahudi Merkezi kurulması öngörülüyordu. (Bodur, 2005:152–153) Dışişleri Bakanı Balfour, hükümetinin Yahudi Siyonist isteklerini sempatiyle karşılanması fikrini onayladığını, Filistin’deki Yahudi olmayan toplumların medeni ve dinsel haklarına ve başka herhangi bir ülkedeki Yahudilerin yararlandıkları haklar ve siyasal statüye zarar verecek hiçbir şey yapılmaması koşuluyla Yahudi halkı için Filistin’de ulusal bir yurt kurulması için her türlü kolaylığın sağlanacağını bildirdi. Böylece Şerif Hüseyin’in Arap Krallığının bir parçası olarak gördüğü Filistin’de Yahudilere ulusal bir yurt kurulması vadinde

bulunarak bugüne kadar gelen bir sorunun temelleri atılıyordu. (Oran ve Fırat, 2002:203)

İngiliz Dışişleri Bakanı'nı böyle bir mektup yazmaya iten en önemli nedenlerden biri toprakları üzerinde çok sayıda Yahudi yaşayan ve Yahudilerin etkili olduğu ABD'nin sempatisini ve Almanya'ya karşı yürütülen savaşa katkısını sağlamaktı. (Bodur, 2005:152–153)

İngiltere, Balfour Deklerasyonu ile savaşın zor bir anında dünya Yahudilerinin desteğini almak için diasporanın tekrar Filistin'e dönmelerini kabul ediyordu. Böylece Roma İmparatorunun Yahudileri Filistin bölgesinden dağıtan fermanı İngiliz İmparatorluğunun fermanıyla yürürlükten kalkmış oluyordu. (Bradford, 2004:411)

Bu gelişmelerden sonra İngilizlerin Gazze saldırısı sonucu 9 Aralık 1917'de Kudüs İngilizlerin eline geçti. Osmanlı Devleti'nin Nablus'ta bulunan Yıldırım Orduları Karargâhı Nasıra'ya taşındı. Artık taşıdığı unvan ve makamdan başka hiçbir şeyi kalmayan IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa 29 Aralık 1917'de vazifesinden istifa ederek İstanbul'a dönerken, Filistin'de Osmanlı Devleti'nin sınırları içinden çıkmış ve artık kaybedilmişti. İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Siyonizm'e verdikleri dolaylı desteği, savaştan sonra resmi olarak ve uluslararası arenada da sürdürecektir. (Burak, 2004: 170–171)

İngiltere'nin Ortadoğu'da yeni eline geçirdiği bu bölge üzerinde sahip olduğu yönetim hakkına ve bunun sonucunda Filistin'in İngiltere'ye ekonomik kazançlar sağlayan Hindistan'a ve Arabistan'daki zengin petrol yataklarına erişimi sağlayan yol üzerinde olması dolayısıyla İngiliz Emperyalizminin çıkarlarına hizmet eden bir bölge statüsüne girmesine hiç kimse itiraz etmedi. (Pappe, 2007:106)

Bazı ödünler karşısında Siyonistleri saflarına katan İngilizler, Siyonistleri Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı savaştırmışlardır. Ayrıca savaş döneminde Musevilerin egemen olduğu banka ve kamuoyu araçlarının kendi siyasetini desteklemesini sağlamıştır. Savaştan sonra ise Filistin'de himayesi altında kurulacak bir Yahudi yurdunun Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyacağını düşünmüştür. Fakat İngilizlerin Siyonistlere yatkın bu politikası, Musevilerin Filistin'e yerleştirilmelerine karşı çıkan Arapları gücendirecek ve İngilizler bu tutumlarının karşılığını Arapların dostluğunu kaybederek alacaktır. (Öke, 1966:177)

İngilizler açısında Süveyş Kanalı'nı denetimi altında tutmak için Filistin'de dost bir halkın bulunması İngiliz çıkarları için önem arz ediyordu. (Burak, 2004: 171)

Adı geçen deklarasyonlardan memnun kalan Siyonistler bu sefer de Filistin'i Sykes-Picot Antlaşması'nda yer aldığı üzere "Milletlerarası Bölge" olarak kalmasını değil, İngiliz manda idaresine verilmesini istediler. Amaçları, bu idarenin himayesinde Filistin'de güçlenip, zamanı gelince "Yahudi Devleti'ni" kurmaktır. Bu durumu Fransa'da kabul etmek zorunda kalmıştır. (Kocabaş, 1990:359-360) Nitekim 1918 Eylül'nde General Allenby yönetimindeki müttefik kuvvetlerinin Osmanlı Devleti'ni Suriye ve Filistin'den çıkarmaları üzerine Sykes-Picot Antlaşması bilfiil uygulanmış oluyordu. (Öke, 1966:175)

Birinci Dünya Savaşı 1918’de sona ermeden önce H. Weizmann Filistin’e gitti ve İngiliz Başkumandanı Genaral Edmond Allenby’nin askerlerinin memleketi işgal etmelerini kolaylaştırmaya uğraştı. Aynı yıl Kudüs’te Skopus Dağı üzerinde, General Allenby’nin de hazır bulunduğu bir merasimle Kudüs İbrani Üniversitesi açıldı. (Kutluay, 2000: 355) Fakat bütün bu olup bitenleri Filistin’in yerel halkı olan Araplar kesinlikle kabul etmemiştir. Nitekim bu durumu 19 Şubat 1919’da Balfour, Loyd George’a şöyle ifade etmektedir:

“Eğer şu sırada ülkede yaşayan yerlilerin fikri sorulmuş olsaydı hiç kuşkusuz buraya Yahudilerin yerleşmesine karşı çıkarlardı.”

Nitekim 1919’da Başkan Wilson tarafından halkın tamamının görüş ve arzularını öğrenmek üzere Filistin’e gönderilen King-Crane Komisyonu’nun raporu da bunu doğrulamıştır. Rapor, Filistin konusunda şunları ihtiva ediyordu; “Burada en eski yerleşik halk yani hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar yığınlar halinde Yahudilerin gelişine karşı düşmanca bir tavır takınmaktadırlar. Üzerlerinde bir Yahudi egemenliğini kesinlikle kabul etmeyeceklerdir.” diyordu.

Arthur Koestler, Balfour Bildirisi ile başarılı operasyonu şu sözlerle mükemmel bir şekilde ifade etmiştir. “Bir ulus ikinci bir ulusa üçüncü bir ulusun toprağını vaat etti.”

Daha 26 Ocak 1919’da Lord Curzon da şunları yazıyordu:

“Size Weizman bir şey söylediği zaman ve siz Yahudi Milli vatanını düşündüğünüz sırada o bambaşka bir şey düşünüyordu. Onun gözünde bir Yahudi Devleti ve bu devlete teslim olmuş, Yahudiler tarafından yönetilen bir Arap halkı vardı. Perde arkasında ve İngiltere’nin garantisi altında gerçekleştirmek istediği buydu.” (Garaudy, 1983:43–67)

Bu durum olayların perde arkasında ne gibi düşüncelerin gizlendiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

2.4. Savaş Sonrası Konferanslarda Filistin Sorunu

1919 yılı Şubat ayı sonunda Paris’te toplanacak sulh konferansına Siyonist teşkilat da delege gönderecekti. Ancak daha önce Filistin’de durumlarını kuvvetlendirmeleri gerekiyordu. Artık Türkler çekilmişti, İngilizlerle birleşip Türkiye’ye karşı çalışan Arapları kendi cephelerine kazanmaları zarureti vardı. H. Weizman bu gaye ile Hicaz Kralı’nın oğlu Prens Faysal ile birtakım gizli görüşmelere girişti. Faysal’ı, Filistin’e gelecek Yahudi muhacirlerin Araplara hiçbir zararı dokunmayacağına ikna etti. (Kutluay, 2000: 355) Emir Faysal’la görüştü ve Siyonist hedeflerin meşruluğunu kabul ettiğini belirtmesini sağladı. (Greilsammer, 2007:42–55)

Bu doğrultuda taraflar arasında Londra’da imzalanan anlaşmada şu maddeler bulunuyordu:

1-Arap Devleti ve Filistin arasında iyi niyete dayanan samimi bir dostluk tesis edilecek, Araplarla Yahudilerin hakları aynı dürüstlük ve hassasiyetle korunacaktır.

2-Filistin’in idaresiyle ilgili teşkilat, İngiltere Hükümeti’nin 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu ışığında kurulacaktır.

3-Yahudilerin Filistin'e büyük oranda göçlerin temini için bütün tedbirler alınacak ve mümkün olan süratte Filistin'e yerleşmeleri sağlanacaktır.

4-Taraflar Sulh Konferansı'ndaki bütün konularda tam anlaşmaya varmış bulduklarını ilan edeceklerdir. (Kutluay, 2000: 355)

Siyonist çabaları sonucu Balfour Deklarasyonu, Paris Barış Konferansı'nda Arapların yanı sıra Fransa, İtalya ABD ve Japonya tarafından resmen tanınmıştır. Bu konferansa Dünya Siyonist Teşkilatı'nı temsilen bir delegasyon da katılmış ve Yahudilerin Filistin üzerindeki tarihi haklarının ve ulusal vatanlarının Filistin'de yeniden kurulma fırsatı tanınması, Filistin için İngiltere'nin yönetimi altında Yahudi Devleti'nin kurulması isteniyordu. (Özdemir, 2010:152)

Paris Barış Konferansı'nın ardından Ortadoğu ülkelerine ait düzenlemeler yapılması için 24 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan konferansta Suriye ve Lübnan Fransız; Ürdün, Irak ve Filistin İngiliz mandasına verilmiştir. (Özdemir, 2010:152)

Sulh Konferansı 20 Nisan 1920'de, Balfour Deklarasyonu'nu kabul ve tasdik ediyor, aynı zamanda Filistin Bölgesi'nin İngiliz mandasına gireceğini ilan ediyordu. (Kutluay, 2000: 355) Bu gelişmeler üzerine Fransa, Filistin üzerinde İngiliz manda idaresini kabul etmek zorunda kaldı. Oysa Fransa daha önce Filistin'in "milletlerarası bir bölge" olmasını bir kenara bırakınız, kendisine verilmesi konusunda ısrar ederken sonunda burasını İngiltere'ye terk etmesi Fransa üzerinde İngiltere'nin ve Siyonist nüfuzun ne denli etkili olduğunu göstermektedir. (Kocabaş, 1990:360)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin'de kurulan İngiliz manda yönetimi Siyonist hareketin girişimlerine destek vermeye hızla devam etti. Bu dönemde Filistin'de Yahudi nüfusun hızla artmasının yanı sıra İbranice, Arapça ve İngilizce resmi ülke dili haline geldi. En önemlisi Siyonist ordu "Haganah"ın varlığına İngiliz yönetimi sessiz bir onay verdi. (Parlar, 1997:315–316) 1920'de Vladimir Jabotinsky, Filistin'de kurulan Haganah Örgütü'nün ilk lideri olmuştur. (Halloum, 1989:68–72) Haganah adeta Yahudilerin ordusu mahiyetindeydi. (Arnold, 1973: 346) Bu arada yerli Arap halkının direnişine rağmen İngilizlerin desteğiyle Yahudi göçü devam ediyordu. İngiliz manda yönetimi olmaksızın Yahudiler iskân ve kurumlaşma faaliyetlerini gerçekleştiremezlerdi. Arnold Toynbee şu söylemlerinde haklıydı:

"İsrail Devleti'nin bugün var oluşunun ve bu gün 1.500.000 Filistinli Arap'ın mülteci haline gelişinin sebebi, göçmenler kendi işlerini kendi tankları ve uçakları ile halletmek için yeterince çoğalınca kadar, otuz yıl boyunca Yahudi göçünün Araplara İngiliz askeri gücü vasıtasıyla zorla kabul ettirilmesidir." diyordu. (Parlar, 1997:315–316)

İngiltere'nin Filistin'de uygulamak istediği bu politikaya bütün dünya sessiz kalarak adeta ortak olmuştur. Filistin'de Müslüman Arapların hakkının sonuna kadar korunması gerektiğini savunan tek bir ses vardı. O da Anadolu'da İngiliz ve Fransızlara karşı kendi vatanını hayatı uğruna savunan Türk Milleti, yani milli mücadeleciydi. Çağdaş Türkiye'nin Kurucusu Atatürk bu konuda; "Türkiye'nin İslam'ın kutsal topraklarını Yahudi ve Hıristiyan yönetim ve kontrolünden kurtaracak kadar güçlü olduğunu ve kendine güvendiğini" bildiriyordu. (Halloum, 1989:194) Filistin'deki durumu da şiddetle protesto ediyordu. Fakat bu arada İngilizlerin Filistin'de manda yönetimlerini kurumsallaştırma girişimleri de hızla

devam ediyordu. İngiliz manda yönetiminin ilk yüksek komiseri Sir Herbert Samuel, Siyonizm yanlısı politikaları dengelemek üzere hükümet tarafından benimsenen şeffaflık girişimlerinin bir parçası olarak, Haziran 1920’de sessiz sedasız kutsal topraklara gitmiş, İngiliz aleyhtarı gösterileri önlemek üzere küçük bir gemiyle Yafa Limanı’na gelmiş ve oradan da derhal Kudüs’teki valinin evine sevk edilmişti. (Pappe, 2007:108–110) İngiltere’deki faaliyetlerin bir sonucu olarak 1920 Temmuz’unda Filistin mandası Yüksek Komiserliği’ne Herbert Samuel adlı bir Yahudi tayin edildi. Bu tayini protesto etmek isteyen Arapların hareketleri şiddetle, kan dökülerek bastırıldı. (Kutluay, 2000: 355)

Herbert Samuel’in esas görevi İngiliz hakimiyetine dayanarak Filistin’i bir Yahudi yurdu haline getirmektir. Müttefikler tarafından tasdik edilen manda idaresinin şartlarını bir “Yahudi Milli Yurdu” politikası uğrunda büyük bir enerji ile yerine getirmeye başladı. Siyonist amaçlara karşı olumlu tavır takınarak Siyonistler yararına toprak alımı ve göç için uygun yasalar çıkartıyordu. (Kocabaş, 1994:229) Uyguladığı Siyonizm taraftarı politikalara bağlı olarak manda yönetimi bünyesinde Siyonizm’in genişlemesinin temelini oluşturan arazi keşif çalışmalarını sürdürmeleri konusunda Siyonistlere destek verdi. Yeni sivil İngiliz mandası altındaki hükümette Müslümanlara kıyasla daha yüksek oranda Yahudi’nin görev almasını sağladı. İngilizler 1920 askeri yönetimin yerine sivil bir idare getirdiler. Askeri valinin yerine de bir yüksek komiser atadılar. (Pappe, 2007:108–110)

Filistin üzerindeki manda yönetimi, Milletler Cemiyeti (MC) tarafından onaylandığı 1922’ye kadar devam etti. Daha sonra Filistin’e, İngiltere’nin ülke ve halkı üzerindeki beklentilerinin açıklandığı bir kuruluş belgesi, bir tür anayasa, verdiler. (Pappe, 2007:108–110) Milletler Cemiyeti Konseyi 24 Temmuz 1922’de aldığı 28 maddelik bir kararla, Filistin’deki İngiliz manda yönetiminin esaslarını belirledi. Buna göre: Akabe Körfezi’nde, Akabe şehrinin iki mil batısından başlayıp, Araba Vadisi ve Ölü Deniz’den geçip, Şeria Nehri’nin Yarmuk Nehri ile birleştiği noktaya uzanan ve oradan Suriye sınırına varan çizgi sınır teşkil etmekteydi. (Yılmaz, 2004:23)

1922 yılında Filistin, Milletler Cemiyeti (MC) tarafından İngiltere’nin manda rejimi altına alındı. Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 22. maddesinde Osmanlı Devleti’nin idaresi altında bulunan Filistin gibi toprakların geçici olarak manda rejimi altına alınması ve gereken şartlar oluştuğunda bu bölgelerdeki toplumlara bağımsızlık ve kendi idarelerini tayin etme hakkının verilmesi fikri öngörüldü. (Balcı, 2005:124)

Böylece İngiltere manda kılıfı altında Filistin’i tam bir sömürge anlayışı içerisinde yönetmeye başladı. Siyonist hareket, İngiltere tarafından Arap ulusal harekâtına karşı kullandığı bir tampon güce dönüştürüldü. İngiltere bu sayede birçok avantaj elde ediyordu. Böylece Süveyş Kanalı’nın savunması kolaylaşırken, Hindistan’a kara bağlantısı güvence altına alınıyor, İmparatorluğun haberleşmesi için gerekli hava istasyonları, Hayfa’daki petrol boru hattı çıkışı projeleri gerçekleştiriliyordu. Doğu Akdeniz’de İngiliz deniz stratejisi açısından yaşamsal öneme sahip Hayfa Limanı’nın denetimi ise en önemli avantaj sayılıyordu. Siyonist hareketin amaçları İngiltere’nin amaçlarıyla sınıksız kenetlenmişti. İngiliz yönetiminin varlığını güvence sayan Siyonistler bu durumu da benimsiyorlardı. İngilizlere göre Arap bir Filistin, İngiltere’nin er geç bölgeyi terketmesi sonucunu

doğururdu. Büyük ölçüde Yahudileşmiş bir Filistin ise böyle bir riski taşımazdı. Bu düşüceyle İsrail yönetimi, Emperyalist ittifak sermaye yatırımlarıyla da güçlendirildi. Siyonist planların gerçekleşmesi için Filistin'e gelmeye başlayan zengin Yahudilerin konumu önemliydi. Siyonistler mali açılım için kendi banka ve finans kurumlarını oluşturdular. Bu fonların en önemlileri Karen Hayesod ve Keren Kayament'tir. Bunlardan başka, Amerikan Fund for Paletsine İnstitutions (Filistin Kuruluşları için Amerikan Fonu) ile Hadassah ve Joint Distribution Commitee (Birleşik Dağıtım Komitesi) gibi fonlar da yürürlüğe konuldu. Bu fonlar Siyonist yerleşmeye milyonlarca dolar mali destek sağladı. Bu muazzam sermaye, Siyonistlerin Filistin'de ekonomik üstünlük kurmasına büyük oranda katkı sağlamıştır. (Parlar, 1997:313–314)

Filistin'deki İngiliz manda yönetimi, 29 Eylül 1923'te onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Filistin'de Yahudi halk için bir ulusal yurt temin edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu hükümleri içeren manda metni kabul edildiği tarihte Filistin Halkı'nın % 91'i Arap'tı ve bölge topraklarının % 97'sine de Araplar sahipti.

Filistin'de İngiliz mandasının kurulmasının ardından Balfour Deklarasyonu uygulamaya konulmuş, Filistin'e Yahudi göçü teşvik edilmiş, Yahudilerin toprak sahibi olmaları sağlanmış ve Yahudilerin Kültür teşkilatları adı altında askeri teşkilatlar kurmalarına izin verilmiştir. (Özdemir, 2010:152)

Filistin'de Siyonist stratejisinin esaslarından birini de bu bölgeden Arapların tecrit edilmesi teşkil ediyordu. Filistin'deki Siyonist yerleşmenin bütün ilkeleri Arap halkının tasfiyesini amaçlıyordu. 1932 yılında Filistin'de 770 bin Arap nüfusuna karşılık 181 bin Yahudi nüfus vardı. Araplar hala ezici çoğunluktu. Bu miktarda bir Yahudi nüfusu ile devlet kurulmazdı. Tam bu sırada Almanya'da Yahudiler üzerinde Nazi katliamlarının başlaması Siyonizm tarihinde yeni bir dönüm noktası oldu. Hitler'in zulmünden kaçan Yahudiler Filistin'e gelmeye başladılar. Yahudi nüfusu birden bire 1939'da 446 bin ve 1946'da 630 bine çıkmıştır. (Kocabaş, 1994:229)

Bu arada Siyonist Haganah Örgütü Filistin'in çeşitli bölgelerinde yönetimi eline geçirip kendi konumunu iyice güçlendirdi. Haganah gittikçe büyüyordu. 1937'ye gelindiğinde 17 bin adamı, 4 bin kadını vardı. 230 makineli tüfek, 4500 tüfek ve 10.000 tabancaya sahipti. 1936 ve 1939'da Filistin'in yerli halkı yurdunu savunmak için ayaklandığında İngiltere manda yönetimi acil durum uygulamaya başladı. Toplu cezalandırmaya da başvurdu. Silah bulundurmanın cezası da ölümdü. Bunun yanı sıra Haganah silahlanmaya ve askeri eğitime devam ediyordu. İngiliz yetkililer bundan tamamen haberdardılar. Yalnız bu durumu hoşgörüle karşılamakla kalmayıp zaman zaman Haganah'a yasa dışı silahlar da sağladılar. Aynı dönemde pek çok Arap tüfekte yakalandı diye asılmış veya yıllar boyu hapse mahkûm edilmişti. (Halloum, 1989:68–72)

2.5. İngiliz Mandasından Bağımsızlığa İsrail Devleti

İki savaş arasında İngiltere'nin koruyuculuğu altından dünyanın dört bir yanından akın akın Filistin'e olan Yahudi göçü elbette buradaki Arap halkını tedirgin etmiştir. Bu durumu kabullenemeyen Arapların çeşitli isyanlarına, saldırılarına, direnişlerine rağmen Siyonist proje 1947 yılında gerçeğe dönüşecek, İngiltere Filistin'den çekilerek ülkenin geleceğini yine kendisinin güdümündeki Birleşmiş

Milletlere havale edecek, ülkenin Araplarla Yahudiler arasında yarı yarıya paylaşımını öngören BM planı uygulamaya konulacaktır. (Yahya, 1997:7) Böylece altı buçuk yüzyıl sonra Ortadoğu'nun Müslüman coğrafyasında ilk kez yabancı bir devletin bayrağı dalgalanacaktır. (Yahya, 1997:7)

Bu proje çerçevesinde İngiltere, 2 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletlere resmen başvurarak Genel Kurulun meseleyi ele almasını istemiştir. İngiltere'nin isteği üzerine Birleşmiş Milletler Filistin özel komitesinin kurulmasına ilişkin karar aldı. Bu komite 11 üyeden oluşuyordu. Özel komite raporunu 31 Ağustosta tamamladı. Rapora göre;

1-Filistin, Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üçe taksim edilmekteydi.

2-Arap ve Yahudi devletleri iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaklardı.

3-Bu iki devlet arasında ekonomik birlik olacaktı.

4-Kudüs için ayrı bir statü tayin ediliyor ve Birleşmiş Milletlerin vesayeti altında bulunuyordu.

5- Çizilen sınırlara göre, Arap Devleti, Filistin topraklarının yüzde 42.88'ini, Yahudi Devleti ise yüzde 56.47'sini teşkil etmekteydi.

Taksim kararı Filistin'i tamamen karıştırdı. Karardan sonra İngiltere bir açıklama yaparak, 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'den tamamen çekileceğini bildirdi. İngiltere'nin Filistin üzerindeki manda yöneliminin sona ermesinden birkaç saat önce 14 Mayıs 1948'de Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi bir deklarasyon yayımlayarak İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Bağımsızlık ilanı ile birlikte, Ben Gurion başkanlığında 13 kişilik bir kabine kurulmuş ve bu kabine "Geçici İsrail Hükümeti" adını almıştır. (Yılmaz, 2004:58) Yeni İsrail Devleti'ni ilk tanıyan devlet ABD ve onun ardından 17 Mayıs'ta Sovyetler Birliği olmuştur. Bu iki devletin tanımasından sonra İsrail Devleti'ni tanıyan devletlerin sayısı hızla artmıştır. (Yılmaz, 2004:58)

Ortadoğu'da bir Yahudi Devleti kurmak doğrultusunda Siyonist planlar hayata geçirildiğinde, Filistin tam anlamıyla bir Arap ülkesiydi. Filistin, Arap ülkelerinin merkezi ve kalbidir. Asya'da bulunan Arap ülkelerini Afrika'dakilerle birleştiren bir köprüdür. Arabistan Yarımadası'nı Akdeniz'e bağlayan yoldur. Stratejik, coğrafi, Kültürel ve tarihsel bakımdan Filistin, Arap ulusu için büyük önem taşır. İlk Yahudi göçmenlerin Filistin'e geldiği dönemde bu bölge politik birim olarak belirlenmemiştir. Bu ancak sömürgeci devletlerarasında 1906'dan 1922'ye kadar imzalanan bir dizi uluslar arası sözleşme ve anlaşmalarla sağlandı. 1855'te sadece 10.000 kadar Yahudi Filistin'de yaşıyordu. (Parlar, 1997:315–316) Bu sayı 1880'lerden itibaren hızla arttı. Buna paralel olarak hızla Yahudi yerleşim birimleri kuruldu. 1882'de Filistin'de Yahudilerin elinde sadece beş yerleşim yeri bulunmasına rağmen 1890'a kadar 14 tane daha kuruldu. Filistin'de 1900 yılında 22, 1914'te 47 Yahudi yerleşim bölgesi vardı. Siyonist örgüt tarafından satın alınan Arap toprakları 1882'de 25 bin dönüm iken, 1890'da 107000 dönüme 1914 tarihinde ise 420.700 dönüme çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Siyonistler 650 bin dönüm kadar Arap toprağını satın almışlardır. Bu arada Filistin bürosu, Yahudi Ulusal Fonu, ve Palestine Land Development Company gibi Siyonist kurumlar tüm iskan faaliyetlerini yönlendirmişlerdir. Bunlar yalnız toprak elde etmeye çalışmıyor, ayrıca stratejik planlara göre ilerleyen rasyonel ve iyi düşünülmüş bir arazi

politikasını uyguluyorlardı. Yani toprağın Yahudi gücü ile işlenmesini hayata geçiriyor ve Arap çiftçiler tasfiye ediliyordu. Böylece Filistin’de Yahudi Devleti kuruluşunun politik, mali ve kültürel yapılarını bir ağ gibi örüyorlardı. (Parlar, 1997:315–316)

Osmanlı Döneminde Filistin’de Müslüman Araplar 1880’de nüfusun %87’sini, 1890’da %85’ini ve 1914’te %83’ünü oluşturmaktaydı. (Yaşar, Özcan ve Kor, 2006:52) Filistin’de 1947’de ise 630.000 Yahudi ile 1.300.000 Filistinli Arap vardı. Dolayısıyla o tarihte Filistin’in Birleşmiş Milletler tarafından bölünmesine kadar nüfusun %31’ini Yahudiler oluşturuyordu. (Schoenman, 1993: 33)

Ne var ki 1 Ocak 1948 günü Filistin’de 600 bin Yahudi ve bunun iki katı kadar Arap yaşarken 1 Ocak 1950’de Arapların sayısı 150 bine düşecektir. (Yahya, 1997:7) Bu da bize Yahudilerin Arapları yıldırma ve bölgeden göç ettirme politikalarını ne denli uyguladığını açıkça göstermektedir.

3. Kürtler Üzerinden Yürütülen Mücadele

3.1. Kürtçülük Meselesi’nin Ortaya Çıkışı

Türklerin yüzyıllarca Avrupa, Asya ve Afrika’ya hakim oluşu bu kıtaları yönetmesi ve yönlendirmesi Türkiye’nin önemini arttırmıştır. Bunun üzerine dış güçler Türkiye’nin büyük bir güce sahip olmasını önleyecek tedbirler almaya çalışmışlardır. Bunun için de devletleri zor durumda bırakmanın en emin yolu olan iç kargaşa ve suni anlaşmazlıklar çıkarma yöntemi etkili olarak uygulamaya konmuştur. Bu amaç doğrultusunda çoğunlukla Ermeniler kullanılmış, ancak beklenen sonuç elde edilemediği zaman Ermeni politikasına ilave olarak Kürt politikası piyasaya sürülmüştür. (Gülmez, 1992:3)

Batılı emperyalist devletlerin bu politika çerçevesinde “Oryantalizm” çerçevesinde “Kürt” adı verilen topluluklarla ilgili çalışmaları 19. yüzyılın başlarına kadar inmektedir. İngiltere’nin Kürt politikası, bölgedeki Türk nüfuzunu kırmak, Ortadoğu petrolüne sahip olmak ve Hindistan yolunu emniyet altına almak amacına yöneliktir. (Çay, 1996:368-378)

İngilizler 1800’lü yıllardan itibaren bölgeye gönderdikleri pek çok ajan-misyoner ve siyasi şarkiyatçı aracılığıyla Kürtçülük meselesine eğilmeye başlamışlardır. Bu alandaki çalışmalar, her nedense daha ziyade Kürtlerin menşeinin araştırılması ve tespit edilmesi merkezine odaklanıyordu. Özellikle bazı Batılı arkeolog ve tarihçiler birtakım yakıştırma ve benzetmelerle Kürt unsurunu “Hindo-Germen” ata arama ve tarihin ilk çağlarına ait bazı kavimlerle akrabalık kurma çabasıyla; dindaşları olan Türklerden sırf ayrı düşürmek, içtimai yapıdan koparmak ve devlet bütünlüğünden ayırmak için; ırkı, menşei itibarıyla “Kürt oldukları” ve dolayısıyla da Ermenilerle aynı kavmi bağa sahip oldukları anlamındaki asılsız fikri empoze etmişlerdir. Böylece İngilizler ne esef vericidir ki, Müslüman Türk’e onun can damarı mesabesindeki Kürtleri de kullanarak son bir ölümcül darbe indirmek istemişlerdir. (Çolak, 2000: 181-183)

19. yüzyılın başlarından itibaren yürütülmeye çalışılan “Kürtçülük ideolojisi” birtakım aşiretlere ve Kürt gruplarına “Kürt” oldukları propaganda edilerek Türk’ten

ayrı bir ırk oldukları şuurunun verilmeye çalışılması ve Türkiye, İran ve Irak topraklarında müstakil bir Kürdistan Devleti kurulması esasına dayandırılarak bölgede bir kontrol mekanizması kurmaya çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak East India Company (Doğu Hindistan Şirketi)'nin Bağdat'ta bir şube açmasıyla 1806 yılında İngiltere bölgede faaliyete geçmiştir. İngiltere 1821–1822 yıllarından itibaren Anadolu'nun dışındaki İran ve Irak'taki aşiretlerle ilgilenmeye başlamış, Frazier adlı bir istihbarat elemanı İran'a gönderilirken, bir grup İngiliz subayı da Süleymaniye'deki aşiretlere farklı milliyet şuurunu vermek üzere eğitime başlamıştır. (Çay, 1996:368)

İngilizlerin, Kürtlerin yaşadıkları bu bölgelere önem vermelerinin birkaç nedeni vardı. Öncelikle stratejik bir öneme sahip olan “Kürdistan” toprakları İran ve Osmanlı Devleti'nin arasında bulunuyor ve gelecek için İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine olanak sunuyordu. Bunun için İngiliz yöneticiler ve onlara bağlı Doğu Hindistan Şirketi, doğudaki etkinliklerini arttırarak Kürt aşiretleri arasında propaganda yapmaya ve bölgede taraftar kazanma amacıyla çalışmaya başladılar. Bu amacın gerçekleşmesi için İngiltere'den, “Kürdistan”a doktor, arkeolog, diplomat vb. adlar altında casuslar gönderildi. Bunlar çeşitli şekillerde aşiret reislerini ve diğer nüfuz sahibi kimseleri elde ederek onları politik amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır. (Kurubaş, 1997:17–18)

İngiliz ajanların, Kürtleri kendi emellerinde örgütlemeye çalışma girişimleri sonucu birçok Kürt örgütü kurulmuştur. Kurulan ilk Kürt Örgütü ise 19 Eylül 1908 tarihli Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu örgüte Babon, Şemdinan ve Bedirhan aileleri hemen hemen eşit düzeyde egemendi. Bu cemiyet aynı adı taşıyan bir haftalık gazete çıkarıyor ve Ermenilerle işbirliğini de geliştirmeye çalışıyordu. Tabii bütün bunlar İngiltere direktiflerinde cereyan ediyordu. (Kurubaş, 1997:28)

Nitekim Seyyid Abdülkadir başkanlığında, merkezi İstanbul'da olmak üzere, kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti İngiltere tarafından finanse edilmiş, yine İstanbul'da Türk aydınları arasında sempatican toplayabilmek amacıyla “İngiliz Muhipler Cemiyeti”, Ermeni-Kürt işbirliği gibi örgütlerden destek alarak İngiltere'nin teşvik ve yardımları ile faaliyete geçmiştir. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bazı şubelerine ve mensuplarına da el atılarak bunlar da İngiltere hesabına kazanılmıştır. (Çay, 1996: 371-373) Bu çerçevede Kürt problemi İngiltere'nin dış politikasının en önemli unsurlarından biri olmuştur. (Lazarev, 1989:49) İngiltere Parlamento Savaş Amaçları Komitesi, 1914 Ağustosunda Wellington House olarak tanınan bir basın bürosu açmakla propaganda faaliyetleri için kolları sıvamıştır. (Avşar, 2004:182)

3.2. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın Kürtçülük Politikası

Birinci Dünya Savaşı (1914–1918) içinde, “İtilaf Devletleri” (müttefikler) yani İngiltere, Fransa, Rusya ve daha sonra İtalya harita üzerinde Türkiye'yi gizlice paylaşmışlardır. Türklere Orta Anadolu'da küçük bir bölge bırakıp geri kalan Anadolu topraklarını kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmışlardır. 1916'daki Sykes-Picot Antlaşması'yla Doğu Anadolu, Rusya ile Fransa arasında paylaşılmıştı ve Fransa bölgesi, Musul'a kadar uzanıyordu. İngiltere'ye Irak'ın geri kalan bölgeleriyle Suriye toprakları kalıyordu. 1916 tarihli haritada bir “Kürt” bölgesi yoktu. Ertesi yıl (1917) Rusya, Bolşevik ihtilali sonucu Birinci Dünya Savaşı'ndan

çekildi ve Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgilenmedikleri gibi Müttefiklerin gizli paylaşım anlaşmalarını da tanımayarak dünya kamuoyuna açıkladılar. Böylece Rusya, Doğu Anadolu üzerindeki emellerinden vazgeçiyor ve bölgeyi tamamen boşaltıyordu. İngiltere, Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurmak ve Osmanlı Devleti'nin petrol bölgesini ele geçirmek için harekete geçti. Bu amaçla General Maude komutasındaki İngiliz kuvvetleri Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdi ve Bağdat'tan kuzeye doğru ilerleyişlerini sürdürdüler. İngiltere ne yapıp edip, Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya bırakılması öngörülen Musul bölgesinden Fransa'yı çıkarmalı ve petrolün kontrolünü ele almalıydı. Bu bakımdan İngilizlerin bu bölgede Kürt jandarmaya ihtiyacı vardı. (Şimşir, 2007:301–302)

Birinci Dünya Savaşı esnasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Hâkimiyeti altında bulunan Basra Körfezi'nden Musul'a kadar olan bölge İngiliz nüfuz sahası olarak tanınmıştı. Adana, Mersin, Antep, Urfa, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye bölgesi de Fransız nüfuz sahası olarak tanımlanmıştı. İngiltere kendi nüfuz sahası ile Türkiye arasında tampon bir bölge oluşturmak maksadıyla bu bölgenin Fransa'ya verilmesini kabul etmiştir. (Akbiyık, 1990:48-49)

Bu vilayetlerden Musul, petrol zenginliği sebebi ile göz dikilen bir mıntıka idi. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın şartları İngiltere'yi, Musul Bölgesi'ni Fransa'ya istemeyerek de olsa vermeye mecbur etmiştir. Aslında İngiltere'nin gözü öteden beri Irak'ta ve buranın petrolerindeydi. Fakat İngiltere savaş sonunda strateji değiştirerek tampon bölgeyi biraz daha kuzeye almaya çalışacaktır. Bu bölge de uydu bir Kürt Devleti kurmayı planladığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. İngilizler bu amaçlarını gerçekleştirmek için bölgede Kürtçülük faaliyetlerine girişmiştir. Bunun yanında İngiltere, Musul'u almak için güney vilayetlerini geçici de olsa işgal ederek bu işgalleri Fransızlara bir koz olarak kullanmak istemektedir. (Akbiyık, 1990:48-49)

Mart 1917'de Bağdat'ın İngilizlerce işgali, İngilizleri bu bölgede Kürtlerle karşı karşıya getirmiştir. Eylül 1917'de İngilizler Şeyh Hamid Talabani ile temasa geçmişlerdir. 1918 baharında İngilizlerin bölgedeki ilerlemeleri devam ederken, Hamid Talabani ile geliştirilen ilişkiler sonucu Kürtler, İngilizlerin direktiflerinde hareket etmeye başlamışlardır. Şeyh Mahmut Berzenci ile de görüşmelerde bulunan Albay Wilson, Berzenci'yi de İngiliz anlayış ve çıkarları doğrultusunda Kürt temsilci sıfatıyla tanıyarak bölgedeki Türk egemenliğinin kırılması için girişimlerde bulunmuştur. (Kurubaş, 1997:97)

Bu gelişmeler çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir hezimetle sonuçlandı. Ardından oluşan belirsiz ve kararsız ortamda İngilizlerin desteğiyle bir dizi Kürt örgütü kuruldu ve Kürt milliyetçiliği Batılıların da etkisiyle bir ivme kazandı. Ayrıca Amerika Başkanı Wilson, Ocak 1918'de Dünya Barışı için Osmanlı Devleti'ndeki Türk olmayan azınlıklara "otonom gelişme" teşvikini yansıtan on dört maddelik planını açıkladığı zaman Kürtler açısından kendi devletlerini kurma olanağı birdenbire somutlaştı. Nitekim Sevr Antlaşması'nda da bu durum uygulamaya sokulmak istenecektir. (Karlsson, 2008:44-45)

İngilizler 1 Ocak 1918'den itibaren Bağdat'tan "Têgehiştini Rasti" adında Kürtçe bir gazete yayımlamaya başlamışlardı. Bu gazete, İngiltere'nin yürüttüğü

propaganda savaşının gelecekte de Ortadoğu’da etkili olacak boyutlarını ve araçlarını gösterme açısından önemlidir. (Parlar, 2005:612)

İngilizlerin bu propagandası devam ederken savaş sonrası ilk aylarda Kürdistan ve komşu bölgeleri de içine alan Yakındoğu bölgesindeki hegemonyada kendi tekel hakkının uluslar arası alanda tanınması da önemliydi. İngilizler bu hakkı askeri yardımla büyük ölçüde sağlamışlardı. Şimdi İngiltere, Yakındoğu’daki kazanımlarının hukuksallığını sağlamlaştırmak istiyordu. Bu basit bir iş değildi. Fransa ve ABD tarafından ciddi engellemeler beklenebilirdi. Her iki devlet de Yakındoğu’da önemli politik ekonomik çıkarlara sahipti. İngilizlerin Akdeniz’deki Fransız silahlı güçlerini göz önünde bulundurması gerekiyordu. (Lazarev, 1989:49)

Mondros Mütarekesi günlerinde İngilizler Irak ovalarını ve petrol bölgelerini ele geçirmişler ve kuzeydeki dağlık bölgeye dayanmışlardı. Bu bölgenin pek çok kesiminde Kürtler yaşamaktaydı. Bu stratejik sınırlara egemen olmak, petrol bölgesinin güvenliğini sağlamak için İngilizler, Kürtlere yakınlık gösteriyor ve Kürtçülüğü teşvik ediyorlardı. Fakat bu Kürt siyaseti, bir engelle karşılaşıyordu. O da İtilaf Devletleri’nin Ermeni yanlısı politikasıydı. Ortaya çıkan bu sorunu ortadan kaldırmak için Ermenilerle Kürtleri anlaştırmak lazımdı. (Şimşir, 2007:301–302)

Fransızların düşüncesi de İngilizlerin düşüncesinden farklı değildi. Nitakim Fransa daha evvel İngiltere ile akdettiği Sykes-Picot Gizli Anlaşması’na göre parselleyerek nüfuz alanlarına ayırdıkları Osmanlı mirasından aslan payını koparabilmek için, sömürdüğü Ermeni Meselesi ile birlikte suni Kürt Meselesi’ni de yine aynı maksatla kullanan emperyalist mihraklardan biridir. 1893–1897 yılları arasında hazırlanmış olduğu meşhur “Sarı Kitap” ta, Ermenilerin yanı sıra Kürtlere de yer vermiş; Van ve Bitlis gibi vilayetlerde azınlıkları sayarken Kürtleri de baş sıraya koymuştur. Bu kitap da Ermeniler ile Kürtlerin aynı ırktan geldikleri mesnetsiz savına dayanmaktadır. Hiçbir tarihi bilgiye dayanmayan ve belge niteliğinden oldukça uzak çarpık bir faraziyeden öteye geçemeyen mezkûr tezin sahipleri Kürt-Ermeni ittifakını tesis edip bölgede kendi çıkarlarına dayalı bir idare kurmanın peşindedirler. Hatta bu konuda Fransız Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Noradukyan o kadar ileri gitmiştir ki kendisi tarafından kurulan dernek aracılığıyla Ermenilerin ve Kürtlerin aynı ırka mensup oldukları propaganda edilirken, diğer yandan da “Ermeni alfabesinin Kürtler tarafından kabul edilmesi” için gayret sarf edilmiştir. (Çolak, 2000: 183-184)

Emperyalist devletlerin bu çabalarının amacı şüphesiz her iki grubu da bir potada buluşturup kendi emelleri doğrultusunda kullanmaktı. 19 ve 20. yüzyıllar boyunca petrolün bulunması ve başlıca enerji kaynağı olarak dünya güç dengeleri ve siyasetinde belirleyici konuma yükselmesiyle, zaten coğrafi konum itibariyle çok önemli olan Ortadoğu bir anda emperyalist kavgaların odağı haline gelmiştir. Bu mücadele döneminde Emperyalist güçler doğal olarak bölgesel güçlerden faydalanmayı politikalarının merkezlerine oturtmuşlardır. Bu amaçla başlıca silahları para, rüşvet, yalan ve vaatler olan ajanlar ordusunu bölgede etkin olarak kullanmışlardır. (Dursun, 2006:95)

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren gündeme gelen “Doğu Sorunu” ya da hasta adam olarak nitelenen Osmanlı Devleti’nin paylaşımı meselesi batılı büyük devletlerin sürekli ilgilendiği bir konu olmuştur. (Gülmez, 1992:173) Nitekim hasta

adam sözünü de ortaya atan Rus Çarı I. Nikola'dır. 9 Ocak 1850'de Petersburg sarayındaki bir baloda I. Nikola, İngiliz Sefiri Sir Hamilton Seymour'u bir tara çekerek ona şunları söyledi: "Türkiye buhranlı bir devrededir. İşte kollarımızın üstünde hasta bir adam bulunuyor. Bu hasta adam kolumuzdan kurtulacak olursa bizim için büyük felaket olur." Bu olaydan sonra hasta adam sözü Osmanlı Devleti için siyasi bir ifade olarak kullandı. (Aydemir,1966:117-118) Bu konuda bazen kendileri arasında doğrudan dönen hesaplar yanında bazen de Osmanlı Devleti içindeki azınlıkları amaçlarına götürecek aracı güç olarak kullanmayı denemişlerdir. Aslında ikinci yol onlar için en emin uygulama olarak görülmektedir. Çünkü kendi aralarında ara sıra anlaşmazlığa düşmelerine rağmen, Osmanlı devleti içerisindeki azınlıkları kullanma konusunda sürekli hemfikir olmuşlardır. Özellikle Ermenilerin ve Kürtlerin tahrik edilmesinde ortak hareket etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda istedikleri sonucu elde eden İngiltere ve Fransa 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra da bu tahrik, teşvik ve himaye faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gizli ajanlarını ve askeri güçlerini zamanın şartlarına göre kullanmaktan çekinmemişlerdir. (Gülmez, 1992:173)

Daha Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği tarihten bir hafta sonra İngiliz birlikleri Musul'a girmiş (8 Kasım 1918), böylelikle İngiltere Türkiye ile birlikte müttefiklerini de bir oldu-bitti karşısında bırakmıştır. Fakat Fransa İngiltere'nin bu davranışına karşı siyasi mücadele başlatmıştır. Çünkü 1916 Mayıs'ında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nda Musul, Fransız bölgesi olarak kabul edilmişti. Oysa şimdi buraya İngiltere yerleşiyordu. (Çay, 1996:374-377)

Birinci Dünya Savaşı'nın bütün cephelerinde askeri hareketlerin bitimine ve barış görüşmeleri hazırlığının başlangıcına doğru İngiliz diplomasisi, kendi bakış açısına göre genel olarak eskiyen Sykes-Picot Antlaşması'ndaki stratejik ve ekonomik açıdan önem taşıyan Güney Kürdistan'ın büyük bir bölümünü de içine alan Musul vilayetiyle ilişkisindeki konumunu düzenlemiştir. Bu konum bir taraftan saldırgan ve kolonici, diğer taraftan da çıkarıcı ve anti-Fransız'dır. Fransa bu durumun gayet farkındaydı. Zira Mondros Mütarekesi metninde de Musul, Fransa'dan ayrılmıştı. Bütün bunlar Yakın Doğu'daki İngiliz-Fransız rekabetinin büyümesine yol açmıştır. İngiltere'nin Musul Bölgesi'ni de içine alan bütün Mezopotamya'ya sahip olma düşüncesi güttüğü bir gerçektir. İngiltere bağımsız bir Arap birliği ve özerk bir Güney Kürdistan oluşturmak istiyordu. (Lazarev, 1989:56-57) İngiltere'nin Güney Kürtleri için izlediği politika onlara geniş bir siyasal bünye içinde ulusal özerklik vermektir. İngilizlerin Güney Kürtlere özerklik vermek istemesinin amacı; Kuzey Kürtlere bir örnek oluşturup, onları Türk hükümetine karşı kıskırtmaktır. (Girit, 1994:269)

Savaş sonrası durum içerisinde Kürdistan, İngiltere için birçok açıdan önemliydi. Önce stratejik açıdan bölge oldukça önemliydi. Rusya'ya karşı Afganistan'dan batıya doğru çekilmek istenen duvarın tamamlanması ve Kürtlerin, Türklere ve Araplara karşı bir kuvvet, siyasi bir araç olarak kullanılabilmesi için bu bölgenin İngiliz kontrolü altına alınması gerekiyordu. (Kurubaş, 1997:41)

Mondros Mütarekesi sırasında toprakları fiilen işgal edilen Osmanlı Devleti topraklarında doğan otorite zafiyeti Kürt milliyetçilerinin Batılı Emperyalistler ile dirsek temasına geçmelerini sağlamış ve bu dönemde Kürt Meselesi tarihinde ilk defa uluslararası bir mahiyet kazanmıştır. Kürt Milliyetçiliğine uluslararası bir boyut

kazandıran ve tampon bir devlet olarak bağımsız bir Kürdistan Devleti fikrini hayata geçirmeye çalışan ilk devlet İngiltere olmuştur. (Dursun, 2006:107-108)

Hindistan Müstemleke Nezareti'nin 1918 Aralık'ında hazırladığı raporda, "Kürdistan"ın İngiltere için öneminin, bu bölgenin Mezopotamya'ya yönelik stratejik mevzilere ve Irak'ı sulayan Dicle'ye egemen olmasından kaynaklandığını bildiriyordu. Buna bağlı olarak dost bir Kürdistan, Yukarı Mezopotamya'nın selameti için gerekli olduğu kadar, askeri açıdan da değerli bir insan potansiyeline sahipti. Rapora göre bölgenin aşağı Mezopotamya'ya sınırdaş kısımları ise petrol ve diğer kaynaklar bakımından zengindi. Bu bölgede de Kürtler yaşamaktaydı. Ancak Kürtlerin kendi kaderlerini belirlemeleri mümkün görünmüyordu. Kabile ayrılıkları, coğrafi koşulları ve yılların birikimi Kürtleri bir bayrak altında toplamanın olanaksızlığını gösteriyordu. Bu itibarla bir Kürt bağımsız ünitesinin kurulması ancak bir dış gücün yardımı ile oluşabilir ve varlığını ancak böyle koruyabilirdi. (Kurubaş, 1997:429)

Fakat bu dönem, İngilizlerin Kürt politikasının netleşmediği bir dönemdir. Tamamen Musul ve Kerkük petroleri üzerine tesis edilen bu politikanın teşkilinde İngilizleri tehdit eden pek çok unsur vardı. Bu unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Sykes-Picot Antlaşması sözde Kürdistan'ı üçe bölmüştür. Kuzey kısmı Ruslara, merkezi kısmı A Mıntıkası olarak Fransızlara, güney kısmı da B Mıntıkası olarak İngilizlere taksim edilmiştir. Bu olgu sözde Kürdistan'ın ve statükosunun belirlenmesinde aşılması güç bir engeldir.
- Kürt Meselesi, Ermeni Sorunu ile iç içeydi. Kürtlerle Ermeniler arasında bir tür anlaşma zemini hazırlanamazsa Ermeni Meselesi'nin halli mümkün görünmemektedir. Sınırının belirlenmesinin zorluğunun yanı sıra Kürtler hangi şartlar altında olursa olsun Ermeni hakimiyeti altına girmeyi kabul etmeyeceklerdir.
- Fransızlar sözde Kürdistan'ın bir parçası olan ve Sykes-Picot Antlaşması'yla kendilerine bırakılan Musul üzerindeki emellerinden feragat edecekler midir? Dolayısıyla Musul'un statükosu ne olacaktır?
- Kabilevi ayrılıklar, coğrafi şartları ve yılların birikimi Kürtlerin tek bir milliyet olarak bir bayrak altında toplanmasını imkânsız kılmaktaydı. Dolayısıyla bu bölgede tesis edilecek yönetim ve himaye müphem kalmaktadır.
- İngiltere'nin stratejik menfaatleri gereği Musul Irak'a bağlanmalı ve Kürtlere ancak mahalli bir muhtariyet verilmelidir. Fakat Kürtlerin sembolik de olsa Arapların hâkimiyetlerini kabul etmeleri mümkün görünmemekteydi. (Dursun, 2006:107-108)

Bütün bu şartlar İngiltere'nin Kürt politikasını gerçekleştirirmede güçlülere yol açıyordu.

3.3. İngilizlerin Kuzey ve Güney Kürdistan Projesi

İngilizlerin Kürt politikası bir çelişki yumağı halindeydi. İngilizler Kürdistan için iki ayrı politika izliyordu. Bir yandan petrolün bulunmadığı ve Ermenilerin de toprak isteğinde bulunduğu dağlık bölge, öte yandan petrolün bulunduğu ve çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğuna inandıkları düzlük bölgeydi. Yani kuzeyde ve güneyde yer alan Kürtler için ayrı birer politika uyguluyorlardı. İngilizler kuzeydeki Kürtlere kesin vaatlerde bulunmadan onları oyalama yoluna giderken güneyde daha pratik eylemlere yöneliyordu. (Kurubaş, 1997:43).

1 Aralık 1918’de Süleymaniye’ye gelen Wilson Noel’in düzenlediği ve 60 kadar Kürt şefinin katıldığı bir toplantı ile uygulamayı resmen başlattı. “Kürtler için Kürdistan” sloganıyla düzenlenen toplantıda Wilson tarafından hazırlanan iki bildiri yayımlandı. Wilson’un imzasını taşıyan ilk bildiri, Tüm doğulu halkları Türk boyunduruğundan kurtararak bağımsızlıklarını elde etmelerini amaçlayan, İngiltere Hükümeti’nin Kürt halkının temsilcilerinin kendilerine İngiliz koruması sağlanması yönündeki istemlerini uygun gördüğü belirtiliyordu. Katılan şeflerin tümüne imzalatılan ikinci bildiri ise söz konusu korumadan yararlanabilmek için şefler Bağdat merkezli olarak kurulması öngörülen Arap Devleti ile birleştiklerini; ayrıca, Şeyh Mahmud Berzenci’yi, Diyala ile Büyük Zap arasındaki bölgenin yöneticisi olarak tanıdıklarını ilan ediyorlardı. (Kaymaz, 2003:102)

İstanbul’da İngiliz Yüksek Komiseri Sir A. Calthorpe, İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon’a, “Mezopotamya’nın kuzeyindeki Kürtlere yardım etmenin İngiltere’nin çıkarlarına olacağı, buraya Kürt ajanları gönderip bunların Binbaşı Noel ile temasa geçmeleri konusundaki İstanbul’daki Bedirhaniler ve diğer Kürtçülerle görüşme yapıldığını bununla birlikte, Mezopotamya’nın güvenliği açısından Kürtlerle iyi ilişkiler kurulması gerektiğini “ bildirmekteydi. (Şirmsir, 1973:39)

Mezopotamya’da Birinci Dünya Savaşı sonrası düşünülen “manda yönetimi” ile ilgili İngiliz politikası hakkında Başbakan Bonar Law tarafından 25 Mart 1919 tarihinde Avam Kamarasında açıklama yapılmış ve ilk elde Kürt adı verilen unsurlar üzerinde Kuzey ve Güney Kürdistan Projeleri hazırlanmıştır. İngiltere kendisine bölgesel bir müttefik aramaya işte bu noktada başlamış ve “Kürt Politikası”nı oluşturmuştur. Bölgede kendi güdümünde kurulacak bir Kürt Devleti’nin çıkarlarına uygun olacağını değerlendiren İngiltere, Anadolu, Suriye, Irak ve İran’daki Kürt aşiretlerine el atmış ve iki proje geliştirmiştir. “Güney Kürdistan Projesi” olarak Irak’ta uydu bir Kürt Devleti düşünülmüş, hatta Mahmud Berzenci ile bu konuda önemli bir adım da atılmıştır. Daha sonra Güney Kürdistan projesi çerçevesinde Kadiri tarikatından Şeyh Mahmud Berzenci öncülüğünde, Revandiz merkez olmak üzere İngiltere himayesinde bir “Kürt emirliği” kurulmasına izin verilmiştir. Ancak Şeyh Mahmud, Revandiz ile yetinmemiş topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda 1919 Mayıs’ında Süleymaniye’ye giren Berzenci kuvvetleri buradaki İngiliz görevlilerini kovmak suretiyle kendi himayesini ortaya koymak istemiştir. (Çay,1996:374–377)

Şeyh Mahmud Süleymaniye’yi gelecekteki Kürt Devleti’nin merkezi çekirdeği olarak düşünüyordu. Bu yüzden Şeyh Mahmud, Kürdistan’ın bağımsızlığını ve kendisini ise (Arnold Wilson’un sözlerine göre baş yönetici) Kürdistan’ın hükümdarı ilan etmiştir. Egemen devletin bazı dış görüntüleri de

oluşturulmuştu. (Lazarev, 1989:42-65) Bunlar: Bayrak, para birimi ve Şeyh Mahmud'un resminin olduğu pullar, pul damgalarıydı. Fakat Şeyh Mahmud'un kendi başına hareket etmesi ve işin İngiltere'nin kontrol edeceği boyutların dışına çıkması İngiltere'yi telaşlandırdı. Şeyh Mahmud önderliğindeki bölge Kürtleri, anti-emperyalist, anti- sömürgeci tutum içerisine girerek İngiltere'nin bölgedeki nüfuzuna zarar vermeye başladı. Bu gelişmelerden dolayı Şeyh Mahmud ve İngiliz güçleri arasındaki çelişki büyüdü. Şeyh Mahmud'un etkisi ve iktidarı İngilizleri korkutacak dereceye ulaştı. (Lazarev, 1989:42-65) bunun üzerine harekete geçen İngilizler, 1919 Haziranında Süleymaniye'ye girerek Şeyh Mahmud'u tutuklamışlar ve kendisini Hindistan'a sürmüşlerdir. (Çay, 1996:374-377)

İngilizler Kürtleri kullanmaya çalışırken 1919 yılı başlarından beri bir kısım Kürt halkı da İngiliz işgaline karşı önemli bir direnme göstermiş, yer yer ayaklanmış hatta bazı İngiliz subaylarını da öldürmüşlerdir. Belli ki onlar da İngiliz işgalinden memnun değillerdi. (Kurubaş, 1997:66) Nitekim İngiliz ve Fransız askeri harekâtlarına karşı ülkenin güneydoğusunda Türkler ve Kürtler iş birliği yaparak bu sömürgeci güçlere karşı örgütlenmişler ve böylece sahip oldukları direniş büyük bir güç kazanmıştı. Kürtler çok sayıda milis müfrezesinde, düzenli orduda, Fransız, İngiliz ve Yunan saldırılarına karşı savaşıyorlardı. Fransız askeri saldırganlığına karşı mücadeleye Kürtlerin katılımı yoğundu. Urfa'da, Maraş'ta, Antep'te Kürtler ve Türkler işgalcilere karşı birlikte savaşıyorlardı. Türk-Irak sınırında, Cizre'de, Şırnak'ta Kürtlerle İngiliz müfrezeleri arasında sık sık çatışmalar oluyordu. Türkler ve Kürtler arasında Ortadoğu'nun en stratejik mevkiilerini kapsayan ortak bir mücadele alanının varlığı emperyalistlerin diplomatik alan açılımını zorluyordu. Anadolu'da milli mücadele harekâtı geliştiği ölçüde İstanbul'da Batılı güçlerle ilişkiler temelinde "bağımsızlık peşinde koşan feodal milliyetçilerin" bölgeyle bağları kopuyordu. İngilizler, Bağdat'ı işgal ettikten sonra en yetenekli politik-istihbarat subaylarını, bilhassa Hindistan'da özel eğitim görmüş ya da savaştan önce Kürt bölgelerinde kalmış olanları başta aşiret reisleri olmak üzere Kürtlerle doğrudan ilişki kurmak için bölgeye gönderiyordu. İngiliz ve Fransız emperyalizmi bu dönemde sadece politik yönde değil, askeri açıdan da Kürt sorununa doğrudan karışmaya başlıyorlardı. (Parlar, 2005:612)

İngiltere, Ermenilerin mandaterliğinin ABD'ye verilmesinden yanaydı. Ermenilerin mandaterliğine sıcak bakmayan İngiltere Kürtlerin mandaterliğini üstlenmeyi planlamaktaydı. Böylece Ermeni ve Kürt yönetimlerinin kurulmasıyla Sovyet Rusya'ya karşı sağlam bir set oluşturulacaktı. Ayrıca İngiltere kendi nüfuz alanı olan Irak ve İran'da yeni bir koz elde etmiş olacaktı. Bu kozu, yani Kürtleri; gerekirse hem Türklere hem de Araplara ve İran'a karşı da kullanabilirdi. Kurulması düşünülen Kürt manda yönetiminin bulunduğu bölgenin petrol bölgesi olması dolayısıyla Kürtlerin İngiltere nazarında değeri yüksekti. (Uyar, 2007: 29-31)

Kürdistan planının yaşama geçirilmesinin önünde ciddi birtakım engeller bulunuyordu. Buna ilk ciddi karşı çıkış 12 Aralık 1919 tarihinde Fransa'dan geldi. George Picot, bağımsız bir Kürdistan emirliğinin kurulmasının ülkenin çıkarlarına ters düşeceği ve geleneksel olarak Fransız koruması altında bulunan Asuri-Keldanilere zarar vereceği yolundaki Fransız görüşünü Mark Sykes'e resmen bildirdi. (Kaymaz, 2003:98)

3.4. Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Tezinin Masaya Yatırılması

18 Ocak 1919'da Paris'teki Versay Sarayı'nda yapılan Paris Barış Konferansı'nda itilaf Devletleri'nin savaş sonrası dünyaya verecekleri yeni düzeni ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştıracaklardı. (Çolak, 2000: 183-184) Otuz iki devletin katıldığı Paris Barış Konferansı'na bir etnik grubu temsil ettiğini iddia eden birçok kimse de kabul edildi. Bunlardan biri de Kürtler adına katıldığını söyleyen Şerif Paşa'ydı. Barış Konferansı, Kürtlerin ulusal taleplerini ortaya koymalarına olanak tanıdı. (Kurubaş, 1997:55-78)

21 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti temsilcisi sıfatıyla da katılan Şerif Paşa 16 Nisan'da Osmanlı Devleti'nin temsilciliğinden çekildiğini ilan ederek görevini yalnızca Kürt temsilcisi sıfatıyla sürdüreceğini bildirecektir. (Kurubaş, 1997:55-78) Ocak 1919'da Şerif Paşa Kürt Devleti'nin kurulmasına yardım ricasıyla doğrudan İngiltere'ye başvurmuştur. Şerif Paşa, Paris'te Bağımsız Kürdistan'ı ilan edecek "Yurtseverler Grubunun" oluşmasıyla uğraşmıştır. O açık bir şekilde bu konuya İngiltere'nin ilgi gösterdiğini söylemiştir. (Lazarev, 1989:101)

Bu konferansta Şerif Paşa o kadar ileri gitmiştir ki 1919 yılı eylül ayında Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile anlaşarak barış heyetine davalarıyla ilgili ortak bir teklif vermeyi kararlaştırmak basiretsizliğini dahi göstermiştir. Bu teklifte; "bağımsız birleşik Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan'ın meydana getirilmesi, kurulacak olan bu devletlerin halklarımızın istekleri göz önüne alınarak büyük devletlerin yardımını alabilmesinin teminini rica ederiz..." deniliyordu.

Bazı Kürtçü kadroların ve özellikle Şerif Paşa'nın Ermeni ve Kürt beraberliğinden müstakil devlet teklifine karşı en büyük tepkiyi gösterenlerin başında bölgenin önde gelen alimlerinden olan Bediüzzaman Said-Nursi gelmektedir. Hayatı boyunca her türlü Kürtçülük faaliyetinin aleyhine tavır alan; bu tür çabaların ancak yabancı mihrakların işini kolaylaştırmaktan ve İslam ümmetini bir "Firenk İlleti" olan menfi milliyetçilikle bölüp parçalamaktan başka bir anlam taşımadığını belirterek bunun asla bölgede yaşayanlara özellikle Müslümanlara bir yarar getirmeyeceğini bunun aksine batıların işini kolaylaştıracağını açıkça ifade etmektedir. (Çolak, 2000:188-196) Bunun gibi birçok Kürt asıllı alim, şeyh ve ağa dış güçlerin oyununa gelmezken Şerif Paşa bu tuzağın tam da ortasına düşmüştür.

Müslüman Kürt halkı adına hareket ettiğini iddia eden Şerif Paşa, bu hakkı nereden ve nasıl aldığını söylememektedir. Zira Kürt halkının bu tür siyasi ve ideolojik faaliyetlerde hiçbir direktif faaliyeti söz konusu değildir. Kürt halkı daima sağduyusunu kullanarak bu çeşit yıkıcı ve bölücü reaksiyonlara hiç meydan vermemiş ve bunun kendi içerisinde taban bulmasına her zaman mani olmuştur. Sergilediği tavır ve tepkiyle fanatik Kürtçü kadroları kendisinden sürekli olarak dışlamıştır. Durum böyle olduğu halde masum Kürt halkı mütemediyen kendi fikri sorulmadan, kendisiyle ilgili çözümler dikta ettirilen bir halk pozisyonuna sokulmuştur.

İngilizler Türkiye'ye karşı yapılacak mücadelede Ermeni Hınçak Cemiyeti ile Kürtçülük hareketlerinin birlikte yürütülmesi halinde bunun kendilerinin "parçala-

yönet” siyasetine pek uygun geleceğini düşünerek bir an evvel işe koyulma amacıyla olmuşlardır. (Çolak, 2000:188-196)

Konferansta, Kürdistan konusundaki görüşmeler daha çok İngiltere ve Fransa arasında yaşanmıştır. Çünkü Kürdistan ve çevresi bu iki devletin çıkar sahası içindeydi. (Kurubaş, 1997:55) Paris Barış Konferansı’nda İngiltere için en önemli konuyu Osmanlı Devleti’nin tasfiyesi teşkil etmekteydi. İşte bu sebeple 30 Ocak 1919 tarihinde Lloyd George, Paris Barış Konferansı’nda Kürt Meselesi’ni gündeme getirerek konferansın metnine “...Ermenistan, Suriye, Mezopotamya ve Kürdistan, Filistin ve Arabistan Osmanlı Devleti’nden tamamen ayrılmalıdır.” maddesini koydurdu. (Çay, 1996:371)

Nihayetinde Düvel-i Muazzama güçleri, konferansın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında Osmanlı Devleti’nden ayıracakları etnik unsurlar hakkında aldıkları karara göre; Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan’ın Osmanlı Devleti’nden kâmilten ayrılmasında mutabık kalmışlardır. Bu karar gereğince kendi menfaatleri uğrunda hareket edecek işbirlikçi Kürt önderleri ile dirsek temasına geçen İngilizler, bir taraftan da Kürt bağımsızlık isteklerini harekete geçirmenin gayreti içerisinde olmuşlardır. (Çolak, 2000: 184–185) Böylece Kürt Meselesi Ocak 1919’daki Paris Barış Konferansı’nda ilk kez uluslararası boyutta bir siyasi gündem maddesi olmayı başarmıştır. Bu konferansın sonucunda emperyalist devletlerce Kürt ayrılıkçıları ümitlendiren bir aldatma olarak Irak topraklarının Osmanlı Devleti’nden ayrılması kararı alınmıştır. Oysa amaç Kürtleri düşünmek değil kendi çıkarları doğrultusunda Kürtleri kullanmaktı. (Dursun, 2006:109)

Avrupa Devletlerince Kürt sorununa etnik Kürdistan’ın bölünmesi tasarlanarak yaklaşılması ilgi çekicidir. Kürdistan’ın güney bölgeleri İngiltere’nin, Güneybatı bölgeleri Fransa’nın ve kuzey bölgeleri ABD’nin vilayeti şeklinde kalmış fakat bu devlet (9 Ağustos 1919 yılındaki İngiliz-Fransız Antlaşması’nın imzalanmasından sonra) hem de resmi olarak himayeli bir duruma gelmiştir. Yani İngiltere’nin kolonisi olmuştur. Böylece temelde Osmanlı Devleti’nin ve İran’ın Kürt olan toprakları İngiliz (Güneyde ve Doğuda) ve Amerikan (kuzeyde ve batıda) olmak üzere iki alana bölünmüştür. Fransızlara da Kuzey Suriye ile sınırdaş olan Kürdistan’ın küçük bir parçası kalmıştır. (Lazarev, 1989: 132)

İngiltere’nin amacı açıktır: Güney Kürdistan’ı kendileri için ayırmak ve Fransızlara Güneybatı Kürdistan’a girmek için yasal fırsatlar vermemektir. Ortadoğu’daki İngiliz toprakları için (Irak ve İran) tampon rolü oynayacak bir Kürt Devleti’nin veya bu tür birkaç devletin kurulma projesi de taslak olarak ortaya çıkmıştır. İngilterenin, sadece Batı Kürdistan ve Doğu Ermenistan’a değil aynı zamanda kesin bir şekilde Fransa’ya vaat edilmiş ve Fransız ordularının hareket ettiği Kilikya’ya (Çukurova Bölgesi) da göz dikmiş olması ilginçtir. Türkiye ile yapılan barış antlaşmasını konu alan İngiliz-Fransız görüşmelerinde Kürdistan’ın kaderi bir engel oluşturmuştur. Her iki taraf da Yakın Doğudaki kendi kolonial durumlarını sağlamlaştırmak için Kürtlerin yaşadığı topraklar üzerinde kontrol oluşturmanın önemini anlayarak karşıt isteklerle hareket etmişlerdir. Buradaki önemli merkez ekonomik ve politik çıkarlarla bağlantılıydı. Musul’u ele geçiren Curzon, 28 Şubat’ta şöyle diyordu: “İngilizler sadece petrol peşinde değildir. Onlar aynı zamanda dışarıdan gelecek bir saldırıdan bölge halkının korunmasıyla ilgili kendilerine düşen zorunlulukları üzerlerine almaya hazırdırlar. İngilizlerin benzer koşulları Musul

vilayetinin sınırları dışına yaymaya çalıştıklarını belirtmek gerekir. Daha da önemlisi Kürt sorunu çözümlenmelidir. Bu yüzden Türkiye'nin bölünmesi için daha fazla acele etmek gerekmektedir.” (Lazarev, 1989:150–153)

İngilizler tam bu fikirde iken Wilson Prensipleri'nden yararlanan ve İngiliz entrikalarıyla kışkırtılan Kürtler de, özerk veya bağımsız bir Kürdistan isteğinde bulunmaya başladılar. İstanbul'da kurulan Kürt Komitesi'ne mensup Senatör Şeyh Abdülkadir başkanlığında bir kurul, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret ederek Kürtlerin o sıralarda Ermenilere söz verilen doğu illerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiklerini bildiriyor Kürt emellerinin ihmal edileceğinden kaygı duyduklarını belirtiyorlardı. Nitekim İngilizler Kürtlerin bu kaygılarını gayet iyi anlıyor ve bu konuda neler yapılacağını kendi emperyalist emelleri doğrultusunda kurgulamaya başlıyorlardı. (Sonyel, 1973:26–29)

Ne var ki Kürtlerin istekleri ile Ermenilerin tarihi emelleri açık bir şekilde çakışıyordu. Garip olan ise, Kürtlerin ve Ermenilerin istedikleri toprakların daha önce gizli anlaşmalarla İngilizler ile Fransızlar arasında çoktan parsellenmiş olmasıydı. Bu açık çelişki bile Ermenilere ve dış mihraklara bel bağlamış olan bazı Kürtçü kadroların başkalarının kurgusu ile hareket ettiklerini bariz bir şekilde ispatlamaya yeter niteliktedir. (Çolak, 2000:181-188) İngiliz Yüksek Komiser vekili Amiral Richard Webb 1919 Mayısında İngiliz Hariciye Nezareti'ne şu bilgilendirmelerde bulunuyordu:

“Önemli Kürt önderlerinden bazılarının Türklerle olan bağlarını kesinlikle koparmalarını sağlamak kolay olacaktır; yeter ki çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edildiği korkusundan kurtarılınsınlar. Öte yandan, eğer İngiliz Hükümeti'nden sempati görmezlerse her yerde olay çıkarabilirler ya da Türk İmparatorluğu'nu kurtarma savaşına katılabilirler.” (Sonyel, 1973:26–29)

Bu yazışmaların yapıldığı 1919 Mayısında, Merkezi İstanbul'da olan Kürt Teali Cemiyeti kuruluyordu. Bu dernek Kürtleri ayrı bir ulus olarak nitelendiriyor, Sözde Kürdistan'a Kürt sivil memur atanmasını sağlamak amacını güdüyordu. (Atatürk, 1989b:4; Sonyel, 1973:26–29)

İngilizler Kürtlere birtakım örgütler kurdurup kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya çalışırken birkısım Kürt halkı da İngilterenin işgallerine tamamen karşıydı. Bu durum İngiltere açısından son derece olumsuz bir gelişmeydi. İngilizler, aleyhlerine olan bu gelişmeler üzerine bölgedeki gelişmeleri izlemek ve olayları lehlerine çevirmek için ajanlarını bu bölgelere göndermiştir. (Kurubaş, 1997:45-51) Bunların başında Binbaşı Noel olmak üzere C.J. Edmonds, Albay Bell, Binbaşı Soane, Botton, Albay Elphinson, Yüzbaşı Hay, Lees, Jardine, Clarke, G.R. Driver, Greenhouse, Yeni Zelandalı mühendis A.M. Hamilton ve Yüzbaşı Wolley sayılabilir. Bu ajanların çalışmaları arasında etkinlikleri en yoğun olan 1919 yılında İngilizlerin Kürt politikasının oluşumunda etkili olan Binbaşı Noel'in çalışmalarıdır. (Kurubaş, 1997:45-51) Bu kişilerin görevleri Anadolu'da yüzlerce yıldır birlikte yaşayan halkın parçalanmasını sağlayacak koşulların araştırılmasıdır. Bölgede araştırmalar yapan bu İngiliz casuslar tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bölgenin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel, durumu hakkında birçok rapor gönderilmiştir. (Girit, 1994:29)

3.5. İngiliz Ajanı Noel'in Güneydoğu Anadolu'daki Faaliyetleri

1919 Mart başlarında Sivil Komiser Sir Arnold Wilson, Güney Kürdistan'daki son gelişmeleri görüşmek maksadıyla Bağdat'ta bir konferans topladı. Konferansa Soane, Noel, Leachman ve Gordon Walker'ın da içinde buldukları uzmanlardan bir grup katıldı. Güney Kürdistan'daki durum ve Şeyh Mahmud'un önderliği tartışıldıktan sonra şeyhin gücünün yavaş yavaş azaltılması kabul edildi. Konferanstaki kararlardan biri de Noel'in Süleymaniye'deki görevine son verilerek Süleymaniye siyasi bürosuna Soane'nin getirilmesi ve Noel'in de Kuzey Kürt Bölgesine gönderilmesiydi. (Kurubaş, 1997:45-51)

Güneydoğu Anadolu'da Kürtleri örgütleme adına, İngiltere Bağdat'taki ajanlarından Bnb. Noel'i, gelişmeleri lehlerine çevirebilmek için Mezopotamya'daki işgal kuvvetleri komutanının onayıyla Nusaybin'e yollamaya karar veriyordu. İngiliz Başbakanı Balfour ise Hindistan Bakanlığına bu tayinden hiç hoşlanmadığını belirtmiştir. Ona göre Nusaybin, Fransız tesir sahası içindedir ve bu yöreye bir İngiliz ajanının yollanması Fransa'nın tepkisine sebep olabilirdi. Ne var ki eğer Noel, Fransızları telaşa vermeden ya da perde arkasından çalışabilirse mesele kalmayacaktı. (Öke, 1988:27) E.W.C. Noel'in gönderilme amacı bölge için en büyük tehdit olarak nitelendirilen Türkiye'yi hareketsiz bırakmak için "Kuzey Kürdistan" projesi oluşturma politikasıdır. (Çay, 1996:374-377) Nihayetinde 7 Nisan 1919'da Musul'dan Nusaybin'e gelerek gezisine başlayan Noel, bir buçuk ay sürecek olan bu gezi çalışmalarına Kürt aşiretleriyle ve (Kurubaş, 1997:47) bölgedeki Hristiyan azınlık gruplarıyla görüşerek başlamıştır. Noel 1919'un Haziran, Temmuz, Ağustos ayları boyunca Diyarbakır, Maraş, Polatlı, Malatya, Harput ve Halep'teki durum üzerine birçok rapor yazmıştır. (Olson, 1992:84) Bir raporuna göre Müslüman halkın Osmanlı propagandasının tesiriyle İngiliz işgalinden korktuklarını ve kendilerine karşı koymak üzere kabilelerin silah satın aldıklarını yazar. Eğer bu propagandaya karşı konulmazsa yöreye girecek İngiliz askerlerin işinin son derece zorlaşacağına inanmaktadır. Noel'in raporu Londra'ya ulaşınca Hindistan Sömürge Bakanlığı yetkilileri bu çalışmanın ilginç olduğu, hatta bu rapordan birleşik bir Kürdistan'ın gerçekleşme şansının olmadığı ve üzerinde durulmaması gerektiği anlayışı hasıl olmuştur. (Öke, 1988:32-33)

Noel bu gezi sonucunda Arapların Kürtlerden daha dindar Müslüman oldukları kanaatine kapılmış ve İngiltere olarak Araplar yerine gayretlerini Kürtler üzerinde yoğunlaştırarak, onları dini değil milli hedefler doğrultusunda yönlendirme ihtimalinin güçlü olduğuna inanmıştır.

Noel bu amaç çerçevesinde daha önce gittiği Diyarbakır'dan 14 Haziranda yola çıkmıştır. 26 Haziran'da Bağdat'tan gelen Albay Wilson'la yolda buluşacaktır. 13 Haziran'da Wilson, Londra'ya, himayeleri altında bağımsız Kürdistan'ın teşkilini ve bu yeni siyasi oluşumu, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ'ın alınmasını önermişti. Kendisine danışan Noel'e, İstanbul'a gidip Bedirhanlarla görüşmesini, ailelerden birini alarak Türklerin İslamcı propagandasını kırmak amacıyla Güneydoğu Anadolu'yu turlamasını da teklif emiştir. (Öke, 1988:38)

Noel'e göre, Mezopotamya'nın ekonomik ve stratejik çıkarlarını garanti altına alacak şekilde Kürt davasına arka çıkılması gerekmektedir. Bunun da yolu Kürtlerle Ermenileri uzlaştırıp barıştırmaktan geçmekteydi. Noel Büyük Ermenistan

projesinden vazgeçilerek sınırları ileri bir tarihte belirlenecek bir Ermenistan ve onun yanı başında bir Kürdistan'da karar kılınmasının yerinde olabileceğini savunuyordu. Savaş dolayısıyla nüfusun oynak olması ve göçler bu yörede demografik açıdan tam bir kargaşa yaratmıştır. Manda idareleri tesis edilir edilmez yörenin nüfusunun artık doğal coğrafi dağılımına kavuşabilmesi umulabilirdi. İşte Noel, Kürt isteklerini de dikkate alan nihai Ortadoğu haritasının o zaman çizilebileceğinden emindi. (Öke, 1988:54-55). Noel'in planına göre, altı doğu vilayetinin tamamı tek bir mandater gücün denetimine bırakılmalı; Kürtlerle Ermeniler arasındaki çekişme nedeniyle aralarındaki sınır şimdilik belirlenmemeli; kuzeyde Ermeni, güneyde Kürt ağırlıklı bir yapılanmaya gidilmeli; ikisinin arasında ise karma bir bölge yer almalıydı. (Kaymaz, 2003:98) Zamanla da her bölümün kendi kaderini tayin hususunda önemli gelişmeye mazhar ve muktedir olması beklenebilirdi. (Öke, 1988:54-55).

Milli Mücadele yıllarında biryandan kendilerince "Kuzey Kürdistan" denilen Türkiye'nin Güneydoğu'su üzerinde çalışmalar yapan Bnb. Noel'in faaliyetleri görülürken diğer yandan Erzurum'da İngiliz temsilci olarak bulunan Albay Rawlinson'da burada faaliyetlerini yürütmekteydi. T.E. Lawrence bir Kürt hareketinin ancak kendilerinin temin edeceği üsler, silahlar, personel ve para ile mümkün olabileceğini ve yardımın Arap isyanı boyutunda olması gerektiğini ileri sürüyordu. Lawrence'nin belirttiği miktara göre İngilizlerin Arap isyanını gerçekleştirmek için yaptıklarını 8 gemi, 50 subay, 5 milyon sterlin nakit, 16 milyon sterlin kadar tutar malzeme, eleman ve bloke para yardımı olarak açıklamaktadır. (Çay, 1996: 371-373) Lawrence'ye göre bu durum Kürtler için de uygulanabilirdi. İngilizlerin bütün çabası petrol içindi. Nitekim 27 Ağustos 1919, Mr, Hohler'den Mr. Kerr'e : "...Kürtlerin ve Ermenilerin durumu beni hiç ilgilendirmez. Kürt Meselesi'ne verdiğimiz ehemmiyet Mezopotamya bakımındandır...." diyordu. (Çolak, 2000: 181-183)

İngiliz ajanlarının Anadolu'da faaliyetler devam ederken Anadolu'da yeni milli direniş hareketleri yer yer kendini göstermeye başlamıştı. Muhtelif yerlerde kurulan "Müdafaa-ı Hukuk" Cemiyetleri artık aynı çatı altında toplanmaktaydı. İngilizlere göre bu örgütlenmenin de baş mimarı Mustafa Kemal Paşa'ydı. İngilizlere bakılırsa Mustafa Kemal Paşa tehlikeli olmaya başlamıştı ve bu sebepten tutuklanması gerekmekteydi. Bunun için bir komplo planlandı. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da dahil olduğu bir komplo ile Elazığ valiliğine getirilen Ali Galip, İngiliz ajanı Bnb. Noel ile birleşerek, Noel'in kandırdığı aşiretlerle Sivas Kongresi'ni basacaklardı. Bu operasyonla Milli Mücadele henüz yeni filizlenmiş bir fidanken kökünden sökülecektir. (Riştvanoglu, 1994:643)

Bu iş için Noel, Malatya'ya gelmiştir. Ancak alınan istihbaratlarla bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından öğrenilmiş ve komplo bastırılmış ve Noel de çareyi kaçmakta bulmuştur. Fakat kırk kişilik bir süvari birliği Noel'i ve yandaşlarını Malatya'nın dışında kısıpaca alırlar. (Riştvanoglu, 1994.:643) Mustafa Kemal'in direktifiyle Milli Kuvvetler özellikle yerli İngiliz işbirlikçilerden Ali Galip, Bedirhanlılardan Halil, Celadet ve Kamuran Ali ile bunların lideri Noel'i sıkı takibe alınca Noel kurtuluşu bölgeden uzaklaşarak Urfa'ya çekilmekte bulmuştur. (Şimşir, 1973:109; Yılmaz, 1996:95)

İngiliz yetkililer, Noel'in bu başarısız girişimlerinden dolayı Mısır'dan gönderilen bir yazıyla Noel ile yanındakilerin Halep'e geri dönmeleri emri

vermişlerdir. Böylece Noel de bölgedeki faaliyetlerine son vermek durumunda kalmıştır. (Kurubaş, 1997:49)

Bu arada Ermeni probleminin yerinde araştırılması için Amerika Başkanı Wilson, General James G. Harbord başkanlığındaki bir Amerikan heyeti Anadolu'ya göndermiştir. (Atatürk, 1989a:231; Lenczowski, 1952: 989) Bu heyet 4 Eylül'de İstanbul'a oradan hareketle 26 Eylül 1919'da da Sivasa varmıştı. (Yalman, 1970: 41) Bölgede birçok tesbitlerde bulunan heyet, Türkiye üzerinde İngiliz hakimiyetinden mandatörlüğünden ziyade Amerikan mandatörlüğünü uygun gördüğünü belirtmiştir. Mustafa Kemal ile görüşmelerinde verdiği beyanatlar önem arz etmektedir. (Lenczowski, 1952: 989)

Ali Galip Olayı'nın yaşandığı tarihlerde General Harbord Başkanlığındaki bu Amerikan heyeti Anadolu'da ve Kafkasya'da araştırmalar yapmaktaydı. Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1919 günü, General Harbord'a Kuvay-ı Milliye hakkında uzun bir muhtıra sundu. Muhtıradan İngilizlerin Türk Milletini sömürgeleştirmek için Türklerle Kürtleri birbirlerine düşürmeye çalıştıklarına da parmak basılıyordu. (Atatürk, 1989b:230-231; Şimşir, 2007:301–302) Bunun yanı sıra Mustafa Kemal General Harbord'a İngilizlerin, Kürtleri kendi himayelerinde bağımsız bir Kürdistan kurma planı doğrultusunda kışkırttıklarını; bu amaçla Noel gibi İngiliz subaylarını casus olarak kullandıklarını; sonuç alamayınca bu kez Bedirhanlar'ı da devreye sokarak girişimlerini yinelediklerini belirtti. (Kaymaz, 2003:117)

Mustafa Kemal bu konuda Harbord ekibini ikna etmiştir; çünkü Harbord'un Kurmay Başkanı Tuğgeneral McCoy, Hohler'e, Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerin Urfa ve Musul'u bırakışma hükümlerine aykırı olarak işgal ettikleri ve ajanları aracılığıyla bağımsız bir Kürdistan yaratmaya çalıştıkları yolundaki değerlendirmelerine katıldığını da açıkça belirtiyordu. (Kaymaz, 2003:117) Kazım Karabekir de Harbord ile görüşmesinde Harbord'a şöyle diyordu:

“Ermeniler bugün bir politika aletidir, iyi düşünmüyorlar veya Taşnak komiteleri halkı düşünmeye bırakmıyor. Almak istedikleri yerlerdeki Türk halkı silahla bekliyor, neticede Ermeniler için felaket büyük olacaktır. Bizimle düşmanlıktan vazgeçsinler, şu veya bu devletin politikasına alet olmayarak bizimle anlaşsınlar.” (Karabekir, 1991: 171)

Bölgedeki durumu değerlendirmek için bölgeye gelmiş olan ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'de Washington'a 30 Eylül 1919'da gönderilen telde de;

“İngilizler Kürtleri kullanarak Milliyetçi akımı boğmak istiyorlar. Türklerde Ermenilere karşı bir hareket olduğu yolundaki haberler de bir İngiliz propagandasıdır. Kafkasya'ya asker gönderirsek hem Türklerin hem de Kürtlerin düşmanlığını çekeriz, dünyanın bu bölgesinde etkimizi kaybederiz” diyordu. (Şimşir, 2007:388)

Bunun yanı sıra General Harbord, Sivas'taki görüşme neticesi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylemiştir: Memleketinizin ihtiyatları bakımından en doğru yolda yürüyorsunuz. Ben bir Türk olsaydım mutlaka sizin yanınızda bulunacaktım.” diyerek yürütülen mücadelenin ne kadar doğru olduğunu dikkatlere sunmaktadır. (Yalman, 1970: 43)

15 Eylül 1919'da İngiltere ile Fransa arasında yapılan ve İngiliz işgali altındaki Suriye ve Kilikya topraklarının Fransa'ya devrini öngören anlaşmanın hemen ardından, 22 Eylül 1919 günü toplanan İngiliz Savaş Kabinesi, Güney Kürdistan'ın İngiliz denetimi altına alınmasını kararlaştırdı. (Kaymaz, 2003:127) Fakat İngilizlerin Kuzey Kürdistan dedikleri yerde işler umdukları gibi gitmiyordu. Bu duruma İngiliz Dışişlerinde görevli G. Kidston, 18 Ekim 1919'da şöyle diyordu: "Mustafa Kemal, Noel'i Memleket dışına kovalamakla Kürt kabileleriyle olan bağlantımızı kesmiş bulunuyor..."

Fakat İngilizler bütün bu olumsuzluklara rağmen Kürtleri kullanma düşüncesinden bir türlü vazgeçmiyorlardı. Bu durumu yazışmalarda görmekteyiz. 28 Kasım 1919'da G. Kidston'dan Sir E. Crowe'a; "Kürtlere her ne kadar inanmasak da onları kullanmamız menfaatimiz icabıdır. Doğu Anadolu'yu ancak savaş çıkartarak Ermenistan ve Kürdistan diye bölebiliriz..." (Yılmaz, 1996:95)

Bu düşünceyle İngiliz ve Fransızlar Kürt kimliğini taşıyan pek çok kişiyi kendi emellerinde kullanmaktan geri durmamışlardır. Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan 1919 yılından beri birer Kürtçülük merkezine dönüştürülmüştür. Kürtçü firariler Kürtçü 150'likler burada kümelenmişlerdir. Sınır boylarında envai çeşit kaçakçılık yapan, kaçakçılıkla geçinen silahlı aşiret reisleri, ağaları buradaydı. Bedirhanlılar, ileri gelen diğer Kürtçüler ve bazı Taşnak Ermenileri de buralarda yuvalanmışlardır. Hepsisi çalışıyordu ve başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere Emperyalist Devletler bu Kürtçülere hem kanat geriyor hem de onları kendi emellerinde kullanıyorlardı.

Bedirhanlılar derken burada Bedirhan Paşa'nın özellikle üç torunu kastediliyor. Tanzimat reformlarını içine sindiremeyerek 1840'larda Osmanlı yönetimine karşı başkaldırmış ve yakalanıp Girit'e sürülmüş, sonra Suriye'ye dönmüş olan Cizreli Bedirhan Bey'in Oğlu Mehmet Emin Ali Bedirhan'ın Süreyya, Celadet, ve Kâmuran adlarında üç oğlu vardı. Bu kardeşler ve babaları Kürtçülük yapmaya çalışırken öteden beri İngiliz ve Fransız gizli istihbarat servislerine hizmet etmiş ve bu servislerce kullanılmıştı. (Şimşir, 2009:74)

Süreyya Bedirhan'ın Birinci Dünya Savaşı (1914–1918) içinde Kahire'de İngiliz askeri İstihbaratı'nın bir elemanı olduğu ve İngilizlerden "casus maaşı" aldığı bilinmektedir. Bedirhanlılar mütareke döneminde işgal altındaki Türkiye'de de İngilizlere hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Bedirhanoğlu Mehmet Emin Bey o yıllarda İstanbul'da İşgalci İngilizlerle işbirliği yapan Kürt Teali Cemiyeti adlı bölücü örgütün kurucu eş başkanı oğulları da aynı örgütün üyeleriydi. Bunlar İngiliz ajanı Noel ile birlikte Ali Galip olayından sonra Suriye'ye kaçmışlardır. Eylül 1919'dan sonra bir daha Türkiye'ye dönemeyen gıyaben idam cezasına çarptırılmış olan bu Bedirhan kardeşler o tarihten sonra Fransız hizmetinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (Şimşir, 2009:74)

3.6. Londra ve San Remo Konferanslarında Kürt Meselesi

İngiltere'nin hakimiyet kurmak istediği bölgede kendi hegemonyasını devam ettirebilmesi, öncelikle bölgedeki etnik unsurların daima birbirine düşman olması ve bu unsurları birbirine düşürerek güçlerinin kırılmasına; sonra da İngiltere'nin aracı ya da koruyucu rolü oynamasına bağlıydı. Görünüşe göre Kürt-Ermeni işbirliğini

savunan ve bunun propagandasını yapan İngiltere öyle ki, bazen Kürtleri Ermenilere karşı ya da Ermenileri Kürtlere karşı yahut her ikisini de Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmakta çok önemli misyonlar üstlenmekten de geri durmamıştır. Kısacası çıkarları neyi gerektiriyorsa sadece onu tahakkuk ettirmek peşinde olmuştur. (Çolak, 2000: 181-183) İngiliz gizli belgelerinde geçen aşağıdaki bilgileri ortaya koyarak, dönen dolapların ve çevrilen senaryoların ne amaçla yapıldığını görmek mümkündür. 28 Kasım 1919 Mr. Kitson'dan Sir E. Crowe'a: "...Kürtlere her ne kadar inanmasak da onları kullanmamız menfaatimiz icabıdır. Doğu vilayetlerine gelince, Türklerle harp etmeden (Kürtler ve Ermeniler) o bölgeleri Ermenistan ve Kürdistan diye bölemeyiz..."

4 Aralık 1919, Mr. Ryan'ın raporu: "...Gerçi Majestenin Hükümetinin Kürt Meselesi'nde büyük menfaati olduğu doğrudur. Fakat bu sadece Mezopotamya ile ilgilidir ve sırf orayı korumak içindir..."

23 Aralık 1919'daki müzakerelerden hemen sonra İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: "...tarih Kürtlerin güvenilmez olduğunu göstermiştir... Hükümetimizin niyeti Türkleri ne olursa olsun zayıf düşürmek ise, Kürtleri onlardan ayırmak hiç de fena fikir değildir ve bu mümkündür. Ancak bunun çok dikkatli yapılması gerekir..." (Çolak, 2000: 181-183)

İngiltere ve Fransa her fırsatta Kürtler üzerindeki politikalarını masaya yatırmışlardır. Bunlardan biri de 22 Aralık 1919'da Londra Konferansı'na Dışişleri Bakanının makam odasında Fransa ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerdir. Görüşmelere İngiltere adına Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Maliyeden Mr. Armitage Smith, Dışişlerinden Mr. Vansittart ve Mr Forbes Adams; Fransa adına Dışişlerinden M. Berthelot ve Fransız Büyükelçiliğinden M. De Fleuriau katıldı. Görüşmelerin konusu Türkiye barışıdır ama Türkiye bu görüşmelere çağrılmamıştır. Bu görüşmede İstanbul, Boğazlar, Ermenistan ve Kürdistan gibi konular ele alındı. İngiliz-Fransız görüşmelerinin 23 Aralık 1919 sabahı yapılan üçüncü oturumu Kürdistan konusuyla açıldı. Kürdistan konusunda Fransız notunda:

"Kürdistan'ın gelecekteki teşkilatlı sorunu coğrafi ve askeri bakımdan bağlı olduğu Ermenistan sorunu kadar karmaşıktır. Kürdistan'ın Ermenistan'a katılması olanağı yoktur; çünkü katılırsa genel seçimlerde Ermenileri azınlığa düşürecektir. Kürtleri Ermenilerin yönetimi altına sokmak hem haksızlık olur hem de bu durum pratik bakımdan olanaksızdır. Çünkü Ermenilerin nüfusu Kürtlere daha azdır." Diyordu. (Şimşir, 2007:397-400)

Mezopotamya'da İngiliz mandasına kimse karşı çıkmıyordu, Suriye'de Fransız mandasına da karşı çıkan yoktu. Yalnız 1916 Anlaşmasının Fransız nüfuz bölgesine bıraktığı kuzeydeki Arap bölgesinin ikiye ayrılması konusunda tartışma vardı. Söz konusu antlaşmada Güney Kürt yöresinin bir bölümünü İngiliz nüfuzu altına koyuyor, geri kalan bölümünü ise Musul ve Diyarbakır ile birlikte Fransız nüfuz bölgelerine bırakıyordu. Bu antlaşma, Kürt topraklarını kendi aralarında taksim edecek yeni bir anlaşma yapılincaya kadar imzalayan tarafları bağlamaya devam edecekti. Lord Curzon, M. Berthelot'un yukarıdaki notuna göz attığını belirterek yaptığı konuşma tutanağında şöyle diyordu:

“Bu notta Kürdistan’ın bir bölümünün Mezopotamya’da İngiliz mandası altında kalması, geri kalan bölümlerinde ise İngiliz-Fransız kontrolü altında, fakat nazari olarak Türk egemenliği korunarak Kürt aşiretlerinden bir federasyon oluşturulması önerilmektedir.“ Bunun yanı sıra Lord Curzon, Kürdistan’ın nüfuz bölgelerine bölünmesinden de hoşlanmamaktadır. Kürt bölgelerinin Fransa ve İngiltere arasında bölünmesi fikrinden hoşlanmadığını belirtti. Kürtlerin de bundan hoşlanacaklarını sanmadığını sözlerine ekledi. Lord Curzon, Londra Konferansı’nda Kürdistan hakkında Türkiye ile barış antlaşması ile birlikte göz önünde tutulacak bir plan hazırlanmasını istedi. (Şimşir, 2007:397-400) Bu da İngilizlerin Kürt meselesi konusunda tam bir fikir birliğine varmadıklarını göstermektedir. İngilizler, Fransızları gücendirecek ve düzeltilemeyecek hatalar sonucu İngiltere’nin bölgedeki durumunu sıkıntıya sokabileceği bir tutum içinde olmak istemiyordu.

Kürt Meslesinin gündeme geldiği konferanslardan biri de San Remo Konferansı’dır. 19 Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı’na İngiltere adına; Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, R. Vansittart, Sir Adam Block; Fransa adına; Başbakan Millerand, Berthelot, Kammerer, Bexon, İtalya Adına Nitti (Başbakan) Scialoja, Galli, Nogara; Japonya adına; Matsui, ayrıca sekreterler ve bir de tercüman katılmıştı.

Bu konferansta Lloyd George, Kürdistan sorunun görüşülmesini istedi. (Şimşir, 2007:405–425) Lloyd George’nin amacı Musul’u İngiltere açısından olabildiğince güvence altına almaktı. Kürdistan ve Ermenistan adı altında bağımsız bölgeler oluşturmak için gösterilen çabalar altında Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurmak, böylece bölgeyi kendi kontrolleri altında tutmak istediği açık olarak görülmekteydi. (Kurubaş, 1997:42) İngiltere bu konferansta da bu amacını yasal dayanakla sağlamlaştırmak istemiştir. İngiliz Devlet Başkanı Lord Curzon ise bu görüşmelerde:

“Kürdistan hakkında karar vermenin güç bir sorun olduğunu ve Kürtlerin Türk yönetimine alışmış olduklarını bu sebeple değişik bir koruyucu keşfedilemeyecek ise Kürtlerin Türkiye’den ayrılması güç olacağını söylüyordu. Güney Kürdistan’ın bir bölümünde İngiliz çıkarlarını ilgilendiren Bağımsız bir Kürdistan düşünüldüğü sırada, buradaki Kürtlerin de Musul ilinin diğer bölgelerinden ayrılarak bağımsız yeni bir Kürdistan Devleti’ne bağlanabileceği düşünülmekteydi. Bu bilgilere göre ise Musul ilinin bölünmesi uygulamada yapılamayacak ve buna ilk karşı koyanlar Kürtlerin kendileri olacaktır. Bu durumda bağımsız bir Kürdistan kurulursa o zaman Musul ilinin bu bölüm halkının İngiliz mandası altında kalmayı mı, yoksa kendi yurttaşları ile birleşmeyi mi istediklerine kendilerinin karar vermeleri sağlanacaktır” diyordu. (Şimşir, 2007:405–425)

Fransız temsilci B. Berthelot da aynı şekilde şimdi akla uygun bir çözümün uygulanmasının güç olduğunu ve bu durumu bir süre ertelemenin yararlı olacağına inandığını açıkladı. Fransız temsilci B. Millerand konuşmaları sırasında Lord Curzon’un Musul ilinde yaşayan bazı Kürtlerin İngiliz mandası altına geçeceklerine işaret ettiğini belirterek, bu konunun tümü ile Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasındaki bir sorun olduğunu ve yanlış bir sonuç çıkarılmamasını sağlamak amacıyla, konunun çekinceli olduğunun kaydedilmesini istediğini belirtti.

Görüşmelerden sonra da Müttefik Devletler ile Türkiye arasında Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920 Günü Paris yakınındaki Sevr Şehrinde imzalandı. Sevr Antlaşması diye tarihe geçen bu antlaşmayı başlıca Müttefik Devletler denen

İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya ile birlikte onların yardımcıları olan 13 devlet daha imzaladı. Osmanlı Devleti adına anlaşmaya üç kişi imza koydu. (Fakat Ankara Hükümeti bu antlaşmayı imzalamamıştır) (Şimşir, 2007:405–425)

Paris Konferansı, Londra ve San Remo Konferansları gibi bir dizi toplantı ve konferanslarla yaşanan bu paylaşım sürecinin sonucunda ABD'nin bölgeye emperyalist sokulma girişimi başarısız olmuştur. ABD, 1922 yılına kadar sahneyi ortada kalan tek süper güç olan İngiltere'ye terk etmiştir. San Remo toplantısıyla İngiltere, Ruhr Bölgesi'nde Fransızları Almanlara karşı desteklemek ve Irak petrollerinden Almanlara ait olan %25 hisseyi Fransızlara vermek kaydıyla, Sykey-Picot Antlaşması'yla Fransızlara bırakılan Musul bölgesini de artık tekeline almış böylece Fransa sorununu da bu suretle halletmiş oluyordu. (Dursun, 2006:117)

Fransa'nın Musul'dan çıkma zorunluluğu, kesinlikle Fransız egemen çevrelerinin Yakın Doğu'da Kürtlerin yerleştiği topraklardaki çıkarlarını kaybettiği anlamına gelmekteydi. Fakat Fransa, Güney Kürdistan'ın bir bölümünü de içine alan Osmanlı Devleti'nin Suriye topraklarını ganimet olarak kabul etmişti. Daha önce olduğu gibi bu bölgelerde İngiliz hegemonyası olsa da Fransa Suriye'den kuzeye ve doğuya doğru olan bölgelere ekonomik ve politik etkisini güçlendirmek istiyordu. (Lazarev, 1989:56–57)

Musul'un İngiliz yönetimine katılmasıyla ilgili Fransız haklarının kaybedilmesi şiddetli bir eleştiriye neden olmuştu. Ünlü gazeteci ve Yakın Doğu problemleri uzmanı Victor Berrarı'nın senatodaki (28 Temmuz 1920) bildirisi karakteristiktir: "1916 yılında biz Suriye, Kilikya Mezopotamya-Kürdistan'ının bir bölümünü ve Filistin'deki ulusal payımıza sahiptik. Şimdi 1920 yılında antlaşma yeniden yapıldığında biz Bay Clamensau'nun Musul'u İngilizlere vererek Mezopotamya ve Kürdistan'ı yolda kaybettiğini, uluslararası bir ülkeden İngiliz ülkesi olmasıyla da Filistin'i kaybettiğini görüyoruz. Hatta bu konuda Pier Lotti de "Bizim tatlı Fransa'mız Doğu'da Öldü" adıyla küçük bir kitap bile çıkarmıştır. (Lazarev, 1989:160) Bu da Fransa'nın İngiliz siyasetine yenik düştüğünü açıkça göstermektedir.

Fransa'nın Suriye'deki mandasına Kürt Dağı bölgesinin yanı sıra Cezire, Urfa, Mardin, Nusaybin ve Cizre de bağlandı. Doğrudan ya da dolaylı olarak Fransa'ya bağlanacak olan bu iki bölge Osmanlı Devleti'nin Kürt bölgelerinin üçte birini oluşturuyordu.

Sevr Antlaşması'nın hedefi Wilson'un halkların bağımsız karar alma hakkı prensiplerini yerine getirmek değil, Osmanlı topraklarını galip devletler arasında paylaşmaktı. Bu nedenle yapılan şey hem Türklere hem de Kürtlere karşı bir provakasyondur. (Karlsson, 2008:46–47)

Bu siyasi süreç Sevr Antlaşması'na 62. 63. ve 64. maddelerle yansımış ve bu maddeler muğlak bir surette bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulmasını öngörmüştür. 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Hükümeti tarafından da imzalanan, oysa Ankara Hükümeti tarafından asla hiçbir geçerliği olmayan, bu anlaşmaya göre; Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis Bölgelerinde bir Ermeni devleti; Elazığ, Tunceli, Hakkari, Siirt Bölgelerinde de başkenti Diyarbakır olacak şekilde bir Kürt Devleti kurulacaktır. Plana göre bu Kürt devleti başlangıçta özerk olacak bir yıl sonra

Milletler Cemiyeti onaylarsa bağımsızlığını kazanacaktır. İngiliz ve Fransız bölgelerinde kalan Kürt Bölgeleri bu sözde devletten ayrı tutulmuş, neticede sadece Anadolu'da kalan Kürtlere mahsus bu düzenleme Kürt ayrılıkçıları arasında da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Böylece emperyalist güçlerin Kürtler üzerinden bölgede oynamak istedikleri oyun tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmiştir. Kısa bir süre sonra daha da netleşen ve Araplar üzerine oynamayı daha uygun gören İngiliz politikası tüm Mezopotamya'yı Arapların egemenliğine terk edecektir. (Dursun, 2006:117)

Böylece 13 Nisan 1920 toplantısında münakaşa edilen Kürtlere yönelik İngiliz siyaseti, 10 Ağustos 1920 de imzalanan Sevr Antlaşması ile somut bir boyut kazanmış oldu. (Olso, 1992:91–98) Fakat bu durum Milli Mücadele ruhunun merkezi olan Ankara tarafından, Kazım Karabekir'in teklifi üzerine, TBMM'de 19 Ağustos 1920'de bu anlaşmayı imzalayanlar vatan haini ilan edildi.

10 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye'yi parçalamaya yönelik olarak Osmanlı Hükümetine Sevr Antlaşması imzalatılmıştı. Sevr Antlaşması'nın 62. maddesi şu şekildeydi: "...Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya (Irak) ile olan sınırının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlanacaktır..." İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından hazırlanacak bu yerel özerklik planını kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan üstleniyordu.(madde 63)

Kürtler ile ilgili bu maddeler Batılıların özellikle İngiliz ve Fransız görevlilerin kafasından çıkmış ve onların isteği ile Sevr Antlaşması'na eklenmişti. Yoksa Kürt toplumunda özerklik diye ciddi ve yaygın bir ayrılma isteği yoktu. İngilizler ve Fransızlar Kürtlerin bin yıldır Türklerle birlikte iç içe yaşadıklarını ve özerklik alıp Türkiye'den ayrılmayı düşünmediklerini de çok iyi biliyorlardı. (Şimşir, 2009:56–57)

İngilizlerin Sevr'den sonra Kürt politikasını değiştireceklerinin ilk sinyalleri bir uluslararası konferansta verildi. Bu konferansta Türk Milliyetçilerinin gün geçtikçe başarılar kazanması sonucu Sevr Antlaşması'ndaki maddelerin biraz olsun yumuşatmak yoluyla uygulanabilir bir hale sokarak TBMM Hükümeti'nin de anlaşmayı kabul etmesini sağlamak amacıyla 21 Şubat 1921–12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da toplanacaktır. (Atatürk, 1989b:392-393; Kurubaş,1997:114–116)

10 Ocak 1921'de başlayan Yunanlılar karşı gerçekleşen Birinci İnönü Savaşı'nın Türklerce kazanılmasının ardından İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nın biraz yumuşatılması için 25 Ocak 1921'de Türkleri ve Yunanlıları Londra Konferansı'na davet ettiler. Konferans 21 Şubat'ta açılacaktı. Nasıl yumuşatılacağı ise İngiltere'nin tutumuna bağlıydı. Çünkü İngiltere Sevr'in baş mimarıydı. Değişiklik yapılacak konulardan biri de elbette Kürdistan konusuydu. İngilizler Şöyle diyordu: (İnönü, 1993:17-18; Şimşir, 2007:470–481)

"Araplar için zaten fazlasıyla sorumluluk yüklendiğimiz bir zamanda Majesteleri Hükümeti'nin Kürtler için de sorumluluk üstlenmeyi arzu edip etmeyeceği hususunda tereddütümüz vardır. Kürtlerin gerçekten özerklik isteyip istemedikleri ve özerkliği başarıya götürmek için yeterince birleşmiş ve yüksek düzeye erişmiş olup olmadıkları konusunda da tereddütümüz vardır. Dahası Kürtler, Türk yönetimi altında

fiilen geniş bir özerklikten zaten yararlanıyorlar. Bir Ermeni-Kürt komisyonu ise arzu edilir olmadığı gibi mümkün de görülmemektedir.” (Şimşir, 2007:470–481)

Konferansa İstanbul ve Ankara’dan heyetler katıldı. Ama İstanbul heyeti konuşma ve temsil hakkını Ankara heyetine bıraktı. Yapılan oturumlarda Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey Kürdistan ve Ermenistan sınırları mali kontrol ve iktisadi ilişkiler konularında sorulara muhatap oldu. Bekir Sami Bey yanıtında Kürdistan diye bir sorunun olmadığını ve her iki ulusun ayrılık kabul etmez bir kader birliği yaptıklarından ötürü sadece Türkiye sorunu bulunduğunu belirtti. Bu arada 1921 yılı Mart ayında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan TBMM’ye telgraflar gelmekteydi. Telgraflarda Türklerle Kürtlerin kardeş oldukları ve Londra Konferansı’ndaki Ankara Hükümeti’nin Bekir Sami Bey önderliğindeki heyetinin aynı zamanda Kürtleri de temsil ettiğini belirtmektedirler. (Şimşir, 2007:470–481)

Konferansta Yunanistan’ın da direktmesi sonucu müttefikler yeni birtakım öneriler getirdi. 11 Mart’ta açıklanan bu önerilere göre Türkiye’nin özerklik konusunda kolaylık göstermesi ve Kürtler için gerekli önlemleri alması halinde Sevr Antlaşması’nın Kürdistan’a ilişkin hükümlerinin mevcut koşulların gereklerine göre değişebileceği belirtiliyordu. Türk heyetine sunulan bu öneri kabul edilmesi halinde İngilizlerin Kürt bağımsızlığından ya da özerkliğinden her an vazgeçebileceklerinin göstergesiydi. (Kurubaş,1997:114–116)

İngiliz siyasetine dair ikinci ayrıntılı münakaşa 12–30 Mart 1921’de Mısır’ın başkenti Kahire’de, gerçekleşti. Resmi olarak Kahire Konferansı adıyla anılan toplantı, İngiliz siyasetinde 1920 de belirginleşmiş ve 1921 başlarında siyaseti hala karakterize etmeye devam eden temayülü tıkama cihetinde bir İngiliz girişimi oldu. Yeni kurulmuş olan Ortadoğu Masası, Londra’da bir momerandum hazırlayarak Winston Churchill (Başkan), Sir Percy Cox, Cox’un sekreteri Miss Gertrude Bell ve Albay T.E. Lawrence’dan mürekkep Kürdistan’la ilgili siyasi heyete arz etti. Albay Hubert Young ve Binbaşı E. W. C. Noel müşavir üyeler ve Albay R.D. Babcock kâtip olarak heyette bulunmaktaydılar. Ortadoğu Masası memorandumunda şu ifade yer almaktaydı:

“Tamamen Kürtlerin yaşadığı bölgelerin Mezopotamya Arap Devleti’ne dahil edilmemesi gerektiğine kanaatimiz tamdır. Kürt birliği ve milliyetinin unsurları majestelerinin hükümeti tarafından mümkün olduğunca desteklenmelidir.” (Olso, 1992:91–98)

Noel, Kürtlerin yerli idareyi tercih edeceklerini ve bir Kürt Devleti’nin hariçten Türk tazyikine uğrayacağını ve dahilden de Iraklı İngiliz karşıtı hareketlere karşı bir tampon olacağını düşünmekteydi. Kürdistan’a dair siyasi heyetin yedi üyesinden dördü Churchill, Young, Noel ve Lawrence Kürtlerin Irak’tan ayrı tutulması taraftarıydılar; Cox, ve Bell bu duruma muhalefet etmekteydi. Kâtip Babcock tartışmaya katılmadı. Böylelikle 1 Mayıs 1921 itibariyle Ortadoğu Masası’nın çoğunluğu ve Kahire’de bulunan iki temsilcisi, Irak Yüksek Komiserine tabi olmakla birlikte Irak’tan ayrı olacak bir “Güney Kürdistan”’a taraftar bulunmaktaydılar. Ortadoğu Masası, Sömürgeler Bakanı Winston Churchill’in güçlü desteğini de elde etmiş bulunmaktaydı. (Olso, 1992:91–98)

Cox’a göre ise Süleymaniye istisna olmak üzere bütün Kürt bölgeleri “Irak’ın bölünmez bir parçası” olmayı tercih ediyordu. Cox kendi politikasının en iyi çözüm

olduğu hususunda hem Milletler Cemiyeti hem de Kürt bölgeler halkını ikna etmenin mümkün olacağından emindi ve Churchill'in de kendisine katılacağına inanıyordu. Cox kendi siyasetini geliştirmek için diğer olayları da kullanma eğilimindeydi. 1921 Haziran ayına gelindiğinde Dersim bölgesindeki Koçgiri İsyanı'ndan tamamen haberdardı ve sömürgeler bakanlığına Ankara'daki Kemalist Hükümete karşı Anadolu'da Kürtlerin devamlı kargaşa çıkaracakları olasılığına dair telgraflar gönderdi. 13 Haziran'da Churchill, Cox'dan "Türk Milliyetçiliğine karşı Kürt Milliyetçiliğine daha fazla yatırım yapılması gerekliliği konusundaki görüşlerini sordu. Churchill, hala Kahire'de tasarladığı şekilde Araplar ve Türkler arasında bir Kürt tampon bölgesi oluşturma politikasından yana olduğunu tekrarlamıştır. (Olso, 1992:91-98)

İngiliz boyunduruğu altında sözde bir Kürdistan devleti kurabilmek hayalinin peşinde koşan Kürt aydınlarından Emir Bedirhan'ın torunlarından Halil Bedirhan da İngiliz yüksek Komiseri'ne kendilerine yardım etmeleri için yaranmaya çalışırken, bunun faturasını da sarf ettiği gayet ibret verici şu sözlerle ödemeye razı oluyordu: "Biz İngiliz mandası istiyoruz. Eğer İngiltere bize yardım ederse, biz de İngiltere'nin düşmanları olan Rusya, Türkiye ve Irak arasında onun tampon bölgesi oluruz. Ermeni ve Hıristiyan topluluklarla işbirliği yaparız..." (Çolak, 2000:186)

21 Haziran 1921 de Cox, Churchill'in Kürt Milliyetçiliğini Türk Milliyetçiliğine karşı kullanma tasarısı hakkında 13 Haziran tarihli sorusuna yanıt olarak bir telgraf daha gönderdi. Churchill'e 1920 sonbaharında "Kürt isyanını aktif bir şekilde teşvik etme hususunun dikkatle düşünülmüş olduğunu" hatırlattı. Eğer Kürt isyanının desteklenmesi başarılı olacaksa üç şartın gerçekleştirilmesi gerektiğine karar verilmesi gerekiyordu. Bu şartlar şöyleydi: Cezire geçici olarak işgal edilecekti. Kürtlere silah sağlanacak ve İngilizler Kürtlerin özgürlüklerine kavuştuktan sonra Fransızların eline düşmeyeceklerini garanti altına almak zorundaydılar. (Olso, 1992:91-98)

Cox, Ortadoğu'da İngiliz çıkarları için Yunanlıları desteklemek ve onların nefes almaları için, Anadolu'da Kürtlerin Türklere karşı isyana sevk edilmesini destekleyici tavsiyelerde bulunmuştur. Türkler müzakereye yanaşmaz ve Fransızlar Ortadoğu'da İngiliz siyasetini desteklemekte devam ederlerse, İngilizler Kürt isyanlarını desteklemelidirler. Şayet Kürt isyanına ve bu isyana İngilizlerin desteğine herhangi bir Fransız itirazı olması durumunda kendilerine Kürdistan'da ticari imtiyazlar vaat edilerek bu olumsuz durum da bertaraf edilmiş olacaktı. Cox, nihayet İngilizlerin Kürtlere karşı soğuk bir tavır almaması gerektiğini, Anadolu'da bir Kürt isyanı tehdidinin Türkleri müzakere masasına oturmaya ikna etmek açısından muhteşem bir tesir sağlayabileceğini belirtmekteydi.

Ortadoğu Masası, özellikle Hall, ise Cox'un Kürt ayaklanması önerisinin İngilizlerin Kemalistlerle ileride görüşme çabalarında bir başarısızlık ve önyargı unsuru teşkil edebileceğini vurguladı. (Olso, 1992:91-98)

3.7. Kürtlerin Musul Uğruna İngilizler Tarafından Kullanılması

İngilizler Kürtleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmanın yollarını ararken bir yandan da önemli petrol yataklarına sahip olan Musul'u dizayn etmenin peşindeydi. Nitekim 24 Nisan 1920'de gerçekleşen San Remo Konferansının

ardından Milletler Cemiyeti yasasının 24. Maddesinin kendilerine tanıdığı mandaterlik haklarını kullandıklarını iddia eden müttefikler kendi aralarında anlaşmalarının neticesinde Irak'ı İngiliz mandasına bırakmışlardı. 23 Ağustos 1921'de de bu anlaşmaya dayanan İngiltere, Emir Faysal'ı göstermelik bir halk oylamasının ardından bir kukla hükümet kurmak üzere Irak Krallığı'na getirmiştir. İngiliz emperyalizminin zengin petrol yataklarını birleştirmek amacıyla Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini birleştirmeyi amaç edindiği gayet aşikârdır. (Dursun, 2006:117) Bölgede Kürtleri hakim kılmayı vadeden İngiltere şimdi de Arap asıllı olan Faysal'ı Irak krallığına getiriyordu.

İngiltere ve Fransa Kürtler üzerindeki politikalarını devam ettirirken Anadolu'da Milli mücadele bu politikaları ters düz edecek başarılar kazanıyordu. Türk Milli kuvvetlerin doğuda Ermeni kuvvetlerini batıda Yunanlıları mağlup etmesi Birinci Dünya Savaşı sürecinde yapılan bütün paylaşım projelerini suya düşürmüştür. Ayrıca Güney Cephesi'nde Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Çukurova'daki Türk direnişi ve bölgenin kurtarılması İngiltere'yi zor duruma sokmuştur. Üst üste kazanılan başarıları takiben Ankara'da TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Yarbay Şefik Özdemir Bey komutasında bir kuvveti Kuzey Irak'a sevk etmesi ve bu kuvvetin 1922 Haziranında Revandiz'e girmesi İngiltere'nin daha önce gözden çıkarıp sürgüne gönderdiği Şeyh Mahmud Berzenci'ye dört elle sarılmasına sebep olmuştur. Bu arada Türk Kuvvetleri Küçük Zap Suyu kenarındaki Köysancak'a girmiş ve Kuzey Irak'taki birçok Kürt aşireti Türklerle birleşmiştir. (Çay, 1996:374–377)

Sürgünden dönen Şeyh Mahmud'un, Süleymaniye'ye gelmesini takiben İngiltere'nin isteğinin tam tersine Türkiye ile ilişkiye girmiş, bunun üzerine Kürtlerden umduğunu bulamayan İngiltere politikasında büyük bir değişiklik yaparak Kürtlere verdiği destekten vazgeçerek Araplara yönelmiştir. Mekke Şerifi'nin oğlu Faysal, 1922 Ağustos'unda Irak Kralı ilan edilerek Faysal'la imzalanan 10 Ekim 1922 tarihli antlaşmayla Musul bölgesi Irak'a peşkeş çekilmiştir. Bu anlaşma ile İngiltere'nin 25 yıl süre ile Irak'ta mandater devlet olarak kalmasına imkân sağlanıyordu. (Çay, 1996:374–377)

İngilizlerin 1922 de ve 1923 başlarında Şeyh Mahmud Berzenci'yi desteklemeleri de, Musul Meselesi'nde kuvvetlenen Türklere karşı onu ve Kürtleri kullanma yönünde bir teşebbüsten ibaretti. Kürtlerin temsilcisi olarak kabul edilen Şeyh Mahmud Berzenci'nin Türklerle ilişkide olduğu anlaşıldığında ise Şeyh Mahmud Berzenci, İngilizler tarafından ikinci kez terk edildi. 1923 yaz aylarında Irak'ta kurucu meclis seçimleri yapıldığı esnada, Kürtlere hiçbir tercih hakkı tanınmadı ve yeni Irak Devleti'ne dahil edildiler. Lozan'dan sonra İngilizlerin Kürtlere yönelik politikaları, Türkiye-Irak hududu meselesi ile sınırlı kalmıştır. (Olso, 1992:91–98)

Bu sırada İstiklal Savaşı zaferini kazanan Türkiye ile İngiltere ve Müttefikler arasında Lozan görüşmeleri başlamıştı. Konferansın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul Meselesi ele alınmıştı. (Çay,1996:374–377)

Lozan Konferansı sırasında Kürtlerin adının geçtiği sırada onları da yakından ilgilendiren en önemli konu, Musul sorunuydu. Ama Kürtler bu görüşmelerde bir özne değil, nesneydiler ve yalnızca Musul sorunu çerçevesinde ele alınmaktaydılar.

Konferansın gündemine Musul konusu geldiğinde Türk ve İngiliz heyetleri bu konuda birbiriyle çelişen tezler ortaya attılar.

Türk tezini açıklayan İsmet Paşa, soruna tarihsel etnik sosyal, dinsel, ekonomik, siyasi, askeri ve stratejik açılardan yaklaşarak bu bölgenin her açıdan Türkiye'nin bir parçası olduğunu ileri sürdü. İngilizlerin iddia ettiklerinin aksine Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri tezi de doğru değildi. İsmet Paşa, Kürtlerin kendi istekleriyle Türkiye yönetimi altına girdiklerini ve bunun tarihsel bir vakıa olduğunu iki halkın tam uyum içinde yaşamış olduğunu ve TBMM'nin aynı ölçüde bu iki halkın temsilcisi olduğunu söyledi. O sıralarda zaten TBMM'de yirmi kadar Kürt kökenli Milletvekili vardı. Kürt halkı ve temsilcileri Musul'da oturan kardeşlerinin ana yurttan ayrılmalarına razı değildi. İsmet Paşa bölgede bir plebisit yapılmasını önererek İngiliz istatistiklerinin doğru olamayacağını ve Musul'un çoğunluğunu oluşturan halkların Kürtler ve Türkler olduğunu bilimsel çalışmalara da dayanarak Kürtlerin de Turan kökenli olduğunu belirtti. Gerçekten'de Kürtler Milli Mücadele esnasında ve Lozan Müzakereleri devam ederken Kürtler umumi olarak Türk camiasında bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek, milli hükümeti kuvvetli bulundurmak için ellerinden geleni yaptılar. Fakat İngiltere'nin işi milletle kökenle değildi. Amacı emellerini gerçekleştirmek için Kürtleri kullanılmasından başka bir şey değildi. (İnönü, 2006: 464-466; Kurubaş,1997:139)

Musul Meselesi'nin görüşüldüğü günlerde Kuzey Irak'ta Şeyh Mahmud'a karşı harekete geçen İngiltere, Şeyh Mahmud'un kontrolündeki Süleymaniye'yi uçaklarla bombalamış, bunun üzerine Berzenci, İran'a doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Yarbay Şefik Özdemir Bey komutasındaki kuvvetler de bu İngiliz saldırısı karşısında İran üzerinden Van'a çekilmişlerdir. Bununla'da yetinmeyen İngiltere eski müttefiki ve hamisi durumundaki Kürt unsurlara karşı Nasturilere bölgede bir vatan yaratma politikasına yöneldi. (Çay,1996:374-377)

Bu süreç boyunca İngiltere'nin esas stratejisi İngiliz aleyhtarı Türk ve Kürt aşiretleri sindirerek, bölgenin yeniden yapılanması için uygun zemini teşkil etmek olmuştur. Bu amaçla 1920 yılında Telafer Türkleri gibi 1924 yılında da Kerkük Türklerine karşı Kürtlerin yanı sıra Asurî askerleri de kullanarak bu Türklere yoğun bir baskı ve soykırım uygulamışlardır. Yine bu dönemde Türk yanlısı Kürt aşiretler güçlü bir baskı altına alınmış etkisizleştirilmiştir. (Dursun, 2006:117)

1925 yılında İngiltere ile Türkiye arasında Musul kavgası devam ederken 6 Ağustos 1925 günü İngiltere, Musul anlaşmazlığını tek taraflı olarak Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Hemen ertesi günü Hakkari yöresinde Nasturi ayaklanmasının patlak vermesiyle Türkiye Cumhuriyeti ikinci bir darbe almış oldu. Bunun yanısıra Şeyh Sait Ayaklanması çıkartılarak Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin Musul tezi güçlendirilecekti. İngiltere, "Türkiye içindeki Kürtler bile ayaklanıyor, Türkiye'den ayrılmak istiyor; öyleyse Musul vilayetindeki (Irak'ın kuzeyindeki) Kürtler Türkiye'ye katılmayı hiç istemez" diyebilecekti. Ayaklanmayı bastırmakla uğraşacak Türk ordusu, Musul üzerine yürümeye kalkışmayacak, Irak'taki İngilizlere tehdit oluşturamayacaktı. Ne yönden bakılırsa bakılsın Şeyh Sait Ayaklanması Irak'taki İngiltere'yi pek rahatlatacak ve hoşnut edecekti. (Şimşir, 2009:120) Kürtlerin ve özellikle Şeyh Sait'in Türklere karşı kullanılacağı daha 9 Aralık 1919'da Amiral Sir F. Robeck'ten Lord Curzon'a başlıklı mektupta açıkça belirtiliyordu. Bu mektuba göre:

“Kürt Meselesi hakkında Kürt lideri olan Şeyh Sait ve Abdülkadir Paşa’yla görüşüldü. Elde ettiğimiz bazı Kürt aşiretleri bütün ümitlerini İngiliz Hükümetine bağlamış durumdadırlar. Bu arada Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmaya başlıyor. İngiliz kuvvetleri bu Kürtleri Mustafa Kemal’e karşı kullanmak için her parayı ödemeğe hazırdırlar...” diyordu. (Riştvanoglu, 1994.:645)

Ankara Hükümeti, ayaklanmaya karşı, Suriye topraklarından geçen Bağdat demiryoluyla bölgeye asker yığıdı. Suriye’yi mandası altında tutan Fransızlarla demiryolunu kullanma konusunda anlaşma yapıldı. Türk ordusu ile asiler arasındaki çatışmadan sonra 14 Nisan 1925’te Şeyh Sait ve 47 arkadaşı tutuklandı, yargılandı ve Eylül ayında da asıldılar. (Sönmez, 1992:97)

Şeyh Sait Ayaklanması’nın ardından Irak’a geçip İngilizlere sığınan firari Kürtçülerin de bir ayağı Irak’ta diğer ayağı da Suriye’de idi. Bütün bu Kürtçü gruplar çalışmalarına şimdi, Suriye’de, Fransız koruması altında devam ediyor ve Fransız istihbaratı ile çalışıyorlardı. (Şimşir, 2009:74)

1924 Mayıs ve Haziran aylarında İstanbul’da yapılan Türkiye-İngiltere heyetleri arasındaki görüşmeler tıkanınca Musul meselesi Cemiyet-i Akvam’a götürülmüş, üç üyeden oluşan heyetin çelişkilerle dolu raporunu dikkate alan Cemiyet-i Akvam 16 Aralık 1926’da Musul’u İngiltere’nin mandaterliğindeki Irak’a bırakmıştır. (Çay, 1996:374–377)

Böylece İngiltere’nin bir bakanlığı konumunda olan Milletler Cemiyeti tarafından Musul Irak’a bırakılıyordu. 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması’yla Brüksel’de tespit edilen hat esas olacak şekilde Türkiye-İrak sınırı çizilmiş, Türkiye’nin Musul üzerindeki haklarından vazgeçmesi üzerine Irak petrol gelirlerinin 25 yıl süreyle %10’nun Türkiye’ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra Türkiye, 500,000 İngiliz sterlini karşılığında bu hakkından vazgeçmiştir. (Dursun, 2006:117)

Musul Meselesi’nin görüşüldüğü yıllarda doğu ve Güneydoğu Anadolu’da arka arkaya patlak veren iki isyan Nasturi ve Şeyh Sait ayaklanmaları Cemiyet-i Akvam’ın bu kararının Türkiye tarafından kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. (5 Haziran 1926)

Nitekim bölgedeki petrol uğruna toplumları birbirine kırdıran İngiliz politikasının kendi çıkarı üzerine kurulu olduğunun tipik bir örneğini, Şeyh Mahmud Berzenci, Şeyh Sait, Nasturi olayında gördüğümüz gibi, yine İngiltere tarafından kurulan zoraki devlet Irak’a karşı da görmek mümkündür. İngiltere’nin çıkarları için her türlü insani değerleri ayaklar altına alan bu İngiliz politikasından Araplar gibi Kürtler de nasibini almışlardır. Şeyh Mahmud’a karşı Şeyh Taha’yı, Kürt ve Arap unsurlara karşı Nasturileri, Türkiye’ye karşı Kürt ve Nasturi unsurları kullanan İngiltere, Irak’a karşı da Türkiye’yi bir tehdit unsuru olarak öne sürmüştür. (Çay, 1996:374–377)

3.8. İngilizlerin Kürtlerle Ermenileri Türklere Karşı Birleştirme Çabası

1925’teki Şeyh Said İsyanı’nın ardından, İngilizler Kürtçülerin Türklere karşı bir iş göremeyeceğini anlayınca bunları Ermeni Taşnak Komitesi ile birleştirmeyi

düşündüler. Ermeniler; teşkilat, icraat ve propaganda hususlarını temin edecek, Kürtçüler de bunların elinde bir alet olarak kullanılacaktı. (Çora, 2004:56)

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bu körpe cumhuriyeti yıkıp parçalamayı amaç edinen başlıca örgütlerden biri de 1918 sonunda kurulmuş olan Kürt Teali Cemiyetidir. Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz kanadı ve denetimi altındaydı. Sevr Antlaşması'nın son hazırlıkları sırasında, 1918 sonunda İstanbul'da kurdurulmuş, önce Koçgiri ayaklanmasında sonra da Şeyh Sait ayaklanmasında aktif rol oynamıştır. Özellikle bu son ayaklanma ile İngilizlerin ekmeğine yağ sürmüştü. Bu ayaklanma Musul Vilayeti'nin İngilizlerin eline geçmesini kolaylaştırmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması bastırılınca Kürt Teali örgütü İngilizlere sığınmıştır. Merkezi de Kuzey Irak'taki Revandiz olmuştur. Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz emperyalizminin eli altında hazır bir silahtı birlik olmuştur. İngilizler ne zaman Anadolu'yu karıştırmak isterlerse o zaman bu örgütü kullanabileceklerdi. (Şimşir, 2009:80)

Diğer yandan İngiltere gerek Milli Mücadele yıllarında gerekse Cumhuriyet döneminde çeşitli bölgelerde çıkan karışıklıkların çoğunda menfi bir rol oynamıştır. Bunlar arasında 11 Mayıs 1919 tarihinde Midyat, Nusaybin ve Ömerkan bölgelerinde çıkan Ali Batı; 1920 yılında Koçgiri, aynı yıllarda Irak'ta patlak veren Şeyh Mahmud Berzenci, Musul Meselesi'nin görüşülmesi sırasında 1924 yılında Çal, Oramar, Çölemerik ve Habur Suyu bölgelerinde, 1925 yılında Raçkoyan ve Raman, yine 1925 yılında çıkan Şeyh Sait İsyanı ve 1926-1930 yıllarında süren ağır isyanlarını sayabiliriz. (Çay, 1996: 371–373) Bir de 1927 yılında sahneye çıkmış olan Hoybun'u da dahil etmek mümkündür. (Şimşir, 2009:80)

Bu isyanları dayanak noktası olarak alan İngilizler isyancı Kürtlerle Ermenileri birleştirme yoluna gitmişlerdir. Türklere karşı mücadelede Ermeniler teşkilat, fen ve propaganda sağlayacak, Kürtler de ayaklanıp savaşırlardı. Ermeni davasını Kürtlerle kazanmak, Taşnak siyasetine de pek uygun geliyordu. Bu işbirliği gerçekleşirse İngiliz ve Fransız istihbaratı ile birlikte Taşnak örgütü de Kürtçüleri kullanabilecekti.

İngilizlerin yönlendirmesiyle Kürtçüler 1927 yılında Suriye'de bir Kürt kurultayı topladılar. Toplantıya Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İçtimaiye, Kürt Millet Fırkası ve Kürt Milli Birliği adlarındaki dört Kürtçü örgüt temsilcileri katıldı. Bu toplantıda Hoybun adlı ihtilalcı bir Kürt örgütünün temelleri atıldı. (Şimşir,2009:141) İngiliz Gizli Teşkilatı bunun üzerine harekete geçip hemen bu hareketle ilgili bir cemiyet kurulmasına karar verdiler. Kendi politikalarına alet ettikleri satılmış ve kandırılmış birtakım grupları tatmin edecek ve bu arada öncelikle Kürtlerin gururunu okşayacak şekilde, teşkilata bir isim bulma arayışı içerisine girdiler. Kürtçe “Benlik-Kişilik anlamına gelen “Hoybon” kelimesini, Ermenilerin ve bu arada Taşnak Komitecilerinin eskiden beridir, “Ermeni vatani” manasına gelen ve bilhassa Ermenicede “vatan” demek olan “Haypun” ismiyle benzerliğinden istifade edip her iki tarafın da benimsemesi için “HOYBUN” şeklinde değiştirerek, 1927 yılında bir Kürt-Ermeni işbirliği Cemiyeti olarak yeni teşkilatın temellerini atmışlardır. (Çolak, 2000:196-198)

İngilizler, Irak'taki Kürt ileri gelenlerini Türkiye'de başlatacakları Kürt isyanına verecekleri destek vaatleriyle bir araya getirmeyi başarmıştır. Fakat İngilizler, Türkiye'de başlatmayı planladıkları isyandan istedikleri sonucu alabilmek

için sadece Irak'taki isyancı Kürt ileri gelenlerini bir araya getirmenin ve türkiye'deki bazı Kürt aşiretleri yanlarına çekmenin yeterli olamayacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden Kürtler ile özellikle tecrübeli Ermeni Taşnak liderlerini bir araya getirerek bunların işbirliği yapmalarını sağlamışlardır. (Tarım, 2011:11)

İlerleyen yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'nde bazı ayaklanmaların tezgahlayıcısı olma gibi gizli bir misyonu da yüklenecek olan bu cemiyeti meşhur Dersim ve Ağrı isyanlarında faal bir rol oynarken görmekteyiz. (Çolak, 2000:196-198) Kürtçü entelektüellerden M. Nuri-Dersimi;

“Hoybun, Kürdistan'ın Türklerin elinde bulunan parçasını Türk idaresinden kurtarmayı hedef ittihaz etmiş; fakat bazı zaruretler karşısında kalmıştır. Bu zaruretlerin telafisi için Ermeni Taşnak Cemiyeti ile işbirliği yapmayı zaruri görmüştür...”diyordu.

Hoybun'un ardından ise “Kürt-Ermeni Kamitesi” kuruldu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik yıkıcı, bölücü faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. (Çora, 2004:57-59)

Bu dayanışmanın sonunda da PKK (Partiya Karkeren Kürdistan/Kürdistan İşçi Partisi) ve ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) bu iki kuruluşun ideolojileri farklı olmakla beraber emellerini gerçekleştirmek için eylem birliğine gittikleri görülmektedir. (Çora, 2004:57-59)

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşundan hemen sonra ilk toplantısını Irak'ta yapacaktır. Bu toplantıdan bir müddet sonra da Pariste bir araya gelinecektir. Paris'te yapılan toplantıda “Biri Kilikya'da (Adana ve çevresi), diğeri de Erivan'da olmak üzere iki Ermeni Devleti ve bunların arasında sıkıştırılmış bir Kürdistan'ın kurulması kararı alınacaktır. (Çolak, 2000: 196–197) Hoybun örgütü kurulduktan sonra Suriye'ye yerleşmişti. Merkez olarak'ta Şam'ı seçmiştir. Türkiye'ye karşı eylemlerini Suriye'de planlıyor, buradan yönlendiriyordu. Bunun arkasında da Fransa vardı. Kürt Teali Cemiyeti veya yeni adıyla Türk-Kürt Hilafet Cemiyeti ise İngiliz yönetimi altındaki Kuzey Irak'ta idi. Çalışmalarını burada sürdürüyordu. Merkezi Revandiz'de idi. İngiltere, etkisi daha sonra sınırlı kalan Hoybun Örgütü'nü kurdurduktan kısa bir süre sonra Suriye'deki Fransa'ya devretmiştir. İngiltere'nin de Fransa'nın da Türkiye'ye karşı kullanabilecekleri ve kullandıkları birer Kürtçü masası vardı. Fransa'nın Hoybun'u, İngiltere'nin de Kürt Teali'si vardı. (Şimşir, 2009:146–147).

1920'ye kadar İngilizlerin çok açık bir Kürt politikası yoktu. İngilizler Kürt politikası üzerinde sadece iki nokta üzerinde duruyorlardı. Birincisi Mezopotamya'nın güvenliğinin sağlanması, ikincisi çoğunluğu oluşturmadıkları yerlerde Türklerin egemenliğine son verilmesiydi. Dolayısıyla İngilizlerin Kürt politikası hiçbir zaman Kürtleri odak alan bir politika olmadı. Kürtler bir politika aracı durumundaydılar. Fakat bütün bunlara rağmen İngilizler Kürtleri tamamen gözden çıkartmadılar. Sevr'de öngörülen Kürdistan planı ile onlara bir umut ışığı yaktılar. İşte bu sonraki dönemde İngilizlerin Kürt politikası yavaş yavaş Kürtlerin Türkler lehine gözden çıkarılışı ve bu umut ışıklarının söndürülüşü hikâyesinden başka bir şey değildi. (Kurubaş,1997:114–116) Artık Fransızlar, özellikle İngilizler, istediklerini elde etmişlerdi. Bunun için Kürtlere ihtiyaçları kalmamıştı. Geriye tek

biraktıkları kendi emelleri uğruna kritik dönemlerde çıkardıkları Kürt isyanları ve bu isyanların iki toplum arasında açtığı yaralar. Bunlar elbette tedavi edilmez yaralar değildir. Buradaki tek sorun birilerinin sadece bir çıkar uğruna bu yaraları tam iyileşmeye yüz tutmuşken kaşınması sorunudur.

4. Ermeniler Üzerinden Yürütülen Politika

4.1. İngiltere'nin Ermeni Politikası

1856 Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla büyük devletler Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan Hristiyanların haklarının güvence altına alınması amacıyla yapılacak ıslahat hareketlerini bahane ederek Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olma girişimlerini yasal olarak başlatmış bulunuyorlardı. Avrupa devletleri bu antlaşmayı imzalayarak hem Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması prensibine saygılı davranıyormuş gibi gözüküyorlar, hem de uygulandıkları çeşitli politik oyunlarla bu topraklardaki amaçlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. (Yavuz, 1994:1-3)

Ermeni Meselesi, ilk defa Rusya tarafında güneye yayılmacılık politikası uğrunda Kafkasya-Doğu Anadolu üzerinden Basra ve İskenderun Körfezlerine inmenin bir aleti olarak kullanılmak için planlanmış, 1878 Berlin Antlaşması'na kadar hep kendi insiyatifinde bulunmuştur. 1877-1878 Türk-Rus Harbi'nde Rusya'nın Ermenilerle meskûn bölgeleri işgali ve ardından Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerle ilgili ıslahat maddesi koydurması İngiltere'yi ürkütmüş Ermenilerin kullanımını Rusya'nın elinden almak için harekete geçmiştir. (Kocabaş, 2003:193-194) Rusya'yı Hindistan'a rakip olarak gören İngiltere, Ermenileri kullanarak Ortadoğu'dan Hindistan'a giden en kestirme yolunu Rusların eline geçmesini istemiyordu. Bunun için de Rusların önüne kendi muhtariyetinde bir Ermeni devleti kurdurmayı planlamıştır. (Gürün, 2006:151-166; Kocabaş, 1988:18)

Ancak sadece kendisinin desteklemesiyle ve diğer büyük devletlerin sürekli karşısına almakla oluşan vaziyetin bu şekilde daha fazla sürdürülemeyeceğini ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmaktan kurtulamayacağını öngören İngiltere, özellikle 1878 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne verdiği desteğini çekmiştir. Bu tarihten sonra politikası artık yıkılması kaçınılmaz olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını ya kendisi ele geçirme ya da bu topraklar üzerinde kendisine bağlı uydu devletlerin kurulmasını sağlamak olarak gerçekleştirmeye başlamıştır. Çünkü bağımsızlık isteyen milletler birer birer Rusya'nın kucağına düşüyor ve böylelikle Rusya'nın nüfuzu önemli derecede artıyordu. Bu durumu kabullenemeyen İngiltere sonunda yıkılacak bir Osmanlı Devleti'ni desteklemektense onun yerine kurulacak devletleri kendine bağlamayı çıkarlarına daha uygun görüyordu. Kurulması planlanan yeni devletlerden biri de Ermeni Devletiydi. (Selvi, Yavuz, Arı vd., 2006: 130-131)

Osmanlı Devleti'nin içerisinde Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa'nın, Ortodoksların koruyuculuğunu Rusya'nın üzerine alması İngiltere'nin Islahat Fermanı'na din değiştirme serbestliğini koydurtarak Protestan Ermenilerin sayılarının arttırılmasını hedeflemesine yol açmış bunuyordu. İngiltere bu sayede Protestanlara sahip çıkma siyasetini güderek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkânı elde etmiş, takip edilen bu Protestanlık politikası da Ermeni kültürünü öncelikle ele aldığı için en ziyade Ermenilerin milli duygularını kışkırtmıştır.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tecavüzkâr hareketlerine tek başına karşı koyamayacağını ve kendi çıkarlarını gözetemeyeceğini gören İngiltere böylece Ermeni Meselesini fiilen kabul etmiştir. Bu yolda ilk adımı da hemen atmış ve Osmanlı Hükümeti'ni tehdit ederek Rusya'ya karşı üs olarak kullanmak üzere 1878'de Kıbrıs'ı almıştır. Bunun yanında Doğu Anadolu'daki eyaletlerde yaşayan Hristiyanların lehine ıslahat yapılması hususunda Osmanlı Devleti'nden bir de taviz koparan İngiltere böylece Ermeni Meselesi'ni âdete İngiliz meselesi haline getirmiştir. (Binark, Oğuz, Aktaş vd., 1994:7-8) Bu amaçlar doğrultusunda İngiltere Ermeniler konusunda ıslahat yapılması maddesini hem Kıbrıs hem de Berlin Antlaşmasına koydurması Ermeni Meselesine el atışının ilk işaretleri olmuştur. (Kocabaş, 2003:193-194) Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine göre Osmanlı Devleti'nin, "Ermeni nüfusu bulunan illerde yerel koşulların gerektirdiği düzenleme ve yenilikleri zaman geçirmeksizin yapacağı, Ermenilerin huzur ve güveninin sağlanacağı, bu konuda diğer devletlere bilgi vereceği ve diğer devletlerinde alınan önlemleri kontrol edeceği" hükmü yer alıyordu. (Akbulut, 1995:32) Böylece antlaşmaya bu maddeyi koyduran İngiltere, Ermenilerin sempatisini üzerine çekmeye başlamıştır. Amacı Doğu Anadolu'da kendi nüfuzlarında bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını sağlayarak bu tampon devlet vasıtasıyla Rusya'nın Hint Yolu'na doğru yayılmacılığını engellemektir. Bu doğrultuda anlaşılmaktadır ki Ermeni olaylarının büyük mesulü İngiltere'dir. Nitekim otonom bir Ermenistan kurarak Rusya'nın yayılmasının önüne set çekmek istiyorlardı. İngiltere'nin nezdinde bağımsız Ermenistan Akdeniz'i koruma unsuru olarak Türkiye'den daha önemliydi. Bu suretle Rusya'nın şark yolu kapanmış oluyordu. Bu aynı zamanda Ermeni konusuna Fransa'dan daha erken davranmak anlamına geliyordu. (Kocabaş, 2003:193-194)

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine reformlar yapması konusunda denetçi olarak birçok Anadolu şehrinde konsolosluklar açmıştır. Konsolosluklar bir yandan Rusya'nın bölgedeki faaliyetler hakkında raporlar hazırlarken diğer yandan da yapılan reformlar konusunda İngiltere'yi bilgilendiriyordu. Bu Konsolosluklar Osmanlı topraklarında Anti-İngiliz politikasına engel olma yanında bölgedeki asayiş ve güvenliği de Ermeniler açısından günü gününe kayda alıyorlardı. Konsoloslar, 24 Nisan 1879'da gönderilmiş olan Colonel Wilson'a bağlı olarak çalışıyorlardı. (Hülagü, Batmaz, Alan, 2008: 105)

İngilizlere göre reformlar İngiliz ve Avrupa himayesi altında bir Ermeni Devleti kurulmasına doğru yönlendirilmeliydi. İngiliz düşüncesine göre bu şöyle olacaktı: Önce Ermeniler İngiliz veya Avrupa himayesi altında güçlenecek ve siyasi bakımdan hazırlanacaklardı. Sonra dışarıdan Doğu Anadolu'ya Ermeni nüfusu getirilecekti. Böylece bölgede Ermeni nüfusu artacaktı. Ama ne kadar artarsa artsın Ermeniler yine azınlıkta kalacaktır. Bunun için ikinci adım olarak Türk nüfusu Doğu Anadolu'dan peyder pey uzaklaştırılacaktı. Geriye Kürtler ve Süryaniler kalacaktı. Süryanilerle Ermenilerin mezhep ayrılıkları bir yana bırakılarak kaynaştırılacaktı. Kürtler ise silah zoruyla hizaya getirilecekti. Bütün bunlar Osmanlı yönetimi altında reformların uygulanması olarak yapılacaktı. Zaman gelip Osmanlı Devleti çökünce de Ermenilere ayrı bir devlet kurdurulacaktı. Ama bu eğreti devlet kendi kendine yaşayamayacağı için bunun üzerinde güçlü bir İngiliz himayesi kurulacaktı. (Kocabaş, 2003:195)

Bu arada Osmanlı Devleti'nin başında II. Abdülhamid bulunuyordu. II. Abdülhamid Şark Meselesi adı altında imparatorluk sınırları içerisinde tahrik edilen her buhranın veya krizin arkasında büyük evletlerin olduğunu ve desteklenen reformların Hristiyan halk için önce muhtariyet sonra da istiklal, Osmanlı Devleti için de zayıflama ve parçalanma anlamına geldiğini yaşanan tarihi tecrübeler vasıtasıyla gayet iyi biliyordu. Bu yüzdendir ki II. Abdülhamid bütün gücüyle Doğu Anadolu'yu kurtarmak orada bir Ermeni Devleti'nin kuruluşunu engellemek Rus, Fransız ve İngiliz Emperyalizminin özellikle harekât kabiliyetini azaltmak için uğraşmıştır. Bunun için yaptığı çalışmalardan biri de Hamidiye Süvari Alayları'nın kuruluşudur. Bu alayların kuruluş sebebi şöyle açıklanabilir: . (Kodaman, 1987:2–30)

- Merkezi otoriteyi tesis etmek
- Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni sosyo-politik denge kurmak
- Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak
- Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesi kurmak
- Rusların saldırısında ve İngiliz Politikasından Doğu Anadolu'yu korumak Pan-İslamizm Politikasını yürütmektir.

II. Abdülhamid bütün Doğu Anadolu halkının menfaatini koruyan reformlar yapmak, sadece Ermeniler lehine olanları reddetme politikası güderek bir nevi batının Ermeniler üzerindeki emellerini ve Doğu Anadolu üzerindeki gizli planlarını sekteye uğratmaya çalışmıştır. (Kodaman, 1987:2–30) Sultan'ın kurmuş olduğu Hamidiye Alayları, Ermenilerin yerli Türk halkına daha fazla zarar vermesini bir ölçüde önlemiştir. Osmanlı Sultanı İngiltere'nin politikasına karşı Almanya'ya yakın politika izlemiştir. Böylece Almanya'nın doğudaki siyasi ve ekonomik yatırımları sebebiyle Osmanlı Devleti'ne destek vermesi İngiltere'yi yeni arayışlara yöneltmiştir. (Hülagü, 2008, 107)

Nitekim 19. yüzyılda Fransa ve Rusya'nın yardımlarıyla Yunanistan ve Sırbistan'ın bağımsızlık kazanmasından da etkilenen Ermeniler birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. (Çoruh, 2013: 180) Bu dönemde özellikle İngiltere ve Rusya'nın kışkırtma ve koruyuculuğunda Ermeni örgütlenmesi hızlandı. Bu gelişmelerin sonucu olarak Hınçak (Çan Sesi) Komitesi Kafkasya'lı Ermeniler tarafından 1887'de İsviçre'de kurulmuştur. Üyeleri arasında Rusyalı Ermeniler de bulunuyordu. Başta İstanbul olmak üzere çeşitli illerde şubeleri bulunan cemiyetin merkezi sonradan Londra'ya taşınmıştır. Amaçları önce Doğu Anadolu'yu ele geçirmek sonra da burayı Rus, İran, Ermeni Bölgeleri ile birleştirerek bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Taşnaksutyun Komitesi'de (Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı) 1890'da yine Kafkasya'da kurulmuştur. Amacı Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni derneklerini birleştirerek onlara yardım etmek ve Ermeni Devleti'nin kurulmasını sağlamaktır. (Uçarol, 1987:331–335)

Bütün bu gelişmeler çerçevesinde Hınçak Partisi, 26 Haziran 1890 Erzurum İsyanını, 15 Temmuz 1890 Kumkapı Nümayişini, Ağustos 1894 Birinci Sason Ayaklanmasını, 30 Eylül 1895'te Babîali gösterisini, 24 Ekim 1895–28 Ocak 1896 Zeyton ayaklanmalarını yönlendirdi. Fakat bu isyanlar Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Bu isyanların bastırılmasıyla Hınçak Partisi'nin Türkiye'deki etkinliği fiilen sona erdi ve 1896'da Türkiye'de meydan yavaş yavaş Taşnaklara kaldı.

Taşnaklar, 15–24 Haziran 1896 Van Ayaklanması, 26 Ağustos 1896 Osmanlı Bankası baskını, 14 Nisan–17 Temmuz 1904 İkinci Sason İsyanı, 21 Temmuz 1905 Cuma Günü II. Abdülhamid’e Yıldız suikastı düzenlemişlerdir. Fakat II. Abdülhamid bu olaydan yara almadan kurtulmuştur.

1890 Erzurum İsyanı ile başlayıp 1896 Van İsyanı ile ilk aşaması sona eren bu süreç İngiltere ve Rusya tarafından idare edilmişse de Osmanlı Devleti’nin bu isyanları bastırması sonucu istenen başarı sağlanamamıştır. Fakat bu durum Ermeniler ile Türkler arasında onulmaz yaralar açmıştır. (Şimşir, 2005:80-85; Hatipoğlu, 2006:26-31)

20. yüzyılın başlarında çeşitli örgütlerin kurulmasına öncülük ederek Ermeni Meselesine sahip çıkmanın ve onu sömürgecilik, yayılcılık emelleri uğrunda kullanmanın şampiyonu İngiltere olmuştur. Özellikle 1892–1897 yılları arasında artan, başta Doğu Anadolu olmak üzere bütün Anadolu’yu kasıp kavuran Ermeni terörünün arkasında Ermeni komitacıları ve onları kışkırtan İngiltere vardı. (Hülagü, 2008:157)

Nitekim 1907’de Reval Mülakatı’nı gerçekleştiren İngiliz-Rus devlet adamları Osmanlı Devleti’ni kendi aralarında paylaşırken bu hususta da anlaşmış bulunuyorlardı. (Bu devletlerin Ermenilerle yakından ilgilenmesinin sebebi kendi paylarına düşen nüfuz alanlarına sahip olma düşüncesiydi. (Hatipoğlu, 2012:2-3)

Osmanlı Devleti’nde 1908 yılında ikinci defa ilan edilen meşrutiyet idaresinden sonra Ermeni komitelerinin faaliyetleri özellikle Adana’da açıktan açığa yürütülmeye başlanmıştır. Bu esnada dini kimliği altında en önemli tahrikçi olan o zaman Adana Ermeni Delegesi Episkopos Muşeg göze çarpmaktadır. Muşeg, Adana’da bütün hareketlerin düzenleyicisi, siyasi faaliyetleri ve tertipleri bakımından Ermeni komitelerinin başı özellikle Hınçakist lideri konumundaydı. Bu şahıs Ermenileri örgütleyip silahlanmaya teşvik ederek kısa sürede 800 kadar Ermeni süvarisi meydana getirmiştir. Bu Ermeni faaliyetleri özellikle İngiltere ve Rusya tarafından destenlenmekteydi. (Hatipoğlu, 2006:30)

Batılılar tarafından özellikle İngilizlerce bu isyanların desteklenmesi hatta çıkarılmalarına zemin hazırlamasının elbette onlara göre bir sebebi vardı. Bu durumla ilgili 3 Eylül 1912’de Balkan Harbi sırasında Mr. Marling’in, E. Grey’e gönderdiği bir raporda şu görüşlere yer verilmiştir:

“Şimdiki durum yalnız Balkanları ve Avrupa’yı değil, fakat Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da Osmanlı Devleti’nden ayırmaya çalışmak olmalıdır. Türkiye’de yapacağımız propaganda, komitenin Türkiye’yi uçuruma sürüklediği ve mutlak ortadan kalkması icap ettiği yolunda olacaktır.” diyordu. (Yılmaz, 1996:94)

4.1.1. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında İngiltere’nin Ermeni Politikası

Ermeniler için isyan Osmanlı Devleti’ne bir başkaldırı olarak algılanırken Batılılar için ise Ermenileri tekrar kendi emelleri için kullanma çabası olarak görülüyordu. Bu durum Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla yeniden gündeme geldi ve bambaşka bir boyut kazandı. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla ve

savaş süresinde Osmanlı Devleti'nin büyük bir kısmı etnik ve dini kimliklerini göz ardı ederek devlete sadık kalmışlardı. Ancak Anadolu'daki Ermeniler ve Hicazdaki Araplar arasında bunun istisnaları bulunuyordu. Ermenilerin, hatta Arapların bile çoğu barışçı ve yasalara boyun eğen insanlardı. Ancak her iki gurubun milliyetçi liderleri arasında bazıları Batılıların da kışkırtmasıyla savaşı Osmanlı yönetiminden kurtulup milli bağımsızlığı elde etmek için bir fırsat olarak görmekteydiler. Bunun artık sadece Osmanlı Devleti'nin düşmanları olan Avrupalı devletlerin yardımıyla yapılacağına inanıyorlardı. (Levis, 1996:265)

Nitekim İngiltere 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederek aldığı bir kararla Kıbrıs'ı İngiliz topraklarına kattığını ilan etmesinden bir hafta sonra Bogos Nubar Paşa tarafından Ermeniler adına İngiltere'ye yapılan mürecaatta Ermenilerin, Türklere karşı ayaklanabilecekleri ve İngilizlerle iş birliği yapmaya istekli oldukları bildirildi. (Keser, 2007: 10-11) Zaten İngilizler de Ermenileri kendi emelleri çerçevesinde kullanmaya dünden hazırды.

Ermenilerin Taşnak Komitesi ile Hınçak Komitesi Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla kısmi seferberlik ilan edildiği günlerde 1914 Temmuzunda Erzurum ve İstanbul'da düzenledikleri kongrelerinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yanında yer alacaklarını bildiriyorlardı. Nitekim 3 Ağustos 1914 tarihinde seferberliğin ilanı üzerine Zeytun Ermenileri, hükümetin çalışmalarını sekteye uğratmaya çalışıyorlardı. Askerlik şubelerine kayıt için müracaat eden Müslümanlara engel oluyorlar yollarını keserek onları öldürüyorlar para ve eşyalarını gaspediyorlardı. (İlter, 1995:178-179)

Ruslar da bu fırsatı kullanarak 1914'te dört, 1915'te beş büyük Ermeni gönüllü birliği kurdular. İlk başlarda Rus Ermenistan'ından olan bu birliklerde kimi asker kaçağı kimi tanınmış kişiler olan Osmanlı Ermenileri de vardı. Birliklerden birinin komutanı Osmanlı parlamentosunun eski bir Ermeni üyesiydi. Ermeni gerilla çeteleri ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyetler başlattılar. Özellikle Anadolu'da Van ve Kilikya'da, Zeytun kentinde olmak üzere birçok yerde Ermeni halkı batılıların da kışkırtması ve silahlandırmasıyla ayaklandı. Bu ayaklanan Ermeniler, Müslüman halka saldırmaya ve halkı katletmeye başladılar. (Levis, 1996:265)

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 1914'te Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açınca Ermeni katliamcılarının gün doğmuştu. Bitlis ve Van'da Türk ordusuna katılmış olan Ermeniler, silahları alır almaz, düşman tarafına geçerek Türkleri arkadan vurmaya çalışmışlardır. (Çolak, 2000:178) Vilayetler dahilinde ufak tefek çarpışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Baş Kumandan Enver Paşa Ermeni patriğini davet ederek Osmanlı Devleti'nin girdiği bu hayat ve memat muharebesinde Ermeni vatandaşlarından sadakat beklediği halde silahlı olarak firar eden Ermenilerin vilayetlerde köylere tacavüz etmekte ve memurları katletmekte olduklarının resmi bildirimlerden anlaşılakta olduğunu ileriye sürerek Patriğe, Ermenilere gerekli nasihatlarla bulunmasını tavsiye etmiştir. (Talat, 2006:70) Tespitlere göre o zamanki Ermeni asker firarilerinin sayısı on binden az değildi. Bunların dışındaki Ermeniler ise; silah, bomba ve mermiler ile doldurulup adeta bir askeri mühimmat deposu durumuna getirilen Ermeni kiliselerindeki Rus silahları ve Rus üniformalarını sandıklarından çıkararak tam teçizatlı biçimde Türklere ve Kürtlere karşı gerilla çeteleri halinde örgütleniyor ve doğu Anadolu'ya ilerlemeye çalışan Rus birliklerine katılıp onlara rehberlik ediyorlardı. (Çolak, 2000:178) Osmanlı Devleti birçok

cephede Avrupa'nın en güçlü devletleriyle savaş halinde bulunurken, isyanların tamamen bir ihanete dönüşmesi ve hem cephenin ve hem de cephe gerisinin emniyete alınmak üzere yüz binlerce Müslüman'ın göz göre göre ölüme itilmesinin önlenmesi kaçınılmaz bir zaruret alması üzerine tedbir çerçevesinde Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915'te tehcir yasası çıkarmıştır. (Süslü, 1990:106-110) Buna göre düşman saflarına katılabilecek olan Ermenilerin Doğu Anadolu'dan Suriye ve Irak taraflarına göç ettirilip oralarda iskân ettirilmeleri belirtilmektedir. Böylece Ermenilerin ayrıldıkları yerlerden ilişkileri kesiliyordu. Geriye bıraktıkları taşınmaz mallar tasfiye edilip kendilerine bedeli ödenecekti. Taşınabilir malları ise kendilerine ulaştırılacaktı. Nitekim tüm bunlar yapılmıştır. (Şimşir, 2005:87-88)

İngiltere gayet iyi anlamıştı ki devletler arasında yürütülen propaganda mücadelesi savaş meydanlarındaki kanlı çarpışmalar kadar önemliydi. Bu amaçla İngiltere parlamentosu savaş amaçları komitesi 1914 Ağustos'unda Wellington House olarak tanınan bir basın bürosu açarak propaganda faaliyetlerine başlamıştı. Wellington Evi Ermeni kaynakları ile taraftarlarının ikinci hatta üçüncü elden toplanan, doğruluğu kontrol edilmemiş belgelerin bir araya getirilmesiyle The Treatment of Armenians in the Otoman Empire 1915-1916 (Osmanlı Devleti'nde Ermenilere Karşı Muamele 1915-1916) adı altında bir kitap çıkarmıştır. Blue Book olarak da bilinen bu kitap inandırıcı olması bakımından Lord Bryce'nin derlediği intibas uyandırılmaya çalışılmıştır. Kitap aslında genç bir yazar ve istihbarat subayı olan Arnold Toynbee tarafından kaleme alınmıştır. Zaten Toynbee de belgelerin gerçek yazarlarının kimler olduğunu bilmediğini belirtmektedir. Bu kitapta hiçbir Türke söz hakkı verilmemesi de kitabın ne denli yanlı olduğunun görülmesi açısından son derece önemlidir. Bu kitap başta Avrupa ve Amerika olmak üzere Osmanlı Devletine karşı yürütülen menfi propaganda için kullanılıyordu. (Selvi ve İskefiyeli, 2006:172-175)

Rusya'da 1917 İhtilali sonucu 3 Mart 1918 Brest Litovsky Antlaşması'yla Rusya Birinci Dünya Savaşı'dan ve işgal ettiği yerlerden çekilmiştir. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Ruslardan boşalan yerlerde güvenliği sağlayacak herhangi bir güç kalmadığından, cepheyi terk eden Rus askerlerinden arta kalan silahları ile Müslüman halkı katletmeye başlayan Ermeni birlikleri ve çeteleri ortaya çıktı. (Çolak, 2006:219-220) Bu durum tam da İngilizlerin istediği durumu ortaya çıkardı. Böylece İngilizler Ermenilerin hamiliğini Ruslardan alacaklar ve Ermenilere Duğu Anadolu'da bir devlet kurdurarak hem Rusların güneye inmesini engelleyecekler hemde Anadolu'da Türkler üzerinde bir baskı oluşturarak emellerine ulaşacaklardı. Bu çerçevede Doğu Anadolu'daki altı vilayette İngiltere'nin güdümünde bağımsız bir Ermenistan kurulması gündeme geldi.

Nitekim 1907'de Reval'de Kral VII. Edouard ile İmparator II. Nikolas'ın görüşmesi sonucu İngiltere Ermeni meselesine kısmi olarak kapalıydı. Çünkü İngiltere güneye yani Hindistan yoluna inmemesi konusunda Rusya'dan güvence almıştı. Bu doğrultuda Ermeniler üzerine fazladan eğilmenin böylece fazladan enerji kaybetmenin İngiltere açısından bir anlamı yoktu. Fakat Brest Litovsky Antlaşması'na göre Rusya Ermeniler üzerinden elini çekiyor böylece Ermeniler herhangi başka bir devletin güdümüne girmeye hazır bir devlet olarak görülüyordu. İngiltere bu bağlamda Fransa'nın Ermenilere dolayısıyla bölgeye ilgisinin artmasından korkuyordu. İngiltere bu düşünceyle Ermeniler üzerinde Rusların bıraktığı boşluğu doldurmanın peşindeydi. Bunun yanısıra Rusların önünde bir set

oluşturulması İngiltere politikasının zaten temelinde yatmaktaydı. (Kodaman, 2003:52-53)

20 Aralık 1917’de başlayan barış görüşmeleri devam ederken 13 Ocak 1918 günü Lenin ve Stalin imzaladığı “13 Numaralı Decter” adlı bir bildiri yayımlandı. Buna göre doğudaki Türk topraklarının silahlı Ermeni kuvvetleri tarafından kontrol edildikten sonra boşaltılacağı duyuruluyordu. Rus ordusu fiilen dağılmış; fakat yerini ve silahlarını Ermenilere bırakmışlardı. Bu zamandan başlamak üzere Milli Mücadele devrinde Doğu Cephesi’nin başarıları ile sonuçlanıncaya kadar (1921) Türklerin Doğu Anadolu’da karşısında Ermeni kuvvetleri bulunmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleriyle Mondros Mütarekesi’ni imzaladı. Bu mütareke ile Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum’u boşaltıyordu. Mezkur yerleri önceleri İngilizler işgal etmiş ve ardından da Ermenilere devrettiler. Mondros Mütarekesi’nde Ermeniler ile ilgili hükümler de vardı. Wilson prensiplerine göre şekillendirilmeye çalışılan bu hükümler şunlardı:

Madde 4: Bütün müttefik ve Ermeni esirleri İstanbul’da toplanacak kayıtsız şartsız müttefiklere teslim edilecek

Madde 11: İran’ın Kuzeybatısında ve Kafkasya’da bulunan Türk birlikleri geri çekilecek

Madde 24: Ermenilerin çoğunlukta buldukları vilayetlerden birinde karışıklıklar çıkarsa müttefikler bu vilayetlerin bir kısmını işgal edebileceklerdi.

Mondros Mütarekesi’nden sonraki dönemde İngiltere ve Fransa, Ermenileri kendi sömürgeci politikaları doğrultusunda kullanmışlardır. Bölgeyi kolayca kontrol edebilmek ve asker ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla Ermenileri tekrar sahneye sürmüşlerdir. Bunun üzerine Ermeni çeteleri daha önce boşalttıkları Anadolu topraklarına tekrar dönmeye başlamışlardır. (Kılıç ve Özçelik, 2003:118; Loti:2000122-123)

Bu doğrultuda General Thomson, Kafkasya’ya çıktığı vakit bir beyanname neşretmiş ve bunu şu şekilde telsizle dünyaya yaymıştır: “Büyük Ermenistan teşekkül etmiştir. Her nerede Ermeni varsa çıkıp Kafkasya’ya gelsin.” Artık siyasi olayların en önüne İngiliz planı geçmiştir. Azerbaycan’ın bir kısmını Kafkasya ve doğu illerimizi katarak, Adana’dan Mersin’e yani Akdeniz’e ulaşacak büyük bir Ermenistan hükümeti kurulacağını Ermenilere müjdeliyordu. (Kocabaş, 2003:256-257)

İngiliz propaganda faaliyetlerinde Osmanlı Devleti’nin toprakları içerisinde yaşayan ve azınlıkta kalan unsurlar önemli bir yer teşkil etmektedir. İngilizler 8 Kasım 1918’de yayımladıkları bir deklarasyonla kendilerini Osmanlı Devleti’nin baskı altında tuttukları tüm halkların tamamıyla hürriyetlerine kavuşturulmasına ve gücünü milletlerin serbest iradesinden alacak ulusal hükümetlerin ve yönetimlerin oluşturulmasına adadıklarını bütün dünyaya ilan etmişlerdir. Bu deklarasyon kapsamında İngiliz propaganda faaliyetlerinde en çok kullanılacak olan unsur Ermeniler, Araplar ve Museviler olmuştur. Bunların dışında son zamanlarda Kürtler de İngiliz propaganda faaliyetlerinde Osmanlı Devleti’nin aleyhinde kullanılmıştır. (Avşar, 2004:171)

İngiltere, Mondros Mütarekesi’ni en ağır şekilde uygulamak için İstanbul’a Yüksek komiser olarak atadığı memuruna sık sık talimat göndermiştir. 30 Ekim

1918'de Mondros Mütarekesi'ni İngiltere adına imzalayan ve ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak görevlendirilen Amiral Calthorpe'a 8 Kasım 1918'de gönderilen talimatta kendisinin Osmanlı ile İngiliz hükümetleri arasında mütarekenin uygulanması ve Türkiye'deki İngiliz çıkarların korunmasında resmi makam olacağını bildiriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour tarafından Calthorpe'ye gönderilen talimatta şöyle diyordu.

- Mezopotamya Suriye ve Arabistan'da işgal altında bulundurulmuş Osmanlı topraklarının geri verilmemesi siyasetimizin değişmez parçası olacaktır.
- Eğer Osmanlı Hükümeti Ermeni iddialarının yoğunlaştığı altı doğu vilayetine bir İngiliz soruşturma heyeti gönderilmesini teklif ederse kabul edilmeyecektir. Buralarda herhangi bir karışıklık çıkarsa derhal girişimde bulunulacak hatta gerekirse işgal edilecektir.
- Osmanlı Devleti'nin bazı nazırları kendilerini İngiliz taraftarı olarak tanıtır sizi kazanmaya çalışabilirler. Yine bazıları bizimle müttefiklerimiz arasında düşmanlık yaratmak için çeşitli manevralara başvurabilirler.
- Padişah ve diğer ileri gelenlerle olan toplumsal ilişkilerde tamamen resmi davranılacak ve onların dostça yaklaşımlarına mesafeli bir uzaklıkla karşılık verilecektir.

Bu direktifler ışığında Amiral Calthorpe'ye göre Mütarekeden beri sadrazamlık yapan Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa güçlü bir şekilde İngiliz yanlısı duygu taşıyıcılar dahi kendilerine yukarıda belirtilen şekilde davranış sergilenmiştir. (Okur-Küçüküçürlü, 2006:26:28)

İngilizler Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra savaş sırasında müttefik devletlerin kendi aralarında yaptıkları Sykes-Picot Antlaşması'nda kendi payına düşen yerleri işgal etmeye başlamıştır. İngilizlerin Osmanlı devleti üzerindeki işgalleri: Musul-Batum, Musul-İskenderun eksenlerinde zengin petrol kaynaklarını ele geçirme amacı yanında, Anadolu'yu çevreleyen Doğu ve Güneydoğu savunma ve güvenlik hattı üzerinde küçük ve bağımlı Ermeni, Kürt ve Arap devletlerinin kurularak körfezin yandan güvenliğinin sağlanması hedefini de kapsıyordu. Böylece İngiltere, tarihi Süveyş Körfezi, Hindistan yolunu da bu suretle güvenlik altına alarak gelecekte herhangi bir Rus ilerlemesini de önlemiş olacaktır.

Bu çerçevede İngilizler, 9 Kasım 1918'de Musul, İskenderun; 10 Kasım 1919'da Çanakkale Boğazı ve bölgesini; 13 Kasım 1918'de müttefikleriyle beraber İstanbul ve Çanakkale Boğazını; 24 Kasım 1918'de Adana'yı; 6 Aralık 1918'de Kilis'i; 24 Aralık 1918'de Batum'u; 10 Ocak 1919'da Antep'i; 22 Şubat 1919'da Maraş'ı; 24 Mart 1919'da Urfa'yı; 13 Nisan 1919'da Karsı işgal ettiler. İngilizler ayrıca 9 Mart 1919'da Samsun'a bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra Merzifon'a bir kıta göndermişlerdir. Fakat İngilizlerin, Musul, Maraş, Adana, Antep, Kilis ve Urfa'yı işgal etmeleri Fransızların itirazlarına yol açmıştır. Zira buralar gizli antlaşma olan Sykes-Picot Antlaşması'na göre Fransızlara bırakılmıyordu. (Tolon, 2004:103-104)

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaşın tüm tarafları Paris'te Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası durumunu tartışmak üzere bir araya geldiler. 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansı'na Ermeniler Bogos Nubar Paşa'nın başkanlık ettiği bir heyetle katıldılar. Ermenileri temsil eden bu heyet Ermenilerin

talep ve isteklerini belirterek 26 Şubat 1919 tarihinde Müttefiklere, Trabzon'u da içine alan Ermeni İmparatorluğu kurmaya yönelik taleplerini açıkladılar. Konferansta, Bogos Nubar Paşa neredeyse Doğu Anadolu'nun tümünü talep etti. (Hülagü, 2008:452–458) Bogos Nubar Paris Barış Konferansı'nda Onlar Komisyonu'nda Ermeniler için Maraş'la birlikte Kilikya'yı, Doğuda altı vilayeti (Erzurum, Bitlis, Van, Harput, Sivas, Diyarbakır) ve Trabzon vilayetinin bir kısmını istiyordu. (Akşin, 1991, 63) Özellikle Doğu'daki bu altı vilayet Bogos Nubar Paşa'nın Doğu Anadolu'da kurmak istediği Ermeni Devleti'nin temellerini oluşturuyordu. (Lenczowski, 1952: 87) Nitekim Bogos Nubar'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na iletilen notta; “Otonom bir Ermenistan altı vilayetten oluşur... Kilikya'nın ayrı bir otonomi ve “Küçük Ermenistan” kabul edilmesi...” şeklinde ifadeler yer almaktadır. (Dilan, 2005:25)

Bogos Nubar Paşa, Türkiye'deki Ermenilerin önderi olduğu iddiasıyla 1919 Şubatında Londra'da yayımlanan Asiatic Review Dergisi'nde verdiği beyanatta Kilikya Bölgesi'nin Türk etkisinden kurtarıldıktan sonra Fransız himayesine verilmesini istiyordu. (Karayaka, 2001:47) Burada Bogos Nubar Paşa'nın amacı Fransızları da yanlarına çekmekti.

Amerikalı uzmanlar bu konferansta, 22 Haziran 1919'da Ermenilere 50 bin silah verilmesine, göç etmiş olan Ermenilerin yurtlarına dönmelerini sağlamak için 60 bin kişilik bir yabancı kuvvete, asayişin korunması için uzun bir süre 30 bin kişilik bir kuvvete lüzum olduğunu açıkladı. Bunun üzerine Clemenceau, Kilikya üzerinden Ermenistan'a 12 bin Fransız gönderme vaadinde bulununca Wilson, manda teklifini iyi karşıladı. Daha sonra Amiral Bristol vasıtasıyla Damat Ferit Paşa'ya yolladığı (21.8.1919) bir mektupta “Ermenilerin, Kürtler, Türkler veya başka Müslümanlar tarafından Anadolu'nun herhangi bir yerinde öldürülmelerine mani olunmadığı taktirde Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskun olan kısımları için Wilson prensiplerinin 12. Maddesi dikkate alınarak geri alınacağı hususu bildirilmekteydi. Bu şartlarda hem Ermeniler lehine yaptıkları düzenlemelerle Osmanlı Devleti'nin sesini çıkarmamasını sağlamak hem de yapacakları işgalleri bir temele oturtmak istemişlerdir. Zaten hem Ermenileri kışkırtan kendileri hem de bu gerekçeyle karışıklıkları önleme ve Ermenilere zulüm yapılıyor diye Anadolu coğrafyasını işgale kalkışan yine kendileriydi. (Akşin, 1991, 63)

Birinci Dünya Savaşı sonunda Sovyet Rusya ile İngiltere arasında Afganistan, İran ve Kafkasya üzerindeki nüfuz çatışması artmaya başlamıştı. Aralık 1919 tarihinde Lordlar Kamarasında yapılan bir görüşmede Türklerin Afganistan ve İran ile sınırdaş olmaması gerektiği ve bu komşuluğun İngiliz sömürgesi Hindistan'ı tehdit etmek anlamına geleceği ileri sürülüyordu. İngilizlere göre Anadolu'daki milli Mücadele hareketini yürütenler İttihat ve Terakki'nin devamıydı. İngilizler, Milli Mücadelede ileri gelenlerin Sovyet Rusya ile birleşmesini de engellemeye çalışıyorlardı. Bu amaçla İngiltere Kırım'da General Wrangell ve Güney Kafkasya'da da Gürcü Menşevikleri, Ermeni Taşnakları ve Azarbaycan Müsavatçıları desteklemekteydi. Türkiye ile Sovyet birliği arasında bir tampon devlet oluşturmak isteyen İngiltere Ermenilerin manda yönetiminin ABD'ye verilmesine de sıcak bakıyordu. Fakat Ermeniler de İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalışıyordu. (Uyar, 2007: 29–30)

İngiltere, Londra Konferansı'nda da Ermeniler üzerindeki politikasından vazgeçmiyordu. Bu konferansta Lord Curzon nazarı dikkatlerin kurulacak olan Bağımsız Ermenistan'ın hudutlarının tayinine çevrilmesini istiyordu. Bu hudutların tayini ise iki ayrı mesele olarak değerlendiriliyordu. Birincisi; Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan ve içine altı Türk vilayetini alacak olan bir Büyük Ermenistan'ın kurulması; ikincisi ise daha küçük bir alana yayılan Ermenistan'dı. (Churchill, 1969:82)

İngiltere ve diğer İtilaf Devletleri esas Büyük Ermenistan projesini Sevr Antlaşması ile uygulamaya koymak istemişlerdi. Böylece savaştan çıktığında eskiye göre daha zayıf bir durumda olan Türkiye ile Orta Asya arasına Avrupalı güçlerin maddi güçleri ile bağımsızlığını alacak Ermenistan bir set oluşturacaktı.

Müttefiklerin baskı ve zorlamalarıyla 1920 yılında Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu Antlaşmanın 89. maddesinde Erzurum Trabzon Van ve Bitlis illerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması işinin ABD'nin hakemliğinde çözüme kavuşturulması gerektiği belirtiliyordu. (Hülagü, 2008:452-458) ABD Başkanı Woodrow Wilson kendisine verilen hakemlik görevi sırasında hazırladığı raporda: Van, Ağrı, Kars, Artvin, Erzurum, Bingöl, Muş Bitlis, Siirt, Erzincan, Gümüşhane, Bayburt, Trabzon, Rize ve Sivas'ın bir bölümünü de içinde bulunduğu yaklaşık 120.000 km² alanın Ermenilere verilmesini istemiştir. (Hülagü, 2008:452-458)

Alman kararlara göre Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini içine alan bir Ermenistan devleti kurulacaktı. Asıl tezatlık ise 1914'te bu vilayetlerde 470 bin Ermeni'nin oturmakta olmasıydı. Oysa Türk ve Kürt Müslümanların sayısı 2 Milyon 80 bini buluyordu. Diyarbakır, Elazığ, Sivas ve Urfa vilayetleri de dahil bütün Doğu Anadolu Bölgesinde hayat süren Ermenilerin sayısı 700 bini geçmiyordu. (Çolak, 2000:193)

4.1.2. İngiltere'nin Ermeni Politikasının İflası: Gümrü Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere, Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasını sağlamış, kendisine bağlı bu devletlerle Rusya'yı güney Kafkasya'dan ayırmış, Bakü petrollerinden yoksun bırakmış ve bu stratejik bölgede Rusya'ya karşı bir baraj kurmuştur. Anadolu'daki Milli Mücadele'nin liderleri de doğuda İngiltere'nin desteğindeki Ermenistan'a karşıydılar. Güney Kafkasya'daki İngiliz barajı ancak Türk-Rus işbirliği ile yıkılabılırdi. Rusya bu amaçla Milli Mücadele'ye askeri ve maddi yardımdan kaçınmayacaktır. Kurtuluş savaşı boyunca Rusya'dan 11820 tüfek, 50 ağır ve hafif makineli tüfek, 12683 sandık mermi, 11 top, 76000 sandık top mermisi yardımı alınmıştır (Müderrisoğlu, 1990:527) Bu yardımlardan da destek alınarak Doğu'da tümenlere genel yığınak emri verilmiş ve Türk Milli Hükümeti bir "Doğu Cephesi Komutanlığı" kurmuş, Komutanlığına da Kâzım Karabekir Paşa'yı atamıştır. (15 Haziran 1920) (Uluğ, 1973: 258)

Bu girişimler elbette Ermenilere karşı yapılmıştır. Çünkü Ermeniler diğer Kafkas Devletlerinden farklı olarak Türk topraklarında hak iddia ederek Kars ve Ardahan'ı işgal etmişlerdi. TBMM Hükümeti olaya el koyarak (Hale, 2003:41-42) Kazım Karabekir kumandasındaki Türk birlikleri 28 Eylül 1920'de Ermenilere karşı

harekete geçti ve Ermeniler yenilgiye uğratıldı. (Karabekir, 1995:1864) 30 Ekim’de Orgeneral Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetleri Kars’tan Gümrü’ye kadar ilerlemesi üzerine (Hale, 2003:41-42) Ermeniler barış istemek zorunda kalacaktır. (Çavdaroglu, 2011:51–52) 5 Kasım 1920’de Gümrü sirtlarına kadar çekilmek zorunda kalan Ermeniler 6 Kasım’da da Erivan Hükümeti aracılığıyla Türklere Sulh teklifinde bulundu. Türklerin şartlarını önce kabul etmeyen Ermeniler Türklerin tekrar askeri harekatı üzerine şartları kabul etmek zorunda kaldılar. 25 Kasımda Kazım Karabekir başkanlığındaki Türk heyeti Ermeni heyeti ile görüşmelere başladı. 27 Kasım’da Ermeni heyetine Sevr Antlaşması’nın imzaları geri aldırıldı. Böylece anlaşmanın yolu açıldı. (Karabekir, 1995:1886-1893) Bunun üzerine Milli kuvvetler ile Ermeniler arasında 3 Aralık 1920’de Gümrü Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre:

1. Aras Nehri ve Çıldır Gölü Ermenistan ile Türkiye arasında sınır olacak.
2. Kars, Sarıkamış, Iğdır ve Kulp Türkiye’ye verilecek.
3. Ermenistan Sevr Antlaşması’nı tanımayacaktır. Bu anlaşmayla bugünkü Türk-Ermeni sınırı çizilmiştir. (Şahin, 2005:34; Çavdaroglu, 2011:51–52; Hülügü, 2008:452-458)

Ermenilerin Doğuda Türkler tarafından yenilmeleri ve Türklerle anlaşma imzalamaları İngiltere’nin Doğu Anadolu’da Ermenilere devlet kurdurma hayallerini hüsrana uğratmış ve böylece İngilizler Ermeni koruyuculuğunu Fransızların ve Amerikalıların üzerine yıkmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bundan sonra İngilizler Ermenilerden bulamadığını Musul’u ve oradaki petrolü elde etmek uğruna Kürtleri kullanarak bulabileceklerini düşünmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde tamamen çıkar çatışmalarına bağlı olmak üzere bir takım gizli antlaşmaların içerisine giren ve birbirlerine karşı beş farklı gizli anlaşma yapan Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya’nın bu planları Rusya’daki ihtilal sonrasında açığa çıkmıştır. Özellikle Ortadoğu coğrafyası konusunda müthiş bir mücadelenin içine girmiş olan İngiltere ile Fransa aynı saflarda yer alırken Almanya da 6 B (Berlin Belgrat, Bosfor, Bağdat, Basra ve Bombay) planına uygun olarak savaştaki yerini almıştı. Bu plan Ortadoğu’daki zengin petrol yatakları, maden kaynakları ve münbit toprakları paylaşma mücadelesine girişen İngiltere ve Fransa’nın geleneksel siyaseti olarak azınlıkları ve sömürgelerini maşa olarak kullanması üzerine olmuştur. (Hülügü, 2008:251-254) Nitekim İngiltere ve Fransa sömürgeciliğin bütün argümanlarını kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda kullanmaktan geri durmamıştır.

4.2. Fransa’nın Ermeni Politikası

19. yüzyılın ilk yarısında Suriye ve civarı ile yakından ilgilenen iki büyük devlet, Fransa ve İngiltere idi. Bunda Suriye’nin özellikle Doğu sömürge yolları üzerinde bulunmasının önemli rolü vardı. Fransa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı siyasi ve ekonomik ilgisi 19. yüzyıla gelindiğinde daha çok Suriye ve Çukurova üzerine toplanmış idi. Fransa’nın bölgeye olan bu ilgisi, Suriye’nin coğrafi önemi ile burada bulunan Katolikler ve Çukurova’nın pamuk tarımı için elverişli olmasından ileri geliyordu. Fransa bir taraftan kapitülasyonların verdiği imkanlarla bölge ile geniş ticari ilişkilerde bulunurken diğer taraftan da Katolik Fransız dinini ve kültürünü

yaymaya çalışıyordu. Bunun için de en büyük destekçisi şüphesiz Ermenilerdi. (İlter, 1995:100-101)

Ermeni Meselesi, siyasi, kültürel ve dini boyutları yanında özellikle İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Osmanlı idaresinde imtiyazlar koparmaya çalışan devletlerin kışkırtmalarıyla ve ilk defa 19. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa gazetelerinin bazı siyasi yazarları tarafından manşetlere taşınan bir konu olarak karşımıza çıkmıştır.

Fransızların Ermenilerle faaliyeti ilk olarak Osmanlı coğrafyasındaki Fransız elçileri, konsoloslar, seyyahlar, tüccarlar ve dini kuruluşlarda görevli olanlar vasıtasıyla yoğunluk kazanmıştır. Özellikle Fransızlar, Osmanlı Devleti'yle yapmış oldukları ticaret anlaşmalarıyla Osmanlı coğrafyasında hareket serbestliği kazanmış bu durum da Fransızlara Ermenileri tahrikin kapısını aralamıştır. Fransız İhtilali'yle Ermenilerin milli duyguları batılılar tarafından kabartılarak kendi inisiyatifleri çerçevesinde kullanmanın yollarını aramaya başlamışlardır. (Hülagü, 2008:251-254)

19. yüzyıla gelindiğinde Türkiye'de muhtelif yerlerde yirminin üzerinde konsoloslugu bulunan Fransa bu yörelerdeki Ermenileri tahrik emiş özellikle Katolik Ermenilere destek vermiştir. Fransa'nın ticari faaliyetlerinde Ermenileri aracı olarak kullandığı, seyyahların gezdikleri yerlerde azınlıklarla ilişki kurdukları, bunun yanı sıra bu devletin papalıkla işbirliği yaparak Türkiye'deki Katolik Ermenileri desteklediği ve tahrik ettiği bilinmektedir. Fransa, misyonerleri de kullanmaktan vazgeçmemiş, özellikle Ermenileri Katolikleştirme propagandası sonucu önemli sayıda Ermeni Katolik mezhebine geçmiştir. 1830 yılında Ermeniler Fransa'nın zorlamasıyla Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir cemaat olarak tanınmıştır. Fransa'nın, Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmesi başka bir deyişle Doğu Hristiyanlığının hamisi rolünü benimsemesi ileride Anadolu'da izleyeceği yayılmacı dış politikanın gerekçesini oluşturacaktı. Bunun da ötesinde Türkiye, Ermenilerini Katolikleştirmekle çeşitli yararlar elde eden ve bu çerçevede Ermeni din adamlarından bir propaganda ordusu da oluşturan Fransa'nın dini faaliyetleri yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmayıp tüm Anadolu, Suriye, Lübnan ve diğer Ortadoğu topraklarında yaygınlaşmıştır. (Yavuz 2003:138-140)

Türkiye'nin Van vilayeti, Ermenilerin Osmanlı Devleti topraklarında en çok bulunduğu bölgelerden biriydi. Fakat burada da halkın ancak üçte birini oluşturuyorlardı. 1877-1878 Türk-Rus savaşından sonra Van ve çevresinde Ermeniler örgütlenmeye başlamışlardır. Vanlı Ermeniler ilk büyük isyanı 1895 yılında gerçekleştirmişlerdir. Rusya'nın Van ve Erzurum'da konsolosu olan Mayevski, buradaki olaylarla ilgili hatıralarında 1895-1896 yıllarında Asya Türkiye'sinin birçok vilayetinde çıkan bu kargaşaların çıkmasında buradaki Ermenilerin hiç de mazlum olmadıklarını ifade etmiştir. Yazara göre buna ek olarak Ermenilerin ihtilalcı hareketlerinin sebepleri şunlardı:

- Belli bir siyasi kimliklerinin oluşu
- Aralarında milliyetçilik, özgürlük ve bölücülük ilkelerinin yükselişi
- Batının tahrikçi devletleri tarafından o ilkelerin acımasız bir şekilde sömürülmesi

Bu tahrikçi devletlerden biri de şüphesiz Fransa'ydı. 19. yüzyılın sonlarında doğu Anadolu'da yapılan terör eylemleri uluslararası camianın dikkatini çekmek amacı taşıyordu. Nitekim silahlarının büyük bir kısmını Rusya başta olmak üzere diğer büyük güçlerden sağlıyorlardı. (Rüstemhanlı, 2009:77– 82)

Rusya, Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini Mezopotamya bölgesinde sürdürürken İngiltere Suriye bölgesinde Fransa ise daha çok Adana bölgesinde sürdürüyordu. (Heler, 1983: 86)

Ermenilerin bölgedeki politikaları ve faaliyetleri de Ermenilerle batılı güçleri birbirlerine daha fazla yaklaştırıyordu. Çünkü Ermenilerin kendi devletlerini kurmak istedikleri bölge Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde ve bu devletler tarafından oldukça önemli sayılan bölgelerdi. Batılı Devletler Ermenilerin emellerine ulaşmasına gayret sarf eder görünürken perde arkasında aslında kendi emellerinden başka bir şeye hizmet etmiyorlardı. Ermenilerin fikirleri batılılar için önemliydi. Çünkü Ermeniler eski çağlarda yaşadıkları toprakları Asıl Ermenistan adıyla iki kısma ayırmışlardı. Birincisi "Büyük Ermenistan" İkincisi ise "Küçük Ermenistan"dı. Büyük Ermenistan 15 vilayete bölünmüştü. Küçük Ermenistan ise, üç vilayete ayrılmış ve Kilikya Ermeni Krallığı adıyla belirttikleri prensliğin toprakları Kilikya'da, sahil ve Dağlık Kilikya olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Kilikya Ermenistan'ının sınırları esneklik gösteren ve yüzyıllar boyunca pek çok devletin işgal ve istilasına uğramış bir geçit ve çarpışma sahası olan bu bölgelerde hiçbir zaman devamlı mütecanis ve milli bir Ermeni Devleti mevcut olmamıştı. Küçük küçük krallıklar çoğu zaman bölgedeki büyük devletlere bağlı olarak, muayyen yörelere hükmetmişlerdir. (Hatipoğlu, 2003:54-55)

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki; Ermeniler yaratılış itibariyle ancak güçlü olanın yanında yer almışlardır. Örneğin Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Bizans'a karşı Türklerin yanında yer almışlardır. Çünkü Türkler o sırada güçlüydüler ve bu asırlarca böyle devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Türkler zayıf duruma düşmüş bulunuyordu. Üstelik Türk yurdu ucundan kıyısından istila edilmişti. Böylece güç başkasının eline geçmiş gibi görünmekteydi. Öyle ise Ermenilerin güçlü olanın yanında yer almak tabiatları gereği idi. Nasıl ki Birinci Dünya Savaşı sürecinde kendilerini nasıl Rusların kucağına atmışlarsa mütarekeden sonrada önce İngilizlerin ve daha sonra da Fransızların kollarına atacaktırlar. (Hatipoğlu, 2003:54-55)

Nitekim Fransız Hükümeti Büyük Devletlerden Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadığı altı vilayet için Makedonya'da olduğu gibi bir yüksek komiser atamasını tavsiye etmelerini istemiş, hemen hemen bütün büyük devletler buna olumlu cevap vermiştir. Atanacak olan bu yüksek memur reformların uygulanmasıyla ilgili olarak görevlendirilecektir. Fransızların bu çerçevedeki düşüncesi hızlı hareket ederek Ermeniler üzerinde elde etmek istedikleri inisiyatif diğer devletlere kaptırmak istememesinden kaynaklanmaktadır. (Sarınay, 2002:194-195)

Bu gelişmeler üzerine 3 Haziran 1913 akşamı Paris'te ünlü yazarlardan Mösyö Victor Berar ile Bogos Nubar Paşa tarafından Ermeni meselesi hakkında bir konferans verilmiş ve önemli konuşmalar yapılmıştır. Bogos Nubar Paşa'nın konferanstaki düşüncelerine göre Ermenilerin maksadının Osmanlı kalmak olduğunu

istiklal ve muhtariyet gibi gerçekleşmesi mümkün olmayan hayallerle meşgul olmadıklarını kendileri adına yapılması gereken ıslahatlar dışında bir isteklerinin olmadığını ve bu ıslahatın Avrupa gözetimi altında yapılmasının hem genel barışın muhafazası ve hem de Osmanlı Devleti'nin ve Ermenilerin asıl ve gerçek çıkarlarının temini noktasında önemli ve gerekli bulunduğunu belirtmiştir. (Sarınay, 2002:197)

4.2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın Ermenilere Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermenilerin koruyuculuğu zırhına bürünen Büyük Devletler emellerini gerçekleştirmek için Ermenileri kullanmanın binbir yolunu uygulamaya koyacaklardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların 31 Ekim 1914 tarihinde Doğu Beyazıt'tan ve 1 Kasım 1914 tarihinde Erzurum tarafından Osmanlı sınırını aşarak ilerlediğini duyan Ermeniler derhal intikam çeteleri kurdular, yolları kestiler, Türk köylerine saldırılar düzenlediler ve destek gücü olan kentlerde isyana başladılar. Bu isyanların birincisi Zeytun'da olmuş, Zeytun Ermenileri Türk bayrağı altında savaşmak istemediklerini bildirmeleri bir yana bir Ermeni alayı kurarak Osmanlı Devleti'ne meydan okumuşlardır. Dağlara çekilip ara ara askerlere jandarmaya saldırmışlardır. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın İskenderun, Adana ve Maraş bölgesine asker çıkaracaklarını bildikleri için buralarda faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. (Rüstemhanlı, 2009:77-82)

Daha önceki konularda belirttiğimiz gibi Rusya, Ermenileri kullanma işini İngiltere'ye kaptırmıştı. Doğu Anadolu coğrafyasında İngiliz nüfuzunda bir Ermeni Devleti kurulmasına Fransa hükümeti şüphe ile bakıyordu. Fakat Fransız hükümeti böyle düşünürken birtakım devlet adamları, yazarlar Fransa'nın emperyalist emelleri uğrunda Ermenileri esaslı kullanım faaliyetine, Türk İstiklal Harbi zamanında Güneydoğu Anadolu'da başlayan Türk-Fransız mücadelesinde hız verecektir. (Kocabaş, 1990:323)

Fransızlar, Osmanlı coğrafyasındaki sermayelerini muhafaza etmek için Ermenilerden yararlanmalıydılar. Çünkü Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nde Fransız sermayesi Avrupa'dan gelen toplam sermayenin en önemli kısmını oluşturmuştur. Savaştan önce Fransız sermayesi %59,28 bir payla birinci sırada yer alırken Alman sermaye yatırımları % 26,04, İngiliz sermaye yatırımları ise %14,68 oranında bir paya sahipti. Fransız şirketlerinin sektörler itibariyle sermaye yatırımları incelendiğinde ise en fazla sermaye yatırımının demiryollarına yapıldığı, bunu bankacılık, liman, rıhtımlar ve madencilik gibi alanlardaki yatırımların takip ettiği görülüyordu. Fransa dış borçlanma yoluyla gelen yabancı sermaye içinde yine başı çekiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı dış borçlarında Fransa'nın payı %60,31 iken Almanya %21,31, İngiltere ise %14,19'luk paya sahipti. Osmanlı Devleti, Fransa açısından hem iyi bir pazar hem de zengin bir hammadde kaynağıydı. Dolayısıyla Fransa bu avantajını kaybetmek istemeyecek ve İngiltere'nin Ermeni koruyuculuğuna bürünerek bölgede avantajlı duruma geçmek isteğini sezecek, böylece Ermenileri kendi politikası için kullanma konusunda İngiltere ile adeta yarışa girecektir. (Kılıç ve Yavuz, 2003:141)

Nitekim 29 Temmuz 1916'da Paris'te Fransız-Ermeni Dostluk Cemiyeti kurulmuş, reisliğine de Boğos Nubar Paşa getirilmiştir. Burada Fransa'nın amacı Ermenileri kendi emelleri çerçevesinde kullanmaktı. (Girici, 2011: 19)

Fransızlara göre kendi menfaatlerini korumak için Ermenilerin hamiliğini İngiltere'ye kaptırmamalıydılar. Ermenileri kendi yanlarına çekmeliydiler. Bu amaçla Fransızlar Ermenileri kendi menfaatlerinde kullanabilmek için Fransız resmi ağızlarda Ermenileri destekleme emareleri görülüyordu. 2 Ocak 1915 tarihli Le Petit Parisien adlı Fransız gazetesine verilen ilanlarda da Marsilya'daki Ermeniler Rus ve Fransız Ordularına katılmaya davet ediliyordu. Başbakan hatta Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın, Senator Louis Martin'e 1916 Kasımı'nın ilk haftasında yazdığı bir mektupta Ermenilere savaş sonrasında elde edilecek tazminatlardan pay verilmesi talep ediliyordu. Bu arada Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'na aktif olarak katılmaya başladıkları bu süreci, hızlandıran bir gelişme de ortaya çıkan Musa Dağı olayıydı ve kurulacak Ermeni askeri birliğinin çekirdeğinin ortaya çıkmasını sağladı. Franz Werfel tarafından Musa Dağı'nda Kırk Gün "The Forty Days of Musa Dağh" adıyla kitap haline getirilen bu olay daha sonra Ermeniler tarafından filme çekilmiş ve bir propaganda unsuru haline getirilmiştir. Bu olay, Birinci Dünya Savaşı başlarında İngiltere ve Fransa'nın İskenderun Körfezi'ne çıkarma yapacağından ümitlenen Ermeniler Samandağ'da (Süveydiye) Musa Dağı'na siperlenerek Osmanlı askerleriyle çatışmışlar, İngiliz ve Fransızlara burada adeta bir üs oluşturmanın gayreti içerisine girmişlerdir. (Selvi ve Yazıvı, 2006: 262-263) Fakat bekledikleri destek gelmeyince daha fazla direnç gösteremeyeceklerini anlayan Ermeniler Musa Dağı'nda 53 gün kaldıktan sonra Fransızlardan yardım istemişlerdir. (Kızıltoprak, 2010b:103-117) Ermeniler Musa Dağı'nda gösterdikleri direnişin ardından gizlice Fransız gemileri ile irtibat kumuş temin edilen filikalarla Fransız gemilerine geçmişler ve daha sonra bölgeden Fransızlar aracılığıyla uzaklaşmışlardır. (Werfel, 1997;653-769-787; Selvi ve Yazıvı, 2006: 262-263)

Böylece Ermeniler 12 Eylül 1915'te Musa Dağı bölgesine gelen Fransız gemileriyle 14 Eylül'de Antakya'daki Ermeni köylerinden de gelenlerle birlikte toplam 4200 Ermeni bölgeden Port Said'e (Mısır'da) yada Kıbrıs'a gitmek üzere yola çıktı. Fakat İngiltere, Fransızların rehberliğindeki bu Ermenilerin ne Kıbrıs'a nede Mısır'a yerleştirilmesini istiyordu. Çünkü bu bölgelerde İngiliz hakimiyeti söz konusuydu. İngilizlere göre eğer Fransızlar, Ermenileri bu bölgelere yerleştirirlerse İngiliz hakimiyetindeki bölgeye ortak olabilirlerdi. Fakat İngilizlerin itirazlarına rağmen Fransa, Ermenileri Port Said'e indirdi. İngilizler, Ermenilerin Mısır'a gelmelerini engelyemeseler de onları önemli noktalardan uzak tutmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda İngiliz Albay Elgood, Fransızlara, Ermenilerin Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısına yerleştirilmesini önermiştir. (Kızıltoprak, 2010b:103-117).

Doğu Akdeniz politikası için her durumu değerlendiren Fransızlar elbette bu Ermenileri Mısır'a boşuna getirmemiştir. Fransızlara göre bu Ermeniler, Fransa'nın Anadolu'yu işgal politikasını gerçekleştirmek için kaçırılmaz bir fırsattı. Fransızlar Ermenileri askeri olarak teşkilatlandırmak için Fransız Savaş Bakanı 15 Kasım 1916'da Albay Bremond komutasında yaklaşık 600 Ermeni'den oluşan "Doğu Lejyonu" adında bir birlik kurulmasını kararlaştıracaktır. (Kızıltoprak, 2010b:103-117).

Fransızlar tarafından Ermenilere verilen bu destek Türkiye'nin birçok yerinde devam etmiş ve bu suretle Ermeniler adeta bir kıyım gerçekleştirmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine cephe gerisinde Ermeniler tarafından arkadan vurulma endişesi ve cephe gerisindeki Müslüman halka Ermeniler tarafından adeta bir kıyım uygulanması sonucu Osmanlı Devleti durumu bertaraf etmek için 1915 yılında Ermenileri Suriye, Irak ve Lübnan bölgelerine tehcir etmişlerdir. (Kocabaş, 1990:363) Fransız yazar Pierre Loti, Türklerin Ermenileri tehcir etmekte haklı olduklarından bahisle şunları yazar:

“Ermeniler Osmanlı Devleti tabiiyetindeydiler. O aralık rahat bir şekilde yaşıyorlardı. Fakat onlar, istila orduları Asya'ya geldiği vakit izcilik ve casusluk etmek için Rusların önüne koşmakta hiç tereddüt etmediler. Rus süvarilerine Türk evlerini gösterdiler ilk önce kendileri yaktılar. İşkence ettiler, alabildiğine öldürdüler ve büyük ceset yığınları yaptılar. Harp esnasında kendi içerisinde yapılan böyle kıyımları şiddetle cezalandırmayacak dünyadaki halk hangisidir?”

diyerek gerçekleri bir batılı gözüyle adeta dünyanın bilgisine sunmuştur. (Loti, 2000:5-6)

Fransa, Ermeni karşıtı değildi sadece İngiltere'nin Ermenileri kullanarak, Fransız çıkarlarına ket vurmasına karşıydı. Dolayısıyla bu durum Fransızları Türklere daha fazla yaklaşıtıyordu. Fakat Ermeni kozunu ne Rusların ne de İngilizlerin eline bırakmak istemiyorlardı. Nitekim Fransızların da Ermenilere önceden beri ilgisi vardı, buna bağlı olarak 20. yüzyıla kadar Fransızca tercüme edilen 200'ün üzerinde eser Fransız kamuoyunda Ermeniler hakkında var olan bilgi birikimini arttırmıştır. Bu durum Ermenilerin Fransa ve Avrupa kamuoyunda tanınmasına yol açmıştır. Bu kitapların yanı sıra Fransa, Ermenilerin basın-yayın ve propaganda açısından başlıca merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'da Ermenice ve Fransızca bazı gazeteler yayın hayatına başlamış ve bu gazeteler geniş kitleleri etrafına toplamayı başarmıştır. Nitekim bu gazetelerdeki temel tema, Ermeniler için ”kan dökmeden hürriyetin elde edilemeyeceği” şeklindeydi. (Selvi ve Yazıcı, 2006:256-257)

Fransızların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni planları İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu işgaliyle uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim İngilizler, 18 Eylül 1918'de Osmanlılara karşı yapılan Nablus Meydan Muharebesi'ni kazanmalarına müteakip 1 Ekimde Şam, , 9 Ekim'de Beyrut, 26 Ekim'de Halep'i işgal ettiler. 30 Ekim 1918'de de Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleriyle Mondros Mütarekesi'ni yaparak Birinci Dünya Savaşı serüvenine son vermiştir. (Kocabaş, 1990:363)

4.2.2. Fransızların ve Ermenilerin Ortak Paydası: Çukurova

30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi'ne göre savaş sona ermiş gibi görünüyordu, oysa savaş perde arkasında devam ediyordu. Çünkü 1918 yılında İngiliz ve Fransız Devlet adamları aralarında yapmış oldukları anlaşma gereğince Adana Bölgesi'ni işgal etmek istediler. Bu devletler 24 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'nden yörenin boşaltılmasını istediler. (Hatipoğlu, 1989:14)

Çukurova'da asayişin temin edecek kadar Türk askeri kuvvetlerinin bulundurulması hususu Mondros Mütarekesi'nde yer aldığı halde İngiltere, Türk

kuvvetlerinden Torosların kuzeyine çekilmelerini istiyordu. (DH. ŞFR. 603/97, 1918: 1-4)

Bu gelişmeler üzerine İstanbul'daki Çukurovalı Türkler Kasım 1918'de bir araya gelmişler ve uzun görüşmelerden sonra Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Adana'daki bu işgali önlemek için kurulan Kilikyalılar Cemiyeti, Mondros Mütarekesi gereğince Adana'da Mustafa Kemal komutasında Yıldırım Ordularının dağıtılması ve Çukurova'nın işgali üzerine "Kilikyalılar Cemiyeti Adana, İçel, Maraş, Antep, Antakya, İskenderun, Belen, Reyhanlı Türklerini temsil etmek işgale uğrayan Güney Anadolu topraklarında yaşayan çoğunluğu Türk olan insanların haklarını savunmak için ve dıştan yardım sağlamak maksadıyla harekete geçmiştir. (Hatipoğlu, 1989:20-21)

9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal eden İngilizler bununla yetinmeyerek Adana vilayetinin de boşaltılmasını istemişlerdir. Payas-Kilis hattının güneyi Fransızlar ve İngilizler tarafında işgal edilmeye başlanmıştır. 11 Aralık 1918'de 400 kadar Ermeni askerinden oluşan bir Fransız taburu Dört Yol'a girdi Türklerin evleri basıldı ve soyuldu. 17 Aralık 1918'de Yarbay Romieu komutasındaki Fransız birliği yine çoğu Ermeni olmak üzere 1500 Fransız askeri Mersin'den karaya çıktı.(Yavuz, 1994:8) Bu birlikte yalnız 150 Fransız er vardı. Diğerleri ise Ermeni Lejyonları idi. Böylece bu birlikler Tarsus ve Adana'yı işgale giriştiler. 17 Aralık 1918'de Fransa'nın Suriye işgal ordusu komutanı General Hamlin törenle Adana'ya girdi. (Şenalp, 2006: 155) İşgal ordusu içerisindeki Ermeniler geçtikleri yerleri yakıp yıkıp cinayetler işlemekten geri kalmadılar. 9 Aralıkta İskenderun, 11 Aralıkta Dört Yol, 17 Aralık 1918'de Mersin, 20-21 Aralık 1918'gününe kadar da Adana ve İskenderun Sancaklarını işgal etmişlerdir. (Sert, 2005:39)

Ermeniler Çukurova'yı ele geçirmek ve buralarda eski tarihlerde kurdukları krallıklarını yeniden canlandırmak gayesiyle Adana, Maraş, Haçin ve Kozan Bölgelerinde Ermeni nüfusunu çoğaltmak için bazı çabalara teşebbüs etmişlerdir. Aslında Ermenilerin asıl amaçları Çukurova'da Kilikya Ermeni Hükümetini kurmaktır. Bunun için de Fransızlara güveniyorlardı. (Hatipoğlu, 2001:5) Bu amaç çerçevesinde Fransızların da yardımıyla dünyanın dört bir yanından koşup gelen 5-6 bin Ermeni gönüllüsünden oluşan Ermeni alayı dahi kurulmuştur. (Akyüz, 1988:181) İngilizlerin olduğu gibi Fransızların da bölge üzerinde plan ve projeleri vardı.

Çukurova ve Bölge'nin İç Anadolu'ya açılmasında etkili olan Orta Toros Geçitlerini de ele geçirerek büyük devlet konumuna gelmek amacıyla harekete geçen Fransa, Ortadoğu'ya ayak basmak ve bu amaçla Doğu Akdeniz'de bir küşbeşi tutmak amacındaydı. Fransa bu emelini gerçekleştirmek için yola çıkmış ve Ermenileri de kendi çıkarında kullanmıştır. (Hatipoğlu, 2006:96-97)

Fransa'nın Dört Yol, Adana ve Mersin'i işgal etmeleri ve bölgede yaşayan ve Fransızların yanlarında getirdiği Ermeniler Türk halkına ızdırap kaynağı oluyordu. Bu gelişmeler üzerine güneyde ilk Kuvayı Milliye birliği Dört Yol yakınlarında 1918 Aralık ayında kuruldu. Fransızların ve Ermenilerin savunmasız insanları katletmeleri üzerine Kuzuculu Köyü gençleri kendi olanakları ile bir birlik meydana getirdiler. Daha sonra yakın köylerin katılımları ile Kara Hasan birliği mevcudu 300'e ulaştı. Kuvayı Milliye birlikleri her geçen gün sayılarını arttırıyor ve güçleniyor, Fransız

ve Ermenilere karşı kendi can, mal ve namuslarını canları pahasına korumaya çalışıyorlardı. (Hatipoğlu, 2010:120-147; Müderrisoğlu, 1990: 236)

Bu arada Adana'da 1170, Toprakkale, İslahiye, Şimendifer hattı üzerine 270, Osmaniye-Adana hattı üzerinde 200, Katma'da 300, Kilis'te 600, Antep'te 1200, Maraş'ta 1200 kadar Fransız müstemleke ve Ermeni askeri olmak üzere birçok yerde işgal kuvvetleri bulunuyordu. (Cebesoy, 2002: 300)

Fransa Hükümeti 25 Aralık 1918'de Albay Bremond'u Ermenistan Baş Yöneticisi ünvanıyla Kilikya'ya göndermiştir. Sözde Ermenistan idari şefi ünvanını taşıyan General Bremond'un 9 Ocak'ta Adana'nın idaresini eline almasıyla Ermenilerin Adana'ya iskanı o derece arttı ki sayıları yalnız Adana ilinde bir sene içinde 120 bine yükseldi.(Jaeschke, 1971:46; Akyüz, 1988:181)

Kasım 1918'de başlayan Ermeni intikam hareketleri Şubat 1919'da özellikle Dört Yol civarında korkunç bir şekilde çoğaldı. Fransa askeri komutası bile bu Ermeni gönüllülerinin Türklere yaptığı kıyıma karşı Ermeni alayına müdahaleye mecbur kaldı. Fransız Hariciye Nezareti 10 Martta Bogos Nubar Paşa'ya şöyle yazıyordu: Vukua gelen karışıklıklar 28 Şubatta İskenderun'da esasen Ermeni taburunun disiplinsizliğinden ileri gelmiştir. Fransa Kumandanlığı hemen her gün Britanya askeri makamları yoluyla, hırsızlık, adam öldürme gibi şikayetler almaktadır. Kumandanlık Bogos Nubar'dan memleketlerine iade edilen bazı Ermeni grupları tarafından yapılan şiddetli tahriklerin yatıştırılmasını istedi. Bu durum Fransızların Ermenilerle yaptığı işbirliğinden edindiği kötü bir tecrübeydi. (Karayaka, 2001:48-49; Jaeschke, 1971:46)

Fransa ve İngiltere, Ermenilerin de desteğiyle bu işgalleri Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 10. maddelerine istinaden gerçekleştiriyorlardı. Bu maddeler şöyleydi:

7. Maddeye göre İtilaf Devletleri kendi emniyetlerini tehdit edecek her yeri işgal edebileceklerdi. İşte bu bölgeleri bu gerekçeyle işgal ediyorlardı.

10. Maddeye gelince, önemli bir yer olan Toros Tünellerinin işgal edilmesi garanti altına alınmıştı.

Çünkü burası coğrafi açıdan stratejik öneme sahipti. Adeta Anadolu'nun Güney'e giriş kapısıydı. Burası İngiltere için olduğu kadar Fransa için de adeta hayati öneme sahipti. Çünkü Toros Tünellerini elinde bulunduran, Anadolu'nun güneyden giriş ve çıkışını da kontrol edebilirdi. Diğer taraftan Çukurova gibi zirai açıdan verimli topraklara sahip bölgeleri ellerinde bulundurmamak sömürge devletleri açısından bir hammadde kaynağı olabilirdi. Fransa için Toros Tünellerine sahip olmak demek Suriye'nin denetimini elinde bulundurmamak demektir. Fransa'nın istediği Suriye'nin denetimini elinde bulundurmamak ve Çukurova'nın verimli topraklarından yararlanmaktır. İşte Fransa'nın Çukurova'daki mücadelesinin temelinde Suriye'ye sahip olabilmek için Toros tünellerini denetimleri altına almak yatıyordu. (Hatipoğlu, 1989:13-14)

Torosları da içinde bulunduran Çukurova Bölgesi stratejik öneme sahipti. Bu bölge Avrupa'yı Asya ve Afrika'ya bağlayan karayolunun üzerindedir. Avrupa'dan ve Anadolu'dan Suriye'ye ve Fırat vadilerine tek geçiş yolu Çukurova mıntıkasıdır. Avrupa'dan gelen tüm geçiş yolları Pozantı'dan geçerek İskenderun Körfezi'ne

ulaşmaktaydı. Böylece Çukurova, Batı Asya'nın en önemli stratejik noktalarından birini teşkil ediyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde demiryollarının döşenmesi ile bu yörenin önemi bir kat daha artmıştır. (Hatipoğlu, 2001:59)

Bu önemli bölgeyi ele geçirme uğruna Ermenilerin Kilikya'daki isteklerini destekleyen Fransa, Adana ve İskenderun üzerinde Ermenilerin tarihi rollerinin bulunduğu kabul edilmesine taraftardı. Fransızlar, Ermeni isteklerini desteklemekle beraber bu verimli topraklardan ayrılmayı da düşünmüyordu. O zamanlarda Fransa Başbakanı Briand bu hususta şunları söylemişti: “Adana Bölgesi ve Mersin limanıyla İskenderun doğal ve mükemmel bir körfez teşkil eder. Buna karşılık stratejik savunmayı sağlayacak dağlar, körfezden bir hayli uzaktır. İşte bu sebeptir ki, askeri tesir sahamızın sınırlarını, Erminlerin rıza ve istekleri üzerine daha ötelere götürmek istedik.” (Hatipoğlu, 2003:56)

Bu arada İngilizler de 10 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etmişlerdir. (Şenalp, 2006: 155) İngilizler Antep, Maraş, ve Urfa'yı işgal ederken Ermeni-Fransız tezgâhı da kusursuz işliyordu. Bogos Nubar, Türkiye'deki Ermenilerin önderi olduğu iddiasıyla 1919 Şubatında Londra'da yayınlanan Asiatic Review Dergisi'nde verdiği beyanatta Kilikya Bölgesi'nin Türk etkisinden kurtarıldıktan sonra Fransız himayesine verilmesini istiyordu. Zaten Fransızlar da bölgede hâkimiyet sağlamanın ve bu hâkimiyeti genişletmenin çabasıydı. (Karayaka, 2001:47)

4.2.3. Suriye İtilafnamesi ve Fransa'nın Ermeni Kozunu Oynaması

Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesiyle İngilizler üst sınırı nasıl ki Kafkaslara genişletmek istemişlerse bu sefer de Fransızlar bir başka bölgede (Adana Bölgesi) askeri tesir sahasını nasıl genişletebiliriz hesabını yapıyorlardı. Bu işgaller de ince hesapların uygulamaya konulmasından başka bir şey değildi. Birinci Dünya Savaşı içinde İtilaf Devletleri'nin yalnız Osmanlı Devleti'ni parçalamakla yetinmeyerek bin yıllık Türk vatanı Anadolu'yu da aralarında paylaştıklarının herkesçe ve özellikle Türklerce öğrenilmesi ve bunun fiili tatbikatı olan Mondros Mütarekesi olayları Mustafa Kemal Paşa'nın mücadeleye atılması için en elverişli şartları hazırlamış oluyordu. Vatanın her karış toprağı işgal edilirken bu işgallere milli bir direnç gösterilmemesi elbette beklenemezdi. (Bıyıklıoğlu, 1956:40-42)

Milli Mücadele çabası içerisinde olan Ankara bir de İngilizlerin baskılarıyla kendilerine karşı İstanbul Hükümeti'nin birtakım karar ve uygulamalarına maruz kalıyordu. Bütün bunlar yaşanırken İngiltere ve Fransa'nın güney illerimizi işgalleri büyük bir hızla devam ediyordu. (Akbıyık, 1990:48-55) Nitekim Birinci dünya savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde Türk yurdu daha önce de belirttiğimiz gibi yer yer işgallere uğrarken, Çukurova yöresi de 1918 yılının Kasım ve Aralık aylarında Fransız ve İngiliz ortak işgaline uğramıştı. Burası ortak bir işgale uğramasına rağmen İngiltere ve Fransa arasında çekişmelere de sebep oluyordu. (Karacakaya, 2005:83-84) Çünkü İngiltere bu işgal ettiği yerlerden çıkmak istemiyordu. Fransa ise bu durumdan rahatsızlık duyuyordu. Çünkü İngiltere'nin işgal ettiği bu yerler Sykes-Picot Antlaşması'na göre Fransaya veriliyordu. Fakat şimdi buraları İngiltere işgal ediyordu. Fransa'nın İngiltere'ye tepkisi bu sebeptendi. İngiltere, Fransa'nın bu çıkışına pek ses çıkarmadı. Ancak bazı şartları vardı. O da Musul Bölgesi'nin kendisine verilmesi ve Filistin'de kendi nüfuzunun tanınmasıydı.

Bunun yanı sıra bölgeden çekildikten sonra menfaatlerinin zarar görmemesini istiyordu. (Akbiyık, 1990:48-55)

7 Martta 1919'da İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD liderleri özel bir toplantıda konuyu tartışmaya başladı. Clemenceau, bütün Kilikya ve Suriye'ye yönelik manda isteklerini yineledi. Lloyd George buna karşı çıktı. Nitekim bu manda Ermenistan için düşünülen en verimli kısmı da içine alıyordu. Daha sonra tartışmalar Suriye üzerine kaydı. Fransa, Suriye'ye müdahalede askeri yönden yetersizdi. İngiltere de bunun farkındaydı. İngiltere, Fransızları Suriye, Kilis ve Toros geçitlerindeki askerlerini geri çekmekle tehdit etti. İngilizlerin bu tehditlerindeki amaç Fransa'yı kendi şartları dahilinde anlaşmaya zorlamaktı. (Akbiyık, 1990:48-55)

Bu gelişmeler üzerine Temmuz 1919'da Clemenceau ile Lloyd George arasında yapılan görüşmeler sonunda Adana, Maraş, Antep, Urfa sancakları ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerine Fransız birliklerinin geçmesine, Şam ve Halep şehirlerinde de İngilizlerin yerini Şerif birliklerinin almasına karar verildi. Çukurova'da İngiliz birliklerinin yerini Fransızlar alacaktı. İngiliz kuvvetleri Filistin'de kalacak, Musul dahil olmak üzere Mezopotamya da bu devlete tabi olacaktı. İngiltere aynı zamanda Ermenileri koruma sorumluluğunu üzerine alan Fransız birliklerinin Kilikya'ya gönderilmesini de kabul etti. Böylece Suriye-Kilikya işgal kuvvetlerinin karşılıklı değişimi hakkında İngiliz-Fransız Mukavelesi imzalandı. Bu anlaşma tarihe "Suriye İtilafnamesi" olarak geçmiştir. (Akbiyık, :1990:48-55)

Fransa, İngiltere'ye yaptığı baskıdan başarıyla çıkmış, Suriye ve Kilikya bölgesini kendi nüfuz alanına almıştır. 15 Eylül 1919 tarihinde Suriye ve Kilikya işgal kuvvetlerinin tebdili hakkında "İngiliz-Fransız Mukavelesi"nin imzalanması ise bu yöredeki Türk halkını dehşete düşürmüştür. Çünkü bu sözleşmeye göre Maraş, Antep ve Urfa şehirleri İngilizler tarafından boşaltılıyor ve Fransızlara terk ediliyordu. Böylece İngilizler, Türkler tarafından kesinlikle savunulacak bölgeleri Fransızlara vererek hem Türkleri Fransız ve Ermeni zulmüne terk etmiş oluyorlar hem de Fransızların Arap memleketleri üzerindeki dikkatlerinin dağılmasına sebep oluyorlardı. (Hatipoğlu, 2003:49-50)

Mustafa Kemal'in bu sözleşmeden haberi olunca bu durumun hemen idarecilere ve gazetelere duyurulması gerektiğini belirterek olayın vahametinin gözler önüne serilmesinin ve bu konuda vatan ve millet adına ne yapılması gerekiyorsa hep beraber yapılması gerektiğini vurgulamıştır. (Hatipoğlu, 2003:49-50)

Bu anlaşma gereğince İngilizlerden Fransızlara geçen Antep'e 29 Ekim 1919 günü Ermenilerin çalgınca tezahüratı arasında giren Fransız kuvvetlerine karşı Türk direnişi daha işgalin ilk günlerinde başlamıştır. 5 Kasım günü Akyol Camii'ndeki Türk bayrağı birkaç Ermeni genci tarafından indirilmiş, direnişe geçen halkın tepkisi üzerine Fransızlar Ermeni alayına mensup birlikleri Antep'ten uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen şehirde olaylar devam etmiştir. (Karacakaya, 2005:83-84) Ermenilerin de içinde bulunduğu bir grup Fransız askerinin evlerin kapılarını kırarak halkın can, mal ve namuslarını ayaklar altına almaları sonucu direnişe geçen halk 400 kişiden oluşan Fransız askerinin neredeyse tamamını imha etmiştir. (Karacakaya, 2005:83-84)

Fransa Antep'e yaptıkları bu girişimlerin yanı sıra Adana Bölgesinde de işgallerini sürdürüyorlardı. Çünkü İngiliz Fransız anlaşmasına göre burayı da İngilizler Fransızlara devredecekti. Fransa'nın "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanı ile Kilikya'ya gelen Gearges Picot ile Fransız Genareli Hamelin ve Albay Bremond çeşitli idari işlere giriştiler. Fakat İngiltere halen Kilikya'nın askeri kontrol ve askeri yönetimini elinde tutuyor, Fransa ise Kilikya'yı müttefikler adına idari bakımdan yönetiyordu. Gizli anlaşmaya göre Kilikya, Fransa'ya verilmişti fakat burada İngiltere'nin ne işi vardı? (Akyüz, 1988:178-180) Bunun nedeni Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın asıl ordularını karada ve Almanya'ya karşı kullanmış olması, bu sebepten doğuda pek az bir kuvvet bulundurabilmiş olması; İngiltere'nin ise doğuda muazzam bir askeri güce sahip olmasıydı. İngiltere, İstanbul-Mısır-Filistin-Suriye-Kilikya-Musul-Mezopotamya-Hindistan çizgisinde ve Bağdat-İstanbul demiryolu hattında kalmak istiyordu. Böylece Birinci Dünya Savaşı sona erince birçok Osmanlı toprağı gibi Kilikya'nın askeri işgal ve yönetimi de esas olarak İngiltere'ye kalmıştı. İngilizler önceden Fransa'ya vaat edilmiş zengin Kilikya'yı boşaltıp gitmekte isteksiz davranıyorlardı. Bu durum da Fransızları rahatsız ediyor, Fransızlar da bu rahatsızlığını her fırsatta İngiltere'ye bildiriyordu (Akyüz, 1988:178-180)

Fransızların İngiliz siyasetini ve arkasındaki gizli amaçları iyi bilen Mustafa Kemal sırf kendi çıkarları için Türk emellerini kısmen desteklemek istediklerine inanıyordu. Fakat Mustafa Kemal onlarla kurulmaya çalışılan ilişkilerin gizli tutulmasını istiyordu. Fakat Fransızlarla başlatılan bu arkadaşlık uzun sürmedi. 1919 Kasımında İngilizler tarafından boşaltılan Kilikya'nın bu sefer Fransızlar tarafında işgal edilmesine bir türlü razı olunamazdı. Mustafa Kemal 6 Kasım 1919'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği telyazısında Kilikya Bölgesi'nin hukuk kuralları ve bırakışma koşullarına aykırı olarak işgal edildiğini hatırlatıyor. Bu durumu protesto mahiyetiyle İtilaf Devletleri temsilciliklerine Avrupa ve Amerika kamuoyuna duyurarak bu haksızlığın düzeltilmesini istediklerini belirtiyordu. (Sonyel, 1973-195-198)

Nihayetinde Fransızlar Çukurova'nın verimli topraklarını ellerine geçirmişler ve aynı zamanda Suriye'yi uzun süre ellerinde tutabilmek için Orta Toros geçitlerine de hakim olmuşlardır. Suriye'de kurulacak olan Fransız hakimiyetini korumak için Toros Tünellerini ele geçirmek, aynı zamanda Çukurova'ya da hakim olmak demektir. Burada göz önünde bulundurulana, stratejik önem yanında, Çukurova'nın zirai açıdan da büyük potansiyele sahip olması Fransız sanayisi için ayrı bir hammadde kaynağı teşkil etmesiydi. Zaten Fransızlar Çukurova'yı ekonomik açıdan değerlendirmekteydi. (Hatipoğlu, 2003:49-50)

Bu bölge üzerinde Fransızların tatbik etmeyi düşündükleri başka fikirleri de vardı. Fransa daha önce tehcir kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri tekrar Çukurova'ya getirip eski yerlerine yerleştirmek istiyordu. Fransızların, Ermenileri buraya yerleştirmek istemesinin sebebi gayet açıktır. Fransızlar, Ermenilerden istifade etmek ve bu doğrultuda da Ermenileri Türk insanına karşı maşa olarak kullanmak isterken, aynı zamanda da Ermenilere Çukurova'da bir devlet kurmayı vaat ediyorlardı. Ayrıca Fransızlar bölgeyi terk etmek durumuna gelince burada ortaya çıkacak boşluğu bir Ermeni Devleti ile doldurabileceğini de düşünüyordu. (Hatipoğlu, 2001:40-43)

İngiltere, Fransa ile yaptığı anlaşmayla Musul'u elde etmiş ve Filistin'in de kendi nüfuz alanı olarak tanınmasının sağlamıştır. İngiltere anlaşmaya göre bölgeden ayrılıyor ayrılırken de Fransızlara büyük bir problem bırakıyordu. Bu şüphesiz Ermenileri de kullanarak elde edemeyeceği mücadeleye girmek oluyordu. Böylece Fransa bölgede Türklerle uğraşırken kendisi de başta Musul olmak üzere önemli bölgelerde hâkimiyetini güçlendirecekti. (Akbiyık, 1990:48-55)

Fransa'nın Güney Anadolu'da verdiği bu mücadele Fransa'ya bir şey kazandırmayacak tam tersine bu durum İngiltere'nin işine gelecekti. Zira bu durumda iki cephede çarpışan Türkiye, Yunan cephesine tümüyle dönemiyor, Yunanlara karşı kesin sonuçlu muharebelere girişemiyordu. Bunların dışında ayaklanmış olan Arap Milliyetçilerine karşı Suriye'yi elde tutabilmek için önemli kuvvetlere ihtiyaç duyan Fransa, Türk cephesinde devamlı hırpalanıp ağır kayıplara uğramanın gereksizliğini sonunda anlayacaktır. (Müderrişoğlu, 1990:553) Fransızların uğrayacağı bu kötü akıbeti çok iyi tahmin eden İngiltere'yi bu durum sevindirecek ve bunun üzerine Dışişlerinden L. Philippe'e şu sözleri söyleyecektir. "Fransızlar nihayet eşek arısının yuvasını karıştırdıklarının farkına vardılar" (Akbiyık, 1990:48-55)

Bütün bu düşüncelerle İngilizler, Fransızları sonuç alamayacakları bölgelere soktular ve kendileri de Musul'u, Mezopotamya'yı ve Filistin'i elde ettiler. Nitekim İngiliz George Kidstom bu hususta şu yorumda bulunmaktadır:

"Fransızları Anadolu'ya girmeye teşvik etmeliyiz. Böylece onların sonuç alamayacakları bir alanla uğraştırıp başka bölgelerde itirazlara yol açan hareketlerini gevşetebiliriz "

Kidston'un bu yazısının kenarına Lord Curzon şu notu düşmüştür:
"Başlarına neler geleceğini anlamıyorlar"

Lloyd George'nin kendi fikrine göre Kilikya'nın Fransızlara verilmesi fikri iyi bir karardı. Kilikya hemen hemen bütünlükle Türk halkı tarafından meskun edilmiş bulunan bir Türk bölgesiydi. Fransa'nın bu bölgeyi kendi idaresi altına almaya çalışması kendi başına dertten başka bir şey getirmeyecekti. (Churchill, 1969: 94)

Suriye İtilafnamesi üzerine Fransa, Suriye ve Adana bölgesi Yüksek Komiseri olarak General Gouro'yu atadı. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri ile Fransız birliklerinin yer değiştirme görevi Kolonel De Piepape'ye tevdi edildi. (Akbiyık, 1990:48-55)

1916 Yazında Londra'da Türkiye'yi paylaşım planları hazırlanırken, Fransız temsilcisi George-Picot, İngiliz temsilcisi Sir Mark Syke'in huzurunda, Ermeni lideri Bogos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre Kilikya'da Türklere karşı savaşmak üzere Edouard Bremond komutasında bir Ermeni Lejyonu kurulacaktı. Doğu Lejyonu denilen bu birlik Fransa'nın Kilikya'da ileride gerçekleştirmeyi tasarladığı "Küçük Ermeni Devleti" Ordusunun çekirdeğini oluşturuyordu. (Keser, 2007:55-62; Avcioğlu, 1989:5) Önce İngilizlerce işgal edilen ve daha sonra Fransızlara devredilen Antep, Urfa ve Maraş'ta güvenliği sağlamak için başvurulmuş kuvvetlerden biri de büyük ölçüde Ermenilerden oluşan Mısır ve Kıbrıs'ta kurulan Doğu Lejyonuydu. (Dilan, 2005:53; Selvi, 2006:273) Bu Ermeni

Lejyonu Suriye İtilafnamesi'nden sonra Fransızlar tarafından Türklere karşı etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Nitekim Suriye İtilafnamesi'ne göre İngilizlerin yerini önce Fransız askeri elbisesi giymiş Ermeni gönüllü taburları aldı. Bunu Fransız askeri takip etmiştir. Daha sonra da bu bölgedeki Türk çoğunluğunu yok etmek isteyen Fransızların gemilerle getirdiği Amerika, Mısır, Suriye ve Fransa'daki Ermeniler takip etti. Fransa'nın amacı orada bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak ve halen Ermenilerin azınlıkta bulunmalarından dolayı şimdiki halde buna muvaffak olamazlarsa geçici olarak bir hükümet teşekkül etmek olduğu ve işgal askerlerinin yüzde seksen oranında Ermenilerden oluştuğu bir gerçektir. Mevcudu yaklaşık 10.000 olan Ermeni kuvvetlerinin bir kısmı Fransız üniforması giymiş, Birinci Dünya Savaşı bitmeden önce Fransızlar tarafından Mısır'da kurulmuş olup Lejyon Doryan (Legion D'orient) adını taşıyorlardı. (Hatipoğlu, 2001:40-43) Bu Ermeni lejyonları olarak adlandırılan çetelerin silahlarla şehirlere salıverilip Türk halkına karşı hınçlarını vahşice giderirken neler yaptığını tahmin etmek zor değildir. Başından itibaren Adana ve Hatay gibi şehirlerde kendilerini düzeni korumakla görevliymiş gibi gösterip, Fransız üniformasının kendilerine sağladığı dokunulmazlığı kullanıp, bütün kötü emellerini serbestçe uyguladılar. Yağmalar, hırsızlıklar, cinayetler ve yıkımın yanısıra Türk köylerinin yakılması kesintisiz olarak birbirini izledi. Hatay'da da bir sürü Müslüman, inanılmaz işkenceler sonunda sakat bırakıldı. (Loti, 2000:55)

Çukurova'yı işgal eden Fransızların yaptıkları ilk iş bu bölgeye "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" ünvanlı bir yönetici tayin etmek ve arkasından da Mısır'da eğittikleri Ermenilerden kurulu her biri 10 kişiden oluşan "Legion d'Orient" birliklerini getirmek olmuştur. Fransa bundan sonra bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak maksadıyla Çukurova'daki nüfus dengesini Ermenilerin lehine dönüştürmeye yönelik bir planı uygulamaya başlamıştır. Fransa ilk aşamada tehcire uğrayan Ermenileri anayurtlarına döndüreceğini ileri sürerek dünyanın dört bir tarafından on binlerce Ermeni'nin Çukurova'ya gelmesini sağlamıştır. (Tolon, 2004:107-108)

Bu gelişmeler üzerine Türkler de kendilerini korumak için birtakım örgütlenmelere gitmişlerdir. Türklerin kendi canlarını, mallarını, namuslarını ve topraklarını korumaya yönelik oluşturdukları milli birlikler dış basının ilgisinden kaçmamıştır. Nitekim Erzurum Kongresi'nin başladığı 7 Temmuz 1919'da Le Temps Gazetesi, Türkler liderlere, silahlara, dağlara, savaş halinde yaşama gelenek ve alışkanlığına sahiptir. Eğer ırkları parçalamak ve Türklerden bir kısmının Hristiyan azınlıklar tarafından yönetimi istenirse çarpışacaklardır. Bunun ilk kurbanları da bunu gerçekleştirmeye çalışan Hristiyanlar olacaktır." diyordu. Aynı gazete Sivas Kongresinden sonra bir yazısında Türkiye ile bir an önce bu yeni durumu hesaba katarak bir anlaşma yapılmasını istiyordu. Yine bu gazete 24 Eylül'de milli hareketin Aydın'dan Trabzon'a kadar yayıldığını söyledikten sonra, İstanbul Hükümeti ve Milli Hareketin liderleri ile konuşmak ve onlara vatanınız yaşayacak demek gerekir, diyordu. (Karayaka, 2001:48-49)

Bu durumda Fransa'ya düşen akıllıca davranış Türklere anlaşmak olacaktır. Kasım 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri vekili Albay Meinertzhagen'den İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a çektiği telgrafta M. Picot'un iki Fransız subayı ile Anadolu'dan geçeceği ve Mustafa Kemal ile görüşeceği, Fransızların İngiliz çıkarları

aleyhine Arapları ve Türkleri kazanma politikaları göttüklerini yazıyordu. (Karayaka, 2001:48-49)

Türkiye’de ulusal akımın başlangıcından beri Fransızların Türk Milliyetçileriyle bir anlaşma yapmak istedikleri gözden kaçmıyordu. Bu arada Fransızlarda aşırı bir İngiliz aleyhtarlığı egemen olmuştu. İngiliz üstünlüğünü ve gücünü kıskanıyorlar, Yakındoğu ve Ortadoğu’da kendi durumlarını yitirmekten korkuyorlardı. Fransızların görüşüne göre, İngilizlerin siyasi amacı Türkiye’yi Hindistan Yolu üzerinde bir kale olarak yeni bir Mısır durumuna getirmektir. Bu çerçevede İngilizler Türk ulusal akımının bastırılmasına inanıyorlardı. Dolayısıyla Fransızlar 1919 Eylülünde Osmanlı yönetimiyle İngiliz temsilcileri arasında imzaladığı söylenen gizli anlaşmanın varlığına inanıyorlardı. Fransızlar İngilizlere karşı biricik dayanak olarak Türk Ulusal akımını görüyorlardı. İstanbul Hükümeti’nin özellikle Damat Ferit Kabinelerinin İngilizlerin koruyuculuğu altında olması nedeniyle ulusal akımın önderleriyle bir anlaşmaya varmaya çalışıyorlardı. (Loti, 2000: 80-81; Sonyel, 1973-195-198) Böylece İstanbul’da kendi çıkarlarının korunmasını Lloyd George Hükümeti aracılığıyla İngiliz himayesini sağlamakta arayanların kurduğu İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ne (Atatürk, 1989b:5) rakip olarak bir Fransız Muhipleri Cemiyeti kurulmasını gizliden gizliye destekliyorlardı. Bu arada Fransız Kuvvetleri baş Kumandanı Frenchet d’Esperey 1919’da Fransız Savunma Bakanlığı’na gönderdiği yazısında Fransa’nın Türk ulusal akımına yol göstericilik etmekle Fransız çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edebileceğini bildiriyordu. (Sonyel, 1973-195-198)

Mustafa Kemal Paşa her bakımdan müstakil ve hür bir Türkiye kurmak davasıyla mücadeleye çalışmış, müttefikler arasındaki anlaşmazlıklardan Batılıları Sovyet Rusya’dan ve birbirlerinde ayıran derin uçurumdan hiç şüphesiz pek ustalıklı ve hiçbir tarafa kendini kaptırmadan faydalanmayı bilmiştir. Mustafa Kemal Türk davasını yürütebilmek için hem Batı hem Sovyet Rusya aynı zamanda her ikisiyle de temas ve görüşmelerde bulunmuştur. (Bıyıklıoğlu, 1959:65) Mustafa Kemal Paşa çeşitli diyaloglarda bulunurken bir yandan da Milli direnişi örgütlemekten ve yeni görevlendirmeler yapmaktan da geri durmamıştır.

Güney Anadolu’da Fransız işgaline ve Ermeni hareketine karşı Milli Mücadele liderlerinin ilk ilgisi Erzurum Kongresi’nden sonra Sivas’ta yapılan komutanlar toplantısında (16 Kasım 1919) alınan kararlarla başlamıştır. Çünkü Sivas Kongresi’nde Çukurova önemli bir mevzuuydu. Buranın işgali gittikçe genişlemekte ve halkın gizli temaslarıyla çareler düşünölmeye başlandığı bir döneme girilmekteydi. Kilikya’da bir Güney Cephesi oluşturmak ve milis örgütler kurmak amacıyla (Şenalp, 2006:148-151) Mustafa Kemal Paşa, Sivas’ta 1 Kasım 1919 tarihinde Kilikya Cephesi’ni kurmak ve gereken teşkilatı yapmak için yıllardan beri maiyetinde bulunan denemiş subayları bu bölgede görevlendirdi. (Şenalp, 2006:148-151) Mustafa Kemal bu çerçevede Anadolu ve Rumeli Müdefaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanlığı yetkisini kullanarak Kilikya Milli Kuvvetler Komutanlığına Binbaşı Kemal Bey’i atamış, yardımcılığına da Osman Bey’i getirmiştir. Milli görevleri süresince Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan Bey), Osman Bey de (Aydınöğlu Tufan Bey) takma adlarını taşımışlardır. (Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006:123) Takma adlarla gönderilen bu üç subay gittikleri bölgelerde halkla kucaklaşarak işe başladılar. Milis örgütler kurarak

feragatle çalıştılar. Bu gelişmelerle Milli Mücadele daha da güçleniyor bu durumda da Fransız birlikleri zor durumda kalıyordu.

Milli kuvvetlerin direnişleri, işgalci kuvvetlerden çok, savaşı kazanan bu devletlerin bir arac olarak kullandıkları Ermenilere karşıydı. Özellikle Fransızlar Ermenilerin öç alma eylemlerini cesaretlendirmekten vazgeçmiyorlardı. Bu gelişmeler üzerine Karakese Köyü halkı, Dört Yol ve Özerli'ye giden yolları taştan barikalarla kapatmış ve köye saldıran çoğunluğu Ermenilerden oluşan Fransız müfrezesine ateşle karşı koymuşlardır. Bu müfreze 15 ölü vererek çekilmek zorunda kalmıştır. Kurtuluş savaşı'nın ilk silahlı direnişidir. (19 Aralık 1919) (Avcioğlu, 1989: 67-71; Selvi, 2011:57)

Bunun üzerine Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri George Picot, Mustafa Kemal ile resmi olmayan bir görüşme yapmak üzere 1919 Aralık ayında Sivas'a gitti. Yolda Kayseri'den geçerken Ali Fuat Paşa'yla da görüştü. "Ortadoğu'da Türk çoğunluğunun bulunduğu bir kıtada güçlü ve bağımsız Bir Türk Devleti kurulmasına çalışacağını söyledi." Sivas'a geliş nedeninin ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Adana, Antep ve Urfa'nın ileride Türkiye'ye geri verilmesi için Mustafa Kemal'le bir anlaşma yapılması ve yakında Fransa'da başbakan olarak Aristide Briand'ın önerisiyle ilgili olduğunu söyledi. (Sonyel, 1973:195-198) Hatta Fransızlar, öteki devletler tarafından yapılmış olan işgallerin sonlandırılmasına yardım etmelerinin mümkün olduğunu bildirmiştir. (Tansel, 1973:219-220) Bunun üzerine Mustafa Kemal bu bölgelerdeki Fransız işgallerinin derhal sona erdirilmesini yoksa Türk halkının Kilikya için savaşacağını açık bir dille anlattı. (Sonyel, 1973:195-198) Picot, Mustafa Kemal'den Kilikya'da Fransızlara karşı bir ihtilal yaratmaktan kaçınmasını rica etti. Buna karşılık veren Mustafa Kemal Fransızlarla Ermeniler olay çıkarmazsa Müslüman halkın saldırıda bulunmayacağına dair güvence verdi. Picot, Fransızların Türklere karşı düşmanca bir tavır almayacaklarını ama o anda yetkisi gayri resmi ve sınırlı olduğundan Mustafa Kemal'le resmi görüşemeyeceğini belirtti. (Sarımay, 2003: 150; Sonyel, 1973:195-198) Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi kumandanlarına verdiği talimatta (28 Kasım 1919 ve 15 Aralık 1919 tarihli iki şifre) Fransız Devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerle ilgili şu bilgiyi vermiştir:

"Fransız Suriye fevkalade Komiseri George Picot ile vaki olan mülakatta onların Ermenileri geri çekeceklerine, ahaliye zulüm yapmayacaklarına dair olan vaatlerine karşılık biz de bir tecavüz yaptırılmayacağımızı temin ve kendileri sebebiyet verirse mesuliyetin onlara raci olunacağını ihtar eyledik. Fakat kazanılan fırsattan azami surette faydalanılarak milli teşkilatı faal surette ilerletmek gerekince kat'i bir harekete hazırlanmak hareket düsturumuz olmalıdır. Gayemiz vatanın kurtulmasıdır. Mütarekeye milletlerarası hukuka aykırı en ufak hareketi protesto etmekten çekinmeyin milli teşkilatı kuvvetlendirmeye himmet edin. Bunları ahaliye arz ediniz"

diyerek Milli Mücadeleden asla ödün verilmemesi gerektiğini belirterek Urfa, Antep ve Maraş halkının işgallere karşı dirayetli bir duruş sergilemeleri gerektiğini bildirmiştir. (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006:145-152; Sarımay, 2003:128-132; Bıyıklıoğlu, 1959:65)

Mustafa Kemal Paşa ilgili kolordulara (Sivas Diyarbakır, Ankara ve Konya) gerilla harbi için özetle şu talimatı vermiştir:

"Fransızlara karşı ayaklanma vaziyeti, hakim Fransız kuvvetlerinin ayrı ayrı birdenbire buldukları yerde sarmak ve ufak garnizonlardan başlayarak esir almak ve

yok etmektir. Bu teşebbüs demiryolu, tünel ve köprüleri atmak yolları otomobil işlemeyecek hale getirmek ve Fransız kuvvetlerinin birbiriyle olan irtibatını kesmek suretiyle geliştirilecektir.”

Böylece Güney Cephesi milis kuvvetler kurularak yavaş yavaş teşekkül etmiş ve olaylar 1920 yılı Ocak ayında birdenbire ve hızla gelişmiştir. Güneydeki harbin ilk muharebesi 20 Ocak 1920’de Maraş’ta başlamış ve sonra diğer yerlere sıçramıştır. (Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006:145-152;Şenalp, 2006: 148-151)

Maraş’taki işgal güçleri içinde silahlı 3.000 Ermeni bulunurken Fransız Yüksek Komiserliğine sunulan 25 Ocak 1920 tarihli muhtırayla bölgedeki Müslüman halkın silahları toplanmış, Zeytun Ermenileri ise silahlandırılmıştır. (Selvi, 2006:273) Bu arada 1920 Şubatında Kilikya’nın her yanında olaylar çıkıyor, Türk Miliyetçileriyle Fransızlar ve silahlı Ermeniler arasında bir çatışma başlıyordu. Bütün bunlar olup biterken Fransızlar Amiral Lebon’u İngilizlerden habersiz, Mustafa Kemal’le görüşmeyi önermişlerse de Kemalistlerin görüşmeden önce Fransızların Kilikya’yı boşaltmasını şart koşması üzerine bundan vazgeçmişlerdi. Bu arada, doğrudan doğruya Ermenilerle onlardan yana olanlar Maraş’ta binlerce Ermeni’nin Türkler tarafından katledildiğine dair asılsız söylentiler yaymaya başladılar. İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un Washington’a bildirdiğine göre bu söylentiler Türkiye’yi parçalamak amacını güden İtilaf Devletlerinin planları uyarınca bağımsız bir Ermenistan kurma çabalarını desteklemek üzere siyasi nedenlerden ötürü abartılarak yansıtılıyordu. Gerçekte Fransızlarla Ermenilerden çok Türkler zayıyata uğramıştı. (Sonyel, 1973:199-200)

Nihayet her tarafta birden başlayan Milli Mücadele ve savaş ilk olarak Maraş’ta Fransızların buradan uzaklaştırılmasıyla 9 Şubat 1920’de sona ermiş ve milli kuvvetler 12 Şubatta şehre girmişlerdir. Bunu 11 Nisan’da Urfa’nın kurtuluşu ve milli kuvvetlerin eline geçişi takip etmiştir. (Gürün, 1986: 272) Buralar Türklerin eline geçerken Osmaniye’de Fransız birlikleri çok zor durumdaydı. Yardıma gelen Fransız birlikleri de Milli Kuvvetler tarafından dağıtıldı. Bunun üzerine harekete geçen Fransızlar zaman kazanmak, yeni kuvvetler getirmek ve kuşatılmış bir durumda olan kuvvetlerini kurtarmak için mütareke yapmak istediler. Bu amaçla Ankara’ya gelen Robert De Caix başkanlığındaki heyet ile yapılan temaslarda 20 günlük bir mütareke yapıldı. (Hatipoğlu, 1989:49-50) Ankara Hükümeti ile Fransa arasında yapılan bu anlaşma 30 Mayıs’ta başlayıp 18 Haziran 1920’de sona erecekti. (Güllü, 2010:372-382) Mütarekenin belli başlı şartları şunlardı: Fransızlar Pozantı, Kozan ve Antep’i boşaltacaklar buralardaki kıtalarını demiryolu hattına çekeceklerdi. Esirler ve siyasi tutuklular mübadele edilecek ve işlem 10 gün içerisinde tamamlanacaktı.

Bu durum halk arasında memnunlukla karşılandı. Bu mütareke ile TBMM, İtilaf devletlerinde olan Fransa tarafından tanınmış oluyordu. Bu TBMM’nin dış siyasette kazanmış olduğu politik bir zaferdı. Kuşatılmış olan taburlarını kurtarmak için böyle bir anlaşmaya başvuran Fransa artık Çukurova’da tutunamayacağını anlamıştı. (Hatipoğlu, 1989: 49-50) Bu Anlaşmayı Nutuk’ta Mustafa Kemal Şöyle İfade etmektedir:

“.....Fransızlar Mayıs 1920 iptidalarından itibaren bizimle temas ve müzakere aradılar Evvela Ankara’yi İstanbul’dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu

zevat İstanbul'dan evvela Beyrut'a gitmişler, sabık Van mebusu Haydar Bey bunlara delalet ediyordu. Bu mülakat mükâlamamızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat mayıs sonlarına doğru Suriye Fevkalade Komiseri namına hareket eden Monsieur De Caix namında bir zatın riyasetinde Bir Fransız heyeti Erzurum'a geldi. Bu heyetle 20 günlük bir mütareke yaptık..." (Atatürk, 1989b:325)

Bu mütarekeden sonra Millet Meclisi Güneyde resmen Elcezire ve Adana Cephelerini kurmuş Adana Cephesine Albay Selahattin adil Bey, Elcezire Cephesi'ne de Tuğgeneral Nihat (Anılmış) Paşa tayin edilmiştir. 26 Haziran 1920 günü yapılan bu düzenleme Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi'nden alınmasından ve bu cephenin batı ve güney cepheleri adı altında ikiye bölünmesinden sonra Adana Cephesi ne de 2. Kolordu Cephesi adı verilmesine kadar devam etmiştir. (Gürün, 1986, : 279)

Böylece Fransızlar işgal ettiği bölgenin bir kısmından çekilmesiyle Fransızlarla Ermenilerin ilişkileri kesildi. Bunun üzerine Ermeniler Fransızlardan ayrılıp Türk hudutları içinde kaldılar. (Güllü, 2010:372-382) Bu durumda kendi başlarına hareket etmeye başlayan Ermeniler Çukurova'da bir devlet gibi örgütlenmeye başladılar. Önceden beri Fransızlardan yüz bulan Ermeniler yaptıkları yetmezmiş gibi bir de Şişmanyan Hükümeti adında bir hükümet kurdular. (Hatipoğlu, 2003:60-62) Ermeniler Haziran 1920'de Erivan'dakinden ayrı Fransız himayesinde az ömürlü olan Şişmanyan Hükümeti "Amanus Ermeni Cumhuriyeti'ni de ilan etmiştir. Fakat zamanla Fransız kamuoyu Ermeni politikasını Kilikya'nın sükûnetini bozan ve Türk-Fransız savaşlarını doğuran nedenlerden biri olarak göreceklendir. (Akyüz, 1988:181) Türk-Ermeni davalarını halletmek üzere kurulmuş olan bu Ermeni Hükümeti (16 Haziran 1920) Adana'daki şimdiki Merkez Bankası'nın yerinde bulunan büyük kiliseyi merkez yapmış ve bu vesileyle Ermeni Hükümeti, polis, jandarma ve askeri teşkilatını da kurmuştur. Ermeniler bu hükümetin varlığından faydalanarak, uydurma "alacak" idiaları veya seferberlikte sürgüne giderken Türklere emanet olarak hayvan, eşya vesaire gibi şeyler bıraktıklarını bahane ederek bölgedeki Müslüman halktan davacı olmaya başladılar. Dava edilen Türk zengin ise hem parası alınıyor hem de parası olmayanlarla birlikte kilisedeki Şişmanyan Hükümeti'ne götürülerek akıbeti meçhul hale getiriliyordu. Bu meçhuliyet Adana'nın düşman işgalinden kurtarılmasında sonra adı geçen kilisenin aranması sırasında alt kısmında tespit edilen sığınaklarda yüzlerce Türk'ün katledildiğinin görülmesiyle aydınlığa kavuşmuştur. Çukurova yöresinde adeta Ermeni mezbahaları kurulmuş, buralarda Türklere kesilmiş, Adana'da Türk kanı kıyasıya akıtılmış insan mezbahalarına sürüklenerek götürülen Türklere buralarda boğazlanmıştır. Bu olaylarda Ermeni Kilisesi başrolü oynamıştır. Böylece işgalciler, şehirde yaşayan Türkleri kaçırmak için şiddeti arttırmışlardır. Bu gelişen olaylar üzerine yavaş yavaş şehri terk eden Türk aileleri 10 Temmuz 1920'de tamamen genel bir kaçışa başlamışlardır. (Hatipoğlu, 2003:60-62; Hatipoğlu, 2006:83-86)

Fransızların şımarttığı Ermeniler Adana'da Müslüman halka akla hayale gelmez uygulamalarda bulunurken Antep'te de durum pek farklı değildi. 20 günlük Mütareke bittiği halde ne Türklere ne de Fransızlar şehir içinde savaşa istekli görülmediğinden mütareke süresi kendiliğinden uzadı. Türklere de Fransızların Antep'i tahliye edeceklerini umuyordu. Fransızlar işgale başladıkları Suriye'deki hareketlerinin sükûnet içinde yapılmasını temin için Antep'te yeniden başlarına gaile açmak istemiyorlardı. Mütarekeye göre Fransız komutanları Ermenilerin askeri ve sivil liderlerine, Fransız konvoylarının koruması altında şehri terletmelerinin söyledi.

Ancak Ermeni liderleri bu öneriyi, “gitmeyeceğiz ve insanlarımızı terk etmeyeceğiz” diye cevap verdiler. Zaten Türklerle Fransızlar arasındaki 20 günlük mütareke Ermenilerin içine bir kuşku düşürmüştü. Fransızlar buradan gidip Türklere bu kadar zulüm yaptıktan sonra Türklerle beraber nasıl yaşayacaklardı? Ermeniler Antep’i terk edip etmeme konusunda kararsız kaldılar. (Güllü, 2010:372-382) Bunun üzerine Ermenilerin önde gelenleri Haziran 1920’de bir toplantı yaparak hep beraber “Antep’i terk etmek ya da etmemek” konusunda bir karara varacaklardır. Bu toplantıda Amerikan misyonerlerinden Dr Shepard de bulunuyordu. Dr Shepard, genel hatlarıyla “size hiçbir tavsiyede bulunamayacağım. Ama sizin yerinizde Amerikalılar olsaydı sonuna kadar savaşmaya devam ederlerdi.” Bu açıklama elbette sizde savaşmaya devam edin demektir. Karar toplantıya katılanların alkışlarıyla kabul edildi. Ermeniler “savaşacağız ve kazanacağız” diyorlardı. (Güllü, 2010:372-382)

Ermenilerin Fransızları tekrar kışkırtması ve çeşitli olaylar çıkarması sonucu Fransızlar Antep’i tekrar muhasaraya aldılar. Ve şehri teslim zorladılar. Fransızların şehrin teslim olmasını istedikleri bildirin ardından dört Antepli Ermeni’nin imzası ile bir de Ermeni bildirisi yayımlandı. Bu bildiri de “Bu gün akşama kadar siz Türkler Fransızlara teslim olmazsanız, biz Ermeniler bu teslim şartlarını size kabul ettirmek üzere bütün kuvvetlerimizle savaşacağız diyorlardı. Bunun yanı sıra Fransızlar şehri sürekli bombardıman altında tutarken Ermeniler de halkın evlerine giriyor değerli ne eşyaları varsa alıyorlar ve gasp ediyorlardı.

Bu arada Antep halkı açlıktan ölmek için her türlü çareye başvuruyorlardı. Zerdali çekirdekleri halkın temel gıda maddesi haline gelmişti. Hatta halkın arasında ölmüş hayvanların yendiği dahi söyleniyordu. Bu olumsuz şartlar altında hala savaşa devam eden Anteplilerin direnişi bütün Türkiye’de dikkatle takip edilmekteydi. Şehirde açlık her geçen gün daha da artıyordu. Yardım için şehir dışında biriken Milli Kuvvetlerin de kuşatmayı yarması mümkün olmuyordu. Bunun üzerine 2. Kolordu Komutanı Selahaddin Adil Bey 6/7 Şubat 1921 gecesi Antep Kuva-yı Milli’ye komutanı Özdemir Bey’e (Mustafa Kemal tarafından Antep’e 2 Haziran 1920’de gönderilmişti.) yazdığı bir emirle Kuva-yı Milliyecilerin gece kendilerinin de topçu ateşiyle destek vereceği bir huruç hareketiyle şehri terk etmelerini istedi. Aynı gece Özdemir Bey ile hükümet ileri gelenlerinden oluşan yüz kişilik bir kabile şehirden ayrıldı. (Güllü, 2010:372-382)

Nihayetinde Fransız kuşatmasına daha fazla dayanamayan halk, 8 Şubatta 1921’de teslim olmak zorunda kalacaktır. Bu gelişme her ne kadar Türkler aleyhine gibi görünse de 1 Nisan 1921’de başlayan Türk direnişi Fransızları çok zor duruma sokacak, Fransızlar nefes alabilmek için Ankara’da Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile barış yapmanın yollarını aramaya başlayacaklardır. (Karacakaya, 2005:83-84)

4.2.4. Ankara İtilafnamesi ve Ermenilerin Hüsranı

Erzurum ve Sivas Kongrelerini takip eden günlerde 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış olup Milli Mücadele değişik bir şekle bürünerek dağınık birliklerden modern orduya geçilmeye çalışılmış ve bunda da muvaffak olunmuştur. Milis kuvvetlerinden meydana gelen Kuvâ-yı Millîye, düzenli bir orduya dönüştürülerek doğrudan doğruya TBMM Hükümetine bağlı hale getirilmiştir. Bu düzenli ordu Pozanti’de Fransızlara bir darbe vurmuştur. Böylelikle Pozanti’nin dolayısıyla Toros Tünellerinin denetimi Türk birliklerinin eline geçmiştir

oldu. Mustafa Kemal Paşa, Pozantı'da bir Kongre düzenlemeye karar vermiş ve bu kongreye Kayseri, Niğde ve Bor'dan delegeler çağrılmış ve bütün Güney Cephesindeki temsilciler davet edilmiştir. Böylece Konya-Ulukışla yoluyla Fevzi (Çakmak) eşliğinde Pozantı'ya gelen Mustafa Kemal Paşa halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bu vesileyle on binlerce Çukurova halkı Pozantı'ya toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya gelişi, burada toplantı yapması Türk Milletinin maneviyatını kuvvetlendirmiş, dolayısıyla Fransızları kovmak için Türk Milleti Pozantı'da hazırlanmıştır. (Hatipoğlu, 1989:59-63)

Böylece Pozantı Kongresi'nde alınan kararlar yeni il kurulmuş ve Pozantı Adana ilinin merkezi olmuştu. 5 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Pozantı'dan ayrıldı. Pozantı'nın il merkezi olmasıyla Güney Cephesi'ndeki Kuvâ-yı Milliye'nin merkezi de burası olmuştur. Mustafa Kemal'in Pozantıya gelmesinin sebebi şüphesiz Pozantı'nın stratejik öneminden kaynaklanıyordu. Pozantı Fransızlarda olduğu müddetçe iç Anadolu da tehdit altında olurdu. Bu aynı zamanda Ankara'yı da tehdit ederdi ki bu durumda Ankara hem batıdan hem de güneyden tehdit edilmiş olurdu. Bu ise Milli Mücadele için ayrı bir tehlike demektir. (Hatipoğlu, 1989:59-63)

Tehlikeyi bertaraf etmek için Milli mücadele sistemli olarak şekillenirken İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatırma ve uygulamanın peşindeydi. Nihayetinde İtilaf Devletleri'nin 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın şartlarını Osmanlı Hükümeti'ne onaylatmasından sonraki dönemde TBMM hükümetinin hem İstanbul Hükümetine hem de İtilaf Devletlerine tepkisi çok sert olmuştur. Bu tepkilerden ilki 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükümeti tarafından yapılmış olan her türlü anlaşmanın geçersiz sayılmasıydı. Bu kanun hem İstanbul Hükümeti'ne hem de İtilaf Devletlerine açık bir mesaj olup milletin gerçek temsilcisinin TBMM olduğu hatırlatılmıştı. İkinci tepki ise TBMM'nin Misâk-ı Milli üzerine yemin etmesiydi. Üçüncü tepki ise, Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in Sevr Antlaşması'nı imzalayanların vatana hıyanetten suçlanmasını ve her yerde isimleri asılarak lanetlenmesini öngören 17 Ağustos 1920 tarihli telgrafının 19 Ağustos 1920'de, TBMM'nin 53. toplantısının birinci oturumunda milletvekillerce aynen benimsenmesiydi. (Bulak, 2002:189-190)

Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin 1920'den itibaren gittikçe güçlenmesiyle Fransızların işleri daha da zorlaşmıştır. Ermeniler de kendi başlarına hareket ederek çeşitli katliamlar, yağmalar yapması da işgal bölgesinde Fransa'ya olan öfkeyi daha da artırıyor, böylece işgalcilere karşı yürütülen Milli Mücadelede halk kendi canını malını namusunu korumak için varıyla yoğuyla mücadele ediyordu. (Güllü, 2010:383-384) Bu gelişmeler üzerine Fransız Başkomutan ve Yüksek Komiser General Gouard'nun 25 Kasım 1920'de kaleme aldığı rapor göre, Ermeniler Türklere karşı cinayet yağma ve yangın dahil, bir ölçüde mücadele edilerek Kilikya'da bir "Ermeni Cumhuriyeti" ilan etmeye kalkışmışlardı. Ermenilerin bu vahşet dolu tutumunu Lord Curzon da şöyle ifade etmiştir:

"Ermenileri pek temiz ve masum zannetmekle yanılıyorsunuz. Zira Ermeniler bilhassa son hareketi vahşiyaneleriyle ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını bizzat kendileri ispat etmişlerdir." (Kılıçkiran, 2001:158)

İşte bu gelişmeler çerçevesinde Fransızların, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da sürdürmekte oldukları savaş kendi iç politikalarında da tenkit edilmeye başlanmıştı. Fransız kamuoyu savaştan bunalmıştı. Fransa, Güneydoğu Anadolu'daki Türk direnişinin Kuzey Afrika'daki sömürgelerine sıçraması endişesi taşıyordu. Ayrıca İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden dolayı kendi menfaatlerinin zarara uğradığını düşünen Fransa, Türklerle uzlaşmanın kendi çıkarlarına daha uygun olacağını düşünüyordu. (Güllü, 2010:383-384) Nitekim bu durumu Pierre Loti şöyle ifade etmektedir:

“Türkiye’yi Fransa ile iyi ilişkiler içine sokmak için yüzyıllardır süregelen çabalarını tanımamazlıktan gelmek, doğudaki prestijimizi silmek ve hep beraber tohumlarını ektiğimiz bütün başarıları feda etmek olurdu.” (Loti, 2000:13)

Bu arada savaş sonunda İngiltere, Hindistan deniz yolunu kendi ticaretinin güvenliği için belli bölgelerde askeri birlikler kurmuş ve aynı zamanda belli yerlerde kendi himayesinde yeni devletçiklerin temellerini atmaya başlamıştı. Fransa ise Ortadoğu’da yapmış olduğu mali yatırımların kurtarılması ve savunulması fikrine sahipti. Bundan dolayı da zaman zaman İngiliz menfaatleriyle çatışır bir duruma gelmekteydi. İngiltere-Fransa arasındaki bu rekabet yüzünden Türkler biraz nefes almış ve durumu kendi lehine çevirmekte büyük ustalık gösterebilmiştir. (Melek, 1978:161) Bu arada Fransa, İngiltere’nin kendini İtilaf Devletlerinin komutanı gibi gördüğünü düşünüyor ve bu durumdan rahatsızlık duyuyordu. Fransızlar İngilizlerin kendilerine oynadıkları oyunla Türklerle baskı yaptırarak bölgede tek egemen devlet olmak istediklerinin nihayet farkına varmıştı. (Kırkpınar, 2004:218)

Gelişmelerin farkına varan Fransa, İngiltere’yi yalnızlık politikasına itmeyi planlarken Ankara Hükümeti de Fransa’yı İngiltere’den ayırmanın yollarını arıyordu. 10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Antlaşması Türk-Fransız ilişkilerine yeni bir boyut getiriyordu. İtilaf Devletleri bu anlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini beklerken. Mustafa Kemal ülkesinin göz göre göre parçalanmasına razı olmuyordu. Mustafa Kemal doğuda Kürt ve Ermeni Devletleri kurdurarak batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içinde olan Fransa’yı birbirine düşürmeyi planlıyor, hatta bu amaçla Mısır ordusunda görevli Yarbay Hayri’yi, Gouraud ile ateşkes görüşmesi yapmak üzere Ocak 1921’de Paris’e gönderiyordu. Fransızlar Sevr’in değiştirilmesi konusunda daha ılımlı bir tavır takınırken İngilizler direnmekte devam ediyorlardı. (Türkdoğan, 2000:205-216)

Ankara Hükümetinin Sevr’in iptal edilmesi konusunda kararlılığı, askeri platformlarda (I. İnönü Savaşı 6–10 Ocak 1921) desteklenince İtilaf Devletleri ister istemez Londra’da konferans masasına oturmak zorunda kaldılar. (21 Şubat–12 Mart 1921) Mustafa Kemal’in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra Bolşeviklerle olan yakın ilişkisi I. İnönü zaferi ile iyice pekişen askeri başarıların yanı sıra idari ve mali konulardaki başarılarıyla artan itibarı İtilaf Devletlerinin bu kararı almalarında etkili oldu.

Ulusal hareket politikasını ve Misak-ı Milli’yi tanıtmak amacıyla Londra’ya gönderilen Türk heyetinin başkanlığını yapan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey konferans sonunda Yunanistan lehine alınan karara karşın İtilaf Devletleri ile gizli görüşmeler yapıyor ve birkaç taslak hazırladıktan sonra Fransız Başbakanı Briand ile

11 Mart 1921'de "politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan bir anlaşma imzalıyordu. Fakat Bekir Sami Beyin kendi inisiyatifi ile yaptığı bu anlaşma Misak-ı Milli'ye aykırılık içerdiği gerekçesiyle Ankara tarafından onaylanmayacaktır. (Türkdoğan, 2000:205-216) Fakat yine de bu anlaşma Fransa ve Türkiye arasındaki buzların bir nebze de olsa erimesine katkı sağlayacaktır.

Bu çerçevede Fransız Başbakanı Briand, aynı politikayı sürdürme konusunda kararlıydı. Ve bu kararlılığının bir sonucu olarak Fransızlar görüşmelerin başlatılması konusunda Mustafa Kemal'e başvuracaklardır. Fransızların başvurusu üzerine Bekir Sami-Briand Anlaşması Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlenecek ve yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir Bey tarafından Fransa Doğu Ordusu I. Tümen Komutanı General Duffieux'ye Yenice Garında verilecektir. (Türkdoğan, 2000:205-216)

Fransa'yı Ankara'ya yaklaştıran nedenlerden biri de Ocak 1920'den itibaren Kilikya, Antep, Urfa, Maraş yöresinde meydana gelen çatışmalarda Milli kuvvetler Fransa'yı zorlamış bu durumda Fransa'nın gerek asker sayısını gerekse harcamaları arttırmak durumunda kalması Fransa'yı Ankara ile anlaşmak durumunda bırakmıştır. Tüm bu etkilerin yanı sıra Yunanların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırıda da başarı elde edememeleri Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten en önemli etken olmuştur.

Ankara kanadına bakıldığı zaman ise Fransız başvurusu üzerine 1921 Mayıs ortalarında Münir Bey'i Adana'ya göndermekle Ankara Hükümeti'nin de Londra'da başlatılmış olan diplomatik ilişkileri devam ettirme arzusunda olduğu görülebilir. Mustafa Kemal'in buradaki amacı, İtilaf Devletlerinin Fransız kanadını iyice kendi tarafına çekmenin yollarını bulmak ve Bekir Sami-Brian Anlaşması'nda Misak-ı Milli ile çelişen tartışma konularını Türk çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlenmek olduğu gibi, devam edeceği anlaşılan Yunan ilerlemesi karşısında yeni kurulmuş olan düzenli ordu birliklerini güneyden sağlanacak güçlerle takviye etmeye yönelik olduğu düşünülebilir. (Türkdoğan, 2000:205-216)

Fransa ile Milli kuvvetler arasında olumlu görüşmeler devam ederken bu arada 1921'de Fransa ile İngiltere arasında İstanbul sorunu üzerine yeni bir sıkıntı baş göstermişti. İngiliz donanmaları bu sıralarda Boğazlarda adeta gösteriş gezisi yapıyorlardı. Bu durum da Fransa'yı rahatsız ediyordu. Bununla ilgili Yüksek Komiser Rumbolt, hükümetine yazdığı raporda şöyle diyordu:

"Bu arada Türk ordusu Sakaya'da büyük bir zafer kazanmış. İngilizlerin desteğindeki Yunanların Sakarya'dan püskürtülmesi Türkiye'nin yurtdışındaki konumunu daha da güçlendirmiştir." diyordu. (Güllü, 2010:383-384)

Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos'ta Başkomutan olmasıyla 23 Ağustos'ta başlayıp 13 Eylülde biten savaşı Türkler kazanmış ve artık Yunanlar geriye doğru çekilmeye başlamıştır. Yunanların durumu gibi Çukurova'daki Fransızların durumu da hiç iyi görünmüyordu. 1921 yılına gelindiği günlerde Milli Kuvvelerin Çukurova'daki güçlü direnişleri karşısında Fransızlar burada daha fazla tutunamayacaklarını anladılar. Fransa'nın askeri başarısızlıklarının yanı sıra ordunun burada bulunması Fransa için büyük bir külfetti. Bu konuda Fransız parlamentosunda şiddetli tenkitler yapılmaktaydı. Böylece Fransızların Ermeni hayali de yavaş yavaş

suya düşmeye başlamıştı. Çünkü Kazım Karabekir Paşa 1920 yılının sonunda Doğuda Ermenileri yenilgiye uğrattığı gibi şimdi de Kuvâ-yı Milliye Haçin ve Kozan'daki Ermenilerin yaptıkları zulümleri yanlarına koymamıştı. Nihayet Ermeniler gibi Fransızlar da artık Büyük Ermenistan'ın kurulamayacağını anlamışlardı. (Hatipoğlu, 2001:117-118) Fransızlara göre artık Türklerle mücadeleye devam etmek ancak İngilizlerin işine yarardı.

Bu esnada Fransızlar bir taraftan işgalleri altında bulundurdıkları Suriye'de ve Güney Anadolu'da mukavemet ile karşılaşırken diğer yandan da Almanya'nın özellikle de Ren Bölgesinin istikbali konusunda İngilizlerle ayrı düşmeye başlamışlardı. Bu sebeplerle ve Milli Ordu'nun Yunanlara karşı kazandığı askeri zaferlerin etkisiyle Fransızlarla Ankara Hükümeti arasında yapılan temaslar İngilizlerle yapılan temasların aksine olumlu gelişmeler gösteriyordu. (Gönlübol ve Sar:1990)

Fransa Başbakanı Briand Ankara ile bir anlaşmaya varmak için umutsuz değildi ve Fransız-Türk barışının artık gerçekleşmesini istiyordu. Bu vesileyle parlamento dışişleri komisyonu başkanlığında bulunan tecrübeli Franklin-Bouillon'u Ankara'ya göndermiştir. Fransız diplomat ile Mustafa Kemal arasındaki ilk resmi görüşme 13 Haziran 1921'de Mustafa Kemal'in tren istasyonundaki dairesinde olmuştur. Mustafa Kemal, görüşmelerin Misak-ı Milli çerçevesinde olmasını istedi. Bunun üzerine Franklin-Bouillon, Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'na Misak-ı Milli'den ve onun sınırları dışına çıkamayacağından bahsetmediğini söyleyerek görüşmelerin bu temele dayandırılmasının güçlüğünden bahsetmediğini bildirmiştir. Temsilci Misak-ı Milli'nin ve Hareket-i Milliye'nin, değil Avrupa'da henüz İstanbul'da bile taktir edilmemiş olduğunu zikretti. (Akyüz, 1988:210) Buradaki amacı anlaşmanın Fransız çıkar ve politikası çerçevesinde yapılmasını sağlamaya çalışmaktı. Mustafa Kemal de buna karşılık:

“Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lazımdır. Bu yeni Türkiye her bağımsız millet gibi hukukunu tanıtacaktır. Sevr Muahedesi Türk Milleti için o kadar meş'um bir idam kararnamesidir ki onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu mükalememiz esnasında dahi Sevr Muahedesi'ni telaffuz etmek istemem. Sevr Muahedesi'ni dimağından çıkarmayan milletlerle itimat esasına müstenit muamelata girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londra'ya giden heyet-i murahhasımız reisi bundan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat ve salahiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hatta irtikâp etmiştir. Bu hata yüzünden Avrupa bilhassa Fransa efkâr-ı umumiyesinde makus tesirler hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek biz de aynı şekilde hata etmiş oluruz.”

diyerek Misak-ı Milli'den asla taviz verilmeyeceğini belirtmiştir. (Atatürk, 1989b:402-830)

Mustafa Kemal'in direnişi ve Franklin'in Misak-ı Milli'yi okuyup anlaması sonucu görüşmelere bu esas üzerinde devam edilmesi tezine yanaştı. Bu esnada Ankara'da Franklin ile görüşmeler yapılırken Paris'te de Briane, Bekir Sami Bey'le görüşüyordu. Le Temps, bu görüşmeleri Fransız Parlamentosunun iyi karşıladığını, kamuoyunun da tek vücut halinde onların bir an önce başarıya ulaşmasını istediğini yazıyordu.

Sakarya Savaşı'nın en şiddetli günlerinde Saint-Brice, en kısa zamanda Türklerle anlaşmanın yararlarından ve şartlarından bahsediyordu.

“...Şu anda kollarımızı kavuşturup beklersek Kilikya’da bir kez daha İngiliz-Yunan tertibinin zararını çekeriz. Mademki Sevr Antlaşması paramparça olmuştur şu halde işimizi Türklerle çözümlenmek ve bir taraftan Yunanlar diğer taraftan Emir Faysal arasında ezilmemek için bütün tedbirleri almak gerekir. Bunu başaracak enerjiyi iki şartla bulabiliriz: İngiliz politikası arkasında gitmekten kurtulur ve bir Fransız politikası izlersek.” (Akyüz, 1988:211-212)

Fransız Parlamentosu da büyük çoğunlukla barıştan yanaydı. 11 Temmuz 1921’de Başbakan Briand, gelecekte Fransa’nın Türkiye ile “dostça bir barış içinde olması” amacıyla Ankara’ya bazı tavizler verileceğini belirterek “bizim hiçbir art niyetimiz yok.” diyordu.

Ankara İtilafnamesi’nden bir hafta önce Kars’ta, Ankara Hükümeti ile Sovyetler ve Kafkas Hükümetleri arasında Moskova Anlaşması’nın imzalanması Fransızları Türklerle bir anlaşma yapmaya daha da yaklaşıtıyordu. (Akyüz, 1988:211-212)

Bütün bu gelişmelerle Fransızlar bir yandan Franklin-Bouillon yoluyla Ankara’da bir anlaşmaya varmaya çalışmakta, öbür yandan da İstanbul’un yeni bir Mısır, yani resmen değilse de edimsel olarak bir İngiliz sömürgesi, durumuna düşmesinden kaygılanmaktaydı. Böylece Fransız meclisi dışişleri komisyonu eski sözcüsü Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal arasında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın da katılımıyla yapılan görüşmelerin sonunda Fransız konuşmacısı Misak-ı Milli ilkelerini kabul etmiştir. (Atatürk, 1989b:421; Bayur, 1989:232)

Nihayet bu görüşmeler sonunda Fransa ile Ankara Hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile iki devlet arasında savaş durumu sona eriyordu. (Atatürk, 1989b:421) Bu anlaşmanın önem arz eden maddelerine göre:

(Madde:1) İki devlet arasında bütün esirler mübadele edilecek

(Madde:6) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Misak-ı Milli’de alenen tanınan ekalliyetler hukukunun, bu hususta Düveli Mütelifle ile bunların hasımları ve bazı müttefikleri arasında münakit mukavelattaki aynı esasa müsteniden kendi tarafından teyid olunacağını beyan eder. İskenderun mıntıkası için bir usul ü idare-i mahsusa tesis olunacaktır. Bu mıntıkanın Türk ırkından olan sekeneşi harslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefit olunacaklardır.

(Madde:8) İtilafnamede Türkiye ile Suriye arasında yeni hudut hattı tespit ediliyordu. Sevr Antlaşması hükümlerini Türkiye’nin lehine değiştiren yeni hudut hattı Kilikya Bölgesi’ni ve Bağdat Demiryolu’nun büyük bir kısmını Türkiye sınırları içinde bırakıyordu.

(Madde:9) Maddede Osmanlı Devleti’nin kurucusu Sultan Osman’ın Büyük Babası Süleyman Şah’ın Caber Kalesi’nde bulunan mezarının müştemileti ile beraber Türkiye’nin malı olacağı Türkiye’nin orada muhafızlar bulunduracağı ve burada Türk bayrağı keşide edilebileceği öngörülyordu.

Bu itilafname Türkiye adına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fransa adına da M. Henri Franklin-Bouillon tarafından imzalanmıştır. İtilafnamenin

hazırlanması sırasında Fransa Türkiye'den bazı imtiyaz taleplerinde bulunmuş fakat İtilafname Fransa'ya hiçbir konuda Türkiye'nin egemenliğini sınırlayabilecek önemli bir imtiyaz vermemiştir. (Soysal, 1993:42; Bige, Esmer, Gönlübol vd, 1969: 42-43)

Fransa, anlaşmayı 28 Ekim 1921'de onayladı ve böylece anlaşma yürürlüğe girdi. Bu anlaşma ile Güney Cephesi kapanmış oluyordu. Anlaşmaya göre Fransız birlikleri 25 Aralık 1921 günü Antep'i 27 Aralık'ta Tarsus'u boşalttılar. 5 Ocak 1922 günü de Türk Ordusu Adana'ya girecek ve şehir Türklere teslim edilecektir. (Gürün, 1986:381) Buna bağlı olarak bölgedeki önemli demiryolu da Türklerin eline geçecekti.

Bu Türk-Fransız Anlaşmasından İngilizler oldukça rahatsız olmuşlardır. İngilizler kendi işgal ettikleri Arap bölgelerine yani Adana'dan Nusaybin'e giden ve Suriye'den geçen demiryolunun Türklerin eline geçmesi İngilizler açısından Musul bölgesinin tehlikeye düşmesi anlamına gelmekteydi. İngilizler anlaşmanın kendilerin haberi olmadan yapılmasından şikayet etmekteydi. (Köni, 1988:224-225)

Onlara göre İtilaf Devletlerinden biri düşman bir devlet ile anlaşma yapmıştı. Türkler İstanbul üzerine yürürlerse Fransızlar buna ses çıkarmayacaklar diyorlardı. Curzon bu anlaşmadan dolayı üzüntü ve sıkıntı içindeydi. Curzona göre Fransa'nın ortakları ile görüşmeden böyle bir karar alması fevkalade yanlıştı. Tren yolu hattının Türkiye'nin lehine terk edilmesi ve Türklerce kullanılması büyük bir bölgenin Türklere bırakılması, anlaşılır değildi. Ancak en önemli konuyu Churchill dile getiriyordu: "Mustafa Kemal'in araç gereç gereksinimi vardır ve bunu Fransa temin edebilir." diyordu. Gerçekten de Ankara İtilafnamesi'nden sonra Fransa askeri olarak Türkiye'yi destekleyerek Türkiye'ye 4484 tüfek, 1500 makinalı tüfek 10 Uçak vermiştir. (Kırkpınar, 2004: 219-222)

Böylece Ankara itilafnamesi, Türklere ihtiyacı olan hemen her şeyi vermiş gibi görünmekteydi. Adana bölgesinin boşaltılması, Çukurova ve Suriye arasındaki sınırın Türkler lehine düzeltilmesi ve İskenderun da Türk Milletinin menfaatini koruyan özel bir rejim uygulanması bunlar arasında idi. Buna karşılık Fransızlar, Bağdat Demiryolu'nun bazı kesimleri üzerinde istedikleri imtiyazları elde etmişlerdi. Ancak anlaşmaya bunun dışında herhangi bir iktisadi menfaat konulmamıştı.

Bu anlaşma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi oluşturulan İtilaf Grubu parçalanmıştır. Versay'da kendisini desteklemeyen Almanya'ya karşı iyi niyetli davranan İngiltere'ye kızan Fransa, Türkiye konusunda İngiltere'den gittikçe ayrılıyor ve hatta tek başına hareket ediyordu. Bu, Fransa gibi büyük bir Avrupa devletinin bu anlaşmayla Türkiye'yi ve özellikle onun dış politikasını yani Misak-ı Milli'yi resmen tanıması açısından da çok önemliydi.

Bu anlaşma üzerine Çukurova'daki Ermenilerin, Fransız desteğinin çekilmesi üzerine hayalleri yıkılmıştır. Böylece 130.000'den çok Ermeni Suriye'ye, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra da Çukurova'ya yerleşmeye ve burada bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaya çalışan Ermeniler, Ankara İtilafnamesi'nden sonra yalnız başlarına kalarak kendi kaderlerine terk edilmişlerdir. (Hatipoğlu, 2001:122-123) Fransızların İngilizler tarafından kandırıldıklarını anlamaları gibi Ermeniler de Fransızlar tarafından kandırıldıklarını geçte olsa anlamışlardır.

Bu antlaşma ile Ankara Hükümeti'nin Müttefikler nazarındaki durumu kuvvetlenmiştir. Öte yandan bu antlaşmanın yapılmasından sonra Güney Cephesi'nde bulunan Türk kuvvetlerinin, Yunanlara karşı kullanılmak üzere, Batı Cephesi'ne aktarılması mümkün olabilmıştır. (Gönlübol ve Sar, 1990:34)

Görüldüğü gibi İngiltere ile Fransa arasındaki çatlaktan çok iyi yararlanan Türkler nihayetinde Fransızlarla bir anlaşma yaparak bu çatlağı daha da derinleştirmişler ve Fransızları kendi yanlarına çekerek Milli Mücadelenin kazanılmasını hızlandırmışlardır. Bu durumda önce Ruslar ve İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından kullanılan Ermeniler Türk kanlarını akıtarak kirlettikleri dostluğın değerini İngilizler ve Fransızlar bölgeden çekilince daha iyi anlamışlardır.

Nitekim kendi emelleri için Ermenileri kullanan İngiliz ve Fransızlar Lozan Konferansı'nda bu milletin durumunu ağızlarına dahi almamışlardır. Sadece Amerikan temsilcisi Montagna, "İngilizler ve Fransızlar bu adamları kendi işlerinde, menfaatlerinde kullanmışlar, bu suretle kırdırmışlardır. Şimdi bu adamlar için yurt istemeye kendilerinde ahlaki bir mecburiyet görüyorlar. Ermeniler o vakit vaatlere inanmışlar." diyerek Ermeniler adına bazı tavizler istense de bu durum Rıza Nur tarafından şiddetle reddedilmiştir. (Nur, 1991:97)

Bu durum nasıl bir çelişkidir ki bir zamanlar İngilizlerin ve Fransızların Ermenileri kullandığını kabul eden bir zihniyet şimdi de Ermeniler üzerinden siyaset yapmanın gayreti içerisinde oluyordu. Fakat bu durum Ermenilerin bahsinin son kez geçtiği konu oldu. Böylece türlü vaatlerle ihanetlere sürüklenen Ermeniler onun bunun yanında cepheden cepheye koşturulmuş, en sonunda da kendi kaderine terk edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞA GİDEN YOL VE MUSUL MESELESİ

1. İngiltere ve Fransa'nın Şark Politikasının İflası: Lozan Barış Antlaşması

Yunanlıların 1922 Eylül'ünde Anadolu'da uğradıkları büyük bozgunun ardından İtilaf Devletleri (özellikle: İngiltere, Fransa, İtalya) yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimini, Yunanistan ve diğer bazı devletleri ivedilikle bir barış konferansına katılmaya çağırıyorlardı. (Sonyel, 1986:290–291)

Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük bir başarıyla sona ermesi başta İngiltere olmak üzere Batı emperyalizminin önde gelen temsilcilerinde büyük bir düş kırıklığı yaratmıştır. Çünkü İngiltere sömürgecilik tarihinde ilk olarak böylesine ağır bir yenilgiyi tatmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak İngiltere'de Yunan ordularının Anadolu'ya çıkmalarında en önemli etken olan Başbakan Lloyd George ve onun yandaşlarının iktidarı son bulacaktır. Bu gelişmeler üzerine İngiliz Parlamentosu'nda konuşan Muhalefetteki İşçi Partisi'nin lideri Mac Donald, Lloyd George'u şiddetle eleştirerek, ülkesinin emperyalist amaçlarının Anadolu'da gerçekleştirilemediğinden şikayet etmiş, L. George Hükümeti'ni suçlamış ve Başbakan'a:

“Hazineden bu kadar para harcandı. Hani Anadolu taksim edilecek, hani boğazlar bizim olacaktı? Gelsin hesap versin!...” dediği zaman kürsüye gelen İngiliz Başbakanı şöyle bir savunma yapmak zorunda kalmıştır;

“Arkadaşlar, yüzyıllar nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakınız ki, o büyük dahi çağımızda Türk ulusuna nasiboldu. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi?” (Albayrak, 1997:360)

Bu arada 19 Ekim 1922'de İngiltere'de kısmen de olsa Yakın Doğu politikasının işlememesi sebebiyle Lloyd George Hükümeti düştü. Yerine Andrew Bonar Law Başbakan olmuş ve İngiliz diplomasisini belirlemek üzere Lord Curzon Dışişleri Bakanlığına atanmıştı. Türklerin Milli Mücadeledeki başarısını gören ve Türkleri, Yunanistan'ı kullanarak dahi mağlup edemeyeceğini anlayan İngiliz Genel Kurmayı, Ekim 1922'de; “Artık Türkiye'ye istediğimiz şartları kabul ettirebileceğimiz işgal altındaki bir devlet gibi davranamayız.” diyordu. İngilizlere göre Doğu Trakya'da ve Anadolu'da iddia ettiği toprakları alamayan Yunanistan'a destek vermenin artık bir anlamı yoktu. (Hale, 2003:46; Hatipoğlu, 2012: 26)

Türkler barış görüşmelerinin derhal başlayacağına dair Franklin-Bouillon'dan güvence aldıktan sonra bu çağrıyı kabul ederek konferansın 20 Ekimde İzmir'de yapılmasını ve Boğazlar sorunuyla ilgilenen Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da buna katılmalarını öneriyordu. Bu devletler de barış antlaşmasına katılırlarsa daha esaslı bir anlaşmaya varılacağı ve gelecekte herhangi bir çatışmanın önleneyeceği görüşünü ileri sürüyorlardı. (Atatürk, 1989b:460-461; Sonyel, 1986:290–291) Özellikle Boğazlar konusunda yalnız kalmak istemeyen Ankara, Rusya'nın da çağrılmasında ısrar etmiştir. Çünkü Ankara bilmektedir ki İngiltere ve Fransa Boğazlarda büyük bir üstünlük elde etmeye çalışacaklardı. Bu duruma da Türkiye, yanına Sovyet Rusya'yı da alarak, karşı çıkacaktı. (Akdevelioğlu, Erhan, Oran vd., 2002:217)

Konferansın nerede yapılacağı bir süre anlaşmazlıklara ve güçlüklerle yol açtı. Kemalistler bunun İzmir’de düzenlenmesi için direliyorlar, İzmir kabul edilirse Mustafa Kemal’in de şahsen katılabileceğini ileri sürüyorlardı. Öte yandan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Corzon, Yunanistan’ı konferansta temsil edecek olan eski Başbakan Eleftherios Venizelos’un duygularını incitebileceği korkusuyla toplantı yeri olarak İzmir’i kabul etmiyordu. Ona göre eğer konferans herhangi bir Türk şehrinde yapılırsa Türkler çok haklı olarak buna başkanlık etmek isteyecekler, böylelikle saygınlıklarını artırmış olacaklardı. İtilaf Devletleri daha sonra konferansın 1922 Kasımının ilk haftasında İsviçre’nin Lozan şehrinde yapılması kararını alıyorlardı. (Sonyel, 1986:290–291)

İtilaf Devletleri 13 Kasım 1922 günü Lozan’da toplanacak barış konferansına temsilci göndermesi için 27 Ekim günü hem İstanbul Hükümetine hem de Ankara Hükümetine davet yolladılar. Mustafa Kemal Paşa’nın cevabi telgrafı kendisine verilmemiş olan Sadrazam Tevfik Paşa, Büyük Millet Meclisi’ne 29 Ekim 1922 günü bir telgraf yollayarak konferansa iki heyetin bir arada iştirakini teklif etti. Sadrazam’ın bu telgrafı Hilafet ve Saltanatın birbirinden ayrılarak saltanatın lağvedilmesi kararının alınmasına yol açtı. (Oran,2002:216) Mustafa Kemal ve arkadaşları; Türkiye’nin Lozan’da ayrı ayrı temsil edilmelerini engellemek istiyorlardı. (Hale, 2003: 45) Çünkü Lozan’da çift başlı bir temsil Türkiye’nin aleyhine sonuçlar alınmasına yol açabilirdi. Bu ikiliği önlemek için saltanatın kaldırılması padişahın yalnız halifelik unvanının kalması düşünüldü. (Belen, 1973:529) Bunun üzerine 1 Kasım 1922 günü saltanatın kaldırılması kabul edildi. Bu karar üzerine 4 Kasım’da İstanbul’da Tevfik Paşa kabinesi istifa etti. 5 Kasım’da İstanbul Hükümeti fiili olarak sona erdi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi idareye el koydu. Bunun üzerine Enver, Talat, Cemal Paşaların 1 Kasım 1918 gecesini bir Alman denizaltısına binerek ülkeden ayrılmaları gibi Sultan Vahideddin’de hayatını İstanbul’da tehlikede gördüğünden İngiltere’ye iltica ettiğini 16 Kasım’da General Harrington’a bildirdi ve ertesi sabah (Öztuna, 1977:119; Oran, 2002:216) 17 Kasım günü Malaya isimli İngiliz zırhlısı ile İstanbul’dan Malta’ya gitti. 18 Kasım’da Halifelikten hal edilen Vahideddin’in yerine II. Abdülmecit Efendi Halife seçildi. (Gürün, 1986:311)

Mudanya Mütarekesi’nden sonra işgal devletleri ile kesin bir anlaşma yapılmak üzere bir Türk heyeti görüşmelerde bulunmak için İsviçre’nin Lozan kentine gideceklerdir. (Karakoç, 2004:166) Mustafa Kemal Mudanya Mütarekesi’ndeki heyetten memnun kalmıştı. Bunun için barış konferansında da Türkiye’nin, İsmet Paşa tarafında temsil edilmesini istiyordu. Ancak Lozan’a gönderilecek Türk Temsilcisi heyet başkanının siyasi bir göreve sahip olması gerekiyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal o sırada Hariciye Vekili olan Yusuf Kemal Bey’den görevinden istifa etmesini istemiştir. Yusuf Kemal Bey de teklifi kabul etmiş ve yerine Hariciye Vekili atanan İsmet Paşa’nın siyasi bir görev sahibi olarak Türkiye’yi Lozan’da temsil edecek olan heyetin başkanlığına getirilmesi mümkün olabilmektedir. (İnönü, 2006: 315; Gönlübol, 1996: 49) Türkiye’yi temsilen Meclis oy çokluğu ile İsmet Paşa’yı heyet başkanlığına, Maliye Bakanı Hasan Bey ile Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey’i de heyet üyeliğine seçmiştir. (Atatürk, 1989b:475; Karakoç, 2004:166) Türk delegasyonu Lozan’daki görüşmelere katılmak üzere 4 Kasım’da yaklaşık 40 kişiden oluşan heyet Ankara’dan yola çıkmıştır. (Atatürk, 1989b:475; Tuncer, 2008: 70)

Lozan'a giden Türk heyetine verilen genel talimat adli, mali, iktisadi ve kapitülasyonlarla ilgili hükümlerin ortadan kaldırılması, arazi konusunda Karaağaç ve Musul'un hudutlar içinde kalmasının temini, Yunanistan'dan tazminat alınması ve Duyun-ı Umumiye ile ilgili konular ile Boğazların emniyetinin sağlanmasıydı. (Gürün, 1986:312)

Bu direktifler Lozan'a giden heyete şöyle veriliyordu:

1. Ermeni sınırı bahis konusu olamaz, eğer olur ise görüşmeler derhal kesilecek.
2. Irak sınırı Musul vilayetini kapsar. Petrol vesaire imtiyazlar sorununda İngilizlere bazı ekonomik imtiyazlar uygulanabilir.
3. Suriye sınırı Hatay'ı içine alacak Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu ile Dirizor'dan Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak şekilde olması.
4. Adalar konusunda duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza çok yakın adalar ilhak edilecek, başarı sağlanamazsa Ankara'ya sorulacak.
5. Trakya batı sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.
6. Boğazlarda yabancı asker bulundurulması kabul edilemez. Eğer bu konudaki görüşmelerin kesintiye uğraması söz konusu olursa gerekirse Ankara'ya bilgi verilecek.
7. Kapitülasyonlar kabul edilemez.
8. Azınlık esası mübadeledir.
9. Düyun-ı Umumiye (Genel borçlar) Osmanlı Devleti'nden ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlara devri yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi yıl ertelenmesi sağlanacak. Düyun-ı Umumiye kaldırılacak. Güçlükler çıkarsa Ankara'ya danışılacak.
10. Ordu ve donanmayı sınırlandıran konular olmayacak.
11. Yabancı kurumlar Türk kanunlarına uyacak.
12. Türkiye'den ayrılacak memleketler için Misak-ı Milli kararlarına uyulacak
13. Cemaat ve İslam vakıfları hukuku eski anlaşmalara göre sağlanacaktır. (Belen, 1973:531)

Fakat Türk heyeti Lozan'a gitmeden önce Paris'te bir dizi görüşmelerde bulunmuştu. İsmet Paşa 15 Kasım 1922'de Paris'e gelerek burada üç gün kalıp görüşmelerde bulunarak Fransa'ya şu demeci veriyordu:

“Ankara'dan ayrılmadan önce Büyük Meclisimize Türkiye'nin yeni politikasının Misak-ı Milli ile imzaladığı anlaşmalar ve bağdaşmalar üzerine kurulu olduğunu söyledim. Buraya gelince de fikrimi değiştirmedim Misak-ı Milli'nin tanımladığı şekilde haklarına saygıyı elde etmeye kararlı yeni Türkiye, girdiği angajmanlara ve özellikle Türk-Fransız Ankara Anlaşması'na sadık kalmaktadır. Fransız okullarına saldırıya geçmek istemiyoruz. Fransız ticaretinin meşru haklarına karşı hiçbir şey yapmak istemiyoruz. Biz Fransa'nın ilan etmiş olduğu aynı ilkeler üzerine dayanan milli ve demokratik bir devletiz. Yunanistan'la savaşı önlemek için bize bağlı olan her şeyi yaptık. Üç kere düşmanlığı adil bir barışla sona erdirmeyi denedik. İstilacılar küçük Asyadan (Anadolu) kovulur kovulmaz tam başarının ortasında Fransa'nın isteği üzerine durduk. Bizi daha önce dinlemiş olsalardı bu kadar kan akmamış olurdu. Bu iki yıllık fedakârlık bize modern milletler arasındaki yerimizi alma hakkını vermektedir. Hayli acı çektik bunun için bizim savaşı sevdiğimizden kuşkulanasınlar. Bizim barış aşkımıza hiçbir korku duygusunun karışmaması için yeteri kadar zafer kazandık. Biz yalnız hakkımızı istiyoruz Fransa'nın bizi anlayacağına kani bulunuyoruz. Bağımsızlığımızı geri vermiş olan tarihsel gelişimi barış içinde sürdürmek için hür ulusların sempatisine güveniyoruz.”

diyerek İsmet İnönü böylece hem Türkiye'nin haklı çabasını göstermiş hem de Lozan görüşmelerinde Fransa'yı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. (İnönü, 2006:321-328; Gaulis, 1969:36-38)

Lozan Barış görüşmelerine bir taraftan Türkiye diğer taraftan da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya (Sırp-Hırvat-Sloven) katılacaktı. Daha önce de değindiğimiz gibi konferansa Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine boğazlarla ilgili meselelerin görüşmelerine katılmak üzere Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri Konferansa gözlemci bulunduracaktı. Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde bir mahreci bulunması işi görüşüldüğü zaman bu devletin temsilcisi de görüşmelere katılacaktır. Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922'de başlanmıştır. (Atatürk, 1989b:475; Gönübol ve Sar, 1996: 48)

Lozan Konferansı'nı kendisi için birinci derece öneme sahip hayati bir olay sayan ve oraya en değerli temsilcilerini gönderen üç devlet vardı: Türkiye, İngiltere ve Yunanistan. Lozan Konferansı'nda İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı ise Venizelos temsil ediyordu. (Tuncer, 2008: 68)

Bilindiği gibi Lozan Konferansı iki dönem olarak yapılmıştır. Birinci dönemde taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca konferans dağılmıştır. İkinci dönemde bazı devletler temsilcilerini değiştirmişlerdir. Örneğin birinci dönemde İngiltere'yi Lord Corzon temsil etmişken ikinci dönemde İngiltere Horas Rumbolt tarafından temsil edilmiştir. Aynı şekilde Fransa'yı birinci dönemde Barren ve Bompar temsil etmişken ikinci dönemde General Pele temsil etmiştir.

Görüşmelerde üç ayrı komisyon kurulmuştur:

1. Toprak ve Sınırlar Komisyonu: Başkan Lord Curzon, İngiltere
2. Azınlıklar ve Yabancılar Komisyonu: Başkan Garoni, İtalya
3. Emlak ve Ticaret Komisyonu: Başkan Barren, Fransa

Komisyonların çalışmaları sonucunda bazı konularda anlaşma sağlanabilmiştir. Fakat birçok konuda henüz uzlaşmaya varılamamıştı. (Çavdaroglu,2011:72)

Fransa'nın meselesi özellikle Osmanlı borçlarıyla ilgiliydi. Borçların da altın olarak ödenmesinde diretiyordu. İtalya'nın ilgisi ise On iki Ada üzerinde toplanmıştı. (Tuncer, 2008:68) İngiltere, Fransa ve İtalya kapitülasyon rejiminin sürdürülmesinde ısrar ediyor; Türkiye ise bu rejimin sürdürülmesini tam bağımsızlığına aykırı görüyordu. (TBMM Gizli Celse Zabıtları c.3, 1985:1286)

İngiltere, Lozan Konferansı'nda başlıca iki konuda kesin tutum almıştı: Boğazlar ve Musul. Boğazlar konusunda Türkiye ile İngiltere'nin görüşleri arasında bir koşutluk söz konusu olduğundan anlaşma sağlanabilmiştir. Musul konusunda ise, iki devlet arasında anlaşma ancak ilerideki konularda göreceğimiz gibi Lozan Konferansı'nın ertesinde sağlanabilecektir. (Tuncer, 2008:68) Konferansta en ilgi çekici tartışmalardan biri Boğazlar Meselesi üzerinedir. Sovyet Rusya'yı temsil eden M. Chicherin boğazların bütün devletlerin harp gemilerine kapalı olmasını istiyordu. (Graves, 1999:143) İngilizlerin Boğazlardaki istekleri Rusya ile taban tabana zıttı. 19. yüzyılda Çar Hükümeti Akdeniz'e inebilmek için savaş gemilerininin Boğazlardan

serbest geçiş yapabilmesini istiyor, İngilizler ise Boğazların Türk kontrolünde kapalı tutulmasını istiyordu. Şimdiyse İngilizler, Boğazların savaş gemilerine açık olmasını isterken Sovyetler kapalı kalmasını istiyordu. Bunun en önemli sebebi Rus filolarının Karadeniz’de yapılan savaşta tamamen tahrip edilmesiydi. Böylece İngiliz filolarını Karadeniz’den uzak tutma konusunda endişe duyan Ruslar kendi donanmalarının Akdeniz’e inmesiyle ilgilenmiyorlardı. (Hale, 2003:46-47)

Türkiye Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsız ve kendi kaderine hâkim bir devletin kurulmasını hedeflemişti. Sovyetler Birliği ile sınırlar 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması’yla; Fransız mandası altındaki Suriye ile sınırlar ise Ankara Antlaşması ile çizilmiş olduğundan bunlar sorun oluşturmayacaktır. Türkiye, Avrupa’da 1913 sınırları üzerine diretti. Batı Trakya için de plebisit istedi. (Meral, 1972: 8-9; Tuncer, 2008:68) Yunanlar Lozan’da “Ne istiyorsunuz?” dediği zaman Yunan Murahhası Venizelos:

“Sevr Antlaşması’nda ne almışsak onların hepsini sityoruz” diyordu. Kendisine, İngiliz Hariciye Nazırı ve Fransız Başvekili:

“Canım ayrı bir muharebe oldu, o muharebeyi kaybettiniz.” dediler.

Bunun üzerine Yunan murahhası:

“O ayrı muharebeyi siz rica ettiniz, bizde bu muharebeye katıldık. Sizinle müttefik olarak katıldık. Müttefiklerin hepsi ya kazandılar, ya kaybettiler. Onun için birisi kaybetti olur mu?” diyor ve bununla tutunmaya çalışıyorlardı. (İnönü, 1993:16)

Fakat İngiltere ve Fransa’nın tutumu üzerine Yunanistan kendi tutumunu yumuşatıyor ve 1915 sınırlarını kabul ediyor Batı Trakya’da ise plebisitten kaçınıyordu. İngiltere, Musul’un Irak mandası altında bulunmasında diretiyordu. (Meral, 1972: 8-9; Tuncer, 2008:68) Türk ve İngiliz menfaatleri birbiriyle çatıştığı için Musul konusunda bir karara varmak güç olmuştur. Türkler Musul’un Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu ve Mondros Mütarekesi sırasında İngiliz işgali altında bulunmadığını savunuyordu. İngiltere Musul’u Türkiye’ye karşı bir savunma duvarı olarak görmenin yanında buranın petrol kaynaklarından da vazgeçmek istemiyordu. Mustafa Kemal Nisan 1922’de Türk gazetecilerine Musul sebebiyle İngiltere’yle bir savaşa girmeye niyetleri olmadığını bildirdiği halde, İsmet Paşa iddiasından vazgeçmeye yanaşmıyordu. (Hale, 2003:46-47) Lozan Konferansı’nda Musul ve Türkiye-Irak sınırı konusu İngiltere tarafından 27 Kasım 1922’de Ülke ve askerlik Komisyonu’nun gündemine alınmak istenmişse de İsmet Paşa konuyu konferans gündemi dışında ikili görüşmelerle çözmeyi teklif etmiştir. İkili görüşmelerde çözüm arayışı 23 Ocak 1923’e kadar sürmüş ancak Türk Heyeti’nin İngiliz yetkililerle yaptığı çeşitli görüşmelerde bir netice alınamamıştır.

Ülke ve askerlik Komisyonu’nun 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul sorunu ele alınmıştır. Bu oturumda İsmet Paşa Türkiye’nin Musul’u bir başka devlete bırakmak istemeyişinin sebeplerini; etnografik, siyasi, tarihi, ekonomik ve askeri açıdan anlatmış ve İngiliz tezini temellendiren gerçeklerin yetersizliğini ortaya koymuştur. (Yazıcı, 2010:32-33)

İngiltere ise Musul’u üç noktada önemli görüyordu. Bunlar:

1. İngiltere özellikle Mezopotamya’daki petrol yatakları ile ilgilenmekteydi. İran’ı zaten bu konuda güvence altına almıştı.

2. İngiltere Basra Körfezi’nde stratejik durumuna zarar verecek bir düzen değişikliğine her zaman karşı çıkacaktır.

3. Özellikle Musul vilayetinin jeopolitik etnik ve dini yapısı İngiltere için önemliydi. Çünkü Yakın Doğu'da Türk-Kürt-Arap halkları sürekli bir çatışma içinde olmalıydı. Herhangi bir nedenden dolayı bu çatışmanın içine itilmeliydiler. Lozan'da Lord Curzon bu üç noktadan yola çıkarak mandater devlet olarak bulunduğu Irak'ın toprak bütünlüğünü savunurken, Musul'u da bu sınırlar içinde tutuyordu. Başından beri Türkiye'nin Musul'da bir plebisit (Halk oylaması) yapılması önerisine hep karşı çıkıyordu. (Dilan,1998:29) Çünkü İngiltere bu oylamada Musul Halkı'nın Türkiye lehine bir tutum takınmasından korkuyordu.

Her ne kadar iktisadi bağlantı düşünceleri Musul'un Bağdat'a bağlı kalmasını gerektiriyor gibi görünse de yerli halkın ırk, din ve milliyet esasları bakımından oylarını Türkiye lehine kullanması ihtimali pek kuvvetli idi. (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları 1, 1992:113) Bu gelişmeler üzerine Lozan görüşmelerinin tıkanmaması için Musul meselesinin her iki tarafın da onayıyla Lozan görüşmelerinden sonraki 12 ay içerisinde çözülmesine karar verildi.

Türkiye'nin taleplerinden biri de Meis Adası'nın kendisine verilmesiydi. Ancak Türkiye'nin bu talebi reddedildi. 31 Ocak 1923'te derhal imzalanması isteğiyle barış antlaşmasının yazılı metni İsmet Paşa'ya verildi. Bunun üzerine İsmet Paşa bir haftalık süre istedi. Bu arada Azınlıklar ve Yabancılar Komisyonu ile Emlek ve Ticaret Komisyonu ortak toplantılar yapıyordu. 1 Şubat 1923'te ortak toplantıda Boğazlar konusu görüşüldü. İngiliz temsilci Lord Curzon'un tehdit ve dayatmaları sonucu anlaşma sağlanamadı. (Çavdaroglu, 2011:72-74)

Lozan Konferansı sırasında İngiltere ve Fransa arasındaki gerginlik de gözlerden kaçmıyordu. Curzon tarafından kaleme alınan İtilaf barış tasarısının Lozan'da Türk heyetine verildiği sırada Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Crewe'a bir nota veren Poincare, İtilaf Devletleri'nin Türklerle topluca antlaşma yapmayı başaramaması durumunda, Fransa'nın yalnız başına antlaşma yapma hakkını saklı tuttuğunu bildirdi. İngiltere ile Fransa arasında 5 Eylül 1914 tarihinde imzalanmış olan ve düşmanla ayrı barış yapılmayacağı yükümlülüğünü içeren anlaşmanın savaş süresince geçerli olduğunu belirten Poincare, İngiltere'nin desteğine sahip olan Yunanistan'ın hatasından kaynaklanan Türk-Yunan savaşının koşulları tümüyle değiştirdiğine dikkat çekti. Bunun üzerine Curzon, Fransa'nın bu tutumunun 30 Kasım 1915 tarihli Londra Anlaşması ve 18 Kasım 1922 tarihinde Paris'te varılan anlaşmalara aykırı olduğunu, bu durumda İngiltere'nin de bu anlaşmalara varmayacağı yönünde Fransa'ya 3 Şubat 1923 günü bir nota verdi. Poincare de 4 Şubat 1923'te buna bir karşı notayla cevap verdi. Önceki görüşmelerini yenileyen Poincare Türk tarafına ultimatoma niteliğinde bir anlaşma taslağı verilmesinin birçok konuda anlaşmaya varılmasını engellediğini öne sürdü. Poincare'nin tutumunu kabul edilemez olarak niteleyen Curzon, Türk tarafına verilen anlaşma taslağının bir ultimatoma olmadığını belirterek onu imzalama eğiliminde olan İsmet Paşa'nın Fransa'nın çıkışı üzerine bundan vazgeçtiğini ileri sürüyordu. (Kaymaz, 2003: 293-294)

Curzon, Yunanistan'ın Anadolu'daki askeri operasyonunun Türk Ulusal Hareketi'nin gelişmesine ve Sevr'in uygulanma şansının ortadan kalkmasına yol açan hatalı bir karar olduğunu kabul ediyordu. Fakat Yunanların İzmir'e çıkmasına izin veren Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiser kararının ve hem de Sevr

Antlaşması'nın altında Fransa'nın da imzasının olduğunu ileri sürüyordu. (Kaymaz, 2003: 293-294)

Lozan görüşmeleri sırasında Fransızların Muahedeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtmesinin İngiliz karargahına düşen bir Fransız bombası etkisi yaptığı, bunun üzerine İngiltere'nin Türklere verilen sulh muahedesinin kesinlikle bir ultimatom değeri taşımadığına Fransızları ikna etme çabası içerisindeydi. (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 3 Şubat 1923: No:729)

Nihayetinde Lozan görüşmelerinde bir sonuca varılamayınca 4 Şubat 1923 tarihinde görüşmeler kesintiye uğradı ve konferans dağıldı. (Atatürk, 1989b:487; Çavdaroğlu,2011:72-74)

İsmet Paşa, Antlaşmanın ekonomik ve adli hükümlerinden bazılarını itiraz etmiş ve bu itirazlarını geri çekmemişti. Geri çekmeyişi, Fransız hükümetinin tavrından ötürüydü. Fransızlar, İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine, Türklere verilen anlaşma metninin nihai olmadığı, üzerinde tartışılacak bir metin olduğunu bildirdiklerini açıklamışlardı. İsmet Paşa'da tabii olarak müttelikler arasındaki bu çatlağın zamanla genişleyeceğini ümit etmişti. Ancak heyecan içinde olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli bir oturumunda alınan bir kararla Lozan heyeti geri çağırılmıştır. Ankara'da Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın da desteği ile birkaç fırtınalı oturumdan sonra meclisi barış yapmaya ikna etti. Bu karar üzerine Türk heyeti barış görüşmelerini kaldığı yerden devam ettirmek için tekrar Lozan'a gidecektir. (Graves, 1999:144) Böylece Konferans 23 Nisan 1923'te tekrar başlamıştır. (İnönü, 2006: 382-383) Lozan'daki ikinci görüşmelerde Lord Curzon'un yerini Sir Harold Rumbold almıştı. (Graves, 1999:144)

Rumbold, Musul ile ilgili Curzon-İsmet Paşa uzlaşmasını üç esaslı noktada İngiltere'nin yararına değiştirdi.

1. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin statüsünü uzlaştırma komisyonu düzeyinden hakemlik düzeyine yükseltti.
2. İkili görüşmelerin süresi on iki aydan dokuz aya indirildi.
3. İkili görüşmelerin başlangıç tarihini antlaşmanın yürürlüğe gireceği tarihten, İstanbul ve Doğu Trakya'nın boşaltılacağı tarihe çekti. (İnönü, 2006: 360-361; Kaymaz,2003:310-311)

23 Nisan 1923'te başlayan İkinci Lozan Konferansı Fransa ve Türkiye için uygun şartlar altında değildi. İki aydır Türkiye ile Fransa arasındaki ekonomik savaş Türkiye-Suriye sınırındaki askeri sorunlar daha da ağırlaştırıyordu. Bu ikinci Lozan Konferansı bir Türk-Fransız düellosu olarak görülüyordu. Lozan'da Sevr maddelerinin uygulanmasını isteyen İngiltere gibi Fransa da bu fikre sıcak bakıyordu. Fakat İngiltere başlı başına bir tertibin ayarlarını çoktan atmıştı. O Türkiye'yi etkilemek için kâfi derecede tecavüzkâr bir hareket gözlüyor ve Türkleri ciddi feragatlere sürüklemeye çalışıyordu. (Gaulis, 1969:55)

Yunanistan'ın baş delegesi Venizelos uluslar arası konferanslarda pişmiş ve lisana hakim bir zattı. Her fırsattan faydalanmasını ve haksız olan davasını yerinde ve zamanında iyi bir avukat gibi müdafaa etmesini biliyordu. Hatta daha da ileriye giderek Musul Meselesi'nin bir askeri müdahale ile halledilmesine dahi çalıştı. Böylece Türk ordusu güneye kaydırılırken Yunanistan bir askeri harekâtla Trakya'yı

işgal edecekti. (Çavdaroğlu, 2011:74) Fakat Türk tarafı tekrar bir savaş istemiyordu. Ancak savaş istemeyen yalnız Türkler değildi. İngilizler de savaş istemiyordu. İngiliz Başbakanı baş görüşmecisi Lord Curzon'a yazdığı mektupta "petrol yataklarının işletme hakkı İngilizlere ait olmak üzere Musul'un Türklere verilebileceğini yazmıştı. Aynı mektupta savaşa meydan verilmemesi de isteniyordu. Fakat İngiliz görüşmeci sürekli savaş tehdidinde bulunuyordu. Fakat ne yazık ki Türk tarafı İngilizlerin bu blöfünü görememiştir. (Çavdaroğlu, 2011:74)

Lozan Konferansı sırasında Fransa, Kapitülasyonların kaldırılmaması konusunda ısrarlı bir tutum sergiliyordu. (İnönü, 1993:25) Çünkü Fransa Türkiye'de birçok ayrıcalığa sahipti. Fransa özellikle kendisine tanınan ekonomik ayrıcalıklardan vazgeçmek istemiyordu. (Dilan, 1998:67-69) Yeni Türkiye ise Milli Mücadele ile kazandığı zaferi Kapitülasyonların gölgesinde yaşamak istemiyordu. Mustafa Kemal bu durumu daha sonra, "siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi zaferler ile taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner." diyerek ifade etmiştir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006:476)

Fransız kolonisinin ayrıcalıkları arasında ticari ayrıcalıklar, hastaneler ve okullar bulunmaktaydı. Osmanlı Borçları da Lozan'da tümüyle çözüme kavuşturulamamıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri en fazla etkileyen konu Fransa'nın mandasında bulunan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır sorunudur. Fransızlar Kapitülasyonların kaldırılmasını ve Hastanelerin ayrıcalıklarının kaldırılmasını her ne kadar kabullenmişlerse de Fransız okullarının diğer yabancı okullar gibi Milli Eğitim Bakanlığı'nın uygulayacağı düzenlemelere ve yönetmeliklere uyma zorunluluğunun getirilmesini hemen kabullenememişlerdir. (Dilan, 1998:67-69)

1.1. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması ve Anadolu'nun Kurtuluşu

Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Fransa arasında önemli tartışmalara konu olan ve Lozan'da çözümlenemeyen meselelerden biri de Osmanlı Borçlarının tasfiyesiydi. Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu kapitülasyonlardan en fazla faydalanan ülke Fransa idi. Bu nedenle borçların tasfiyesi en fazla Fransızları ilgilendiriyordu. Lozan Konferansı sırasında çözümlenemeyen bu konu konferans sonrası Fransızlar ile Türkiye hükümeti arasında Paris'te yeniden görüşmelere neden olmuştur. Uzun görüşmelerden sonra 13 Haziran 1922'de Paris'te, Paris Büyükelçi'si Fethi Bey'le alacaklı altı devletten (Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya ve İsviçre) oluşuyordu. Alınan karar çerçevesinde (Dilan, 1998:70) Osmanlı Devleti'nin 170.000.000 sterlin tutarındaki borcu iptal edilmiş, Osmanlı borcunun Türkiye'ye düşen borcu 84.800.000 altın liraya (78.000.000 sterlin) sabitlenmişti. Borcun geri kalan kısmı 1914 yılında Osmanlı Devleti dâhilinde olan diğer bağımsız devletlerarasında paylaştırılmıştır. Böylece 1881 yılında kurulan ve yabancı denetimindeki Duyun-ı Umumiye idaresi de kapatılmıştır. Çağdaş ve bağımsız bir devletin gücünü kısıtladığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğu Türk heyeti tarafından diretilen kapitülasyonların antlaşmanın 28. maddesiyle kapitülasyonların tamamen kaldırılması İtilaf Devletleri tarafında kabul edilmiştir. (Hale, 2003:47-48)

Lozan Antlaşması'nın en önemli şartlarından birisi Türk-Yunan nüfusunun karşılıklı mübadele edilmesiydi. Anadolu'da yaşayan yaklaşık 900.000 Rum, Yunanistan'da yaşayan 400.000 Müslümanla mübadele edilmiştir. İstanbul'da

yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar bu mübadelenin dışında tutulmuşlardır. (Hale, 2003:47-48)

Nihayetinde Lozan Barış Antlaşması İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya, Yunanistan, ve Türkiye arasında 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. (Turan, 2010:147)

Müzakereler sonucu Türk-Yunan sınırı Edirne'yi içine alacak biçimde Meriç çizgisi olarak belirlendi. Türk heyeti Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi karşılığında Yunanistan'dan istenen Savaş tazminatından vazgeçti. Bulgaristan'ın güney sınırı ise Karadeniz'den Meriç Nehri'ne kadar 1919'daki Yunan-Bulgar sınırı olarak belirlendi. Ayrıca Türkiye Bulgaristan-Yunanistan sınırının her iki yakasında 30'ar kilometrelik askerden arındırılmış bir bölge oluşturulacak, fakat bu durum 1938'de üç ülke arasında yapılan bir anlaşmayla kaldırılacaktır. Kıbrıs adasının İngiltere'ye ait olduğu da hükme bağlandı. (Erhan, 2003: 68-73)

Lozan Barış Antlaşması'nın 23'üncü maddesiyle benimsenen ilke uyarınca; Boğazlardan bütün ulusların gemileri için Akdeniz'le Karadeniz arasında geçiş serbestliği tanınmıştır. Boğazlardaki durumu yönetmek üzere aralarında Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven devleti temsilcilerinden oluşan Uluslararası bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştur. (Meray, 1993:50-57)

Gayr-ı Müslimlerin, Müslüman Türk vatandaşlarının yararlandıkları aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanmaları kabul edilmiştir. Türkiye'nin Müslüman olmayan vatandaşlara tanıdığı hakların Yunanistan'daki Müslüman azınlığa da tanınması kabul edilmiştir. (Özbay, 2004: 81-82)

Türk heyeti Lozan'da İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin siyasete karıştığını, dolayısıyla Türkiye'den çıkarılması gerektiğini savundu. Diğer devletlerin temsilcileri ise Patrikhanenin siyasete karışmasının önleneyeceği bir statü dahilinde İstanbul'da kalmasının devam etmesini istediler. Bunun üzerine Patrikhane'nin sadece dini işlerle ilgili bir kurum olacağı garanti altına alınarak İstanbul'da varlığının devam etmesi kararlaştırıldı. (Erhan, 2003: 68-73)

Meriç Nehri Türkiye ile Yunanistan'ın kara sınırı olarak belirlenmişti. Bu anlaşmayla Ege Adaları Yunanistan'a, On iki Ada (özellikle Rodos) İtalya'ya veriliyor, Çanakkale Boğazı girişine yakın olan Bozcaada ve Gökçeada Türkiye'de kalıyordu. Yunanistan'a verilen adalar da askerden arındırılacaktı. (Hale, 2003:46)

Deniz kıyılarında nehir ve göllerde yük ve yolcu taşıma hakkı (Kabotaj Hakkı) ve balık avcılığı Türk bayrağını taşıyan gemilerce yapılması kabul edilmiştir. (Özbay, 2004: 81-82)

Bu anlaşma Türkiye açısından çok önemliydi. Fakat Lozan Antlaşması üç bakımdan TBMM'de büyük hayal kırıklığı uğrattı ve Milletvekillerce eleştirildi. Bunlardan birincisi; Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan büyük su yolundaki seyir, özgürlüğünü korumak üzere Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun kurulması. ikincisi, Musul'un geri alınamayışı, Üçüncüsü ise Hatay Bölgesi'nin İskenderun Limanı ve tarihi Antakya şehriyle birlikte Fransız koruması altındaki Suriye'ye

bağlanmasıydı. TBMM’de konuyla ilgili uzun görüşmeler yapıldı ve bazı milletvekilleri anlaşmanın Misak-ı Milli ilkelerine tam anlamıyla uymadığı yönünde fikirler beyan ettiler. Fakat tüm bu itirazlara rağmen Lozan Antlaşması 23 Ağustos 1923 Günü 14 aleyhte oya karşı 213 oyla kabul edilerek resmen yürürlüğe girdi.

Lozan Antlaşması’na göre, anlaşmanın mecliste onaylandığının Müttefiklere resmen bildirilmesinin hemen ardından işgal güçleri boşaltma işlemine başlayacaktı. Bunun üzerine 25 Ağustos’tan itibaren Türk topraklarını boşaltmaya başladılar ve İngiliz Generali Harington başkanlığında yapılan çekilme işlemiyle 1 Ekim 1923’te Türkiye’yi tamamen terk ettiler. (Özsoy, 1999:500)

Lozan Antlaşması’nı tetkik ettiğimiz zaman her türlü kapitülasyonun tamamen ortadan kalkmış olduğunu, Boğazlar için yabancı devletlerin herhangi bir kontrol hakkı olmayan özel bir rejim tespit edildiği, Duyun-ı Umumiye’nin tatminkâr bir çözüme bağlandığı, Karaağaç’ın alındığı; buna karşılık Yunanistan’dan harp tazminatı alınmadığı ve Musul Meselesi’nin hallinin Lozan sonrasına ertelendiğini görmekteyiz. Suriye hudutları Ankara Anlaşması’yla tespit edildiğinden Lozan’da görüşülmemiştir. (Gürün, 1986:312-312)

Fakat Suriye-Türkiye sınırının tespiti Türkiye ile Fransa arasında sorun olmuştur. 1921 İtilafnamesi’nin 8. maddesine göre sınırın tespitinin yapılması için bir ay sonra bir komisyon kurulması kabul edilmiştir. Fakat bu sınır komisyonu ancak Eylül 1925’te kurulabilecektir. Sınır komisyonunun çalışmalarına başlayıp sorunu çözmesi üzerine Şubat 1926’da De Jouvenel Ankara’ya gelecek yapılan görüşmeler sonunda Tefik Rüştü Aras ile De Jouvenel arasında 18 Şubat 1926’da bir sözleşme, beş protokol ve bir imza protokolü kaleme alınarak parafe edilecektir. (Dilan, 1998:67-69)

Fransa’nın manda yönetiminde bulunan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır Ankara Anlaşması’nda belirlendiği gibi kalacağı konferansta teyit edilmiştir. Söz konusu sınır bugünkünden farklı olup Hatay’ı dışarıda bırakacak şekilde İskenderun’un kuzeyinden Akdeniz’e ulaşmaktaydı. 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla bugünkü Türkiye-Suriye sınırı son şeklini aldı. (Melek, 1991:84; Erhan, 2003: 68-73)

Lozan Antlaşmasında, Musul Meselesi dışında Misak-ı Milli’ye aykırı ve Türkiye açısından devamlı olarak zararlı olagelmiş herhangi bir nokta yoktur. (Gürün, 1986:312-312)

Türkiye Birinci Dünya Savaşı’nın yenik devletleri arasında kendi yıkıntısı içinde yeniden ayağa kalkmayı başarabilen tek ülke oldu. Galip güçlerin kendisine dayattığı barış şartlarını reddetmiş ve kendi şartlarını kabul ettirmiştir. Lozan Antlaşması, özünde Türk Milli Misakı’nca öngörülen taleplerin uluslararası ölçekte tanınması anlamına geliyordu.

Sonuç olarak askeri mücadele kazanılmış, milliyetçilerin siyasi programı başarıya ulaşmış ve uluslararası bir anlaşmayla dünya tarafından tanınmıştı. (Lewis, 2008:343) Lozan Antlaşmasıyla bağımsız bir Türkiye’nin kurulması bütün dünyaya kabul ettirilmiştir.

Lozan Antlaşması bir yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasi mirasını artırırken öte yandan yeni Türkiye'nin Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde dünyada yer almasını sağlamıştır. Başka bir deyişle Lozan Antlaşması yenen-yenilen devletlerarasındaki ilişkileri değil, 1914–1918 savaşını kazanan müttefikler ile 1919–1922 Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türkiye arasındaki ilişkileri eşit koşullar içinde düzenlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında yapılan hiçbir anlaşma yaşamazken Lozan Antlaşması bugün dahi yaşamakta ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmaktadır. (Soysal, 1989:67) Bu yüzden bu antlaşma Yeni Türkiye Devleti'nin tapusu mahiyetindedir.

2. Musul Meselesi

Musul Meselesini daha iyi anlamak açısından bu meselenin tarihsel sürecine kısaca şöyle bir bakacak olursak; Musul 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist güçlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Musul-Kerkük coğrafyasının sahip olduğu zengin petrol kaynakları, sanayi devrimini gerçekleştirmiş bulunan Avrupa'nın emperyalist güçlerinin en çok ihtiyaç duydukları ham madde idi. Emperyalist güçler kimi zaman dostluk anlaşmaları ile kimi zaman da gizli anlaşmalarla bu coğrafya üzerindeki baskı politikasını uygulamaya koymuşlardır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan faydalanmaya çalışmışlardır.

Bölge, zengin petrol kaynaklarının yanında Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalması hasebiyle verimli araziye de sahipti. Nitekim Almanya 19. yüzyılın son çeyreğinde Berlin-Bağdat Demiryolu projesini gündeme getirerek bu hammadde kaynaklarına bir an önce ulaşmak için gayret sarf etmiş; bu durum kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa'nın da bölgeye olan ilgisinin artmasına yol açmıştır. (Türkmen, 2011:5-6)

İngiltere Birinci Dünya Savaşı içerisinde Müttefikleriyle yapmış olduğu gizli anlaşmalarla Filistin, Ürdün ve Irak'ı almış; Suriye, Musul ve diğer bazı bölgeleri Fransa'ya bırakmıştır. Fakat Musul ve civarının doğu ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması yönündeki önemi ve zengin petrol yataklarının bulunması bakımından burasını Fransa'ya bırakmak istememiştir. (Uçarol, 1987:481-482)

Musul İngilizlere göre o kadar önemliydi ki 15 Ekim 1918'de Bağdat'taki İngiliz siyasi ajanına göre Petrol, kömür, tütün, keten tohumu, pamuk, bağcılık ve tahıl zenginlikleriyle potansiyel bir değere sahipti. Ona göre Musul, Bağdat vilayetinin pazarıdır. Basra Körfezi nasıl ki Ceziret-ül Arap'ın hakim noktası ise; Musul da Halep, Suriye Filistin ve Doğu Anadolu'nun zahire ambarıydı. (Gündüz, 2003:261-266; Gök, 1998:57-58) Musul, Dicle Nehri'nin hemen sağ kenarında olmakla beraber, Ortadoğu'nun önemli bir noktasında yer almaktaydı. (Gündüz, 2003:2) Musul konusunda İngiltere'nin şiddetle direnmesi, bölgenin petrol kaynakları açısından zengin oluşu, stratejik önemi ve İngiltere'nin İmparatorluk yolları üzerinde oluşundan kaynaklanıyordu. (Türkmen, 2003:94)

3 Ekim tarihli Daily News Gazetesi, "Suları karıştıran Petrol" başlıklı yazısında da şöyle diyordu: "Güçlü Fransız ve Amerikan şirketlerinin petrol üzerinde

gözleri vardır. Ve bu amaçla perde arkasında pek çok oyun dönmektedir. Yakın bir gelecekte Fransızlar Suriye'nin büyük bir bölümünü Kemalistlere verecek, yalnız Lübnan'ı alıkoyacaklardır. Kemalistler, Musul petrol kaynaklarını ve Kuzey Suriye'deki demir yolunun denetimini Fransızlara vermek niyetindedirler” diyordu. (Soneyel,2008:1717-1718)

Açıkkası Ortadoğu'daki çıkar politikası dendiğinde akla ilk gelen yerlerin başında şüphesiz Musul vardı. Önde gelen yayınlardan tutun da devlet yetkililerine kadar herkes için Ortadoğu'daki çıkarlar denince akla ilk yine Musul geliyordu. Çünkü Musul demek petrol demektir. Musul'un bu değerlerinin çok iyi farkında olan İngiltere Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgale girişecektir. (Uyar, 2007:44) Fakat 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinde Türk sınırları içerisinde kalan topraklar 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli kararına göre Türk vatani sayıldığından Musul'u da Türk sınırları içinde görüyordu. (Uçarol, 1987:481-482)

İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra petrol yatağı olan Musul Bölgesine sahip olabilmek için Bölgenin Türk askerlerinden hemen tahliyesini istedi. Bölgede bulunan 6. Ordu kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa İngiltere'nin bu isteği üzerine İstanbul Hükümeti'nden bir açıklama bekledi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da gönderdiği telgrafta Mütareke hükümlerinde Musul'un boşaltılmasıyla ilgili herhangi bir madde bulunmadığını, ancak düşmanın bölgeyi işgalinde ısrar etmesi halinde karşı koyulmayarak kuzeye çekilmesini bildirdi. Bu sırada 2 Kasım 1918'de İngiliz kuvvetleri Musul'u ablukaya aldılar. İngilizler, Ali İhsan Paşa'nın emrindeki Türk askerlerinin teslim olmasını istedilerse de bu istekleri reddedildi. Ali İhsan Paşa İngiliz komutanı Marshall'ın ileri sürdüğü bu öneriyi kabul etmedi. Marshall, Ali İhsan Paşa'ya bir ultimatoma vererek 15 Kasım 1918 tarihine kadar Musul'un boşaltılmaması halinde dökülecek kanların hesabının kendisine ait olmadığını bildirince; Ali İhsan Paşa durumu hükümete bildirdi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından 9 Kasım'da gönderilen tebliğ üzerine Musul 10 Kasım'da Türk birliklerince boşaltıldı (Gök, 1998:57-58; Selvi, 2011:43-46) Bunun üzerine İngiliz birlikleri 10 Kasım'da Musul'a girdi. (Sabis, 1991:315-318) Böylece 1517 Nisanında Osmanlı hakimiyetine girmiş olan Musul 10 Kasım 1918'de Türk hakimiyetinden çıkmış oluyordu. (Gündüz, 2003:25) Bu gelişmeler üzerine Türk birlikleri de Nusaybin'e çekildi. Nitekim Ali İhsan Sabis de hatıralarında İngilizlerin Petrol dolayısıyla zengin bir bölge olduğundan Musul'a bir saldırıda bulunacaklarından bahsetmektedir. (Sabis, 1991:315-318) Musul'un önemli ticaret yollarının kesiştiği noktada olması da İngilizleri bölgeye çeken unsurlardan biridir. (Gündüz, 2003:406)

Musul, Kerkük ve Süleymaniye İngilizler tarafından işgal edildikten sonra bölgedeki Kürt ve Arap aşiretlerine savaş boyunca vaat edilmiş olan sözler birtarafa bırakılacaktır. İngilizler, Irak'ta Şiileri, Kürtleri ve Süryanileri ayrı ayrı idare etmeyi hedeflemişler, bunlar arasında ayrılıklar meydana getirmenin yollarını aramışlardır. (Selvi, 2011:48)

Bu durumun farkında olan Musul-Kerkük bölgesindeki aşiretler, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine elçiler göndererek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Nitekim 28 Ocak 1920'de kabul edildikten sonra tüm dünyaya ilan edilen Misak-ı Milli kararlarına göre, Musul vilayeti Türk yurdunun sınırları içerisinde yer almıştı. (Türkmen, 2011: 11-12) Türkiye, İngiltere'nin Musul'u haksız yere işgal ettiğini belirtirken, Fransa'da kendi politikası açısından İngiliz işgalinden rahatsızdı.

İngiltere'nin Musul'u işgaline sıcak bakmayan ve buranın Sykes-Picot Antlaşması'na göre kendisine verildiğini iddia eden Fransa, 20 Nisan'da San Remo Konferansında kendisini Ortadoğu'da desteklemesine karşılık burasını İngiltere'ye bırakmıştı. (Armaoğlu, 1991:321-322) Musul İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti topraklarını kendi aralarında bölüşme anlamına gelen Sevr Antlaşması'na göre de İngiltere'nin himayesinde kurulması düşünülen Kürdistan sınırları içerisinde yer almaktaydı. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul kurtarılmadan Mudanya Mütarekesi 13 Ekim 1922'de imzalanınca Musul'un kaderinin belirlenmesi düzenlenecek olan barış konferansına kalmıştı. (Uyar, 2007:44)

Musul ve havalisi Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Bu hudutların ihtiva ettiği araziye Türkiye sınırı içine katmak milli bir amaçtı. Bunun için bölgede esaslı bir hareket yapmak ve bu hareketleri tek bir elde ve komuta altında birleştirip durumun tamamen Türkiye lehine çevirmek için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yeni bir müfrezenin kurulma çalışmaları başlatılmış, müfreze komutanlığına da Özdemir Bey getirilmiştir. Bunun üzerine Özdemir Bey 9 Mart 1922'de Revandiz'e gitmek üzere Ankara'dan hareket etmiş ve 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelmiştir. 22 Haziran'da da Revandiz'e ulaşmıştır. (Nur, 2008:155-158)

Bu arada Lozan görüşmeleri devam ediyordu. Lozan Barış Konferansı'nda Türk-İrak sınırının çizilmesi konusu görüşülürken İsmet Paşa (Uçarol, 1987:482-) Musul, Süleymaniye halkının çoğunluğunun Türk olması sebebiyle buraların Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ya da buralarda halk oylamasına gidilmesini önermişse de (Armaoğlu, 1991:321-322) İngiliz Temsilcisi Lord Curzon işgalleri altındaki Musul'un Irak sınırları içerisinde kalmasını istemiştir. (Uçarol, 1987:482-) Çünkü Türk heyetinin verdiği delillere göre Musul vilayetinin 503 bin nüfusu vardı. Bu nüfusun da yaklaşık 412 bini Türklerden ve Kürtlerden meydana gelmekteydi. Müslüman olmayan nüfus ise sadece 31 bindi. İngiltere çok iyi biliyordu ki şayet plebisit yapılırsa Musul Türkiye'nin elinde kalırdı. Bu durum da İngiltere'nin işine gelmezdi. İngilizler bundan dolayı Türkiye'nin Musul'da plebisit yapılması teklifine de şiddetle karşı çıkıyordu. (Gök, 1998:60)

Yine aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa da 30 Ocak 1923 tarihli konuşmasında Musul vilayetinin Türkiye Devleti'nin milli sınırları içinde olduğunu buraları Anavatandan koparıp şuna buna hediye etmenin mümkün olamayacağını ve Cemiyet-i Akvam'ın bu konuyla hiçbir ilişkisi olmadığını ifade ediyordu. Bunun yanında Mustafa Kemal, Musul konusunda şayet diretirlerse muharebeye dahi girilmesinin kaçınılmaz olacağını belirtiyordu. (Türkmen, 2003:72-84)

İngilizler Lozan görüşmelerinde siyasi mücadeleyi sürdürürken bir yandan da Musul'da Mareşal Salmon komutasındaki İngiliz birliği, askeri saldırılarını devam ettirmekteydi. Özellikle bu saldırılar 1923 yılı Şubat ayının ilk günleri başlamış ve askeri harekâtı Şeyh Mahmut ile Özdemir Bey müfrezesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. İngiliz kuvvetleri özellikle Nasturi, Ermeni ve Aşiret birliklerinden oluşuyordu. İngilizlerin 26 Mart tarihinde ilerlemesiyle İngiliz karargâhına bir protesto gönderildi. Bu protesto mesajında özet olarak vatanını müdafaadan başka bir günahı olmayan bölge halkına yönelik saldırı kınanıyor; son fişek ve son nefer kalıncaya kadar mukavemet edileceği bildiriliyordu. İngiliz birlikleri karadan hareket etmenin

yanında uçaklarla da bombardımanlarını sürdürmekteydi. Fakat Özdemiş Bey'in ifadesiyle top atışlarıyla iki İngiliz uçağı düşürülmüştü. (Türkmen, 2003:78-83)

Musul'un diploması yoluyla geri alınabileceğı düşüncesinden hareketle Lozan'da tekrar başlatılan görüşmeler üzerine Türk Hükümeti, Elcezire Cephe Komutanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafla Musul'a yönelik askeri hareketin durdurulmasını istedi. Hükümet, Özdemiş Bey'e de bu yolda bir bilgi ulaştırılmasını istedi. Cephe komutanlığından gönderilen bir telgrafla bu durumu öğrenen Özdemiş Bey oldukça sarsılmıştır. Aşiret reislerinin ve Şii grupların tam da Özdemiş Bey'den yardım istedikleri, İngilizlere karşı Türklerin yanında olduklarını açıkça dillendirmeye başladıkları bir sırada İngilizlerin diploması ile ateşkesin olması ve Musul sorunun çözüleceğine dair İngiliz yalanı karşısında Özdemiş Bey bu durumun bir hata olduğunu adeta görür gibiydi. İngilizlerin 22 Nisan günü Revandiz'i ele geçirmeleri üzerine cephanesi de tükenen Özdemiş Bey geri çekilmek durumunda kalmıştır. (Türkmen, 2003:78-83)

Lozan Barış görüşmeleri sürecinde Musul'un diploması yoluyla Türkiye'ye bağlanacağı yolundaki genel kanaat üzerine Özdemiş Bey'e TBMM Hükümetince gerekli lojistik destek sağlanmamıştır. Özdemiş Bey buna rağmen 1923 yılı Nisan ayından itibaren bölgedeki askeri gücünü takviye eden İngiliz kuvvetlerine karşı Kahramanca mücadelesini sürdürmüştür. Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasında İngilizler Musul konusunda üstünlüğü sağlamak istiyorlardı. Bundan dolayı Kuzey Irak'a var gücüyle saldırdılar. Şefik Özdemiş Bey üstün İngiliz kuvvetleri karşısında daha fazla tutunamayarak İran'a iltica etmek zorunda kaldı. Silah ve teçhizatını İran makamlarına teslim ederek 1923 yılı Mayıs ayı başında Van'dan Türkiye'ye giriş yaptı. Musul'a yönelik askeri hareket da böylece sona ermiş oldu. (Türkmen, 2003:72-89) Musul için verilen askeri mücadele bu şekilde iken Lozan'da da aynı şekilde şiddetli bir Musul pazarlığı devam ediyordu. Musul'un her açıdan Türkiye'ye ait olduğu tezi karşısında bocalayan Lord Curzon meseleyi bağımsız bir organa havale etmek fakat referanduma götürmemek kararındaydı. İsmet Paşa ise meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesinin haklı olamayacağını ve Musul'un ülkenin bir parçası olduğunu savunuyordu. Fakat bu durumun barışa engel olmaması için sonraya ertelendi. (Öke, 1995:201) Bunun üzerine Lozan Antlaşması'nın 3. maddesine göre bu meselenin çözümü 9 ay içinde bir sonuca ulaştırılmak üzere Türk-İngiliz İkili görüşmelerine bırakılmıştır. (TBMM Gizli Celse Zabıtları c.3, 1985:1275; Armaoğlu, 1991:321-322)

Mustafa Kemal Paşa, Musul Meselesi'nin bir yıl sonraya bırakılması Musul'un İngiltere'ye bırakıldığı anlamına gelmediğini bir yıl sonra daha kuvvetli olabileceğimizi söyleyerek, meselenin hallinin bugün sadece İngilizlerle olmayacağını, Türkiye'nin karşısında İngilizlerin yanı sıra Fransız, İtalyan ve bütün dünya düşmanları olduğunu belirterek fakat bir yıl sonra sadece İngilizlerle baş başa kalacağımızı ileri sürdü. Musul'un askeri kuvvetle bugün dahi alınabileceğini fakat savaşın hemen sona erip ermeyeceğinin kestirilemeyeceğini belirtmekteydi. (TBMM Gizli Celse Zabıtlar c.3, 1985:1318)

Journal Gazetesi'nin siyasi yazarı Mösyö Sepisi'ye göre; İngilizlerin Musul Meselesi'nde takip ettikleri siyasetin esasında petrol vardı. İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki münasebetlerin iyi olmamasından da istifade ederek meseleyi Fransa'nın zararına halledecekti. Çünkü petrol meselesiyle Fransa da alakadardı.

1920 San Remo Anlaşması'yla Fransa Musul'u İngiltere'ye terk etmişti. Buna karşılık İngiltere Fransa'ya Musul petrolünün % 25'ini verecekti. Ancak İngiltere bu anlaşmanın Amerikalıların protestosu dolayısıyla hükümsüz kaldığını iddia etmiştir. (Gök, 1998:62-63) Washington, İngiltere'ye sert notalarla, Mezopotamya'daki petrole ilişkin düzenlemelerin, savundukları "açık kapı" politikasına aykırı olduğunu bildirmiştir. Bu arada Amerikalı Chester'ın kurmuş olduğu şirket savaştan önce ön sözleşmesi yapılmış olan imtiyazını yeniden yürürlüğe koymak üzere harekete geçmiştir. (Öke, 1995:201)

İngiltere ile Musul problemi devam ederken Fransa ile Türkiye arasında İskenderun ve Antakya meselesi önemini muhafaza etmekteydi. İngiltere Türkiye'ye isteklerini kabul ettirmek için İstanbul Konferansı sırasında Fransa'ya karşı Türkiye'yi destekler bir tavır içine girecektir. Türkiye ile Fransa'yı karşı karşıya getirerek meseleyi kendi lehinde halletmek isteyecektir. İngiltere Musul Meselesi'ni kendi lehine halletmek için Fransa'ya karşı Duyun-ı Umumiye ve Suriye hududunun düzeltilmesinde Fransa aleyhine Türkiye'ye destek vermeyi vaat etmiştir. Daha da ileri giden İngiltere, Fransa ile Türkiye'yi çatıştırmayı düşünmektedir. (Gök, 1998:63-67)

2.1. Haliç Konferansı

24 Temmuz 1923'te yapılan Lozan Antlaşması'ndan iki ay sonra yani 5 Ekim 1923'te İngiltere, Türkiye'ye başvurarak Lozan Antlaşması'nın 3. maddesine göre Musul sorununun görüşülmesine başlanmasını istemiştir. Bu konuyu görüşmek üzerine 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı toplandı. (Uçarol, 1987:482-483) Bu Konferans'ta Türkiye'yi TBMM Başkanı Ali Fethi (Okyar) başkanlığındaki heyet temsil ederken, İngiltere'yi ise Sir Percy Cox başkanlığındaki heyet temsil ediyordu. (Kodal, 2005:185) Haliç Konferansı'na katılan İngiliz heyetine verilen direktiflerden birisi, Musul'u Türkiye'ye vermemek ve Güneydoğu'daki azınlık Hıristiyan tebaanın isyana teşvikiydi. İşte bu doğrultuda Nasturi Meselesi gündeme getirilerek Türkiye'den Hakkari istenecekti. Bu da durumun lehlerine çözümlenmesine yardımcı olacaktı (Şimşir, 2009:115-116)

Haliç Konferansı'nda İngiliz temsilcilerinden Sir Percy Cox İngiliz çıkarları çerçevesinde, Musul dahil, Fırat Nehri'nin iki sahilini de talep etmiştir. Musul şöyle dursun İngiliz baş murahhası Hakkari vilayetine bağlı olup o anda tamamen Türk idaresi altında bulunan Beytüşşebab, Çölemerik, ve Revandiz kasabalarını talep edecek kadar ileri gitmiştir. (Mısırlıoğlu, 1972:114) Fethi Bey'in görüşüne göre Hakkâri vilayetine ait bir toprak parçasının talep edilmesi Lozan Antlaşması'nın metnine ve ruhuna aykırıdır. Ama Sir Percy Cox, Fethi Bey'e daha önce de Lozan da Lord Curzon tarafından kesin sınıırın hiçbir zaman belirtilmediğini hatırlatmıştır. Fethi Bey yanıtında Musul vilayeti sınırlarının oynak sınırlar olduğu iddiasını kabul edemeyeceğini söyledi. Ve kendi bilgisi dahilinde böyle bir durumun hiçbir zaman var olmadığını da sözlerine ekledi. (Helepçe,1991:218)

İngilizler, Musul vilayetinde bulunan Hıristiyan Asurilerin durumuna özel bir önem vermişler bu yüzden ülke meselelerinde aşırı iddialarda bulunmuşlardır. Fethi Bey bu iddialara Musul'da çoğunluğu teşkil eden Türk ve Kürtlerin haklarının bir avuç Hıristiyan'ın haklarına feda edilemeyeceğini belirtmiştir. (Gönlübol-Sar, 1990:65) Bütün bu iddialara rağmen İngiliz heyeti meseleyi kendi lehine halletmek

için Türk heyetini, konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmekle, tehdit etmiştir. (Tanin Gazetesi, 25 Haziran 1924: No: 612) Bu tartışmalar üzerine Musul Meslesi'nin çözümü için çalışılan İstanbul Konferansı 5 Haziran 1924'te sona erdi. (Uçarol, 1987:482-483)

Bu olumsuz gelişmeler üzerine İngiltere Lozan Antlaşması'nı 6 Ağustos 1924'te onaylamış ve Musul Meselesi'nin çözümü için Milletler Cemiyeti'ne başvuruda bulunmuştur. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne gidilmeden önce bir kez daha ikili görüşmelerde çözüm arayışı talep etmişse de İngiltere kabul etmemiştir.

2.2. İngilizlerin Desteğindeki Nasturi İsyanı

Musul Meselesi konusunda İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne resmen başvurduğu günün hemen ertesinde yani 7 Ağustos 1924 günü Hakkâri yöresinde Nasturiler, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandılar. Misyoner kılıklı İngiliz subaylarının örgütledikleri asi Nasturilerin ayaklanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin zor duruma düşmesi sağlandı.

Nasturiler, küçük bir Hristiyan toplumu idi. Yüzyıllardan beri Kürtlerle yan yana yaşadıkları ve Kürtler gibi de giyindikleri için bunlara "Hristiyan Kürtler" diyenler de vardı. Çoğu Hakkâri yöresinde yaşıyordu. İngiltere için bu yöre Süveyş Kanalı açılmadan önce pek önemli görülmüştür. Çünkü Avrupa'dan Hindistan'a en kısa en kestirme karayolu Hakkari yöresinden geçiyordu. Yaklaşık yüz yıldan beri İngiliz misyonerleri Nasturilerle iç içe idiler. Bu süre zarfında fitne tohumları ekilmiş olan Nasturi halkı şimdi başkaldırarak Türkiye Cumhuriyeti rejiminden memnun olmadıklarını gösteriyor, sanki İngiliz yönetimi altında yaşamak istiyor, Hakkari yöresini de Musul vilayetine katıp İngiliz manda yönetimi altına sokmayı amaçlıyor gibiydiler. (Şimşir, 2009:115-116; Yazıcı, 2010:36)

Böylece bölgeyi tam anlamıyla kontrol altına almaya çalışan İngilizler, Nasturileri destekleyerek Türklere karşı kullanmak istemişler, Ağa Petrus'a bu noktada istedikleri desteği vermeyi taahhüt etmişlerdir. (Türkmen, 2003:84-85) Bu isyanda Irak'taki İngilizler, Nasturi asilere bol silah ve para yardımıyla bulunmuşlardır. (Şimşir, 2009:115-116)

1924 Ağustosunda isyan eden Nasturileri bastırmak için 14 Ağustos 1924'te toplanan bakanlar kurulu görevi VIII. Kolordu Komutanlığına verir. İsyanı bastırmakla görevli kolordu komutanı Cafer Tayyar Paşa İngilizlerin kışkırttığı bu isyanı bastırmak üzere bölgeye girmiştir. (Türkmen, 2003:84-85) Bu durumu Cafer Tayyar Paşa Şöyle İfade etmektedir:

"Diyarbakır'a gidişimden bir müddet sonra hiç hesapta olmayan bir Nasturi meselesi patlak verdi. Van'ın güneyinden Siirt vilayetinin doğusuna ve Mardin vilayetinin kuzeyinden ve doğusundan Irak hududuna kadarki geniş sahada bulunan Nasturiler, Irak ve Musul'daki İngilizlerin tahrikiyle aralarına devlet memuru sokmak istemeyerek sadece başlarına buyruk hareket ederlerken günün birinde iki jandarmamızın vurulması ile iş büyümüş ve bütün bölge İngilizlerin gizlice verdikleri silahlarla ayaklanmıştı. Bunun üzerine temizlik hareketine başlayıp kısa bir zamanda Nasturilerin kâmilen hakkından gelmeye ve o bölgeyi İngilizlerin tesirinden kurtarıp nüfuzumuz altına almaya muvaffak olmuştum. İşte bu hareket esnasında bana Ankara'dan en ufak bir işaret verilmiş olsaydı, Musul vilayetini bir hafta, nihayet on gün içinde kâmilen işgal edebilirdi."

diyerek İngilizlerin Nasturileri desteklediğini bizlerin dikkatine sunmaktadır. (Mısırlıoğlu, 1972:120) Nitekim bu Nasturi İsyanı Milli Kuvvetler tarafından bastırılmıştır.

2.3. İngilizlerin Destegindeki Şeyh Sait İsyanı

Musul Meselesi görüşmeleri esnasında İngilizlerin Türklere karşı kışkırttığı sadece Nasturiler değildir. Nitekim Milletler Cemiyeti Musul Araştırma Komisyonu göreve başladıktan iki gün sonra 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı çıkmıştır. (Yazıcı, 2010:36) Özellikle Halifeliğin kaldırılması ve laik, sosyal ve siyasal sistemin başlamasına karşı olduğu ifade edilen bu ayaklanma, yetkilileri bir hayli endişelendirmiştir. Lozan'da halledilemeyen Musul sorununun 1924 yılında İstanbul'da toplanan Konferansta da sonuç vermemesi üzerine konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştü. İngiltere bir taraftan Musul halkının Türkiye ile birleşme isteğini önlerken diğer taraftan Türk dahilinde isyan ve karışıklıklar çıkararak Musul sorununu kendi lehine çözmeye çalışıyordu. Musul Meselesi görüşülürken bu isyanların bertaraf edilmesi için Ankara hükümeti de bir dizi uygulamalar getirdi.

Nitekim İsmet Paşa Hükümeti'nin 4 Mart 1925'te güvenoyu almasıyla aynı gün meclisten Takrir-i Sükûn Kanunu geçirildi. Kanun, Hükümete isyan ve ülkenin sosyal düzenini huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozma yolunda olan bütün örgütleri, tahrirleri, kışkırtmaları, girişimleri, yayınları kaldırma yetkisi veriyordu. Yine aynı gün kabul edilen bir kanunla ayaklanma bölgesi ile Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. (İnönü, 2006:463-465; Yılmaz, 2003:183)

Bu arada Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Piran Köyünde çıkan Şeyh Sait İsyanı kısa sürede Bingöl ve Elazığ illerini de içine alarak genişlemiştir. İsyancılar Diyarbakır'a yürüyerek şehri ele geçirmek istemişlerdir. (Yılmaz, 2003:183) Bunun üzerine ayaklanmayı bastırmak üzere Birinci Kolordu Komutanı Vekili Mürsel Paşa'nın yönettiği askeri birliğin hareketi sonucu 7 Mart 1925'te isyancılar Diyarbakır önlerinde yenildiler. Şeyh Sait ve maiyetindekiler Varto yakınlarındaki Carpuh köprüsünde sıkıştırılarak yakalandı ve böylece ayaklanma 15 Nisan 1925'te bastırıldı. Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'daki duruşmalar sonunda Şeyh Sait ve 47 isyancıyı ölüme mahkûm etti. (Bodur, 2005:241-242)

İngilizler Milli Mücadele'ye karşı Batı Anadolu'da Yunanlıları kullandığı gibi amaçları doğrultusunda doğuda da aşiretleri kullanmışlardır. Şeyh Sait İsyanı da Musul Problemi sırasında Musul sorununun İngiltere lehine halledilmesi için Anadolu'da desteklediği bir isyandır. Bu olayda İngiliz çıkarı ve tahriki gizlidir. Bu isyanın karakterine teşhis konulurken şu açıklamalar üzerinde durulmaktadır:

“Olay Türkiye Cumhuriyeti'nde devrimlere tepki olarak başlayan bir harekettir. Şeyh Sait Ayaklanması, halkın “din elden gidiyor” kandırmacısıyla kışkırtılmasıydı. Gerçekte ise Şeyh Sait'in müstakil bir devlet kurma gayesini taşımadığı anlaşılmaktadır. Sonradan elde edilen belgeler ile ayaklanmaların üzerinde bulunan yabancı silah ve askeri malzeme, dışarıdan yardım alındığını, hareketin İngiliz Hükümetinin kışkırtması ve malzeme sağlanması sayesinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur.” (Kalafat, 1992:181)

2.4. Musul Meselesinde Nihai Karar Ankara Antlaşması

Milletler Cemiyeti'nde taraflar arasında görüşmeler devam ederken Musul vilayeti topraklarında Türk-İngiliz birlikleri arasında meydana gelen çatışmalar üzerine Türkiye'nin başvurusu ile Milletler Cemiyeti, Türkiye ile Irak arasında geçici bir sınır belirlemiş ve tarafları belirlenen "Bürüksel Hattı"na uymaya davet etmiştir. Milletler Cemiyeti, sorunu incelemek üzere tarafsızlardan meydana gelecek Musul Araştırma Komisyonu (Yazıcı, 2010: 36) kurulmasına karar vermiştir. Bunun üzerine Macar, Belçikalı ve İsveçliden oluşan bir üçlü komisyon kurulmuştur. (Uçarol, 1987:482-483) Seçilen üç kişilik heyet şöyleydi: Macar Kont Teleki, Eski Başbakan; Belçikalı A. Paulis, Emekli Albay ve İsveçli A. Wirse ise diplomattı. Türkiye'yi de Cevat Paşa temsil ediyordu. 13 Kasım'da Cenevre'de toplanan komisyon bir soru listesi hazırladı. Önce Londra'da İngiliz resmi makamlarını ziyaret edip görüşlerini aldıktan sonra 4 Ocak 1925'te Ankara'da gerekli temaslarını yaptılar. Konya'da Mustafa Kemal'le görüştüler. 16 Ocak'ta da Bağdat ve Musul'da incelemelerine devam etiler. (Gönlübol ve Sar, 1990:67)

Komisyonun Musul'daki incelemeleri, İngilizlerin kışkırtmalarıyla çıkan isyanları gölgesinde gerçekleşmiştir. Komisyonun bölgedeki çalışmaları sırasında İngilizlerin Türk heyetini engelleyen tutumu ve yöre halkına uyguladığı baskıcı ve zaman zaman saldırgan politikası dikkat çekmiştir. (Yazıcı, 2010:36) Komisyon 16 Temmuz 1925 tarihinde raporunu tamamladı ve Milletler Cemiyeti'ne verdi. Alınan kararlar şu mahiyetteydi:

1-Brüksel Hattı sınır olarak kabul ediliyordu.

2-Musul vilayetinin çoğunluğunu Kürtler oluşturuyordu. Onun için bu bölgenin Irak'a bağlanması, ayrıca Türkiye ile ekonomik bir anlaşma yapılması öneriliyordu. Manda yönetimi de 1928'de biteceği için bu süreyi 25 yıl uzatacak olan Kürtlere yönetim serbestliği ve kültürel haklar veriliyordu.

3-Bu iki noktaya uyulmadığı takdirde ise Musul vilayetinin Türkiye'ye verilmesini uygun bulduklarını belirtiyorlardı. Bu rapora göre Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul Bölgesini ikiye ayıracaktı. Buna göre Küçük Zap hattının sınır olarak kabul edilmesi öneriliyordu. (Gönlübol-Sar,1990:67)

Hazırlanan bu rapor tezatlarla doluydu. Bir taraftan Türk Hükümeti feragat etmedikçe Musul'un hukuken Türkiye'de kalacağını belirtmekte, diğer taraftan da Musul'u 25 yıllık bir süre için İngiliz Manda rejimine bırakmaktaydı. Bu rapor aynı zamanda plebisit yapılmış olsa idi Musul'un Irak'ta kalmak isteyeceğini yazmakta, fakat plebisit yapılmasını kabul etmemekteydi. Bu kendi içerisinde çelişen bir karardı. (Melek,1983:47-49) Komisyonun İngiltere'nin istekleri doğrultusunda aldığı bu tavsiye kararları ve önerileri Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. (Uçarol, 1987:482-483)

Bunun üzerine Tefvik Rüştü Bey temsilci olarak Cenevre'ye gönderildi. Yaptığı konuşmada manda rejimini tanımadığı için Musul üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmediğini belirtti. Raporun ancak istişare mahiyetinde olduğunu, komisyon heyetinin bir hakem heyeti olmadığını söyledi. Bu gelişmeler üzerine Türk Hükümeti 8 Ekim 1925 tarihli bir telgrafla verdiği cevapta meselenin siyasi bir nitelik taşıdığını hukuki bir hal suretine bağlanamayacağını bu yüzden de Türkiye'nin divan çalışmalarına katılmayacağını bildirdi. (Gönlübol ve Sar,1990:67)

Kabul etmek gerekir ki, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Musul'u Irak'a bırakan kararı bu konuda Irak'ın ya da İngiltere'nin haklı olmasından ileri gelmemektedir. Cemiyet Meclisi esas itibariyle siyasi bir organdır ve bu organ da alınan kararlar Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın mütalaasına rağmen siyasi çıkarların etkisi altında kalmaktadır. Musul Meselesi, Cemiyet Meclisinde görüşülürken İngiltere, Cemiyetin en nüfuzlu üyelerinden biri ve meclisin daimi üyesi konumunda bulunuyordu. Buna mukabil Türkiye bu teşkilatın üyesi bile değildi. Meclisin, Türkiye aleyhine karar almasında bu gerçeğin önemli bir rolü vardı. Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulmuş bir teşkilattı. Bu teşkilat içinde büyük devletlerin özel hukuki yetkileri ve önemli siyasi nüfuzları bulunuyordu. (Helepçe, 1991:203)

Bu eksen çerçevesinde Türkler tarafından Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na yapılan itirazlar sonuç vermedi. Nihayetinde 21 Kasım 1925'te Adalet Divanı her iki tarafın da anlaşmazlığın çözümünü istediğini, aldıkları kararın iki tarafı da bağladığını ifade etti. (Melek, 1983:47-49) Bu gelişmeler üzerine Türk-Irak sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalandı. Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiltere adına bu ülkenin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Büyükelçisi Ronald Charles Lindsay, Irak Krallığı adına da Savunma Bakanı Vekili Nuri Said Paşa imzaladı. (Kaymaz, 2003:592)

Sonuç olarak 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na göre Musul, Irak'taki İngiliz manda idaresine bırakılacak, Türk-Irak sınırı Milletler Cemiyeti'nin 29 Ekim 1924'te saptadığı "Brüksel Hattı" olacaktır. Belirlenen sınırın her iki tarafında 75'er kilometrelik alanda yağmacılık ve eşkıyalığın önlenmesi amacıyla işbirliği yapılacaktır. Bölgede ele geçirilen suçlular iade edilecek her iki ülke sınır bölgesinde diğer ülke karşıtı propaganda ve örgütlenmeye izin vermeyecektir. Taraflar arasında ortak bir sınır komisyonu oluşturulacak, bu komisyon sınır sorunlarını görüşmek üzere en az altı ayda bir toplanacaktır. Türkiye ve Irak suçluların karşılıklı iadesi için anlaşma yapmak üzere görüşmelere başlayacaktır. Irak anlaşmasının imzalanmasından önce Türkiye yanlı tutumunu açıkça ifade edenleri tedirgin etmeyecek ve onlara af çıkaracaktır. (Yazıcı, 2010:37-63)

Yine anlaşmanın 14. maddesine göre Irak'taki manda hükümeti, Musul petrollerinden elde edilecek olan gelirin %10'unu 25 yıl süre ile Türkiye'ye verecek; şayet Türkiye %10 hissesini sermayeye dönüştürmek isterse Irak hükümetinin 30 gün zarfında Türkiye'ye 500.000 İngiliz sterlini ödemesi gerekecekti. (Türkmen, 2011:97; Yazıcı, 2010:37-63) Türkiye 500.000 İngiliz sterlini karşılığında petrol üzerindeki haklarından feragat etmiştir. (Gönlübol ve Sar, 1990:70)

Görüldüğü gibi Türk-Irak sınırı büyük ölçüde İngiltere'nin istediği biçimde ve Milletler Cemiyetinin aldığı karara paralel olarak düzenlenmiştir. Türkiye'nin ileride Irak'a karşı herhangi bir harekette bulunmasının önü alınmıştır. (Yazıcı, 2010:37-63)

Ankara Antlaşması, gerek Türk kamuoyunda gerekse TBMM'de büyük bir üzüntüyle karşılanmış ve Türkiye'nin haklı olduğu Musul Meselesi'nde "fedakarlık" yapmak durumunda kaldığı yaygın bir kanı olmuştur. Ankara Antlaşması'nın

imzalanmasından sonra ilk açıklama 6 Haziran 1926 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'den gelmiştir: “Türkiye-İngiltere-İrak arasında Hudûd ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivâri hakkında bir muahede imzaladık adına ne dersiniz deyiniz.” (Yazıcı, 2010:65) İşte bu söz antlaşmanın Türkiye açısından ne denli elem verici olduğunun dışı vurmasından başka bir şey değildir.

Türkiye'nin İngiltere ile anlaşmasının iç ve dış nedenlerinin olduğunu söylemek mümkündür. İç nedenler arasında, içeride duyulan değişim ihtiyacını uzun savaş yıllarının getirdiği yorgunluğu ve İngilizlerin desteğiyle çıkan isyanları saymak gerekir. Dış nedenlerin başında ise bu süreçte Türkiye'nin tam bir siyasi yalnızlık içinde olması, Sovyet Rusya'nın tarafsız tutumu, İtalya ve Fransa'nın Türkiye üzerinde artan baskıları, Türkiye'nin İngiltere ile uzlaşma sürecini hızlandırmıştır. (Uyar, 2007:49; Yazıcı, 2010:37) Bu dönemde İngiltere İstihbarat Ajanları, İtalya'nın, Yunanistan'la birlikte Trakya'dan ve batıdan Türkiye'ye saldıracağı yolunda söylentiler yaymışlar, bu da Türkiye'yi endişelendirmiş ve çıkabilecek bir savaş durumunda iki cephede savaşma tehlikesini gündeme getirmiştir. (Oran, 2001:265)

Nitekim Avrupa'da Almanya'ya karşı İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olan Fransa, Ortadoğu'da İngiliz çıkarlarının gerektirdiği bir politika izliyordu. 1925 ve 1926 yıllarında Musul Meselesi yüzünden Türkiye ile İngiltere arasında bir savaş tehlikesinin belirmesi üzerine İngiltere de Fransa'nın desteğine ihtiyaç duymuştu. Bunun için bu iki devlet bu süreçte birlikte hareket etmişlerdir. (İnönü, 2006:495; Gönlübol ve Sar, 1996:86-87) Bütün bu gelişmeler Musul Meselesi'nin Türkiye'nin aleyhine fakat İngiltere'nin lehine sonuçlanmasına sebep olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE VE FRANSA'YI DOĞU AKDENİZ'DE TETİKLEYEN İKİ UNSUR: DEMİRYOLU VE PETROL

1. İngiltere ve Fransa'nın Demiryolu Yarışı

Sanayi Devriminin temelleri, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de atılmış ve hızla fabrikasyon üretime geçilerek ekonomik verimlilik artmıştır. Tarımdaki ve mamul mallardaki üretim artışları ulaştırma alanındaki gelişmelerle birleşince, iç ticaret büyümüş ve milli bir ekonomi ve pazar oluşmuştur. Seri üretim gerçekleştirmeye başlayan İngiliz müteşebbisler, fabrikalarına ham madde ve mamul ve mallarına pazar oluşturmak için Avrupa dışına açılmak istemişlerdir. Bu amaçla İngiltere'de demiryolu inşa edilmeye başlanmış, daha sonraki süreçte Akdeniz'i Hindistan'a bağlayan yol kavşaklarında da demiryolu inşa ve işletme düşüncesi gündeme gelmiştir. (Beşirci, 2004:215-216)

Bundan dolayıdır ki yabancı sermayenin Doğu Akdeniz'e, özellikle Anadolu'ya yaptıkları yatırımın büyük çoğunluğunun demiryolu yapım ve işletmesine yönelik olduğunu görmekteyiz. Özellikle 1800'lerden sonra Osmanlı Devleti, demiryolu savaşının en şiddetlisine tanık olmuştur. Emperyalist ülke sermayesi, demiryollarıyla Osmanlı Devleti'nin dışa açılan hinterlandlarını denetim altına almayı amaçlamıştır. (Çavdar, 2003:67)

Doğu Akdeniz coğrafyasında demiryolu yapımına en çok önem veren emperyalist ülke şüphesiz İngiltere olmuştur. Çünkü İngiltere, Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine giden yolları güven altına alma politikasını dış siyasetinin temeli olarak kabul etmiştir. İngiltere ile sömürgeleri arasındaki ana yollar ve en kısa yollar Osmanlı toprakları içinden geçen yollardır. Sözü edilen yolun güven altına alınabilmesi ise Basra Körfezi'ne ve Mezopotamya'ya İngiltere'nin hâkim olması, en azından bu bölgede tek egemen güç olarak görünmesine bağlıydı. İşte İngiltere bundan ötürü Mezopotamya ve çevresine yönelmiş, buralarda hâkimiyet elde etmenin yollarından birinin de "Demiryolu Politikasından" geçtiğini idrak etmiş ve bu politikadan geri durmamıştır. Böylece İngiltere'nin Doğu Akdeniz Coğrafyasında yayılmacılığının araçlarından biri de bölgeyi kendi imtiyazlarındaki demiryolu ağlarıyla örmek oluşturmuştur. Buna bağlı olarak bölgenin hem yer altı ve yer üstü zenginlikleri daha kolay sömürülecek hem de siyasi ve askeri amaçlar için bir vasıta oluşturulacaktır. (Çavdar, 1970:124) İngiltere'nin bu doğrultuda Akdeniz'i Mezopotamya'ya bağlama fikri Chesney'in bu yöredeki araştırmalarından sonra ortaya çıktı. 1834–1837 yılları arasında bu konuyla ilgili çalışmalar geliştirildi. Hatta daha önce 1830 yılında bir İngiliz Subayı olan Chesney, Mezopotamya vadilerini inceleyerek bir rapor düzenlemiş ve bu rapor 1834 yılında bir parlamento komitesi tarafından ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır. Bu tartışmalardan sonra Fırat Vadisi'ni izleyen bir araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir. Böylece askerlerin de dâhil olduğu bir heyet Basra'ya konuşlanmış ve Osmanlı Devleti'nden de izin alarak incelemelerine başlamıştır. (Beşirci, 2004: 219; Kurubaş, 1997:18)

1830'lardan itibaren İngiliz ticaret misyonları Hindistan'a ulaşmak için oldukça uzun olan Ümit Burnu'nun yerine daha kısa ve güvenli Frat-Basra

uzantısında bir demiryonunun inşasını açıkça tartışmaya başlamışlardı. Hatta bu amaca yönelik olarak İngiliz Parlamentosu'nda İskenderun'dan Fırat Nehri yoluyla Basra'ya gidecek bir yolun yapımı için vapur vb. hususları kapsayan bir layihanın kabul edildiğini 25 Ekim 1834'te Londra Büyükelçisi Mehmet Namık Paşa bir tahrirat ile Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiştir. (Beşirli, 2004:216) 1837'de parlamento eldeki bulguları inceleyerek bölgedeki çalışmalara devam edilmesi yolunda bir karara varmıştır.

İngiltere'nin Ortadoğu'da demiryolları ağı kurma düşüncesi ciddi anlamda ilk olarak 1850'lerde Hindistan'ı İngiltere'ye bağlayacak bir demiryolu üzerinde çalışmasıyla başlamıştır. Bu amaçla Hindistan'da daha önce de çalışmalarda bulunan Rodon Cissini bu işle görevlendirilmiştir Çalışmalara göre (Kurubaş, 1997:18) Fırat Vadisi Demiryolu Şirketi (Euphrates Valley Railway Company)'nin yapacağı (Çavdar, 1970: 124) demiryolu Anadolu, Suriye, İran'dan Hindistan'a geçecekti. Ama Suriye işin içine girince Fransa buna karşı çıkması (Kurubaş, 1997:18) ve yeni gelişmekte olan Süveyş Kanalı Projesinin Fransızlar tarafından gündeme atılması üzerine İngiltere bu demiryolu projesi fikrini rafa kaldırarak Süveyş Kanalı Projesine yoğunlaşmıştır. (Çavdar, 1970: 124)

Nitekim Londra Kabinesi, İskenderiye'yi Kahire yoluyla Süveyş'e bağlayacak bir demiryolunun inşasını düşünmeye başlamıştır. İngiltere bu doğrultuda Mısır berzahından bir kanal açılması hakkındaki Fransız projelerini akamete uğratmak üzere bu hattın imtiyazını alacağını ümit etmiştir. (Pichon, 1939: 75) Nihayetinde İngiltere, İstanbul ve Kahire'deki yılmaz girişimleri sonucu 1851'de bir demiryolu yapma imtiyazında başarılı olmuştur. 12 Şubat 1851'de Abbas Paşa ile İngiliz mühendis Robert Stephanson arasında imzalanan mukavelenameye göre İskenderiye'den Kahire'ye kadar bir demiryolu inşası için anlaşma yapılmıştır. (Erol, 2003: 10) İngilizlerin teşvikiyle inşa edilen bu demiryolu 1854 yılında tamamlanarak işletmeye açılmıştır. (Can, 2000:43) Bu demiryolunun toplam uzunluğu 353 kilometredir. İskenderiye-Kahire Hattı, Afrika kıtasındaki ilk demiryolu olduğu gibi, aynı zamanda doğu coğrafyasındaki ve Avrupa'nın dışındaki ilk demiryolu olma özelliğini taşımaktadır. (Erol, 2003: 10)

İngilizler Osmanlı Coğrafyası'nın birçok bölgesini kendilerini Ortadoğu'ya ve özellikle sömürgesindeki Hindistan'a ulaşımı bakımından önemli addetmişler ve bu bölgelere ulaşımı kolaylaştırmak için demiryolları yapmışlardır. Bu demiryollarından biri de yine İngilizler tarafından Anadolu'da inşa edilen ilk demiryolu özelliğine sahip olan İzmir-Aydın hattıdır. (Engin, 1993: 39) Anadolu'nun bu en eski ve en önemli demiryolu imtiyazı 1856'da verilmiş ve 1866'da kullanıma açılmış muhtelif dönemlerdeki uzatmalarla 1888'de 270 km uzunluğa erişmiştir. (Soy, 2004:189)

İzmir Hattı'nın İngiltere açısından önemi ise daha çok pazar potansiyelinden kaynaklanmaktaydı. (Baskıcı, 2005:8) İngiliz sanayisinin tarım ürünleri ve hammaddelere sürekli artan talebi ve İngiltere'nin Hindistan'da İngiliz yönetiminin kesin olarak yerleşmesi, Asya ile iletişim kanallarını açık tutmak açısından önem arz etmekteydi. (Keyder ve Özveren, 1993: 23) Aslında İngilizlerin aldığı bu İzmir-Aydın demiryolu imtiyazı, Musul'dan geçirilmesi düşünülen İzmit-Bağdat Hattının ilk etabından başka bir şey değildi. Düşünüldüğü gibi eğer bu hat İzmir'den Bağdat'a

kadar uzatılmış olsaydı Suriye ve Arabistan hattında amaçladığı gibi bu da Osmanlı memleketlerini ikiye ayıracaktı. (Waylet ve Jackh, 2004: 179)

İngiltere'nin ekonomik ve siyasi nüfuzunu arttırmak için yaptığı hatlardan biri de Boğazköy-Köstence hattıdır. 9 Şubat 1857'de alınan bu imtiyaz 1860 da bitirilmiştir. (Erol, 2003: 10)

İngiltere, İzmir-Aydın ve Boğazköy-Köstence demiryolları imtiyazından bir süre sonra İzmir-Kasaba hattının imtiyazını almıştır. İmtiyaz, Edward Price adındaki bir İngiliz'e 4 Temmuz 1863 tarihinde verilmiştir. Böylece "Smyrna-Cassaba Railway Company" adında bir şirket kurularak 1864 yılında yapım çalışmalarına başlanmıştır. 1865'te Manisa'ya kadar olan bölüm açılmış, 1866'da da Kasaba'ya kadar olan bölüm tamamlanmıştır. (Engin, 1993: 39) Bu demiryoluyla İngilizler Avrupa'ya daha fazla hammadde akmasını sağlayacak böylece büyük karlar elde edecekler hem de demiryoluyla bölgeyi kendi nüfuzlar altına alacaklardır. (Can, 2000:43) İngilizler daha sonra da Adana-Mersin demiryolunun imtiyazını alıp 1886'da faaliyete geçirmeleriyle de Anadolu'daki demiryolu ağını genişletmişlerdir. İngiltere bu demiryolu ağının yanı sıra Mersin Limanına da sahip olmakla Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü daha da pekiştirmiştir. (Baskıcı, 2005:989)

Mersin-Adana Hattı, Musul üzerinden Bağdat'a uzatılacak bir İngiliz hattının başlangıcını oluşturmak üzere tasarlanmıştır. Ne var ki bu hat daha sonra Bağdat Demiryolu şirketi tarafından satın alınacaktır. (Waylet ve Jackh, 2004: 179)

Bu imtiyazlar çerçevesinde İngilizlerin Osmanlı Coğrafya'sında yayılma politikası gütmeye üzerine II. Abdülhamid daha sonraki demiryolları inşasında İngiliz üstünlüğünü kırmak için yapılmasını istediği yeni hatları Almanlara vermek istemiştir. Bunun yanı sıra Fransızlara da sıcak bakılmıştır. (Soy, 2004:190)

II. Abdülhamid'in Anadolu'da demiryolu ulaşımını geliştirmek için ilk girişimleri, var olan hatların uzatılması olmuştur. 168 km uzunluğundaki İzmir-Kasaba Hattı'na sahip olan Fransız şirketine bu plan içinde Manisa'dan Soma'ya kadar 100 km'lik bir şube hattı yapma izni verilmiştir. 1888 Ekiminde bir Fransız-Belçika ortak girişimine Kudüs ile Akdeniz kıyısındaki Yafa arasında bir buharlı tramvay yapımı işi verildi. Bu hat Fransa ve Belçika'nın Suriye'de giriştikleri ilk demiryolu yapım çalışması oldu. Çok geçmeden yalnız Fransızlara, Şam ile Beyrut arasında tren işletme ayrıcalığı tanındı. (Earle, 2003:34)

Fakat bütün bu gelişmeler Osmanlı coğrafyasını özellikle İngiltere ve Fransa'nın imtiyaz alanına çevirmişti. Bu durumdan II. Abdülhamid'in rahatsızlığı ve Almanya'nın Yakındoğu'ya yayılma konusundaki çabalarla birleşince ortaya İngiliz, Fransız ve Rus yayılmacılığını önleyecek bir demiryolu projesi çıkmıştır. (Baskıcı, 2005.10)

1.1. İngiltere ve Fransa'nın Bağdat Demiryolu Karşısındaki Tutumu

Osmanlı Coğrafyasında mevcut olan madencilik ve ulaştırma alanı, İngiliz ve özellikle Fransız şirketleri tarafından paylaşılmıştı. Bu yeni girişimciler için ele geçirilmemiş olan, daha doğrusu eski yatırımcılardan arta kalan bazı alanların kullanıma açılması gerekiyordu. Anadolu'nun ve özellikle Mezopotamya'nın

zenginlikleri Alman yatırımcıların da ilgisini çekmekteydi. Ancak buralara kadar uzanabilmek için temel bir yatırımın yapılması gerekiyordu ve Bağdat'tan Basra'ya kadar uzanacak demiryolu projesi böylece tarih sahnesine çıkacaktır. (Ortaylı, 2002:127-128)

Bu durum İstanbul'a gelip Osmanlı Harbiye Nezaretine, Mauser tüfekleri satmakla meşgul bulunan Stuttgart'taki Württembergische Vreinsbank yöneticilerinden Dr. Alfred von Kaulla'nın Türkiye'deki demiryolu konusuna ilgi duymasıyla başlamıştır. Bunun Üzerine Deutsche Bank'ın idari müdürü Dr. George von Siemens ile Osmanlı Devleti yetkilileri arasında işbirliği sağlanmıştır. Bu işbirliğine göre Dr. George von Siemens, Haydarpaşa-İzmit hattının işletilmesini ele alacak ve bu hattı Ankara'ya kadar uzatacağı, Böyle bir ortaklık kuruluyordu. 6 Ekim 1888'de hattı Ankara'ya kadar uzatma imtiyazı verildi fakat aynı zamanda bu demiryolunun ileride Samsun, Sivas ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a kadar uzatılması da şart koşuldu. Böylece Anadolu Demiryolu Kampanyası doğdu ve böylece Türkiye'de ilk Alman demiryolculuğu başlamış oldu. Bu dönemde Deutsche Bank liderliğinde Alman sermayesi Osmanlı demiryollarına damgasını vurdu. 1888'de ünlü Şark Ekspresi'nin İstanbul'a ulaşması ile İstanbul, Viyana, Paris, Berlin, gibi önemli Avrupa kentlerine demiryolu ile bağlanmış oluyordu ve İstanbul, Edirne ve diğer Osmanlı-Avrupa Hatlarını satın alan Alman sermayesi, İstanbul'u Bağdat'a bağlamak konusunda büyük bir şevke sahipti. (Baskıcı, 2005:10) Alman sermayeli Anadolu Demiryollarına Anadolu içlerine doğru yeni demiryolu imtiyazı verilmesi özellikle Fransızları harekete geçirdi. İzmit-Ankara Demiryolu İmtiyazı 1888 Ekiminde Alfred Kaulla'ya verilmesi ve Almanya'nın hattı Ankara'ya doğru hızla ilerletmesi, aynı yıllarda Fransızların da Suriye-Lübnan'da bir sıra imtiyaz alıp, hızla bir demiryolu ağı örmelerine neden olacak ve 1894'te de Fransızlar Beyrut'ta bir liman inşa ederek Suriye'nin zenginliklerini yoğun bir biçimde Avrupa'ya çekecek altyapıyı tamamlamış olacaktıdır. (Ortaylı, 2002: 128-129) Bu arada Alman mühendislerinin yönetiminde Anadolu'nun demiryolu yapımı o kadar hızlı bir şekilde ilerledi ki 485 km ray döşendi ve ilk tren Ocak 1893'te Ankara'ya vardı. (Earle, 1972:3)

Böylece Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara Demiryolu tamamlanmış oluyordu. Bundan sonra Almanlar Bağdat'a erişecek bir demiryolunu düşünmeye başlamışlardır. 15 Şubat 1893'te Eskişehir-Konya demiryolu hattının imtiyazı Anadolu Demiryolları Şirketi'ne verildi. 1896'da ilk tren Konya'ya girdi. (Çavdar, 1970:127) Fakat 1890-1896 arası İzmit'ten Ankara ve Konya'ya uzanan demiryolu daha sonra aynı başarıyı gösteremeyecektir. (Sönmez, 1992:89)

Almanların Bağdat Hattı Projesi gelişirken Rusya ve İngiltere Osmanlı Devleti Sultanına Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayacak olan iki ayrı teklifle geldiler. Fakat bu durum II. Abdülhamid tarafından pek kabul görmedi. (Çavdar, 2003:69) Almanların faaliyetlerinin yanı sıra bölgedeki petrol de büyük devletleri bölgede demiryolu imtiyazı alma yarışına sürüklemiştir.

Görülüyor ki petrolün önemi arttıkça Büyük devletler Osmanlı Devleti'nden demiryolu imtiyazı almak için büyük mücadelelere girişmişlerdir. Çünkü her demiryolu projesi aynı zamanda bir petrol yatırımı olarak da düşünülüyordu. 20. yüzyılın başında petrolün öneminin artışına ve bölgedeki petrol yataklarına ilişkin

olumlu raporların artmasına paralel olarak bölge petrolleri için verilen uluslar arası mücadele kızıışmaya başlamıştır. (Can, 2000:106-7)

Bunun en çarpıcı örneği yatırımcı devletlerin demiryolu ağlarını petrol bölgelerine doğru genişletmek istemeleridir. Bu yarışta yerini almak isteyen Fransa da İzmir-Kasaba Hattı imtiyazını elde etmiş (Çavdar, 2003:67) ve 1896'da da Fransa bu hattın Afyonkarahisar'a kadar uzatılması imtiyazını alarak İngiltere'ye bu yarışta yalnız olmadığını göstermeye çalışmıştır. Birbaşka Fransız Şirketi de Suriye'de Şam-Humus- Halep demiryolu'nu yapma ayrıcalığını elde etti. (Earle, 2003:37) Böylece Fransa Suriye'deki diğer demiryollarıyla iç bölgelerdeki şehirleri sahille birleştirdi. (İnalçık, Quataert ve Faroqhi, 2004:929) Bu ayrıcalık, Fransız Büyükelçisinin Almanlara verilen ayrıcalıklar için kopardığı gürültülerden sonra, bir tazminat olarak verilmiştir. (Earle, 2003:37)

Fransızlar'ın İzmir-Kasaba ve Bursa-Mudanya gibi Batı Anadolu'da demiryolu imtiyazı elde ettikten sonra Fransa'yı Suriye'ye çeken neden, Mısır, Arabistan Anadolu ve Irak gibi dört zengin bölge arasındaki ticaret bağlantısı rolünü oynayacak tek kavşağın burası olmasıydı. (Can, 2000:64) Bu arada İngiltere ve Rusya'nın teklifleri kabul görmezken 1888'de Şam ile Beyrut arasında tren işletme ayrıcalığı almış olan (Earle, 2003:34) Fransız sermayesi bu hattı Beyrut'a bağladı ve bu şehrin, dolayısıyla Fransa'nın, Doğu Akdeniz'deki önemini daha da arttırdı. (İnalçık, Quataert ve Faroqhi, 2004:929)

Fransa, Suriye'deki gelişmeleri demiryollarının hareket noktası kabul ederek Akdeniz'den Basra Körfezi'ne uzanacak bir demiryolu işine ilgi duyuyordu. Fransız bankerlerin sözcülüğünü İzmir-Kasaba Demiryolu'nun mühendislerinden M. Cotard yapıyordu. Bu proje İstanbul'da öyle bir siyasi ve mali destek bulmuştu ki, bu durumda Deutsche Bank, Fransız bankerleri ile birleşmenin akıllı bir hareket olacağını hesaplayıp onlarla görüşmelere girişti. Böylece Deutsche Bank ve Anadolu demiryolları kampanyası ile Fransız çıkarlarını temsil eden Osmanlı Bankası ve İzmir-Kasaba Demiryolu Kumpanyası arasında görüşmeler yapıldı. Görüşmeler 6 Mayıs 1899'da Anlaşma ile sonuçlandı. Artık Fransa ve Almanya Bağdat Demiryolu imtiyazını almak için birlikte çalışacaklardı. (Earle, 2003:34-6)

Bu durum İngiltere'nin gözünden kaçmadı. 1899 yazında İstanbul'da Mr. E. Rechnitzer tarafından temsil edilen İngiliz bankerleri İskenderun'dan Bağdat ve Basra Körfezi'ne uzanacak bir demiryolu yapmak için başvuruda bulundular. Fakat gelişen şartlar çerçevesinde bu proje İngiltere yerine 27 Kasım 1899'da Deutsche Bank'a verildi. (Earle, 2003:34-6) Bu durumda Fransa'da kârlı görünüyordu. Çünkü Asya Türkiye'sinde Fransa'nın sahibi olduğu iki önemli demiryolu ağı vardı. Bunlardan biri Anadolu'daki İzmir-Kasaba Demiryolu idi. Bu hat, tesislerini yine Fransızların yapmış olduğu, İzmir Limanı'ndan kuzeye ve kuzeydoğu ya uzanıyor, Afyonkarahisar'da, İstanbul'dan Konya'ya giden Anadolu Demiryolu sistemi ile birleşiyordu. Onun için Bağdat Demiryolu'nun trafiğe açılması İzmir-Kasaba Demiryolu'nun yararına olacaktı. İzmir ile Adana, Halep, Musul ve Bağdat arasında doğrudan doğruya bağlantı kurulacak, İç Anadolu'nun malları İzmir limanına akacaktı. Bu durumda Fransa İngiltere'ye karşı bir üstünlük sağlamış olacaktı.

Suriye'de ise Bağdat Demiryolu'nun yapılmasıyla, Halep-Şam, Trablus-Humus, Beyrut-Şam, Yafa-Kudüs, arasındaki hatlar Fransızlar tarafından

işletilecekti. Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmasından sonra bu ağ İstanbul üzerinden doğrudan doğruya Avrupa'ya, Basra Körfezi üzerinden de Hindistan'a bağlanacaktı. (Earlie, 2003:154)

Yatırımcı bankerler böyle düşünürken Fransız politikacılar için bu durum endişe kaynağı olmuştu. Çünkü Fransızların Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardır sürdürdükleri Katoliklerin koruyuculuğu misyonu Alman rekabetiyle karşı karşıya kalıyordu. Daha da kötüsü Almanya, Osmanlı coğrafyasında en güçlü Avrupa devleti olacaktı. Sonuçta İzmir-Kasaba demiryolu şirketi ve Osmanlı Bankası ortak olmalarına rağmen Paris borsası Bağdat Demiryolu tahvillerine kapatılmıştı. Fakat buna rağmen Anadolu'daki Fransız girişimciler Bağdat Demiryolu'na yatırım yapmaktan çekinmediler. (Özyüksel, 1988:205)

Fransa, Kuzey Afrika'da Almanya tarafından rahat bırakılması konusunda garanti alırsa Almanya'nın da Türkiye'de rahat bırakılacağını söylemiş, fakat Almanya bu durumun kendi politikalarına ters olduğunu belirterek kabul etmemiş, bu durumdan sonra Fransa ile Almanya arasındaki durum gittikçe bozulmaya başlamıştır. (Earle, 2003:1589) Daha sonraları gelişen olumsuzluklar ve Fransız sermayesi denetimindeki Osmanlı Bankası da demiryoluna ortak olmaya yanaşmayınca Deutsche Bank'ın Demiryolu inşaatını sadece Alman sermayesi tamamlamak zorunda kalacaktır. (Özyüksel, 1988:67) Buna göre Almanlar, İngiltere'nin Mısır ve Basra Körfezi'ndeki, Fransa'nın Suriye'deki siyasi iktisadi emellerini tehdit edecek boyutlara ulaşıyordu. (Ortaylı, 2002:157)

İngiltere Doğu Akdeniz coğrafyasında, özellikle Osmanlı coğrafyasında, Demiryolu imtiyazı alma girişimine son hızla devam etmiştir. Bu arada kendisi dışında hiçbir gücün bu topraklarda Demiryolu ağı kurmasına tahammül etmemiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nin hiçbir imtiyaza başvurmadan II. Abdülhamid'in aldığı kararla yapmayı düşündüğü Hicaz Demiryolu'na dahi karşı çıkmıştır.

Abdülhamid'in aldığı karara göre Hicaz Demiryolu'nun yapımı dini, askeri ve yönetsel nedenlere bağlıydı. Planlanan hat, Hac yolculuğunu kolaylaştırarak halifenin Müslümanlar karşısındaki saygınlığını da arttıracaktı. (Özyüksel, 2000: 47) Çünkü bu hat güzergâh olarak Şam'dan başlayıp Medine'ye kadar uzanan eski hac ve kervan yolunu takip etmekteydi. Bunun yanı sıra 1892'de ortaya atılan bir fikirle Hicaz Demiryolu'nun Akabe Körfezi'ne bağlanması da düşünülmüştü. İnşaatına da Alman Mühendis Meissner öncülüğünde başlanmıştır. (Gülsoy, 1994:255) Bu hat tamamlandığında Hicaz ve Yemen'e asker, erzak ve teçhizat sevki için Süveyş Kanalı'na ödenen binlerce liranın hazineye kalması sağlanacak, daha da önemlisi askeri ve sivil bütün nakliyat gelecekte Hicaz Demiryolu'yla yapılacaktı. Böylece Osmanlı Devleti, Hicaz, Kızıldeniz ve Yemen'deki askeri siyasi üstünlüğünü arttırmış olacaktı. Hatta bu hat bir dereceye kadar Süveyş Kanalı'yla da rekabet edebilecekti. (Gülsoy, 1994:132)

Hicaz Demiryolu'nun bir anlamda İngiliz yayılmacılığını önlemek için de yapılmak istendiği söylenebilir Çünkü II. Abdülhamit hatıratında:

“Bizim için ehemmiyetli olan Şam ile Mekke arasındaki demiryolunu en kısa zamanda inşa edebilmektir. Bu suretle, karışıklık arttığı suretle asker göndermemiz mümkün olacaktır. Ehemmiyetli ikinci nokta da Müslümanlar arasındaki bağı öylesine

kuvvetlendirmektir ki İngiliz hainliği ve hilekârlığı bu sağlam kayaya çarparak parçalansın.”

diyerek bu düşüncelerini ortaya koymuştur. (Abdülhamid, 1984: 145)

II. Abdülhamid Hicaz Demiryolu kararlılığını sürdürürken Almanlar da son hızla Bağdat Demiryolu'nun inşasına devam ediyorlardı. Fakat bazı sıkıntılar da yaşanmıyor değildi. Çünkü Fransızlar ortaklıktan ayrılmıştı.

Bu durum üzerine Almanlar için Konya ya da Ankara'da başlayıp Bağdat ve Basra üzerinden İran Körfezine varan Bağdat Demiryolu Projesi'nin gerçekleştirilmesi için yürütülen kampanyanın Anadolu hattından hemen sonra başlatılması kaçınılmaz oldu. Alman yayılcılığı, demiryolu projesi konusundaki son darbeyi de 16 Ocak 1902'de vurdu. Çünkü bu tarihte II. Abdülhamid Almanlarla bu proje için kesin imtiyaz anlaşmasını imzaladı. Deutsche Bank tarafından denetlenen Anadolu Şimendifer Şirketine, 99 yıl süreyle Konya'da başlayan ve Konya, Adana, Kilis, Musul Bağdat ve Basra üzerinden İran Körfezi'ne uzanan ana hattın ve İskenderun Körfezi'nden Urfa'ya, Halep'e ve İran sınırına ayrılan yan hatların yapım ve işletme imtiyazı verildi. (Rathmann, 1982:76) Bundan bir yıl sonra da 3 Mart 1903'te yayınlanan bir kanunla Bağdat Demiryolu Şirketi kurulmuştur. (Çavdar, 1970:130) Almanya'nın bu girişimleri Alman yöneticiler ve halk arasında adeta büyük bir başarı olarak görülüyordu. Nitekim Almanlara göre bu “Unser Bagdad” ya da “B.B.B.” (Berlin-Byzantium-Bagdad) projesi Almanların bir dünya politikasıydı. (Earle, 2003:114)

Suriye, Irak ve Anadolu bölgesi Rusya kadar tahıl üretebilecek bir depoydu. Musul-Kerkük'ün Bakü'den on kat fazla petrol elde edebilecek bir bölge olduğu o zaman da tahmin ediliyordu. Ayrıca Mezopotamya pamuk tarımı ve taş kömürü yatakları yönünden zengin bir bölgeydi. Bu dönemde Almanya da ciddi bir petrol arama girişimindeydi. (Ortaylı, 2002:155) İşte bu durum Almanya'nın demiryolu projesini tetikleyen başlıca unsurlardan biri olmuştur.

Fakat Almanya'nın demiryolu projesi İngiltere'nin ve Fransa'nın Doğu Akdeniz politikası önünde bir engel olarak görülüyordu. İngiltere ve Fransa'nın Bağdat Demiryolu Projesine karşı çıkmaları ve bu projeyi engellemek istemeleri sonucu Almanya bu devletlere proje içerisinde hisse vermeyi kendi politikası açısından uygun gördü. Bu doğrultuda yatırım kaynakları sağlamak amacıyla Alman, Fransız ve İngiliz bankerleri arasında bir anlaşma teşebbüsü başlangıçta başarı kazanmıştı. (Çavdar, 1970:132) Böylece hattın yapımına, yönetimine ve işletilmesine Alman, Fransız ve İngiliz kapitalistleri eşit koşullarda katılacak, böylece hiçbir ülkenin mallarına ve yolcularına özel işlem yaptırılmayarak bu hat üzerindeki Alman-Fransız kesin hakimiyeti ortadan kaldırılacaktı. Bütün bu görüşmeler Nisan 1903 başlarında olmuştur. Fakat Balfour'un Bağdat Demiryolu Projesi ortaklığı kabinede tartışılmış bu durumda eleştirilen Balfour, yerini kaybetme korkusu ortaya çıkınca bu projeden vazgeçme konusunda ikna edilmiştir. Bunun sonucunda Deutsche Bank ile varılmış olan anlaşma bozuldu ve İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour 23 Nisan 1903'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Majeste'nin hükümetinin, Bağdat Demiryolu Projesinden mali ve diğer bütün desteğini geri aldığını bildirdi. Bunun üzerine Balfour, bu projenin İngiliz çıkarlarını korumadığı için projeden vazgeçildiğini belirtmiştir. (Earle, 1972:170) İngiliz basınının ve özellikle Balfour Hükümeti'nin hattın inşasına karşı oluşu, varılan anlaşmanın uygulanmasını

engellemiştir. (Çavdar, 1970:132) İngiltere, Bağdat Demiryolu girişimine İngiliz sermayesinin katılımını uygun görmediği gibi projenin yönetiminde herhangi bir İngilizin bulunması önerisine de sıcak bakmamıştır. Bu çabalarının Alman Projesini başarısız kılacağını düşünmüştür. (Waylet ve Jackh, 2004:180) Daha önce de belirttiğimiz gibi zaten Fransız yönetimi de Fransız sermayedarların Fransız çıkarlarını tehlikeye düşüreceğini beyan ederek bu ortaklığa karşı olduklarını belirtmişlerdi. Bundan sonra Almanya yoluna tek başına devam edecek, hatta bu durum da İngiltere'nin tepkisine neden olacaktır. (Çavdar, 1970:132)

Çünkü Almanların bu demiryolu ile son sisteme sahip bir ordusu güçlük çekmeden İstanbul ve Anadolu üzerinden Mısır'a ulaşabilirdi İngiltere'nin bütün korkuları ve endişeleri de bu ihtimalden doğmaktaydı. Bağdat Demiryolu hattı aleyhine çıkarmakta olduğu pek çok büyük siyasal zorluklar da bundan kaynaklanmaktadır. İngiltere'nin Arabistan ve Suriye'yi elde edip Fırat, Dicle ve Nil arasında Mısır ve Hinditan'ı birbirine bağlayarak emniyetli bir İngiliz hakimiyet alanı kurma fikri dahi bu sebeple uyanmıştır. (Winterstetten, 2001: 52)

Böylece Bağdat Demiryolu tekrar ortaklıktan rekabete doğru yeni bir boyut kazanıyordu. Bütün bu gelişmelere rağmen 13 Nisan 1903 tarihinde Bağdat Demiryolu Şirketi resmen faaliyete geçti. (Özyüksel, 1988:196) Bu demiryoluyla Berlin Bağdat'a bağlanacak ve nihayetinde Basra'ya da ulaşma ihtimali olan proje Ortadoğu'da Alman nüfuzunu güçlendirirken İngiliz'i zayıflatacaktı. (Lencowski, 1952: 24)

Bu durum İngilizlerin hiç de hoşnut olmadığı bir durumdu. İngilizler daha önce sahip buldukları İzmir-Aydın Demiryolu şube hatları ayrıcalığı bir süre İngiliz sahiplerini ve yöneticilerini tatmin ettiğinden Almanların sahip olduğu Anadolu demiryolu sisteminin genişletilmesine hiçbir itirazda bulunmamışlardı. Fakat 1903 yılı gelip Bağdat demiryolu ayrıcalığı Almanların eline geçince İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyası, İngiliz Hükümetinden, Yakın Doğu'daki Alman demiryollarının yayılmasına karşı korunmasını istedi. Kumpanya, özellikle Fransa'nın elindeki İzmir-Kasaba Demiryolu kumpanyası ile Anadolu demiryolu Kumpanyası arasında anlaşmaya karşı çıktı. Bu anlaşmaya göre Fransızların sahip oldukları birinci hat ile Almanların sahip oldukları ikinci hat Afyonkarahisar'da birleştirilmiş ve aralarında bir tarife birliği kurmuşlardı. İngilizlere ait İzmir-Aydın Kumpanyası, Bağdat Demiryolu'nun İzmir limanının zararına, Haydarpaşa, İskenderun ve Mersin limanlarının geliştirilmesinden, dolayısıyla İzmir-Aydın Hattı'nın önemini azaltarak trafik yoğunluğunun düşmesinden korkuyordu. (Earle, 2003:İstanbul)

Çünkü İngilizler 20. yüzyıl başlarında Anadolu'da:

İzmir-Aydın	373	Kilometre
Mersin-Adana	67	Kilometre
Toplam	440	Kilometre demiryolu ağına sahipti

İngiltere'nin bölgedeki bu demiryolu ağları İngiliz çıkarları açısından oldukça önemliydi. Dolayısıyla İngiltere bölgede sahip olduğu bu demiryollarının başka bir devletin yapacağı yeni demiryollarıyla işlerliğinin azaltılmasına hiç de göz yummaya niyeti yoktu. (Çavdar, 1970:129)

Almanların Bağdat Demiryolu İmtiyazını almalarıyla Demiryolu Şirketi'ne Dicle ve Fırat üzerinde gemicilik yapma hakkı veriliyordu. Güya bu ayrıcalık 1831 yılından beri ayrıcalık sadece İngiliz Lynch Şirketi'ne tanınmıştı. Bu durum İngiltere'nin muhalefetinin en önemli gerekçelerinden biri olmuştur. İngiltere'in tepkisini çeken bir diğer neden ise Almanlara Basra ve Bağdat'ta liman imtiyazı verilmesi ile ilgili olmasıydı. Çünkü İngilizleri her şeyden önce Hindistan yolunun güvenliği nedeniyle Basra Körfezi'nin denetimi ilgilendiriyordu. (Özyüksel, 1988:195) Almanların bu ilerleyişleri ve özellikle İzmir, Halep ve Çukurova'da pamuk tarımının sulama yöntemleriyle arttırılmaya çalışılması İngiltere'yi büsbütün çileden çıkarmıştır. (Çavdar, 1970: 139) Bu durum İngiltere'yi, Almanya'ya karşı yıllarca bu bölgede mücadele etmek zorunda kaldığı Fransa'ya yaklaştırdı.

Böylece Almanya'nın hızla emperyalist bir güç haline gelişi iki eski rakip İngiltere ve Fransa'yı birbirine yaklaştırıyordu. İki büyük devlet 1904 yılının Nisan ayında emperyalist çelişkilerini bir yana bırakarak Entente Cordiale adıyla anılan bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmayla Fransa Mısır üzerindeki hak iddialarından tümüyle vazgeçerken İngiltere de Fransa'nın Fas üzerindeki nüfuzunu arttırmasına ses çıkarmayacaktır. Böylece Almanya Doğu politikasının bir uzantısı olarak Fas'ta da İngiliz-Fransız ittifakıyla karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. (Özyüksel, 1988: 207)

Almanların Bağdat Demiryolu'na karşı, İngiliz Muhalefeti 1906'dan sonra gittikçe güçlenmiştir. Sonuçta Demiryolu'nun her kilometresini döşeyebilmek için, Almanlar, bir çığ gibi büyüyen İngiliz, Fransız ve Rus baskılarıyla çarpışmak zorunda kalmıştır. (Çavdar, 1970: 139)

İngilizler, Demiryolu Basra Körfezine Doğru ilerledikçe Hindistan yolunu tehdit altında hissetmeye başladılar. Üstelik başta petrol ve nehir ulaşım sektörü olmak üzere, Mezopotamya'daki çıkarları da tehlikeye giriyordu. Bu nedenle İngiltere Bağdat Demiryolu'na çalışmalar ilerledikçe daha çok karşı çıkmıştır. (Özyüksel, 1988:251)

Rusya'nın da Bağdat Demiryolu Projesi ile ilgili kaygıları vardı. Eğer Alman demiryolu Fırat ve Dicle vadisindeki tahıl tarımını geliştirir, dünya piyasasına sunulacak hale getirirse, Rus toprak aristokrasisinin kârları azalacaktır. Eğer Mezopotamya'daki petrol kaynakları söylendiği gibi zenginse, Güney Rusya petrolünün geleceği sarsılacaktı. Bu düşünceden dolayı Rusya bu projeden kaygı duymuştur. (Çavdar, 1970: 139)

İngiltere ve Fransa Rusya'yı birtarafa bırakarak Almanların politikalarına karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır. Bu kararın neticesinde Mısır'ın kendisine ait olduğunu Fransızlara kabul ettiren İngiltere, kendi çıkarlarını korumak için bölgede hiçbir yatırıma sıcak bakmamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından inşa edilen Hicaz Demiryolu'nun Akabe Körfezi'ne bağlanması düşüncesine karşı çıkan İngiltere, 1906 yılı başlarında Akabe'nin Sina yarımadasına dahil olduğunu ileri sürerek burada karakollar kurmaları için Mısırlıları harekete geçirmiştir. Bunun üzerine Bölgede bulunan Osmanlı kuvvetleri Akabe'nin Hicaz'ın bir parçası olduğunu belirterek Mısırlılara mani oldu. Bu şekilde başlayan Akabe Meselesi'nden bir süre sonra Osmanlı Devleti geri adım atarak hem Taba'yı boşalttı hem de Akabe Demiryolu Projesi'nden vazgeçti. Zaten İngilizlerin Akabe Meselesi'ni

çıkarmalarının nedeni de Hicaz Demiryolu'nun Akabe Körfezi'ne uzatılmasını engelleyerek Osmanlı Devleti'ni Süveyş'ten uzak tutmaktı. Çünkü İngiltere için Kızıldeniz ve Arabistan, Hindistan ticaret yolunun emniyeti açısından oldukça önemliydi. İngilizlerin Hicaz Demiryolu'na kaşı çıkmalarının bir diğer nedeni de Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler içerisinde olan Almanların demiryolu vasıtasıyla Arabistan'da üstünlük sağlayacakları ve bir süre sonra Fransızların da destek verdiği Bağdat Demiryolu'yla Hicaz Demiryolu'nun birleştirileceği endişesiydi. Çünkü böyle bir durumda İngiliz çıkarları Fransız ve Alman tehdidi altında olacaktı. Fakat İngiltere'nin bütün engellemelerine rağmen Hicaz Demiryolu 1 Eylül 1908 tarihinde işletmeye açılacaktır. (Gülsoy, 1994:225; Hülagü, 2008:236-237)

İngiltere ve Fransa Hicaz Demiryoluna karşı olduğu gibi Bağdat Demiryolu'na da karşıydı. Eski iki rakip olan İngiltere ve Fransa Almanya'nın bölgedeki politikalarını kaygı verici görerek birbirlerine yanaşırken, Almanya bölgedeki demiryolu projesini gerçekleştirmenin gayreti içerisindeydi. Bu çabaları sonucu 25 Ekim 1904 tarihinde de Konya Bulgurlu arasındaki 200 kilometrelik bölüm tamamlanarak işletmeye açılmıştı. 1908'de Bağdat Demiryoluna devam edilmesi konusundaki anlaşma ile Bulgurlu-El-Helif arasındaki hattın inşaatı yapılacak Toros ve Amanos Tünelleri açılacaktı. Bunun yanı sıra Halep'e şube hattı açılacaktı. Fakat iç ve dış muhalefet yüzünden 1911'e kadar hat çalışmaları yapılamadı. 1911-1914 arasında Bulgurlu-Bağdat arasındaki hat çalışmaları başarıyla sonuçlandı. Henüz tamamlanamayanlar ise Toros Dağlarında 38, Amanos Dağlarında ise 100 kilometrelik bölümler ile 690 kilometre uzunluğundaki Samarra-Musul-Tel Ebiad hattıdır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Bağdat Demiryolu'nun 887 kilometresinin bitirilmiş olduğu görülmektedir. (Özyüksel, 1988: 233)

1912'de Konya'dan Karapınar'a ancak 290 kilometrelik bir hat uzatılabildi. Bu kez güneyin verimli topraklarında 59 kilometrelik Toprakkale-İskenderun, 453 kilometrelik İslahiye-Resuleyn ve 119 kilometrelik Bağdat-Samarra hatları inşa edildi. Bu birbirinden kopuk hatlarla ünlü Bağdat Demiryolu Projesi sona erdi. Almanların bu projesinin İngiliz ve Fransızlarla hoş karşılanmaması sürekli çekişmelere ve çatışmalara neden olması da projenin tam anlamıyla gerçekleşmesine olanak tanımadır. 1913 tarihinde Almanlar-İngilizler arasında yapılan anlaşma sonucu hattı Basra'ya götürmeme, bölgeyi İngiliz egemenliğine bırakma kararı alınırken, 1914 Fransız-Alman gizli anlaşmasıyla Kuzey Anadolu ve Suriye Fransız nüfuzuna bırakılmıştır. (Sönmez, 1992.:89)

Bütün demiryolu çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda 1914'te Türkiye'deki demiryolları 1.677 kilometreden fazlaydı. Suriye'nin demiryolu şebekesi, saha ve nüfus bakımından, Anadolununkinden çok daha yoğundu. (İnalçık, Quataert ve Faroqi, 2004:929)

20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarındaki demiryollarının İmtiyaz sahibi ülkelere göre dağılımı şöyleydi: (Çavdar, 2003:67-8)

İngiliz Demiryolları

İzmir-Aydın	373 km
Mersin-Adana	67 km
Toplam	440 km

Fransız Demiryolları:

İzmir-Kasaba	512 km
Yafa-Kudüs	87 km
Beyrut-Şam	217 km
Halep-Şam	420 km
Toplam	1236 km

Alman Demiryolları:

Haydarpaşa-İzmit	91 km
İzmit-Ankara	485 km
Eskişehir-Konya	444 km
Toplam	1020 km

Büyük Devletler (Özellikle İngiltere ve Fransa) Bağdat Demiryolu vesilesiyle Türkiye üzerinde tartışıp pazarlıklar yaparken, bir diplomatik nezaket kuralına uymak için bile Osmanlı Devleti yöneticilerine bilgi vermemişlerdir. Bu ülkeler konuyu kendi aralarındaki gizli anlaşmalarda sık sık pazarlık masasına getirmişlerdir. Türkiye'nin bulunmadığı bu toplantılarda onunla ilgili her türlü kararı almışlardır.

Osmanlı Devleti, Bağdat Demiryolu konusundaki her anlaşmadan sonra kapitalist ülkeler lehine yeni tavizler vermek zorunda bırakılmıştır. Böylece Almanlar Bağdat Demiryolu imtiyazını elde ederlerken İngiltere, Fransa ve Rusya da aynı dönemde yeni ayrıcalıklar sağlamışlardır. Bu çerçevede Osmanlı ülkesi ekonomik yönden paylaşılmıştır.(Çavdar, 1970: 139) Kısacası büyük devletlerin Doğu Akdeniz'deki mücadelesi Osmanlı Devleti toprakları üzerinde çıkar çatışmasına dönüşmüştür. Nitekim bu durum bir dünya savaşı ile sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı Devleti'nden aldıkları bu demiryolu imtiyazlarıyla kurdukları ağları savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı bir vasıta aracı olarak kullanmışlardır. Nitakim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Ortadoğu'da hakimiyetlerini sağlamlaştırmak ve Anadolu'da Milli Mücadeleye karşı yürüttükleri askeri hareketlerini desteklemek için yine demiryollarına başvurmuşlardır.

2. Petrol Uğruna Verilen Mücadeleler

Emperyalist Devletler Doğu Akdeniz'de birçok alanda avantajlı duruma gelmek için birbirleriyle sürekli mücadele içinde olmuşlardır. Bu mücadelelerden birini de şüphesiz buradaki petrol kaynaklarına sahip olma çabası oluşturmuştur. Bu konuda da başı çeken İngiltere ve Fransa olmuştur. Bu mücadele İngiltere'nin bölgedeki petrolün varlığını keşfinden sonra başlamıştır. Bu olayın gelişmesi de şöyle cereyan etmişti: İngiliz Parlamentosu 1838'de Yarbay Francis Rawdon Chesney'i Fırat Nehri havzasından Hindistan'a daha kolay ulaşımın nasıl sağlanabileceği konusunda inceleme yapmakla görevlendirmiştir. Chesney yaptığı bu incelemeler sonucu Dicle ve Fırat havzasının Hindistan'a ulaşım açısından sağladığı olanaklar yanında yörenin mineral varlıkları üzerine de bilgiler edinmiştir. Chesney'in bu raporunda yöredeki petrol pınarlarının yerleri ve bu pınarların eski uygarlıklar zamanında kullanıldıkları gibi mevcut durumlardan bahsedilmiştir. Chesney'in ilk gözlemleri üzerine İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunarak bir özel şirket ile Dicle ve Fırat üzerinde iki gemi ile taşımacılık yapmak için 29 Aralık 1834 tarihinde ferman ile ayrıcalık almıştır. Chesney gibi İngiliz araştırmacısı olan Rich ve W. Loftus da bölgeyi gezerek

bölgede petrol sızıntılarının olduğunu hükümetlerine iletmişlerdir. (Uluğbay, 2003:32-6)

İngilizlerin bu araştırmaları sürerken Romanya’da mekanik kuyu delme yöntemiyle petrol çıkartılmaya başlanması İngiliz, Fransız ve Alman sermayesinin petrol olan bölgelere hücum etmesine neden olmuştur. (Uluğbay, 2003:32-6)

Osmanlı Devleti’nin denetiminde bulunan Ortadoğu coğrafyası, stratejik konumu yanında sahip olduğu petrol kaynaklarından dolayı “Sanayi İnkılabı” sonrası hammadde arama yarışına giren sömürgeci Avrupa devletlerinin göz diktiği stratejik bir bölge olmuştur. Ortadoğu coğrafyasındaki zengin petrol kaynakları, giderek yaygınlaşan sanayileşme hamlesi neticesinde dünyada yeni gelişmelere, devletlerarasında büyük çatışmalara zemin hazırlamıştır. Tarihte “Şark Meselesi” veya “Doğu Sorunu” olarak biline ve Osmanlı Devleti’ni parçalamayı hedefleyen politikada petrol, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslar arası rekabet ortamında önemli bir yer etmiştir. (Türkmen, 2011:9)

1850’li yıllara gelindiğinde başta İngiltere olmak üzere önde gelen Avrupa devletleri ülkelerindeki demiryolu ağlarını tamamlamışlardı. Bu alandaki atıl üretim potansiyeline pazar bulabilmek için dış ülkelere yönelik girişimlere başlamışlardı. Bu bağlamda Kont Edwerd de Warren, 1857 yılında Londra’da Osmanlı Devleti’nin Demiryolu sanayicileri için sunduğu potansiyeli konu alan bir kitap yayımlamıştır. Bu kitapta Mezopotamya’nın birçok yöresinde bol miktarda petrol yataklarının olduğuna da dikkat çekilmiştir. İngiltere adına 1870’li yılların başında İran’da da önemli bazı gelişmeler olmuştur. İran’ın mineral kaynaklarını işletmeye yönelik önemli bir ayrıcalık hakkı 1872 yılında Nasreddin Şah tarafından Baron Julius de Reuter isimli İngiliz vatandaşa 70 yıl süre ile verilmiştir. (Uluğbay, 2003:30-36) Böylece İngiltere Ortadoğu’daki ilk petrol anlaşmasını yapmış oluyordu.

2.1. İngilizlerin Arkeolojik Kazı Yalanının Ardındaki Gerçekler

II. Abdülhamid, İngiltere’de öğrenim görmüş olan İstanbullu Ermeni bir tüccarın oğlu olan Kalust Serkis Gülbankyan’ı Musul vilayeti’ne göndererek bölgede araştırma yapmasını istemiştir. Gülbankyan, yaptığı araştırmanın sonuçlarını Osmanlı Madenler Bakanlığı’na göndermiştir. Yapılan araştırmaya göre, Musul ve Bağdat vilayetleri hudutlarında zengin petrol yatakları bulunmaktadır. (Türkmen, 2011:6-7) Bu gelişmelerden haberdar olan İngiltere’de bölgede petrol aramanın ve bunun için de Osmanlı Devleti’nden izin almanın gayreti içinde olmuştur.

İngilizlerin de Musul petroleri girişimi İngiliz elçisinin Sultan Abdülhamid’in huzuruna çıkarak, Anadolu, Suriye ve Hicaz topraklarının tarihin en büyük medeniyetlerinin beşiği olduğunu söyledikten sonra buralarda arkeolojik kazı yapmalarına izin istemesiyle başlıyordu. Eğer Osmanlı yönetimi bu kazıları masraflı bulursa İngiltere hükümeti severek her türlü yardımı yapabileceği sözünü vermiştir. Üstelik bunların hiçbirini kendi ülkelerine götürmeyecekler bedelsiz olarak burada bırakacaklardı. Abdülhamid, İngiliz elçisinin söylediklerini dinledikten sonra İngilizlerin kazı yapmasını kabul etti. Ancak bu önerinin altından bir şeyler yattığı da biliniyordu. Bu gelişmeler üzerine İngiliz arkeologlar Kayseri, Musul ve Bağdat yakınlarında kazılara başladılar. Bir gün İngiliz elçisi heyecanla II. Abdülhamid’in huzuruna gelerek Musul çevresindeki kazılardan birinde bulunan murassa kırık bir

kılıcı getirdi. Abdülhamid, bu kılıcı çarşı esnafından işten anlar kişilere gösterdiğinde, bu kılıcın eski değil de eskitilmiş olduğunu söylediler. (Demirbaş, 1991:68-9) Bunun yanısıra İngilizler, Musul ve Bağdat'ta sığ kuyular açmaya başlayınca saray bu işe bir nokta koyma zamanının geldiğini anladı. Çünkü bu İngiliz arkeologların aradıkları kırık küpler, heykelcikler değil petroldü. (Ediğer, 2005:177)

Büyükelçi bir süre sonra yine Abdülhamid'e başvurarak yöre halkının susuzluk çektiğini, İngiltere Hükümetinin Suriye ve Hicaz topraklarında insanlık adına kuyular açmak istediklerini söyledi. Tek koşulları ise kullanımını halka bırakacakları suyun sahibi olmaktı. İngilizlerin bu sinsi planını anlayan Abdülhamid, bu isteklerini de reddettiği gibi Musul ve Bağdat'ta açılan kuyuları da kapattırdı. Böylece İngilizlerin Petrol konusundaki ilk girişimleri Sultan Abdülhamid engeline takılmış oluyordu. (Demirbaş, 1991:68-9)

Musul ve çevresindeki petrol bu tarihlerde dünya politikasına yeni ve stratejik bir madde olarak girmişti. Böylece Musul sömürgeci devletlerin kontrolündeki şirketlerin geniş çapta ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu nedenle II. Abdülhamid, Musul'u emperyalist devletlere karşı iyi bir şekilde koz olarak kullanabilmek amacıyla 6 Şubat 1889'da çıkarmış olduğu fermanla Hazine-i Hassa nezaretine bağlamıştı. Büyük devletler arasında devam eden olayların ana nedeni, kuşkusuz bu bölgede bulunan zengin petrol yataklarına sahip olmak için yapılan çalışmalar olduğu için II. Abdülhamid bu topraklara özel bir önem vermiştir. (Kodal, 2005:43)

II. Abdülhamid'in bu fermanı çıkarmasından hemen sonra Tuz ve Gayyara bölgesindeki Hazine-i Hassa arazilerindeki petrol üretimini arttırmak için Fransa'dan bir uzman getirilmiştir. Fransa'nın henüz petrol sanayinde isim yapmamış olmasına rağmen, uzmanın bu ülkeden getirilmesi, Sultan'ın İngiltere'ye güvenmemesi ve Almanlara da demiryolu Mezopotamya'ya ulaşmadan petrol işleme olanağı vermek istememesi etkili olmuştur. Fransız uzman, mevcut kuyuları derinleştirme yönünde çalışma yapmış ve verimin bir miktar artması sağlanmıştır. Bu bölgede elde edilen ham petrol Tuz'da kurulan ilkel bir rafinerinin ham maddesi olmuştur. (Uluğbay, 2003:499)

Bölgedeki yer altı kaynaklarıyla ilgili imtiyaz alma konusunda bir anda öne geçen Almanların en büyük rakibi İngilizlerdi. İran'daki başarılı girişimlerinden sonra İran'daki ve Mezopotamya'daki petrolün ortak damarlara sahip olduğuna inanan William Knox D'Archy, daha 1901'de temsilcisi Alfred Marriot'u İstanbul'a göndererek onun aracılığıyla Mezopotamya petrolünün imtiyazını da elde etmeye çalışmıştır. (Can, 2000:106-107)

Berlin-Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Almanların ağırlıkla temsil edildiği Anadolu Demiryolu Şirketi 1888 imtiyazıyla hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammadde kaynaklarını çıkarma ve işletme yetkisini Osmanlı Devleti'nden almıştı. 1904'te ise Anadolu Demiryolları bu imtiyazı Deutsche Bank'a aktaracaktır. Ancak Almalarla yapılan anlaşmalar İngilizleri de harekete geçirmeye yetti. (Öke, 1995:30) William Knox D'Arcy, girişimleri sonucu altı yıllığına İran petrolünü imtiyazını aldı. Bu imtiyazı aldıktan sonra da yeni imtiyazlar için çalışmalarını sürdürüyordu. (Mansfield, 1991:146)

İngiltere için petrol endüstrisine en fazla katkıda bulunanlar içinde de şüphesiz Samuel kardeşler de vardı. Bu kardeşler 1892'de birçok imtiyaz elde etmişler ve ilk petrol tankerini inşa etmişlerdir. Royal Dutch ve Samuel kardeşler arasındaki rekabet sonucu 1897'de Shell'i kurdular. (Longrigg, 1954: 12)

Petrol mücadelesinin ağırlık merkezini Arap yarımadası teşkil etmekteydi. Fakat asıl maksat Musul petrolüydü. İngilizler mücadeleyi Hicaz'dan başlatmışlar, Osmanlı Devleti'nin nazar-ı dikkatini bu havaliye çekmek politikasını takip ederek Musul ve havalisini boş bırakmayı düşünmüşler ve bütün entrikalarını Vehhabileri Osmanlı Devleti'ne isyan ettirmek maksadı etrafında toplamışlardır. İngilizler bu isyanları çıkartmak ve devam ettirebilmek için Sidney Reyi ile Filbi adlı iki elemanlarını bilhassa Abdülaziz bin Suud'un yanında, çalışmak üzere, vazifelendirdi. Burada vazife alan bu iki adam İngiliz Entelijans servisinin de en önde gelen kişileri idi. (Karadağ, 2003:130-131)

Sidney Reyi, 1901 yılında D'Arcy'nin elindeki İran petrolü imtiyazını aldıktan sonra 1902 yılından itibaren Arap yarımadasında çalışmaya başladı. Sidney Reyi'in tahrik ve kışkırtmasıyla Osmanlı Devletine karşı isyan etti bu isyanda İngiliz malı silahlar kullanılmıştı. Fakat II. Abdülhamid'in gönderdiği Osmanlı ordusu isyanı bastırdı. (Karadağ, 2003:130-131)

Petrolün ticari ve stratejik kullanımında önemli gelişmelerin yer aldığı bu dönemde Bağdat Demiryolu Projesi'ne bakışları da etkilemiştir. 5 Mart 1903 günü Bağdat Demiryolu sözleşmesi yeni kurulan bir şirketle imzalanmıştır. Bağdat demiryolu sözleşmesi ile şirkete hattın iki yanında 20'şer kilometrelik bir şerit üzerinde tekel yaratmayacak şekilde maden ve petrol yataklarını işletme hakkı da verilmişti. Bu sözleşme İngiltere'de büyük yankılar uyandırmıştır. İngilizlere göre Dicle vadisinde ortaya çıkabilecek yeni bir yabancı devlet hâkimiyeti Batı İran'daki İngiliz çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebilecekti. Osmanlı Devleti'nin gelişmesini de yakından ilgilendiren bir projeden İngiltere'nin dışlanması, İngiltere'nin Anadolu'daki durumunu ve prestijini sarsacaktı. (Uluğbay, 2003:75-79)

Bu gelişmeler üzerine İngiliz asıllı bir sermayedar olan Mühendis William Knot D'Arcy, 1901 yılında Petrol imtiyazı için İstanbul'a gönderdiği fakat başarısız olan Marriot'yu geri çekmiş ve yerine 1903 yılında daha mücadeleci bulunduğu H.E. Nichols'u görevlendirmiştir. D'Arcy, bir yandan kendisi bu adımı atarken diğer yandan da İngiliz hükümetinden girişimine siyasi destek vermesini istemiştir. İngiliz Dışişleri İran petrolü için yoğun çaba ve kaynak harcayan D'Arcy'nin Mezopotamya petrolü ayrıcalığı ile de yakından ilgilenmesini olumlu karşılamış ve desteklemiştir. Bu desteğini de İstanbul'daki Büyükelçiye D'Arcy'nin yetkililerine yöre petrolü konusunda bilgi aktarılması ve Osmanlı makamları ile temaslarında şirkete arka çıkılması talimatını vererek göstermiştir. İngiliz Dışişleri, D'Arcy'nin girişimlerine destek sağlamaya başlamıştır. (Uluğbay, 2003:75-79)

Bu arada İngiliz Savunma Bakanı Amiral Fisher Donanmayı savaş durumuna karşı güçlendirmekle meşguldü. Petrole verdiği önemden dolayı petrol delisi olarak adlandırılan Fisher yeni yapılan gemilerin Kömür teknolojisiyle çalışan gemilerden ziyade petrole çalışan gemiler olarak tasarlanmasını istemekteydi. Fakat İngiltere Hükümeti buna pek sıcak bakmıyordu. Petrolü donanmanın tek yakıtı haline getirmeden önce bu maddenin güvenilir kaynaklardan kesintisiz ve ucuza sağlanması

için garanti altına alınması gerekiyordu. İngiltere'nin o günlerde petrolünü sağladığı temel kaynak ABD idi. Bu ülke politik olarak güvenli olmakla birlikte süratle artan iç tüketimi nedeniyle petrol göndermede sorunlar yaşanabilirdi. (Uluğbay, 2003:85)

Amiral John Fisher'e göre Dünyada petrol piyasasını ellerinde tutanlar Standart Oil ve Royal Dutch Shell'di. Oysa petrolün resmi olarak İngiltere'nin kontrolü altına alınması gerekiyordu. (Mansfield, 1991: 147)

Bu gelişmeler üzerine Mezopotamya petrolünün işletme hakkını elde edebilmek amacıyla İngiliz William Knox D'Arcy ile Fransızların da desteklediği Alman Deutsche Bank grupları arasında şiddetli bir yarış yaşanmaya başlamıştır. Bu durumda Bağdat Demiryolu imtiyazını alan Almanya daha avantajlı görünüyordu, fakat gerekli sermaye bulamayan Deutsche Bank 1907'de bir Hollanda-İngiltere ortaklığı olan Royal-Dutsch/Shell grubunu yanına aldı. Öte yandan yarışı bırakmayan D'Arcy sahibi olduğu Anglo-Persian Oil Company aracılığıyla girişimlerini sürdürüyordu. 1908'de de Amiral Colby M. Chester'in temsil ettiği bir Amerikan grubu da Ottoman American Development Company adıyla yarışa katılmıştır. (Kaymaz, 2003:44) Çünkü Osmanlı yönetimi Avrupa'nın yayılmacılığına karşı Amerika'yı iyi niyetli görüyordu. (Açıkses ve Doğanay, 2010:51-52)

İttihat ve Terakki döneminde petrol pazarlıkları oldukça hararetlenmiştir. Nitekim 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan bir kanunla padişaha ait olan petrol bölgesindeki arazi, Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu yeni durum değişikliği ise Petrol sahasını giderek bir çıkmaza doğru sürüklemiştir. Bu yeni durum çerçevesinde İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan şirketleri kıyasıya mücadeleye girişti. Bu doğrultuda pek çok yabancı şirket Musul bölgesinde petrol imtiyazı almak istedi. Amerikalı Amiral Colby M. Chester, İngiliz bankacı Sir Ernest Cassel gibi şahısların kurduğu şirketler sermayelerini ortaya koyarak petrol imtiyazı elde etmek istediler. Bu sırada Cassel'in kurduğu "Türk Petrol Şirketi" sadece Mezopotamya'da değil Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde de petrol arama imtiyazı elde edecektir. (Türkmen, 2011:6-7)

İstanbul'da devrimin ardından yaşanan siyasi belirsizliğin dağılmasından sonra Amerikalıların da ağırlıklarını koymaları Avrupalı sermayedarları işbirliğine yöneltti. Bunun üzerine National Bank of Turkey Deutsche Bank, Royal Dutch/Shell, Anglo-Saxon Petroleum Company ve African and Eastern Concessions birleşerek Turkish Petroleum Company adında bir konsesyum kuruldu. Fakat İngiltere bu şirketi denetim altına almak için harekete geçti. Bu amaçla National Bank of Turkey ve Gülbenkyan'a ait hisselerin tümüyle İngiliz sermayeli bir kuruluş olan ve hükümetle yakın işbirliği içinde bulunan Anglo-Persian Oil Company'e devredilmesi sağlandı. Bu adımın atılmasını hızlandıran sebep Winston Churchill'in görevlendirdiği Donanma Bakanlığı Kurulunun petrolün İngiliz donanması için çok büyük önem taşıdığını belirten bildirisidir. Kuruluş itibarıyla hukuksal geçerliliği tartışmalı olan ve elinde hiçbir geçerli ayrıcalık bulunmayan Turkish Petroleum Company, izleyen on yıllık sürede Mezopotamya petrolünün ele geçirilip paylaşılmasında batılı emperyalist güçlerin amaçlarına hizmet eden temel kurumsal yapı olarak karşımıza çıkacaktır. (Kaymaz, 2003:45-6)

Bu zamanda en önemli olaylardan biri Royal Dutch ve Shell'in ortaklık kurmalarıydı. Hollandalı kraliyet hanedanından Royal Dutch ile İngiliz

asilzadelerinden Shell, her ikisi de çok yetenekli ve cesur olduğu kadar olağan üstüydü. 1907 de yapılan bu birleşme sonucu hisselerin %60'ı Royal Dutch Petroleum Company; %40'ı da Shell Transport and Trading Company Limited Şirketlerine verildi. Çağın devi Amerikan Standart Oil'le ve Fransızlara karşı ilk ciddi rakip böylece İngiliz-Hollandalı ortaklığı şeklinde ortaya çıktı. (Ediger, 2005:233)

Bu aralar Arabistan, Suriye petrol sahasıydı ve Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeydi. Bu mıntikalarda yer yer isyanlar çıkmakta, İngiltere de bu durumdan faydalanmanın yollarını aramakta, hatta bazen bizzat bu isyanların arka planında bulunmaktaydı. İngiltere, Arabistan yarımadasına hudut olan Mısır'ı Orta Şark siyasetinin merkezi haline getirdi. Mısır aynı zamanda İngilizlerin Akdeniz Komutanlığı karargâhı oldu. Bu maksatla 1911 yılının Temmuz ayında İngiliz Harbiye Nazırı olan Kitchner, seleflerinin hiç birisinin haiz olamadıkları geniş salahiyetlerle İngiltere Hükümeti'nin Mısır fevkalade komiserliğine tayin edildi. Bu tayin ile birlikte İngiltere'nin Akdeniz'deki umum kuvvetler komutanlığı karargâhı da Kahireye nakledildi. Bu da gösteriyor ki İngiltere'nin Anadolu ve Orta Şark'ta Almanya Rusya özellikle Fransa ile giriştiği iktisadi daha doğrusu petrol mücadelesinde daha süratli ve daha şiddetli hareket etmeye kararlıydı.

Lord Kitcher, 1908 hareketini yapan ittihatçıların anlayamadıkları bir noktayı görmüştü. Bu nokta milletlerin milliyetçilik fikriydi. Osmanlı Devleti'nde Hürriyet, uhuvvet, adalet, müsavat adı altında girişilen 1908 hareketi gayr-i İslami unsurların şiddet ve cebir uygulaması sonucu başlayan kargaşalar Londra'nın istediği fırsatın doğmasına imkan sağlamıştır. Bu doğrultuda Kitcher Mısır'daki Pan-İslamizm hareketini ustaca bir propaganda ile Pan-Egiptlen hareketi haline getirdi. Böylece Mısır ile İslam Halifesi arasında kapatılması çok güç bir uçurum açtı. Bu siyasetiyle Lord Kitcher Mısır miliyetçilerinin dahili istiklal parolasını Büyük Mısır Projesi'ne feda ettirmeye muvaffak oldu. Böylece İngiltere, orta şarkta yani dünyanın en büyük petrol sahalarından birinde tam bir serbestliğe sahip oldu. (Karadağ, 2003:85-90)

6 Kasım 1912'de Alman filosu Doğu Akdeniz'e doğru harekete geçti Bu durum İngiltere ile Almanya'yı karşı karşıya getirdi. Almanya'nın Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurmaya çalışmasını gören İngiltere, Trablusgarp'ı işgal eden İtalya'ya da buraların Almanya'nın eline geçmektense İtalya'nın eline geçmesi kendi çıkarı için daha az tehlikeli olacağını düşünerek İtalyanların burayı almalarına ses çıkarmamış hatta destek olmuştur. (Karadağ, 2003:85-90)

İngilterenin korkusu elbette sadece Almanya değildi. Nitekim İtalya Trablusgarp'a saldırdığında Fransa'nın da burada gözü olduğunu bilen İngiltere, Doğu Akdeniz'de bir buhranın çıkmasını istemediğinden adamlarından Sir Edward Grey'i bu meselenin bir an önce halli ile görevlendirmiştir. (The Levant Herald Gazetesi, 19 Mayıs 1912: 10)

İngiliz Entelijans Servisi'ni Balkan komitacılarının ruhu dimağı olan bir Sir Boxter'i vardı. Bu adam derhal harekete geçti, onun direktifi ve İngiliz altınları ile Osmanlı Devleti'nin kuzey batı toprakları yani Balkanlar birbirine karşı kıskırtılmıştır. Bu manevralar gerek Almanların gerekse Rusya'nın gözünü dünyanın en zengin petrol sahalarından biri olan orta şarktan, dolayısıyla Irak'tan başka istikamete çevirmek için yapılıyordu. (Karadağ, 2003:106) Nitekim Balkanlardaki bu

gergin durum sonlanmamış ve nihayetinde de Birinci Dünya Savaşı buradan patlak vererek İngilizler için zengin Ortadoğu petrol bölgelerini işgal için gün doğmuştur.

2.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlamasıyla Hızlanan Petrol Mücadelesi

İngilizler, Osmanlı Hükümetinden petrol imtiyazı koparabilmek için her fırsatı değerlendirmiştir. Nitekim İngiltere'de Osmanlı Devleti hesabına yapılmakta olan ve bedelleri tamamen tediye edilmiş bulunan Sultan Osman, Reşadiye ve Fatih zırhlılarını da koz olarak kullanmışlardır. (Karadağ, 2003:117) İngilizler, Osmanlı Hükümetince 12 milyon İngiliz altını karşılığında satın alınan bu savaş gemilerini (Orbay, 2009:8), Musul üzerinde petrol imtiyazı verilmediği takdirde, vermeyeceklerini söylüyorlardı. Hatta bu gemileri almak üzere Rauf Orbay'ın başkanlığında giden bir Türk heyetini de geri çevirmişlerdir. (Orbay, 2009:8; Karadağ, 2003:117) İşte bu ve buna benzer tehtitler karşısında Türkiye, İngiltere'ye boyun eğmek zorunda kalıyor ve Cavid Bey'in Londra seyahati tekerrür ediyordu. Yanında Duyûn-ı Umumiye'de mühim bir mevkisi olan ve kendisine Ermeni hanedanına mensup bulunduğu süsü vererek kendi kendini prens addeden Kalust Gülbenkyan da vardı. Birlikte yaptıkları seyahatten sonra derhal müzakerelere başladılar. Cavid Bey, İngiliz hariciyesi ile müzakereler yaparken İstanbul'dan Sadrazam Said Halim Paşa'dan aldığı acele bir davet üzerine derhal İstanbul'a döndü. Çünkü bu arada Osmanlı Devleti Enver Paşa'nın emriyle Birinci Dünya savaşına katılıyordu. Beraberinde Londra'ya götürmüş olduğu Gülbenkyan'ı müzakerelere Osmanlı Devleti adına devam etmek üzere orda bıraktı. Bunun üzerine Gülbenkyan Osmanlı Devleti'nin mümessili olarak Petrol görüşmelerine devam ediyordu. Böylece İngilizlerin eline büyük bir fırsat geçmişti. Bunu çok iyi değerlendirerek Gülbenkyan ile bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma ile de İngilizler zora girdikleri Musul'dan birdaha çıkmayacaklar ve Orta Şark petrolerini diledikleri gibi kullanacaklardır. (Karadağ, 2003:117) İngiltere bütün bu çabalarını Birinci Dünya Savaşı'nda ihtiyaç duyacağı petrol uğruna yapıyordu.

Bu arada petrol İngiltere donanmasının birincil yakıtı durumuna gelmiştir. İngiltere bunun için kendini İran Petrol Şirketi'ni kontrol altına almak zorunda hissediyordu. Bölgedeki petrolü koruma adına Suveyş Kanalı'nın emniyete alınması, Hindistan yolunun emniyete alınması kadar önemliydi. Çünkü İngiltere için petrol her şeydi. (Clayton, 1971:220)

1912'de Mezopotamya ve diğer Osmanlı vilayetlerinde petrol imtiyazları sağlayıp işletme amacıyla, Alman asıllı İngiliz bankacısı Sir Ernest Cassel tarafından kurulan Turkish Petroleum Company ve İngiltere'nin girişimleriyle Alman ve İngiliz çıkarlarına zarar vermeden bu konudaki sorunları ortadan kaldırmak için, Turkish Petroleum Company'nin büyük hissedarlarını yeni bir ortaklık anlaşması yapmak üzere İngiltere'ye davet etmişti. Toplantıda taraflar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlenecek ortak petrol politikası konusunda görüş birliğine varmışlardı. (Karadağ, 2003:42-43)

Nitekim 19 Mart 1914 tarihli Foreign Office Agreement Anlaşması'na göre kurulan yeni konsorsiyumda APOC, hisselerin %50'sine sahip olurken, Deutsche Bank %25 ve Royal Dutch Shell de %25'ini almıştı. Öte yandan APOC ve Royal Dutch Shell grubu ayrı ayrı her ikisi de toplam hisselerinin %2.5'ini bağış adı altında Gülbenkyan'a vermişlerdi. (Heler, 1983:92)

The Turkish Petroleum Company Limited, Londra'da Gülbenkyan ile E. Cassel arasında imza edilen anlaşmanın üzerinden on bir gün geçtikten sonra 30 Mart 1914'te Osmanlı Devleti Ticaret ve Ziraat nezaretine müracaat ederek bütün Irak'a şamil olmak üzere petrol imtiyazı talebinde bulundu. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti ister istemez bu imtiyazı vermek zorunda kaldı. Böylece İngilizler Irak petrol sahalarına bir daha çıkmamak üzere yerleşti. (Karadağ, 2003:118)

Londra'da paraf edilen bu anlaşmanın imzalanmasından beş gün sonra Alman ve İngiliz Büyükelçileri Babiâli'ye Turkish Petroleum Company'ye Musul'da petrol imtiyazı verilmesi için başvurmuşlar 28 Haziran 1914'te ise Sadrazam Said Halim Paşa'nın yazılı cevabı ile imtiyazlar verilmiştir. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Turkish Petroleum Company'nin imtiyazı yürütmesi sürüncemede kalacaktır. (Karadağ, 2003:42-43)

Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye verilen petrol imtiyazları İngiltere'yi yeterince tatmin etmemiştir. Çünkü İngiltere'nin donanması için ve yakın gelecekteki savaşta üstün konuma geçebilmek için Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazdan daha fazla petrole ihtiyacı vardı. Bu gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'nın ana sebeplerinden bir olan Ortadoğu'daki petrol yataklarının paylaşılması İngiliz-Fransız rekabetinden çok İngiliz –Alman rekabetini kızıştırmıştır. Henüz Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngiliz Hükümeti İstanbul'daki elçilerinin aracılığı ile İttihat ve Terakki Hükümeti'ni tehdit ederek Musul petrol sahalarının imtiyazlarını istemişlerdir. Fakat İngiltere'nin bu isteği kabul edilmemiştir. İşte bu safhada İngiliz Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni rakip olarak görmek isteyecektir. Hatta İngiltere Birinci Dünya Savaşı süresince Ortadoğu'da Petrol için Osmanlı Devleti'yle çarpışacaktır. (Kodal,2005:44) Böylece İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki esas amacının petrol olduğu açıkça görülüyordu.. (Hughes, 1999: 120) Bu amaç çerçevesinde İngiltere kendisinin Osmanlı Devleti'nin yanında değil karşısında olması gerektiğine inanıyordu.

Emperyalist Avrupa ülkeleri, petrol kaynaklarına sahip olmak amacıyla bölgeye yönelik politikalarını uygularken her zaman bölgedeki etnik kökenleri ön plana çıkarmaya gayret etmişlerdir. Batılı devletler, bölgedeki Türkleri bir kenara iterek Kürtlerin, Arapların, Süryanilerin, Keldanilerin ve Asurilerle Nasturilerin koruyuculuğuna soyunmuşlardır. Bu çerçevede bölgedeki önemli petrol kaynaklarına sahip olmak için bu unsurları Osmanlı Devleti yönetimine karşı daha doğusu Türklere karşı kışkırtmışlardır. Bu durum kendini Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında daha da açık bir şekilde göstermiştir. (Türkmen, 2011:6)

Bu arada Türkiye'de iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Almanlara ayrıca Sempati duyuyor, İngiltere ve Fransa'ya karşı müttefik muamelesi yapıyordu. Almanların Osmanlı Devleti'ndeki bu imtiyazlı durumu karşısında İngiltere zaman zaman Almanların jeoloji mütehassıslarından meydana gelen heyetlerine karşı Suriye ve Irak'ı çok yakından bilen tanıyan jeologlar yanında Arap lisanının her lehçesini gayet iyi konuşan sosyolog ve iktisatçılardan meydana gelen heyetler gönderiyorlar ve Mezopotamya'da yepyeni bir metot takip ediyorlardı. Bu metot bizzat Suriye ve Irak halkının matbu Devlet Osmanlı Devleti yerine İngiliz himayesini istemeye dayanıyordu. Fransa ise asırlardır Suriye'de takındığı hami rolünü feda etmek istemiyordu. Şimdi Fransızlar da kendi kudretleri nisbetinde başta

petrol olmak üzere Ortadoğu'nun hammaddeleri ile alakadar olmaya başlamışlar ve bu iktisadi harbe girmeye karar vermişlerdi. (Karadağ, 2003:96)

Fransa'yı yalnız petrol değil Anadolu'nun diğer zenginlikleri de alakadar ediyordu. Bunlardan biri de Diyarbakır havalisindeki çok zengin bakır madenleri idi. Bu sebeplerden dolayı Fransa İngiltere'nin Orta Şarktaki hareketlerini bilhassa Suriye'deki son çalışmalarını adım adım takip ediyor ve ciddi bir surette kontrol altına almış bulunuyordu. Çünkü Fransa biliyordu ki İngiltere'nin Suriye'deki küçük bir muvaffakiyeti Fransa'yı Ortadoğu'dan tamamen silebilirdi. Bu aynı zamanda Fransa'nın Uzak Şark Müstemleke politikasının da sonu olurdu. İngiltere mutlak olarak Orta Şark petrollerine tek başına sahip olmak istiyordu. Bunu başarabilmek için her yola başvuruyordu. Bu konuda Fransız atağını da hesaba katmıştı. Bunu önlemek için de onu can evinden Cezayir'de vurmak istiyordu. Bu maksatla Cezayir'den Suriye'ye on bini aşkın bir kitle getirmişti. Böylece İngiltere, Fransa'nın orta Şark işlerine aktif olarak müdahalesini hoş karşılamadığını göstermiş oluyordu. (Karadağ, 2003:94-96)

Bu arada savaşa hazırlanan Avrupa'da dizel motorlarıyla çalışan denizaltıların üretilmeye başlanması ve gemilerde kullanımı artan petrole olan ihtiyaç şiddetleniyordu. Hemen Harekete geçen APOC kurulduktan iki yıl sonra Winston Churchill artık gemilerinin birçoğu petrole çalışan İngiliz donanmasının komutanlığı görevine getirilmiştir. Churchill'e göre donanma için gerekli petrol emin ellerde olmalıydı. Bu düşünceyle harekete geçen Churchill 17 Haziran 1914'te İngiliz meclisine tarihi bir önerge vererek APOC'un %52'lik hissesini 2 Milyon 200 bin sterlin karşılığında devlet adına satın aldı. Churchill'in tek şartı şirketin İngiliz donanmasına yakıt sağlamayı garanti etmesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın kıvılcımı olan suikastın yapılmasından 11'gün önce İngiliz Hükümeti hisselerin çoğunun sahibi olan APOC'e el koydu. (Ediger, 2005:284-285)

İngiliz meclisinde Royal Dutch/Shell'in mi yoksa APOC'un mu desteklenmesi konusunda tartışmalı görüşmeler yapıldı. Churchill'in Royal Dutch/Shell'in İngiliz amaçlarına hizmet edemeyeceğini şiddetle savunuyordu. Avam Kamarasında gösterdiği olağanüstü çaba sonunda desteklenecek olan şirket APOC'du. Churchill'in sayesinde petrol ilk defa bir devlet politikasına alet edilmiş, böylece savaş arifesinde donanmanın yakıt sorunu kısmen de olsa çözülmüştür. Zira APOC 1916'da donanmanın ihtiyacının beşte birini karşılayacak duruma gelecektir. (Ediger, 2005:284-285)

İngiltere ciddi bir petrol stratejisi oluşturmaya karar verdi. İngiltere için petrol siyasetini devletin diğer savaş amaçlarından ayırarak mütalaa etmek mümkün değildi. Stratejik ve siyasi hedeflerini de kapsayacak şekilde bir program vücuda getirmek üzere 1915'te Sir Mauric Bunsen başkanlığında Asya Türkiyesini inceleme komisyonu kuruldu. 30 Haziranda sunulan rapora göre İngiltere'nin Asya Türkiyesindeki ve tabii Musul'daki petrol da dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkmasının devletin vazgeçilmez hedeflerinden biri olarak görülüyordu. (Öke, 1995:30-44)

İngiltere petrol konusunda daha da güçlenmek için petrol talebini karşılayan şirketleri yeniden birleştirme kararı aldı. Amaçları hükümetin kanatları altında tek bir şirketin kurulmasıydı. Nihayet Lord Harcourt'un müdürlüğünde birleştirilen

“Kraliyet Petrol Siyaseti Komitesi” petrolle ilgili bütün çalışmalara dair genel koordinatörlüğü devraldı. Bu grup ilkin Shell ve Royal Dutch ile müzakerelere girişecekti. Ne var ki pazarlıklarda bir uzlaşma sağlanamayacaktır. (Öke, 1995:30-44)

Deterding, Orta Şark petrol sahalarını elde edebilmek için o toprakların sahibi Türkleri petrol mıntıkasından atmanın lüzumuna inanıyordu. Ona göre Türkler Arap yarımadasından mutlaka çıkarılmalıydı. İngiliz ordularınının Arap yarımadasında yaptıkları bütün muharebelerinin hedefi dünyanın sayılı petrol sahalarına ve rezervlerine sahip Irak topraklarıydı. (Karadağ, 2003: 111)

İngiliz Genelkurmayı neye mal olursa olsun Irak’ı işgal ederek her gün artan petrol ihtiyacına cevap vermek için bu sahaları eline geçirmek istiyordu. Aslında bu sahaları almak isteyen Deterding idi. İngiliz kurmayları bu işi gerçekleştirmek için geceli gündüzlü çalıştıktan sonra bir hareket planı yaptılar. Bir seferi kuvvet hazırladılar, başına da Townsend’i atadılar. Bu kuvvet Arabistan cephesinden taarruza geçti fakat Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından Kûtü’l Amara’da yenilgiye uğradı ve Townsend askerleriyle beraber Türk birliklerine esir düştü.

Churchill’in, İngiliz Avam Kamarasında “Efendiler şunu iyi biliniz ki bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir.” sözü de İngilizlerin petrole verdiği önemi açıkça gösteriyordu. Bu ordu içerisinde Lawrens adında bir ajan vardı ki bu ajan 1916 yılından beri İngilizler adına Arap yarımadasında faaliyete başlamıştı. Fakat Lawrens bu konuda muvaffak olamadı. Muvaffak olamamasının sebeplerinden biri Emir Faysal’ı, kurmayı düşündüğü Suriye Devleti’nin başına getirmek istemesine Vehhabilerin reisi Suud bin Abdülaziz’in şiddetle muhalefet etmesinden kaynaklanıyordu. Fakat bu ajanlar arasında bir tanesi vardı ki son derece etkili bir şahsiyetti. Bu Arap yarımadası üzerindeki bütün petrol haklarını İngiltere’ye tek başına kazandıran Miss Gertrud Bell’den başkası değildi. (Karadağ, 2003:113)

Deve sırtında bir de yanında eksik etmediği maden sodası şişeleri yüklü bir deve kervanı ile çöllerde aylarca dolaştı. Bir kadın için bu çok ağır bir işti. Miss Gertrud Bell İngiliz petrol imparatorluğunun haşmetine Irak ve Hicaz petrollerini dahil etmek için sinsî bir mücadele yapıyordu. Aylarca devam eden bu çöl yolculuğunun sonunda, Emir Faysal’ın Büyük Suriye Krallığı’nı inkâr eden kırk kadar kabile şeyhini günün birinde bir vahada toplamaya muvaffak oldu. Bunlara ayrı ayrı ve bol miktarda İngiliz altını dağıtmıştır. Bu kırk Arap kabile şeyhlerini Emir Faysal’ın Suriye Krallığını tanımaya ikna etmiştir. Böylece Abdülaziz’in muhalefeti de bertaraf edilmiş oldu. (Karadağ, 2003:103)

Savaş öncesi başlayan pazarlıklar savaşın ortalarındayken bile devam etti. Önce Turkish Petroleum Company'deki Alman hisseleri 1915’te İngiliz hükümeti tarafından Düşman Malları Emanetine devredildi. Daha sonra İngiltere Başbakanı David Lloyd George ile Fransa Başbakanı Georges Clemenceau 1915 sonu 1916 başlarında bir araya gelerek savaş sonrasının paylaşımını görüştüler. Yapılan Sykes-Picot Antlaşması’na göre birtakım bölüşümler yapılmıştır. Fakat o zamanlar Fransızların öncelikli listesinde petrol kesinlikle ön sıralarda yer almıyordu. (Ediger, 2005:329)

İngilizler, Fransızlarla görüşmelere başlamadan aylar önce kendi aralarında yaptıkları toplantılarla petrol ve dolayısıyla Musul'un ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlardı. Savaştan önceki 10 yıl zarfında Lizbon, Madrid ve Viyana'da İngiliz Büyükelçiliği yapmış olan De Bunsen'e atfen Bunsen Komitesi adı verilen ve 1915 yılında Nisan-Haziran ayları arasında 13 kere yapılan bu toplantıların "British Desiderate in Turkey and Asia" başlıklı raporunda birçok bölümü petrol güvenliğiyle ilgilidir. Fakat ne var ki 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'nda İngiltere, Bunsen Komitesi'nin Musul üzerindeki iddialarından kısmen de olsa vazgeçiyordu. (Ediger,2005:331-332)

Bunun sebebi ise İngilizlerin Doğu Anadolu'ya kadar geleceği kesinleşen Rusya ile sınır komşusu olmak istememesiydi. Oluşturulacak bir tampon bölge Rusya ile İngiltere arasında çıkabilecek olası çatışmaları önleyecektir. Aslında Küçük Zap Suyu ile ikiye bölünen bölgenin küçük petrol yataklarının bulunduğu güney bölümü Fransızlara verilen toprakların dışında kalmaktadır. İngilizler bölgede Fransızlarla ortak iş yapmak istediklerinden dolayı buraları Fransızlara vermişlerdir. Böylece İngiliz egemenliğindeki Turkish Petroleum Company'nin Musul ve Bağdat'ta Osmanlı Devleti'nden almış olduğunu iddia ettiği petrol imtiyazları Fransızlarla da tanınmış olacaktı. Önceden hiç dile getirmezken Fransızların Musul'da toprak talebinde bulunmasının arkasındaki neden ise İngilizlerin Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile temasa geçmiş olmasıdır. İngiliz kamuoyu ise Musul'un Fransızlara verilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Bunun üzerine Londra'daki Fransız Büyükelçisi anlaşmanın İngilizlerin Musul petroleri haklarını etkilemeyeceği açıklamasında bulundu. (Ediger,2005:331-332)

Almanya ve onun müttefiki Türkiye'nin yenilgisi, İngiltere'ye, Musul petrolüne tek başına ve bütünüyle sahip olma umudu vermiştir. Fakat bunun için Irak üzerinde tam bir politik kontrol oluşturmak ve Irak'ın özellikle da kuzey sınırlarının güvenliğini sağlamak gerekiyordu. "İngiliz İran Petrol Şirketi'nin petrol politikası ve İngiltere'nin dış politikası ile uyumlu olarak Irak'ın o günkü sınırlarında bir krallığın kurulacağını" belirten İngiliz yazarı Brooks, "...Mezopotamya'daki İngiliz himayesi kuzeydeki dağlık Revandiz Bölgesi'ne kadar yayılmazsa o zaman stratejik önemini kaybeder. İngiltere Akdeniz'in doğu kıyısı ve İran ile bunları gerisindeki diğer bölgeler arasında sağlam bir engel oluşturmak yerine diğer büyük bir devletin (burada Sykes-Picot Antlaşması kastedilmektedir) elinde bulunan bölgeler arasında yaşamsal öneme sahip ulaşım yollarını başka bir devlete bırakmıştır" (yani Fransa'ya) diye yazıyordu. (Lazarev, 1989:50-51)

Daha önce de İngiliz düşmanı Gofman benzer bir bakış açısı geliştirmiştir: "Mezopotamya'nın ana önemi bölgesel-politik önemdir, çünkü bu bölge Mısır ve Hindistan arasında korunaklı kara yolunun temel halkasını oluşturmaktadır. Burada petrol olmazsa da bu bölge İngiliz politikası için aynı derecede öneme sahiptir. Burada petrol olduğu sürece onun bölgesel politik değeri yükselecektir. Üstelik bir petrol bölgesi olarak önemi bölgesel politik önemde temellenmektedir." Bu teoriden hareket eden Gofman, İngiltere için Sykes-Picot Antlaşması'nın anlamını olumsuz değerlendirmiştir: "Musul'dan yoksun kalan Mezopotamya kendi bölgesel politik önemini kaybetmiştir. Ancak bu bölgeyi elinde bulunduran Mezopotamya kuzeyden dağlarla korunmuştur. Aynı zamanda bu bölge Musul Vilayeti'nin Akdeniz'e çıkış isteğine çözüm getirmektedir. Musul, Hindistan'la Akdeniz'in doğu bölümünün doğrudan birleşmesinde bir kavşaktır. Mısır'la bağlantısını yitiren Filistin'in

tarafsızlaşması sonucu Mezopotamya'nın batı bölümündeki bu yol ondan koparılmıştır. Kısacası Sykes-Picot Antlaşması sonucu Musul'un Fransa'ya verilmesiyle İngiltere'nin Hindistan'la karayolu bağlantısı tehlikeye girmiştir. Gofman'a göre İngiltere, politikasının hiçbir zaman Sykes-Picot Antlaşması'nı ciddi ve gerçek bir faktör olarak kabul etmek istemediğini iddia etmiştir. Özellikle savaştan sonra İngiliz diplomasisi Fransız politik çevrelerini Sykes-Picot Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek gerektiğine ikna etmiştir. İngiltere'nin temel amacı Fransa'yı Musul bölgesinden çıkarmak, Musul problemini İngiliz-Fransız problemi gibi ortaya koymaktır. (Lazarev,1989:50-51)

İngiltere adına verilen bütün ödünler ve mücadeleler şüphesiz petrol uğrunaydı. Savaşın ortalarında tüm dünyada ciddi bir petrol sıkıntısı başlamış, savaşan ülkeler askeri amaç dışındaki petrol kullanımını yasaklayan çeşitli tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Çünkü Almanların denizaltılarıyla düşman petrol tankerlerini çok başarılı bir şekilde bombalamaları nedeniyle Avrupa'ya petrol ikmalî yeterince sağlanamamıştır. Savaş tam anlamıyla bir motorlu araç ya da petrol savaşı olarak geçmiştir. (Ediger,2005: 334-337)

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Basra'ya asker çıkararak Mezopotamya üzerine yürümelerinin sebeplerinden biri de buradaki petrol yataklarına sahip olmak istemeleridir. Mekke Şerifi Hüseyin'i Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ederek Arapları da yanlarına alan İngiliz birlikleri 10 Şubat 1917'de Bağdat'a doğru hareket ederek Kut'u ele geçirmişlerdir. 11 Mart'ta da Bağdat'a sahip olan İngilizlere böylece Musul yolu açılmış oluyordu. Diğer yandan savaş İngiltere'nin petrole olan ihtiyacını had safhaya çıkarmıştı. İngiltere açısından donanma için petrol, askerlerin kanı kadar önemliydi. (Karadağ, 2003:42-43)

Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransızlara verilen bu bölgeye askeri açıdan sahip olmaya çalışan İngiltere, Fransa karşısında avantajlı duruma geçmenin gayretindeydi. (Hughes, 1999: 122)

Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz politikasının Ortadoğu haritasını tek başına çizmesinde en önemli etken Musul petroleri olmuştur. Musul petroleri bir bakıma Ortadoğu'nun kaderini belirlerken İngiltere bu konuda atacağı adımları gayet isabetli ve zamanında atmış ve Ortadoğu'nun petrolerini elde etmek için her çareye başvurmuştur. Daha Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği tarihten bir hafta sonra İngiliz birlikleri Musul'a girmişler (8 Kasım 1918) böylece İngiltere Türkiye ile birlikte müttefiklerini de bir oldu bitti karşısında bırakmıştır. Çünkü 1916 Mayıs'ında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nda Musul, Fransız bölgesi olarak kabul edilmişti. Hâlbuki bölge bu tarihten itibaren İngiltere'nin denetimine giriyordu. İngilizler savaş tazminatı olarak Türk Petrol Şirketi'nin Almanlara ait olan %25 kısmını da ele geçirincede Musul petrolerinde en büyük hisseye sahip olmuş oldu. İngilizlerin bu oldu-bittisi ABD ve Fransa tarafından tepkiyle karşılanmış ve taraflar arasında şiddetli bir siyasi mücadele başlamıştı. ABD, Musul petroleri ile ilgili olarak eski bir antlaşmayı "Chester İmtiyazı"ni öne sürerken Fransa ise Sykes-Picot ile bölgenin bırakılması gerektiğini ileri sürüyordu. (Çay, 1996:373-375)

2.3. Savaş Sonrası İngiltere ve Fransa Arasındaki Petrol Anlaşmaları

İngiltere ve Fransa birçok konuda çatışmalarına rağmen ortak çıkarları sözkonusu olduğunda nadirde olsa bir paydada buluşabilmişlerdir. Clemenceau-Lloyd George girişimleri sonucu iki ülke heyetleri arasında ortak bir İngiliz Fransız petrol politikası oluşturma müzakerelerine 17 Aralık 1918 tarihinde Paris'ta başlanmıştır. Bu arada Cadman, Londra'da işgüdümü sağlamakla görevlidir. Fransız Heyetinin başkanı ise yakıt işleri genel müdürü Senatör Henri Berenger'dir. Cadman'ın önüne gelen Fransız tezi şöyleydi: İngiltere ve Fransa'nın ortak bir petrol politikası oluşturma, Romanya, Kafkasya, Mezopotamya ve İran'daki petrol sahalarının geliştirilmesinde Fransa'ya genel bir pay verilmesi, Türk Petrol Şirketindeki Deutsche Bank payının Anglo-Saxon şirketine katılması ve bu şirkette o hisseleri Fransız sermayedarlara devretmesidir. (Uluğbay,2003:268-269)

Bu arada Fransa Başbakanı Clemenceau, Doğu ile ilgili konularda bir mutabakata varılmasını istedi. Lloyd George, Filistin üzerinde İngiliz himayesinin tanınmasını, ayrıca Fransa'nın Musul Bölgesi'ndeki haklarından İngiltere lehine feragat etmesini istedi. İngiltere buna karşılık Türk petroleri şirketindeki Almanya'nın hissesinden yüzde yirmi beşini Fransa'ya verebileceğini belirtti. Buna karşılık Fransa Suriye konusunda düşündüğü çözüm yolunu İngiltere'ye bildirdi ve bütün Suriye'nin mandaterliğini istedi. İngiltere Araplara söz verdiğini belirterek bunu kabul etmedi. Sadece kıyı kesimlerinin mandaterliğini tanıyacağını belirtti. Kaldı ki Emir Faysal da bölgede bir Fransız hâkimiyetine karşı idi. Faysala göre kendisinin İngilizlerle münasebeti iyi idi. Suriye'deki durumunu da Fransa'ya borçlu değildi. (Akbiyık, 1990:48-55)

İngiliz temsilci Lord Cuzon'un, "yapıldığı günden beri boynumuzda çakı taşı gibi asılı duran o bahtsız anlaşma" diye söz ettiği Sykes-Picot Antlaşması'nın hatası nihayet giderilecekti. Bunun karşılığında Fransızlara Lübnan sahilleriyle Suriye sözü verilmişti. Lloyd George, 1919 Paris Konferansı sırasında danışmanı Arnold Toynbee'ye sık sık Mezopotamya'yı almalıyız sözünü şu sözleri tekrarlardı: "Mezopotamya.....evet.....petrol.....sulama.....Mezopotamya'yı almalıyız.; Filistin...evet...kutsal topraklar...Siyonizm...Filistin'i almak zorundayız.; Suriye...hım...ne var Suriye'de? Orayı Fransızlar alsın." (Ediger,2005:331-332) Bu durum İngiltere'nin politikasını açıkça ortaya koyuyordu.

Paris'teki görüşmeler sonrasında iki ülke arasında 8 Nisan 1919 günü ömrü kısa olan Long-Berenger Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre İngiltere, Fransa'nın Türk Petrol Şirketindeki imtiyaz hakkını tanıyacaktı. Türk petrol şirketindeki sermaye dağılımı ise şöyleydi: İngiliz sermayesi yüzde 70, Fransız sermayesi yüzde 20, yerel devlet payı ise yüzde 10'du. Fransa, devralacağı Deutsche Bank hisselerini yüzde 5 faiziyle birlikte ödeyecektir. Fransa, Türk Petrol Şirketine katılmasına karşılık kendi mandası altında kalacak topraklardan biri olan Mezopotamya'da diğeri ise İran'da olmak üzere Doğu Akdeniz Limalarına döşenecek boru hatlarının yapımı için İngiltere'ye her türlü kolaylığı sağlayacaktı. (Uluğbay, 2003:270-271)

Fakat Curzon 21 Mayıs 1919 tarihinde yaptığı bir açıklama ile iki ülke arasındaki petrole ilişkin Long-Berenger Anlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan etmiştir. İngilizlerin bu şekilde davranmalarının nedeni İngiltere ve Fransa arasındaki

barış görüşmelerine yönelik müzakereler sırasında Fransa'nın Suriye'ye yönelik tutumudur. (Uluğbay,2003:273) Fakat İngiltere'nin esas amacı petrol bölgesine tek başına sahip olmaktı. İngiltere Musul konusunda Fransa'nın tavrını yumuşatmak için Fransaya Suriye konusunda taviz verecektir. Nitekim Eylül 1919 tarihinde Fransa ile İngiltere arasında yapılan anlaşma ile İngiltere, Suriye bölgesinden çekilecek böylece Fransız birlikleri Suriye'nin kıyı bölgelerinde İngiliz birliklerinin yerini alacaktır. Şam, Hama, Humus ve Halep bölgesi ve doğusu Arap hükümetinin yönetimine verilecek, ancak bu hükümete Fransa danışmalık edip destek verecekti. (Anderson, 2001:384-387) İngiltere, Fransanın dikkatini Suriyeye çekiyor, kendisi de petrol konusundaki ince hesaplarını uygulamanın peşine düşüyordu.

İngiltere bir yandan tekelci durum sergilerken diğer yandan Mezopotamya petroleri konusunda Fransa ile siyasi pazarlığı sürdürmekteydi. Henüz bu konuda bir çözüme ulaşılmamış olması İngiliz askeri çevrelerinde özellikle Donanma Bakanlığında huzursuzluk yaratıyordu. Tam bu zamanda Fransa Başbakanı Clemenceau'nun iki ülke arasındaki konuları görüşmek üzere 11 Aralık 1919 'da Londra'ya gelmesi petrol konusunu yeniden gündeme getirmek için İngiliz Hükümetine fırsat hazırlamıştı. Clemenceau'nun Londra'ya ayak bastığı gün İngiltere'nin petrol işlerinden sorumlu Bakanı Sir Hamar Greenwood, petrol konusunda müzakerelerde bulunmak üzere Paris'e hareket etmiştir. Greenwood'un Fransız petrol sorumlusu Berenger ile yaptığı müzakereler sonunda 21 Aralık 1919'da Greenwood-Berenger Anlaşması imza edilmiştir. Bu anlaşma birkaç değişiklik dışında tamamen Long-Berenger anlaşmasının aynısıdır. Aralarındaki fark ise şöyleydi:

Fransız sermayesinin Türk petrol şirketine katılma payı en çok yüzde 25 olacaktır. Yerel hükümete verilecek pay Yüzde 10 olarak belirlenmiştir. Yerel hükümet bu hakkı kullanır ise bunun 5 puanlık kısmı Fransız sermaye payından geri kalan 5 puanlık kısmı ise iki ülkenin payından eşit olarak düşülecektir. (Uluğbay,2003:178–279) Anlaşmaya göre Ortadoğu'dan petrolün Akdeniz'e ulaştırılabilmesi için Mezopotamya ve İran'dan Suriye istikametinden Akdeniz'e ulaşacak demiryolu ve petrol boru hattı projesi İngiltere ve Fransa tarafından kabul ediliyordu. (Lenczowski, 1952: 92)

Fakat bir süre sonra İngiliz Hükümeti Mezopotamya petrollerinin işletilmesinde elde edilecek kârın şirketlere bırakılması yerine bu şirketlerin ortaklarının uyruğu olduğu devletlere ödenmesine karar vermiştir. İngiliz Hükümeti'nin petrol gelirlerinin devlete ait olması şeklindeki kararına Fransa ve Royal Dutch Shell Şirketi'nin verdiği tepkiler sert olmuştur. Bu durumun sakıncalı olabileceğini düşünen İngiliz Hükümeti sonunda Cadman'ı Fransa'ya göndermiş ve bu kez Berthelot ile yapılan müzakereler sonunda alınan kararlar 20 Nisan 1920'de Sevr Antlaşması ile sonuca bağlanmıştır. Bu kararlar da antlaşmanın ertesi günü Lloyd Georhe ve Millerand tarafından onaylanmıştır. Sevr Antlaşması'nın Greenwood-Berenger Anlaşması'nda yaptığı değişiklikler şöyledir: Fransa'ya Mezopotamya petrollerini işletecek şirkete yüzde 25 payla katılma hakkı yanında dilerse üretilen petrolün yüzde 25'ini bedeli karşılığında satın alma hakkı da tanınmıştır. Yerel Hükümetin petrolü işletecek şirkete katılma payı yüzde 20'ye çıkarılmıştır. Fransa'ya ayrıca nüfuz bölgesinden geçen boru hattı ile İran'dan Akdeniz'e sevk edilecek APOC petrollerinin yüzde 25'ini satın alma hakkı tanınmıştır. Diğer hususlar önceki anlaşma da olduğu gibi kalmıştır. Fransa

Mezopotamya petrollerini işletecek şirkete ortak olmak için Societe Pour L'Exploitation des Petroles isimli şirketi kurmuştur. (Uluğbay,2003:283-288)

Diğer yandan 1920 Nisan'ında yapılan San Remo görüşmelerinde Musul petrollerinin % 25'lik hissesini Fransa'ya peşkeş çeken İngiltere, böylece Fransa'nın siyasi desteğini de kazanmıştır. Saf dışı bırakılan ABD San Remo görüşmesine şiddetle tepki göstermiştir. Ankara Hükümetini destekleme yönünde politik değişim içine girmiştir. Bunun üzerine İngiltere ABD'yi kazanmak ve Musul Konusu'nda Türkiye'yi yalnız bırakmak için 1922 yılında Musul petrollerinden %20'lik bir hissenin de ABD'ye verilmesini kararlaştıracaktır. Böylece İngiltere'nin karşısında cılız Sovyet desteğinde tek rakip olarak Türkiye kalmıştır. (Çay, 1996:373-375)

Lozan'da Musul konusunu çözmek istemeyen İngiltere bu konuyu sonraya bırakarak konunun Milletler Cemiyetine götürülmesinin önünü açmıştır. İngiltere'nin bu yola gitmesinin sebebi Türkiye'nin Irakla olan müşterek hududunun tespitinde petrolü daima göz önünde tutması ve Lozan Görüşmeleri boyunca bazen tehdit hatta bazen daha ileri gitmek suretiyle Türk heyetine gözdağı vermek istemesidir. Fakat Türk heyeti de Musul'dan ödün vermek istememiştir. (Karadağ, 2003:126) Görüşmelerin tıkanmaması adına 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda bu meselenin çözümü 9 ay içinde bir sonuca ulaştırılmak üzere Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. (İnönü, 2006: 360-361) Fakat daha sonraki görüşmelerde de bir sonuç alınamayacak, İngiltere bunun üzerine konuyu Milletler Cemiyetine taşıyacak, İngiltere'nin güdümündeki bu kurul da Musul'un statüsünü İngiltere'nin mandaterliğindeki Irak'a verecektir. Fakat Musul konusu henüz karara bağlanmamışken İngiltere kendini bu konuda yalnız hissetmemek için ABD'ye yaklaşacaktır. (Öke,1995: 210–211)

Önceleri Musul'a dolayısıyla petrole yalnız başına sahip olabileceğini düşünen Londra, petrol pazarlıklarının milletlerarası boyut kazandığı ve ABD ve Fransa gibi devletlerin tekeli yaklaşımında ısrar ettiği takdirde kendisine karşı ,dolayısıyla Türklere yakın, bir tavır almalarından korkması ile Musul petrolünü isteyen devletin işletmesine açmaya mecbur kalacaktı. İngilizler petrol imtiyazlarını dağıtmakla Musul meselesinde taraftar toplayabileceğini nihayet anlamışlardı. Eylül 1924'te Turkish Petroleum ve Amerikan Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığına davet edilecekler ve görüşmeler başlayacaktı. Tarafların bir araya gelmesiyle bir de Gülbenkyan meselesi çıktı. Gülbenkyan Ernest Cassel ile birlikte Turkish Petroleum Şirketi'ni kurmuştu. Gülbenkyan'ın Dutch-Shell ile de ilişkisi vardı. Musul petroleri milletlerarası mesele olunca, İngiltere, Fransa ve Almanya Osmanlı Devleti'nden birbiri ardına imtiyaz koparmışlardı. Gülbenkyan, Fransız ve Alman çıkarlarını savunduğu için İngilizler onu pek sevmiyorlardı. Fakat yine de Churchill'in teklifiyle İngilizlerle Amerikalıları bir araya getiren yine Gülbenkyan olmuştur. Onun aracılığıyla Amerikalılar Turkish Petroleum'a ortak olmuşlardır. Angle-Persian, Turkish Petroleum'daki haklarını Amerikalılara devretmişti. Bir süre sonra İngilizler Gülbenkyan'ı Fransız çıkarlarının avukatı olarak görmüşlerdir. Fransızlar, Gülbenkyan'a o kadar güvenmişlerdi ki ona Turkish Petroleum'un genel direktörlüğünün verilmesini istemişlerdir. Bu safhadan sonra Gülbenkyan Amerikalılar tarafından bir çibanbaşı olarak görülmeye başlanmıştır. (Öke,1995: 210–211)

İngilizlerin petrol uğruna bu çabalarını gören Gülbenkian bu konuda Fransızları petrol konusunda devreye sokmak istedi. Bunun için Haziran ve Temmuz aylarını Osmanlı Bankası yetkilileriyle Paris'te görüşerek geçirdi. Onlara Dicle ve İran sınırı arasındakilerle, Bağdat ve Musul bölgelerindeki petrol varlığının kanıtlarını gösterdi. Hatta Fransa'nın yakından ilgilendiği Suriye'de petrol aranması için önerilerde de bulundu. Ama petrol konusunda inat eden Fransızları bu kararlarından döndürmek mümkün olmamıştır. Fransızlar Gülbenkian'ın kendilerini İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olarak kullanmak istediği düşünüyordular. (Ediger, 2005:311)

Bu gelişmelerden dolayı İngiltere ve Amerika, Gülbenkian'ın hissesini azaltarak onu biraz da olsa pasifize etmek isteyeceklerdir. Bunun için Gülbenkian'ın Turkish Petroleum'daki %5'lik hissesinin satın alınarak yerine yeni bir anlaşma ile %2 'lik pay verilmesi dahi gündeme gelmiştir. Fakat Fransızlar, Amerika ve İngiltere'nin Gülbenkian'a olan yaklaşımlarını yumuşatmak isteyecekler bunun sonucunda da Fransızların devreye girmesiyle D'Arcy, Anglo-Saxon ile diğer birkaç toplantı sonucunda nihai anlaşmanın ana hatları üzerinde 31 Mart 1926'da bir anlaşma imzalanacaktır. Bu anlaşma, Turkish Petroleum Company'nin paylarından 23,75'ini Anglo-Persian, Royal Dutch, Shell, Comapigne Française de Petroles ve Near East Development Company'ye (Amerikan) veriyor; % 5 is II. Abdülhamid döneminden beri komisyonluk görevini yürüten Gülbenkian'a ayırıyordu. Daha sonra 1929'da Turkish Petroleum Company'nin adı da Irak Petroleum Company olarak değiştirilecektir. 24 Mart 1934'te de Irak Petroleum ile Irak hükümeti arasında yapılan imtiyaz anlaşmasına göre Irak Petroleum bu bölgedeki petrol yataklarının tümünü denetimi altına alıyordu. Dicle'nin batısında kalan Irak toprakları 10 Nisan 1932'de British Oil Development Company'ye Irak Hükümetince verilen imtiyazın kapsamına alınmış ve 1942'de bu imtiyaz Irak Petroleum'un bir alt kuruluşu olan Musul Petroleum Company'e devredilmiştir. (Öke, 1995:212)

Bu şirketleri kurmada, ittifaklar yapmada, hatta bölgedeki etnik unsurları kullanmada, "hadi siz de bir milli devlet olabilirsiniz" kışkırtmacasıyla milletleri kendi savaş meydanlarında çarpıştırmadaki amaç aynı hedefe hizmet ediyordu. Çünkü bu kışkırtma büyük devletlere göre kendi menfaatlerini korumaları için yapılan her şey mübahtı. Anadolu'da dahi bir milleti başka bir millete kırdırmak onlar için sıradandı.

Nitekim İngiliz Deterding ve Lloyd George'nin Yunan Venizelos'a Büyük Yunanistan projesini benimsetmesi ve zaten 1821 yılından beri Megaloidea peşinde koşan Yunanlıları, Konstantin'i de yüreklendirerek, Mondros Mütarekesi sonucu silahsız ve askersiz bir millet haline getirilen Anadolu'da yaşayan Türk Milleti üzerine bir askeri harekete yönlendirmişti. Bu arada İngiltere, Yunanistan'a Anadolu hareketine giriştiğinde bütün harp malzemesini ve maddi manevi her desteği verecekti, nitekim öyle de yaptı. İngilizler Yunanistan'ı Anadolu macerasına sürüklerken iki noktayı, hedeflere ulaşmaları bakımından bir araç olarak görüyorlardı. Çünkü İngiltere'nin amacı Ortadoğudaki petrol menfaatlerini böyle bir siyasi ve askeri bir hareketle emniyete almaktı. (Karadağ, 2003:125)

İngiltere'nin Musul, dolayısıyla petrol politikası ve onun karşısında Fransa'nın aslan payının kırıntılarıyla yetinmesi, "emperyalist devletlerin izlediği petrol politikası" için tipik bir örnektir. Bölgedeki petrolü ele geçirmek isteyen

İngiliz emperyalizmi, emeline ulaşmak için hem müttefiklerini hem de bölgedeki toplulukları gayet ustaca kullanmış ve hedefine ulaştıktan sonra bunların hepsine sırtını dönmüştür. (Çay, 1996:373-375) Bundan sonraki konumu da bölgedeki kazanılmış haklarının korunması için bölgede kurdurduğu manda yönetimleriyle kendi emperyalist politikalarını uygulamak olmuştur.

SONUÇ

İngiltere-Fransa arasında cereyan eden rekabet sonucu 1756–1763 yılları arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşlarıyla İngiltere, Fransa'nın elindeki Hindistan'ı ele geçirmiştir. Bunun için İngiltere, Hindistan'la Britanya adaları arasındaki “İmparatorluk Yolu” da denen deniz yolunun güvenliğine büyük önem vermiştir. İngiltere açısından Hindistan sömürgesinin korunması ancak tam bir Doğu Akdeniz hakimiyeti ile mümkün olabilirdi. Dolayısıyla Mısır İngiltere açısından önemliydi.

Fakat ne var ki Fransa 1798'de, Mısır üzerinden Hindistan'a giden yolun kontrolünü ele geçirerek İngiltere'yi dolaylı yolla çökertmeyi planlamıştır. Fakat bu mücadelede İngiliz siyaseti galip gelmiştir.

Fransa'nın yaptığı ataklardan biri de 13 Haziran 1830'da Cezayir'e saldırarak burayı ele geçirmek olmuştur. Fransa'nın buradaki amacı Cezayir'i ele geçirip Mısır hâkimi olan Mehmet Ali Paşa ile daha yakın ilişkiler kurup Kuzey Afrika'da kendi kontrolü altında bir Arap imparatorluğu kurmaktır. Bu durum Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanını tetiklemiştir. Fakat nihayetinde 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Türkiye arasında “Londra Protokolü” imzalanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Büyük Devletler Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'ya verilmesini kararlaştırmışlardır. Osmanlı Devleti de bu durumu onaylamak zorunda kalmıştır. Böylece Büyük Devletler, ilk defa Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale ederek bir eyaletin statüsünü belirlemişlerdir. İngiltere böylece Fransa'nın Mısır üzerindeki nüfuzu da kırmış oluyordu. Nitekim Fransa bu zaman diliminde Cezayir'in yanı sıra Fas ve Tunus'a yerleşmiştir.

Doğu Akdeniz'de, özellikle 1840'tan sonraki yirmi yıllık dönemde, meydana gelen hadiselerin ana sebebini İngiltere ile Fransa'nın Lübnan'deki uzantıları oluşturmaktadır. İngiltere, Marunîleri destekleyen Fransızlara karşı Dürzîleri desteklemiştir. Bütün bu gelişmeler Marunî-Dürzi çatışmasına neden olmuştur. Nihayetinde 9 Haziran 1861'de bir anlaşmaya varılarak Birleşik Lübnan Anayasası oluşturulmuştur. Böylece Fransa'nın Lübnan'daki bağımsızlık isteği sadece muhtariyete dönüşmüş oluyordu. İngiltere bu çabaları sonucu Fransa'yı yine Hindistan yolundan uzaklaştırmayı başarıyordu.

Fransa'nın İngiliz siyasetinin önünü kesme düşüncelerinden biri de Süveyş Kanalı'nı açma projesidir. İngilizler her ne kadar bu duruma karşı çıkmışlarsa da Fransızların girişimleri sonucu Süveyş Kanalı 1869'da hizmete açılmıştır. Süveyş Kanalı, açılmasıyla da İngiliz-Fransız rekabetinin odak noktası haline gelmiştir. Nihayetinde İngiltere Süveyş Kanalı'na ortak olarak Fransa'nın ayağını kaydırmak için ilk hamleyi yapmıştır.

Doğu'daki sömürgeleri ile olan ulaşım yollarını ve bu bağlamda Doğu Akdeniz'deki Stratejik suyollarını Rusya'ya ve Fransa'ya karşı güvence altında tutmak İngiltere'nin en önemli stratejisi olmuştur. O nedenle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Avrasya'daki hakim güçler karşısındaki dengeleyici konumundan yararlanmak üzere 19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ne destek vermiştir. Fakat 1800'lerin ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazasından ümidini kesmiş ve eninde sonunda dağılacağına hükmettiğinden kendine düşebilecek aslan payını alma düşüncesiyle Osmanlı Devleti aleyhinde

yaşanan bütün gelişmelerin merkezinde yer almıştır. Bu yolda kendisine iki temel amaç seçtiği görülmektedir. Bunlardan biri Doğu Akdeniz’de başta Süveyş Kanalı olmak üzere stratejik su yollarının hakimiyetini sağlamlaştırmak diğeri de Rusya’nın sıcak denizlere, Akdeniz’e inmesine engel olmaktı. Böylece yıkılacak olan Osmanlı Devleti barajı arkasında yeni bir baraj kurulacaktı. İngiltere tarafından düşünülen bu barajlardan biri de Kıbrıs’ta oluşturulmak istenmiştir.

İşte bu gelişmeler çerçevesinde 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Rusların güneye yayılmasını bahane eden İngiltere, Rusların güneye inmesini engellemek için Kıbrıs’ı Osmanlı Devleti’nden geçici olarak istemiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti de Rusya’ya karşı İngiltere’yi yanına çekebilmek için İngiltere’nin geçici olarak Kıbrıs’a yerleşmesine göz yummuştur. Fransa ve Rusya İngiltere’nin Kıbrıs’a yerleşmesine elbette razı olmamışlardır. Bu tepkileri dindirmek isteyen İngiltere, Tunus’un Fransa tarafından işgaline sıcak baktığını belirterek Fransa’yu susturmayı başarmıştır.

İngilizlerin Kıbrıs’a yerleşmesinden sonra Doğu Akdeniz’de cereyan eden en önemli hadiselerden biri de Mısır’ın 1882’de İngilizler tarafından işgali olmuştur.

Mısır ve Süveyş Kanalı’nın güvenliğini tam anlamıyla sağlamak isteyen İngiltere için Sudan büyük önem arz etmekteydi. Burayı ele geçirmek isteyen İngiliz baskısı karşısında bir deniz ve sömürge savaşını göze alamayan Fransa Sudan konusunda da taviz vermeye mecbur kalmıştır. İngiliz siyaseti Doğu Akdeniz’de bütün meselelerde olduğu gibi bu meselede de Fransız siyasetini mağlup etmiştir.

Fransa, Napolyon’un Mısır’ı 1798’de işgal girişiminden itibaren 19. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz’de ayak basacak sağlam bir çıkış yeri elde etmenin peşinde koşmuştur. Fakat bu yolda Fransa’nın her teşebbüsü İngiltere tarafından engellenmiştir. Buna rağmen İngiltere, Fransa’nın Suriye üzerindeki hakimiyetini kabul etmiştir. Böylece Fransa bütün stratejisini Suriye üzerine yoğunlaştırmıştır.

Doğu Akdeniz’de, İngiltere ve Fransa arasında yaşanan siyasi mücadelenin yanı sıra yaşanan ekonomik mücadele daha çok demiryolu ve petrol üzerine yoğunlaşmıştır. Buna bağlı olarak yabancı sermayenin Doğu Akdeniz’e, özellikle Anadolu’ya yaptıkları yatırımın büyük çoğunluğunun demiryolu yapım ve işletmesine yönelik olduğunu görmekteyiz. Özellikle 1800’lerden sonra Osmanlı Devleti, demiryolu savaşının en şiddetlisine tanık olmuştur. Emperyalist ülke sermayesi, demiryollarıyla Osmanlı Devleti’nin dışa açılan ticaret ağlarını denetim altına almayı amaçlamıştır.

İngiltere, Almanlara verilen imtiyazla Bağdat Demiryolu, Basra Körfezine Doğru ilerledikçe Hindistan yolunu tehdit altında hissetmeye başlamış dolayısıyla Almanların bu projesine şiddetle karşı çıkmıştır. İngilizlerin başta petrol ve nehir ulaşım sektörü olmak üzere, Mezopotamya’daki çıkarları da tehlikeye giriyordu. Kendi çıkarını her şeyin üstünde gören İngiltere tamamen bir Osmanlı Devleti sermayesi yatırımı olan Hicaz Demiryolu’na da çıkarlarını tehlikeye attığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

Petrolün önemi de arttıkça Büyük Devletler Osmanlı Devleti’nden demiryolu imtiyazı almak için büyük mücadelelere girişmişlerdir. Çünkü her demiryolu projesi

aynı zamanda bir petrol yatırımı olarak da düşünülmüştür. 20. yüzyılın başında petrolün öneminin artışına ve bölgedeki petrol yataklarına ilişkin olumlu raporların artmasına paralel olarak bölge petroleri için verilen uluslar arası mücadele hız kazanmaya başlamıştır.

İngiltere gibi Fransa'nın da bölgede çıkarları söz konusuydu. Fransa'nın Suriye'nin yanı sıra özellikle Çukurova üzerinde ısrarlı bir şekilde durmasının sebebi buraya hakim olarak hem buranın ekonomik imkanlarından yararlanmak hem de Orta Toros Geçitlerini ele geçirip İç Anadolu Bölgesi'nin kontrolünü sağlamaktır. Fransızlara göre Torosların önemi Suriye'nin güvenliğinin sağlanması açısından büyük değere sahipti.

Fransa'ya nazaran İngiltere'nin, bölgeye yönelik çıkarları öncelikle Mezopotamya ve İran Körfezi'nde yoğunlaşmıştı. İngiltere bu bölgelerdeki ticari ve siyasi üstünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Bu bölgelerde İngiliz üstünlüğünün korunması, Hindistan'ın savunulması açısından ve İngiltere'nin doğudaki imparatorluğu ile iletişiminin sağlanması açısından önem arz ediyordu.

Bunların yanı sıra endüstrileşmenin 19. yüzyıl içinde kazanmış olduğu yeni hız ve bunun sonucu olarak gelişen ve genişleyen sömürgecilik, diplomatik münasebetlerin alanını Avrupa'nın dar sınırlarından çıkararak yeni kıtalara, özellikle Doğu Akdeniz'e, Afrika'ya ve Uzakdoğu'ya yaydığı gibi, çeşitli oluşumlarla bloklaşan büyük devletlerarasındaki çatışma alanlarını ve imkânlarını arttırmıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde Fransız Dış İşleri Başkanlığına gelen Delcasse, Almanya'nın Avrupa içi emellerinden çok korktuğu için sömürgecilik konusunda İngiltere ile anlaşarak Avrupa'da Üçlü İttifaka karşı tam bir denge kurmak istemiştir. Fransa bu yüzden hiç olmazsa İngiltere'yi yanına çekmek istemiştir. Nihayetinde İngiltere ve Fransa Doğu Akdeniz'deki çatışmayı bir tarafa bırakarak Alman tehlikesi karşısında birleşmişlerdir. Bu Doğu Akdeniz'de çatışan iki devletin ortak düşmana karşı birleşmesi anlamına geliyordu.

Buna bağlı olarak askeri ittifaklar oluşmuş, Avrupa'da Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf bloklarının kurulmasından itibaren bloklar arasındaki birbirlerine karşı savaş hazırlıkları başlamış, savaş hazırlıkları ilerledikçe dengeler de bozulmaya başlamıştır. Bu bakımdan küçük bir olay bile büyük bir savaşa neden olabilecek duruma gelmiştir. Nihayetinde bu olay da Saraybosna'da patlak vermiş ve Balkanlardan çıkan kıvılcım bir yılda bütün dünyayı sarmıştır.

Özellikle son yüzyıllarda denge politikasıyla ayakta kalmayı başarabilen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kendi ayakları üzerinde durmanın ne demek olduğunu geç de olsa anlamıştır. Fakat iş işten geçmiştir çünkü İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını çoktan paylaşmaya ve işgal etmeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, İtilaf Devletleri arasında Osmanlı Devleti'nden elde etmek istedikleri yerler konusunda çekişmenin olması İtilaf Devletleri arasında güvensizliğe yol açmış, bu yüzden savaşta ve savaş sonrası ortak hareket etmekte zorlanmışlardır. İtilaf Devletlerine göre savaşın en büyük ganimetlerinden olan Osmanlı topraklarının paylaşımı, İtilaf Devletlerinin çekişme

ve nüfuz mücadelelerinde ilk sırada yer almıştır. Büyük Devletler bu paylaşımı Şark Meselesi çerçevesinde yapmak istemişlerdir. Bu devletlerin hedeflerinde millet olarak; Türklere karşı Arapları, Kürtleri, Ermenileri ve Yahudileri kullandıklarını görmekteyiz. Hedef bölge olarak ise; Boğazları, Süveyş Kanalı'nı, Mezopotamya'yı, Anadolu'yu, Suriye'yi ve Filistin'i görmekteyiz.

İngilizlerin Araplarla ilgilenmelerinin sebebi şüphesiz bölgede bulunan petrole sahip olma düşüncesi idi. İngiltere'nin gözü özellikle Musul petrolerindeydi. Nitekim İngiltere birtakım gizli anlaşmalar çerçevesinde burayı elde etmenin gayretinde olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'nun paylaşılması konusunu içeren en önemli anlaşma şüphesiz Sykes-Picot Antlaşması'dır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları İngiliz Hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız Hükümeti adına Georges Picot tarafından imzalanan 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Gizli Antlaşması ile paylaşılmıştır.

İngiltere ve Fransa, Yahudi gücünü İtilaf Devletleri safına çekip harbi kazanmada yardımcı olacaklarını, ayrıca devletlerini kurmaları halinde onların Ortadoğu'nun jandarmalığını üstleneceklerini düşünerek Yahudilere Filistin'i vaat etmişlerdir. Bu düşüncelerle Siyonist liderlerden Nahum Solokow, Paris'te Fransız yöneticileriyle temaslarda bulunmuş, sonunda onları ikna etmiştir. Fransız Hariciye Nazırı Jules Cambon, 4 Haziran 1917'de Solokow'a gönderdiği bir mektupta Yahudiler tarafından Filistin'in kolonize edilmesini desteklediklerini ve bu konuda Yahudilere yardımcı olacaklarını bildirmiştir. İşte adına "Cambon Deklarasyonu" denilen bu bildiriyle Fransa, İngiltere'den daha atak davranarak Filistin'i Yahudilere veren ilk büyük devlet olmuştur.

İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour da 2 Kasım 1917'de Siyonist Federasyonu Başkanı zengin bankacı Lord Rothschild'e gönderdiği bir mektupla, İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi anavatanının kurulmasını kabul ettiğini resmen bildirmiştir. "Balfour Deklarasyonu" adı verilen bu deklarasyonda Filistin'de bir Ulusal Yahudi Merkezi kurulması öngörülmüştür.

İngilizler açısından Yahudiler, Süveyş Kanalı'nın güvenliği bağlamında kullanılırken Ortadoğu'daki Kürtler ve Ermeniler de Musul petrolerinin İngiltere'nin eline geçmesi bağlamında kullanılıyordu. Lloyd Geroge'nin amacı Musul'u İngiltere açısından olabildiğince güvence altına almaktı. Kürdistan ve Ermenistan adı altında Bağımsız bölgeler oluşturmak için gösterilen çabalar altında Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurmak, böylece bölgeyi kendi kontrolleri altında tutmak istediği açık olarak görülmekteydi.

Bu arada girdiği Birinci Dünya Savaşı'nda yenik ve yorgun çıkan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerinden bir barış yapılmasını istemiştir. Nihayetinde 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile yaptıkları Mondros Mütarekesi'ni fırsat bilerek Osmanlı topraklarını kendi aralarında yapmış oldukları gizli antlaşmalara göre paylaşma fırsatını yakalamış oluyorlardı. Nitekim İngiltere'nin 8 Kasım 1918'de yayımladığı bir deklarasyonla kendilerini Osmanlı Devleti'nin baskı altında tuttuğu tüm halkların tamamıyla hürriyetlerine kavuşturulmasına ve gücünü

milletlerin serbest iradesinden alacak ulusal hükümetlerin ve yönetimlerin oluşturulmasına adadıklarını bütün dünyaya ilan etmişlerdir. Bu deklarasyon kapsamında İngiliz propaganda faaliyetlerinde en çok kullanılacak olan unsur Ermeniler, Araplar ve Museviler olmuştur. Bunların dışında son zamanlarda Kürtler de İngiliz propaganda faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kullanılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı içinde İtilaf Devletleri'nin yalnız Osmanlı Devleti'ni parçalamakla yetinmeyerek bin yıllık Türk vatanı Anadolu'yu da aralarında paylaştıklarının herkesçe ve özellikle Türklerce öğrenilmesi ve bunun fiili tatbikatı olan Mondros Mütarekesi olayları Mustafa Kemal Paşa'nın mücadeleye atılmasında tetikleyici bir unsur olmuştur. Vatanın her karış toprağı işgal edilirken bu işgallere milli bir direnç gösterilerek Milli Mücadele olgusu ortaya çıkmıştır.

Yüzyıllarca Avrupa, Asya ve Afrika'ya Türklerin hakim oluşu bu kıtaları yönetmesi ve yönlendirmesi Türkiye'nin önemini arttırmaktadır. Bunun üzerine dış güçler Türkiye'nin büyük bir güce sahip olmasını önleyecek tedbirler almaya çalışmışlardır. Bunun için de devletleri zor durumda bırakmanın en kestirme yol olan iç kargaşa ve suni anlaşmazlıklar çıkarma yöntemi bölgede etkili olarak uygulanmaya konmuştur. Bu amaçla çoğunlukla Ermeniler kullanılmış, ancak beklenen sonuç elde edilemediği zaman Ermeni politikasına ilave olarak Kürt politikası piyasaya sürülmüştür.

İngiltere'nin Kürt politikası, bölgedeki Türk nüfuzunu kırmak, Ortadoğu petrolüne sahip olmak ve Hindistan yolunu emniyet altına almak amacına yönelikti. Bunun yanı sıra Kürtlerin yaşadığı bölgeler İran ve Osmanlı Devleti'nin arasında bulunuyor ve gelecek için İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine olanak sunuyordu. Bu uğurda İngilizler, Müslüman Türk'e onun can damarı mesabesindeki Kürtleri de kullanarak son bir ölümcül darbe indirmek istemişlerdir.

Hatta Kürt-Ermeni işbirliğini savunan ve bunun propagandasını yapan İngiltere öyle ki, bazen Kürtleri Ermenilere karşı ya da Ermenileri Kürtlere karşı yahut her ikisini de Türklere karşı kışkırtmakta çok önemli görevler üstlenmekten de geri durmamıştır.

Kuvva-yı Milliye kuvvetlerinin 1920'den itibaren gittikçe güçlenmesiyle Fransızların işleri daha da zorlaşmıştır. Ermeniler de kendi başlarına hareket ederek Çukurova'da çeşitli katliamlar, yağmalar yapması da işgal bölgesinde Fransa'ya karşı olan direnişi ve öfkeyi daha da arttırmıştır.

Bu durumda aleyhine olan gelişmelerin farkına varan Fransa, kendisini kandıran İngiltere'yi yalnızlık politikasına itmeyi planlarken Ankara Hükümeti de Fransa'yı İngiltere'den ayırmanın yollarını aramıştır. Buna paralel olarak 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması Türk-Fransız ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Bu anlaşmaya göre Doğu Anadolu'da biri Ermeni diğeri de Kürt devleti olmak üzere iki otonom devlet kurulacaktı. Kısa bir süre sonra daha da netleşen ve Araplar üzerine oynamayı daha uygun gören İngiliz politikası Tüm Mezopotamya'yı Arapların egemenliğine terk edecekti.

Sevr Antlaşması'nda, Kürtlerin ayrılıkçı politikası batılıların özellikle İngiliz ve Fransız görevlilerin kafasından çıkmış ve onların isteği ile Sevr Antlaşması'na eklenmişti. Yoksa Kürt toplumunda özerklik diye ciddi ve yaygın bir ayrılma isteği yoktu. İngilizler ve Fransızlar Kürtlerin bin yıldır Türklerle birlikte iç içe yaşadıklarını ve özerklik alıp Türkiye'den ayrılmayı düşünmediklerini de çok iyi biliyorlardı. Fakat kendi politikası gereği bu kimlikleri ne pahasına olursa olsun kullanmanın gayretindeydi. Buna rağmen bu konuda istedikleri başarıyı gösterememişlerdir.

Çünkü Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı başarılı bir şekilde verilen Milli Mücadelenin başarısı sonucu Milli kuvvetler ile Ermeniler arasında 3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalanmış antlaşmaya göre Ermeniler, Doğu Anadolu'daki emellerinden vazgeçmişlerdir. Böylece İngilizlerin Doğu Anadolu'da Ermenilere otonom bir devlet kurdurma hayalleri de suya düşmüştür. Ermenilerden umduğunu bulamayan İngiltere bu sefer de Kürtlere yönelmiştir.

Buna paralel olarak Çukurova'daki Fransızların durumu da hiç iyi görünmüyordu. Fransızların Ermeni hayali de yavaş yavaş suya düşmeye başlamıştı. Nihayet İngilizler gibi Fransızlar da artık Büyük Ermenistan'ın kurulamayacağını anlamışlardır.

Bu arada Fransa, Güneydoğu Anadolu'daki Türk direnişinin Kuzey Afrika'daki sömürgelerine sıçraması endişesi taşıyordu. Ayrıca İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden dolayı kendi menfaatlerinin zarara uğradığını düşünen Fransa, Türklerle uzlaşmanın kendi çıkarlarına daha uygun olacağını düşünüyordu.

Mustafa Kemal, doğuda Kürt ve Ermeni Devletleri kurdurarak batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile pastada en büyük payı İngilizlere kaptırmanın kızgınlığı içinde olan Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlamıştır. Ankara, İngilizlere karşı Fransızları yanlarına çekmeye çalışırken Milli Kuvvetlerin Çukurova bölgesinde Fransızlara karşı sağladıkları başarılar da Fransızları Türklerle anlaşmaya mecbur bırakmıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde Türklerle Fransızlar arasında yapılan görüşmeler sonucu Fransa ile Ankara Hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi ile iki devlet arasında savaş durumu sona ermiştir. Bu anlaşma ile Güney Cephesi kapanmıştır.

Bu arada Milli Mücadele sonucu Birinci ve İkinci İnönü zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos'ta Başkomutan olmasıyla 23 Ağustos'ta başlayıp 13 Eylülde başarıya ulaşan Sakarya Savaşı ve nihayetinde Yunanlara karşı yapılan Büyük Taarruz'u da Türkler kazanmış ve böylece İngilizlerin güdümündeki Yunanlar geriye doğru çekilerek Anadolu'yu terk etmişlerdir..

Yunanlıların 1922 Eylül'ünde Batı Anadolu'da uğradıkları büyük bozgunun ardından İtilaf Devletleri (özellikle: İngiltere, Fransa, İtalya) yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimini, Yunanistan ve diğer bazı devletleri bir barış konferansına katılmaya çağırmıştır.

Nihayetinde İstiklal Savaşı'nı kazanan Türkiye ile İngiltere ve Müttefikler arasında Lozan görüşmeleri 1922'de başlamıştır. Kendi emelleri için Ermenileri, Kürtleri, Arapları kullanan İngiliz ve Fransızlar, Lozan Konferansı'nda bu milletlerin durumunu ağızlarına dahi almamışlardır. Nihayetinde zaman zaman görüşmelerin kesintiye uğramasına rağmen Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

Böylece Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devletleri arasında kendi yıkıntısı içinde yeniden ayağa kalkmayı başarabilen tek ülke olmuştur. Lozan Antlaşması, özünde Türk Milli Misakı'nca öngörülen taleplerin uluslararası ölçekte tanınması anlamına geliyordu. Lozan Antlaşmasıyla bağımsız bir Türkiye'nin kurulması bütün dünyaya kabul ettirilmiştir.

Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul Meselesi ele alınmıştı. Lozan Barış görüşmelerinde çözülemeyen durum Lozan sonrası bırakılmıştır. Fakat Haliç'te Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerden de bir sonuç alınamamış, bunun üzerine İngiltere durumun kendi lehine sonuçlanacağını düşünerek konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Türkiye konunun İngiliz nüfuzunun baskın olduğu Milletler Cemiyeti'ne taşınmasına karşı çıkmasına rağmen itirazdan bir sonuç alınamamıştır. Bu gelişmeler üzerine Türk-Irak sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Nihayetinde Musul İngiltere'nin mandası altındaki Irak'a bırakılmıştır.

İngiltere savaş sırasında Osmanlı topraklarını birçok devletle paylaşmış birçok devlete de bu topraklarla ilgili birbiriyle çelişen vaatlerde bulunmuştur. Gerçekleşmesi mümkün olmayan bu vaatler, özellikle Arap halklarının kandırıldığından sonradan ortaya çıkmış olması bitarafa, yeni Orta Doğu'yu kargaşa ortamına sürüklemiştir.

İngiltere ve Fransa'nın entrikaları sonucu Birinci Dünya Savaşı'na müteakip Osmanlı Devleti'nden koparılıp alınmış olan Arap yarımadasında Suriye, Irak, Lübnan, Mısır ve Filistin gibi bir sürü uydu devlet kurulmuştur. Bu yeni devletlerin hudutları tam bir petrol sevdalısı olan Yahudi asıllı Sir Henry Wilhelm Augustus Deterding'in görevlendirdiği elemanları tarafından tespit edilmiştir. Ve bu hudutlar Cemiyet-i Akvam'da resmi İngiliz delegasyonu tarafından dünya devletlerine adeta zorla tasdik ettirilmiştir. 20. yüzyılın başlarında bağımsız bir "Arap Krallığı" oluşturma çabalarında yabancı güçlerin desteğine güvenen Faysal ve çevresindeki milliyetçi Arapların yaşadığı hayal kırıklığı da bu madalyonun diğer yüzünü teşkil etmektedir.

İngiltere'nin Musul, dolayısıyla petrol politikası ve onun karşısında Fransa'nın aslan payının kırıntılarıyla yetinmesi, emperyalist devletlerin izlediği petrol politikası için tipik bir örnektir. Bölgedeki petrolü ele geçirmek isteyen İngiliz emperyalizmi, emeline ulaşmak için hem müttefiklerini hem de bölgedeki toplulukları gayet ustaca kullanmış ve hedefine ulaştıktan sonra bunların hepsine sırtını dönmüştür.

Netice olarak İngiltere ve Fransa arasındaki mücadele, 19. yüzyılın birinci yarısında Hindistan yolu ve Kuzey Afrika politikası uğruna Doğu Akdeniz'i kontrol

altına alma çabası üzerine kurulu iken, 19. yüzyılın ikinci yarısında yerini Ortadoğu petrollerine sahip olmak için Doğu Akdeniz'i kontrol altına alma politikasına dönmüştür.

19. ve 20. yüzyıllarda, Doğu Akdeniz'de dolayısıyla Ortadoğu'da yaşanan mücadelenin merkezinde İngiliz-Fransız siyaseti dikkat çekerken, 21. yüzyıl Doğu Akdeniz mücadelesinde Rus-ABD siyaset ve çıkar çatışmasını görmekteyiz. Birtakım ekonomik argümanların yürütülmesiyle başlayan bu politika bazen dolaylı bazen de doğrudan yapılan birtakım askeri faaliyetler çerçevesinde kendini göstermektedir. Şüphesiz bütün bu faaliyetler bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerine dolaylı veyahut doğrudan sahip olma isteğinin yanı sıra Ortadoğu ülkelerine ihraç edilecek askeri, ticari ve sosyokültürel kazanımların peşinde olma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Emperyalist güçler, 19. ve 20. yüzyıllarda bölgedeki gerek yer üstü gerekse yer altı zenginliklere ulaşabilmek için bölgede egemen olma uğruna milli unsurları tahrik ederek müdahaleye ortam oluşturdukları gibi, 21. yüzyılda da farklı bir politika izleyerek bölgeye hakim olmanın yolunu, çeşitli mezhepler üzerinden yürütecekleri bir çatışma ortamı oluşturarak müdahaleye zemin hazırlamanın gayreti içerisine girmişlerdir. Zira bütün mücadele bölgedeki kaynaklar için yürütülmektedir.

Son yıllarda dünyada suya olan talebin hızla arttığı görülmektedir. Bölgenin Osmanlı Devleti döneminde sahip olduğu petrol kaynaklarına paralel olarak sahip olduğu su, rüzgar ve güneş gibi diğer enerji kaynaklarının önemi son derece büyüktür. Eğer Türkiye su konusunda insiyatifi ele almazsa 19. ve 20. yüzyılda petrolden sonra 21. yüzyılda da su ve diğer yenilenebilir kaynaklar Ortadoğu coğrafyasında yangına sebep olabilecek bir kaynak olarak görülmektedir.

Bu çalışmada gerçekleri açığa çıkarmamızın sebebi batı ülkelerine düşmanlık duygularını diri tutmak değildir. Bizim amacımız bölgedeki halkın bütün gerçekleri bildiğini batılı devletlerinde bu doğrultuda hareket ederek bölgede emperyalist düşünce odaklı faaliyetler yürütmek yerine daha insan odaklı politikalar yürütmesini sağlamaktır. Burada verilmek istenen mesajlardan biri de Ortadoğu coğrafyasındaki halkların milli, dini ve hatta mezhepsel farklılıklarına rağmen hoşgörü ve barış içerisinde yaşayarak bölgedeki kaynakları başkalarına peşkeş çekmeden ortak bir şekilde kullanılması gerektiği anlayışını vurgulamaktır. Bunun için bölgedeki her devlet hatta her birey kendini bu konuda sorumlu hissetmelidir. Gerekirse insiyatif dahi alınabilmelidir.

Bu insiyatifi alması gerekenlerden biri de elbette Türkiye'dir. Çünkü Türkiye şimdiye kadar bölgede yaşanan siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelerden en fazla etkilenen ülkelerden biri olduğu gibi bundan sonra da yaşanacak gelişmelerden en fazla etkilenecek ülke olacaktır. Bunun için Türkiye'nin bölgede geleceğe yönelik stratejisi olması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye bölgedeki günümüz stratejisini belirlerken günümüz şartlarını ve olaylarını bölgeden yüzyıllardır edindiği tecrübe ile sentezleyerek oluşturmalıdır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

BEO. 4571/342765. (Harbiye; MTV /93). (1919, 2 Mayıs)

DH. ŞFR. 603/97. (1918, 25 Kasım)

DH.ŞFZ. 645/145. (1919, 8 Eylül)

HR. SYS. 108/66. (1910, 10 Şubat)

HR. SYS. 2443/61. (1917, 24 Kasım)

HR. SYS. 2467/52. (1921, 5 Ağustos)

HR. SYS. 2729/36. (1922, 19 Eylül)

Y. PRK. ASK. 107/22. (1895, 8 Ekim)

Y. PRK. ML. 23/8. (1902, 25 Temmuz)

Y. PRK. KOM. 7/19. (1888, 11 Kasım)

7/44 No: 1818 – 2 – 179. (1920) (Hariciye Nezareti)

16/28 (1928, Mart 3) (Hariciye Nezareti)

BASILİ BELGELER

Atatürk, Mustafa Kemal (1989a). *Nutuk-Söylev*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Atatürk, Mustafa Kemal (1989b). *Nutuk*. (c.I- II-III). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Atatürk, Mustafa Kemal (2007). *Anafartalar Savaşları*, İstanbul: Örgün Yayınevi

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (2006). (Haz.: Ali Sevim). İzzet Öztoprak, Akif Tural, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (2006). (Haz.: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Turan). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918) (2005). (c.I-II-III-IV) (Haz.: Hasan Dilan), Ankara: Türk Tarih Kurumu

Genelkurmay Başkanlığı (1992). *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*. İstanbul: Kaynak Yayınları

Jaeschke, Gotthard (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.: Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Gülmez, Nurettin (1992). *T.B.M.M. Zabıtlarından Doğu ve Güneydoğu Meselesi*. İstanbul: Hamle Yayınları

Helepçe, Weşanen (1991). *Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*. (Çev.: Yüksel Kızıltepe). İstanbul: Med Yayınları

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler (1872). (c.I). (Haz.: Sema L. Meray), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. (1993). (c.II). (Haz.: Sema L. Meray), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Melek, Kemal (1983). *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1980-1926*. İstanbul: Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi

Meram, Ali K. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi

- Sarınay, Yusuf (Ed.) (2002). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:58
- Sarınay, Yusuf (Ed.) (2003) *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:62
- Şimşir, Bilâl N. (1973). *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1920)*. (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- TBMM Gizli Celse Zabıtları* (1985). (c.I-II-III), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

TETKİK ESERLER

- Acar, İrfan C. (1989). *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Açıkses, Erdal ve Doğanay, Rahmi (2010). Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:19
- Ahmet Cevdet Paşa (1984). *Tarih-i Cevdet*, (c.3). İstanbul: Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık
- Ahmetbeyoğlu, Ali ve Afyoncu, Erhan (2001). *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatar Yayınları
- Akar, Mustafa (1996). *Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul
- Akbiyık, Yaşar (1990). *Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Akşin, Aptülahap (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Akyüz, Yahya (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Altundağ, Şinasi (1998). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Anderson, Matthew Swith (2001). *Doğu Sorunu*. (Çev.: İdil Eser). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Arı, Tayyar (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Armaoğlu, Fahir (1973). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Armaoğlu, Fahir (1991) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Armaoğlu, Fahir (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Armaoğlu, Fahir (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, (c.2). İstanbul: İstanbul Alkım Yayınevi
- Arnold, David (Ed.) (1973). *Britain, Europe and The World (1871-1971)*. London: The Chaucer Press
- Aubry, Octave (1964). *Napoleon'dan Ölmez Sayfalar*. (Çev.: Fethi Yücel), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Avcioğlu, Doğan (1989). *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul: Takin Yayınevi
- Avşar, Servet (2004). *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*. Ankara: Kim Yayınları

- Aydemir, Şevket Süreyya (1966). *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Bainville, Jacques (1938). *Fransa Tarihi*. (c.II). (Çev.: Hüseyin Cahid Yalçın). İstanbul: Kanaat Kitabevi
- Bajoit, Guy (1982). “Siyonizm ve Emperyalizm, Ankara Üniversitesi”. (Ed.: Ataöv Türkkaya) *Siyonizm ve Irkçılık*. (s.137-142). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi No:151
- Balcı, Ramazan (2005). *Filistin’de Son Türkler*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları Yayınları
- Baskıcı, Mehmet Murat (2005). *1800–1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Bayar, Celal (1967). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*. (c.I). İstanbul: Baha Matbaası
- Baytok, Taner (1970). *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başnur Matbaası
- Bayur, Hikmet (1989). *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Belen, Fahri (1973). *Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları
- Bıyıklı, Mustafa (Ed.) (2008). *Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi*. (c.II). İstanbul: Bilim Evi Basın Yayın
- Bıyıklıoğlu, Tefik (1956). *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Bilge, Suat, Esmer, Ahmet Şükrü, Gönlübol, Mehmet, Sander, Oral, Sar, Cem, Sezer, Duygu, ve Ülman, Haluk (1969). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.279
- Binark, İsmet, Oğuz, Mustafa, Aktaş, Necati ve Küçük, Mustafa (1994). *Ermeni Olayları Tarihi*. (c.I). Ankara T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:15
- Bodur, Harun (2005). *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: (1900-1999)*. Ankara: Çağlar Yayınları
- Bourne, Kenneth (1970). *The Foreign Policy of Victorian England (1830-1902)*. London: Clarendon Pres
- Bradford, Ernle (2004). *Akdeniz Bir Denizin Portresi*, (Çev.: Ahmet Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Bulak, Mustafa (2002). *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî’den Lozan’a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları
- Burak, Durdu Mehmet (2004). *Birinci Dünya Savaşında Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)*. Ankara: Babil Yayınları
- Can, Bilmez Bülent (2000). *Demiryolundan Petrole (1908-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Cebesoy, Ali Fuat (1957). *Gl. Ali Fuat Cebesoy’un Siyasi Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyat Yayınları
- Cebesoy, Ali Fuat (2002). *Kuva-yı Milliye’nin İç Yüzü Olaylar-Kişiler-Vesikalar*, İstanbul: Temel Yayınları
- Cemal Paşa (1996). *Hatırat*, (Haz.: Metin Martı). İstanbul: Arma Yayınları
- Churchill, Winston (1969). *Winston Churchill İstiklâl Savaşında*, İstanbul: Yeni İstanbul Yayınları

- Clayton, G.D. (Ed.) (1971). *Britain and the Eastern Question*. London: University of London Pres LTD
- Çabuk, Vahid (1999). *Kuruluştan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*. (c.IX). İstanbul: Emre Yayıncılık
- Çavdar, Tefvik (1970). *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*. İstanbul: Ant Yayınları
- Çavdar, Tefvik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. İstanbul: İmge Kitabevi
- Çavdaroğlu, Hüseyin Avni (2011). *Öncesi ve Sonrası ile Lozan*. İstanbul: Yeditepe Yayınları
- Çay, Abdulhalûk M. (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları
- Çaycı, Abdurrahman (1995). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Çetin, Atilla (1988). *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Çolak, İsmail (2000). *Yeni Dünya Düzeninde Osmanlı'yı Aramak*. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı
- Çolak, Mustafa (2006). *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Çora, A. Nazmi (2004). *Kürt Sorunu'nun Geleceği*. İstanbul: Q-Matris Yayınları
- Çoruh, Haydar (2011). "XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası," (Ed.: M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, Martal Abdullah). *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası içinde* (s.239-302). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Çoruh, Haydar (2013). *Osmanlı'da Değişim Rüzgarları (Azınlıkların Yükselişi)*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No:45
- Danişmend, İsmail Hami (1972). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi
- Danziger, Raphael (1988). *Bir Başkaldırının Anatomisi*. İstanbul: Akabe Yayınları.
- Demir, Mustafa (Ed.) (2008). *Çanakkale Tarihi*. (c.IV). İstanbul: Değişim Yayınları
- Demirbaş, Bülent (1991). *Musul Kerkük Olayı*. İstanbul: Arba Yayınları
- Dilan, Hasan Berke (1998). *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası 1923-1939*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Dursun, İsmail (2006). *İsrail, ABD ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgahtı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Dursunoğlu, Cevat (1998). *Milli Mücadelede Erzurum*, Erzurum: Erzurum Kitaplığı Yayınları
- Earle, Edward Mead (1972). *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Milliyet Yayınları. (Çev.: Kasım Yargıcı). İstanbul: Milliyet Yayınları
- Ediğer, Volkan Ş. (2005). *Osmanlı'da Neft ve Petrol*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık
- Edmond, Sır James E. (1951). *A Short History of World War I*. London: Oxford University Pres
- Engin, Vahdettin (1993). *Rumeli Demiryolları*. İstanbul: Eren Yayıncılık
- Erhan, Çağrı (Ed.) (2003). *Yaşayan Lozan*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. (2000). *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*. Ankara: Alperen Yayınları
- Erol, Adem (2003). *Mersin-Tarsus-Adana Demiryolu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Evans, Laurence (1972). *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*. (Çev.: Tefvik Atalay). İstanbul: Milliyet Yayınları

- Garaudy, Roger (1983). *Siyonizm Dosyası*. (Çev.: Nezh Uzel) Pınar Yayıncılık
- Gaulis, Berthe Georges (1969). *Türk Mucizesi*. (Çev.: Reyhan Enünlü). İstanbul: Yeni İstanbul Yayınları
- Gelvin James (1996) "The İronic Legacy Of The King-Crane Commission". (Ed.: David W. Lesch). *The Middle East and The United States*. (s.11-29) Boulder: Westview Pres.
- Girici, Abdülgani (2011). *1920 Adana Ermeni Mezalimi Hâtıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Girit, Oya (1994). *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul
- Gök, Dursun (1998). "1924 Türk Basınında Musul Meselesi" (Ed.: Kutlu Abdurrahman) *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander, Oral (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Graves, P. Philip (1999). *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk İngiliz İlişkileri (1789-1939)* (Çev.: Yılmaz Tezkan). Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları
- Greilsammer, İlan (2007). *Siyonizm*. (Çev.: Işık Ergüden). Ankara: Kültür Kitaplığı Yayınları
- Güllü, Ramazan Erhan (2010). *Antep Ermenileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Gülsoy, Ufuk (1994) *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Eren Yayıncılık
- Gündüz, Ahmet (2003). *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:4
- Gürün, Kâmuran (1983). *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Gürün, Kâmuran (1986). *Savaşan Dünya ve Türkiye*. İstanbul: Bilgi yayınevi
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası (1774-2000)*. (Çev.: Petek Demir). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Halloum, Ribhi (1989). *Belgelerle Filistin*. (Çev.:Bülent Ecevit). Alan Yayıncılık
- Haslip, Joan (1998). *İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamid*. (Çev.: Zeki Doğan). İstanbul: Fener Yayınları
- Hatipoğlu, Süleyman (1989). *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Hatipoğlu, Süleyman (2001). *Türk-Fransız Mücadelesi Orta Toros Geçitleri 1915-1921*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Hatipoğlu, Süleyman (2003). "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)" (Ed.: Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik). *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:2 (s.49-68)
- Hatipoğlu, Süleyman (2006). *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, Hatay: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayın No:32
- Hatipoğlu, Süleyman (2009). *Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Hatipoğlu, Süleyman (2010). "Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Hatay Savunması", (Ed.: Ahmet Gündüz, Selim Kaya). *Hatay Araştırmaları I*. (s.120-147). Antakya: Antakya Belediyesi Yayın

- Hatipoğlu, Süleyman (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikası*, Basılmamış Kaynak Kitap, Mustafa Kemal Üniversitesi. Hatay
- Hatipoğlu, Süleyman (2012). *Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları
- Heler, Joseph (1983). *British Policy Towards The Otoman Empire (1908-1914)*. London: Frank Cass And Company Limited
- Helmreich, Paul C. (1996). *Sevr Entrikaları*. (Cev.: Şerif Erol). İstanbul: Sabah Kitapları Yayını
- Herzl, Theodor (1995). *Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid*. (Haz.:Ergün Göze). İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Hughes, Matthew (1999). *Allenby And British Strategy in Middle East 1917-1919*. London: Frank Cass Publisher
- Hülagü, Metin, Batmaz, Şakir ve Alan, Gülbadi (2008). *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*. (c.I). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları
- Hülagü, Metin (2008). *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları
- Hülagü, Orhan ve Özalp, Ömer Hakan (2001). *Tarih Boyunca Türk Alman İlişkileri*, İstanbul: Emre Yayınları
- Işıl Işık, Bostancı (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi. Elazığ
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (2000). *İki Tarafın Bakış Açısıyla Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü Yayını
- İlter, Erdal (1995). *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytûn İsyânları (1780-1915)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınlar
- İnalcık, Halil ve Quataert (Ed.) (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (c.II). İstanbul: Eren Yayıncılık
- İnönü, İsmet (1993). *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- İnönü, İsmet (2006). *Hatıralar*. (Haz.: Sabahattin Selek). Ankara: Bilgi Yayınevi
- İrtem, Süleyman Kani (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır, Yemen ve Hicaz Meselesi*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları
- Karabekir, Kâzım (1991). *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Karabekir, Kâzım (1995). *İstiklâl Harbimiz*, (4. Baskı). İstanbul: Emre Yayınları
- Karacakaya, Recep (2005). *Ermeni Meselesi*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları
- Karadağ, Raif (2003). *Petrol Fırtınası*. İstanbul: Emre Yayıncılık
- Karakoç, Ercan (2004). *Atatürk'ün Dış Türkler Politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Karal, Enver Ziya (1841). *Tarih Notları*. İstanbul: Ülkü Basımevi
- Karal, Enver Ziya (1970). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (1983). *Fransa-Mısır*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Karal, Enver Ziya (1996). *Osmanlı Tarihi*. (c.9). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Karayaka, Ali (2001). *Milli Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*. Ankara: Başkent Klîşe ve Matbaacılık
- Karlsson, Ingmar (2008). *Bir Diplomatın Gözüyle Kürt Sorunu*. (Çev.: Turhan Kayaoğlu) İstanbul: Homer Yayıncılık
- Kaymaz, İhsan Şerif (2003). *Musul Sorunu*. İstanbul: Otopsi Yayınları

- Kent, Marian (Ed.) (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Çev.: Ahmet Fethi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Keser, Ulvi (2007). *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları
- Keyder, Çağlar ve Özveren, Eyüp (Ed.) (1994). *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800–1914)* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kılınçkaya, Derviş, (2008). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara
- Kırkpınar, Kenan (2004) *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Kırk, George E. (1961). *A Short History Of The Middle East*. New York: Frederick A. Praeger Publisher
- Kızıltoprak, Süleyman (2010a). *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kızıltoprak, Süleyman (2010b). "Musa Dağı Olayı; Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hatay'dan Mısır'a Giden ve Geri Dönen Ermenilerin Serüveni", (Ed.: Ahmet Gündüz, Selim Kaya). *Hatay Araştırmaları I*. (s.103-117). Antakya: Antakya Belediyesi Yayını
- Kissinger, Henry (1994). *Diplomasi*, (Çev.:İbrahim H. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Kocabaş, Süleyman (1985). *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman (1990) *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman (1994). *Vaat Edilmiş Topraklar Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*. Kayseri: Vatan Yayınları
- Kocabaş, Süleyman (1999). *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman (2003). *İngiliz Tuzağı*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kodal, Tahir (2005). *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923–1926) Musul Meselesi*. İstanbul: Yeditepe yayınevi
- Kodaman, Bayraman (1987). *Sultan II. Abdulhamid Devri ve Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınlar
- Kodaman, Bayram (2003). *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları No:31
- Kurdakul, Necdet (1976). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kurşun, Zekeriya (2004). *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kurubaş, Erol (1997). *Başlangıçtan 1960'a Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu*. Ankara: Ümit Yayıncılık
- Kurşun, Zekeriya (2004). *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar (1871–1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kutluay, Yaşar (2000). *Siyonizm ve Türkiye*. İstanbul: Koloni Yayıncılık
- Kutlu, Abdurrahman, Armaoğlu, Fahir, Süslü, Azmi, Beyatlı, Hidayet Kemal, ve Gök, Dursun (1998). *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

- Kürkçüoğlu, Ömer (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Lazarev, M. S. (1989). *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*. (Çev.: Mehmet Demir). Ankara: Öz-Ge Yayınları
- Lenczowski, George (1952). *The Middle East in World Affairs*. New York: Cornell University Pres
- Lewis, Bernard (1996). *Ortadoğu*. (Çev.: Mehmet Harmancı). İstanbul: Sabah Kitapları
- Lewis, Bernard (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev.: Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Longrigg, Stephen Hemsley (1954). *Oil in The Middle East*. London: Oxford University Pres
- Loti, Pierre (2000). *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Macfie, A. L. (1996). *The Eastern Question 1774-1923*. London: Longman Pres
- Maksudoğlu, Mehmed (1999). *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Manaz, Abdullah (2005). *Siyasi Siyonizm Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Mansfield, Peter (1991). *A History of The Middle East*. London: Published By Penguin Group
- Melek, Kemal (1978). *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Martal, Abdullah (2011). "İzmir'in Akdeniz Ticaretindeki Yeri". (Ed.: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse). *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası* (s.387-414). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Marriott, J.A.R. (1924). *The Eastern Question*. London: At The Clarendon Pres
- Massie, Robert K. (1995). *Dretnot: İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*. (Çev. Mehmet Harmancı) İstanbul: Gençlik Yayınları
- Maurois, Andre (1939). *İngiltere Tarihi*. (Çev.: Hüseyin Cahit Yalçın), (c.II). İstanbul: Kanaat Kitabevi
- Melek, Abdurrahman (1991). *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mısırlıoğlu, Kadir (1972). *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*. İstanbul: Sebil Yayınları
- Minarsky, Vladimir F. (1998). *Musul Sorunu* (Çev.: Salim Şahin). İstanbul: Avesta Basın Yayıncılık
- Müderrişoğlu, Alptekin (1990). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Nur, DR. Rıza (1991). *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Nur, Güney (2008). *Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı*. Antakya: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları No:33
- Okur, Mehmet ve Küçükkuşurlu, Murat (2006). *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920*. Trabzon: Serander Yayınları
- Okyar, Fethi (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: Tercüman Yayınları
- Olca, Osman (1981). *Sevr Antlaşmasına Doğru*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.455
- Olson, Robert (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları Şeyh Sait İsyanı*. (Çev.: Bülent Pekmez-Nevzat Kılıç). Ankara: Özge Yayınları
- Oran, Baskın (2001). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları

- Oran, Baskın, Akdevalioğlu, Atay, Keskin, Funda, Erhan, Çağrı ve Tallal, Erel (2002). *Türk Dış Politikası 1919-1980*. (c.I). İstanbul: İletişim Yayınları
- Orbay, Rauf (2009). *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınevi
- Ortaylı, İlber (2002). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Öke, M. Kemal (1983). *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi*. İstanbul: Kervan Yayınları
- Öke, M. Kemal (1988). *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı A. W. C. Noel'in Faaliyetleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Öke, M. Kemâl (1995). *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Öke, M. Kemal (1966). *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*. İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları
- Özbay, Turgut (2004). *Lozan'dan Sevr'e Türkiye*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Özdemir, Hüseyin (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*. İzmir: Çağlayan A. Ş. Yayınları
- Özkaya, Olcay (2002). *Tanzimat Devri Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara
- Özkul, Ali Eftal (2011). "Kıbrıs'taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri." (Ed.: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse). *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası* (s. 303-351). İstanbul: Yeditepe Yayınları
- Özsoy, Osman (1999). *Sultanattan Cumhuriyete Giden Yol Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası*. İstanbul: Aksoy Yayıncılık
- Öztuna, Yılmaz (1977). *Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Milli Eğitim Yayınları
- Öztürk, Mustafa, Kılıç, Orhan ve Çakar, Enver (Ed.) (2004). *Birinci Ortadoğu Semineri, (Kaynaklar, Kavramlar ve Metodoloji) Bildiriler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları no:5
- Öztürk, Mustafa (2008). "Osmanlı Dönemi". (Ed.: Mustafa Bıyıklı). *Türk Dış Politikası*. (c. II) İstanbul: Bilim Evi Basın Yayın
- Özveren, Eyüp (2006). "Zaman İçinde Avrupa, Akdeniz Dünyası ve Antakya Üzerine Düşünceler," (Ed.: Eyüp Özveren, Süha Ünsal, Kudret Emioğlu, Oktay Özel). *Akdeniz Dünyası/ Düşünce, Tarih, Görünüm*, (s. 1-26). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özyüksel, Murat (1988). *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*. İstanbul: Arba Yayınları
- Özyüksel, Murat (2000). *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Pappe, İlan (2007). *Modern Filistin Tarihi*. (Çev.: Nuri Plümer). Ankara: Phoenix Yayınları
- Parlar, Suat (1997). *Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar*. İstanbul: Bibliotek Yayınları
- Parlar, Suat (2005). *Türkler ve Kürtler Ortadoğu'da İktidar ve İsyan Gelenekleri*. İstanbul: Bağdat Yayınları
- Pichon, Jean (1939). *Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları*. (Çev.: Hüseyin Cahid Yalçın), İstanbul: Kanaat Kitabevi Yayınları.
- Pomiankowski, General Josef (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, (Çev.: Kemal Turan). İstanbul: Kayıhan Yayınları
- Poole, Stanley Lane (1959). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*. (Çev.: Can Yücel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rathmann, Lothar (1982). *Berlin-Bağdat*. (Çev.: Ragıp Zarakolu), İstanbul: Belge Yayınları

- Renouvin, Pierre (1982). *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, (Çev.: Adnan Cemgil). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Renouvin, Pierre (1993). *Birinci Dünya Savaşı*. (Çev.: Teoman Tunçdoğan) İstanbul: İletişim Yayınları
- Rişvanoğlu, Mahmut (1994). *Saklanan Gerçek: Kurmanlar ve Zazaların Kimliği II*. Ankara: Tanmak Yayınları
- Rohde, Hans (1932). *Asya İçin Mücadele*. (Çev.: Bnb. Nihat), İstanbul: İstanbul Askeri Matbaa
- Rüstemhanlı, Tenzile (2009). *Ermeni Mezalimi Türk Müslüman Soykırımı*. (Çev.: Gaffar Çakmaklı). İstanbul: Karakutu Yayınları
- Sabis, Ali İhsan (1991). *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, (4. Baskı). İstanbul: Nehir Yayınları
- Said, Edward W. (1982). "Emperyalizm ve Siyonizm'in Entellektüel kökenleri" (Ed.: Ataöv Türkkaya) *Siyonizm ve Irkçılık*. (s.137-142). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Sanders, Liman Von (1968). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev.: M. Şevki Yazman). İstanbul: Burçak Yayınları
- Sander, Oral (1989). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan-1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi
- Schoenman, Ralph (1993). *Siyonizmin Gizli Tarihi*. (Çev.: Aydın Pesen). İstanbul: Kardelen Yayınları
- Selvi, Haluk (2006). *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları
- Selvi, Haluk (2007). *İşgal ve Protesto*. İstanbul: Değişim Yayınları
- Selvi, Haluk (2011). *Milli Mücadele'de ilk İşgaller ilk Direniş*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Sert, Selehattin (2005). *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Kilikya 1918-1922 Haçın Ölüm Kampı*. İstanbul: Kum Saati Yayınları
- Shaw, Stanford J. ve Ezel, Kural (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (Çev.: Mehmet Harmancı). İstanbul: E Yayınları
- Sonyel, Salâha R. (1973). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. (c.I) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Sonyel, Salâhi (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. (c.II). Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Sonyel, Salâhi (2008). *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, (c.III). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Soysal, İsmail (1989) *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945*. (c.I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Soy, H. Bayram (2004). *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Sönmez, Mustafa (1992). *Doğu Anadolu'nun Hikayesi*. Ankara: Arkadaş Yayınları
- Spagnola, John P. (1977). *France and Otoman Lebanon 1861-1914*. London: Published for The Middle East Centre St Antony's College Oxford.
- Sultan Abdülhamid (1987). *Siyasî Hatıratım*. İstanbul: Dergah Yayınları
- Sultan Abdülhamid (1998). *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*. (Haz.: Mehmed Hocoğlu). İstanbul: Kemer Yayınları
- Süslü, Azmi (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Ankarara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:5
- Şahin, Enis (2005). *Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi

- Şenalp, Cemil (2006). *Ulusal Kurtuluş Savaşında Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayını
- Şimşir, Bilal N. (2005). *Ermeni Meselesi 1774–2005*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Şimşir, Bilâl N. (2007). *Kürtçülük 1978–1923*, (c.I). İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Şimşir, Bilâl N. (2009). *Kürtçülük (1924-1999)*. (c.I). Ankara: Bilgi Yayınevi
- Talat Paşa (2006). *Hatıralarım ve Müdafaaam*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Tansel, Selâhattin (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, (c.II). Ankara: Başbakanlık Kültür, Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları
- Tarım, Mustafa (2011). *Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi. Hatay
- Tezcan, Yılmaz (2003). *20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi ve Savaşları*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi
- Tolon, Ahmet Hurşit (2004). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Topur, Tuncer (2004). *Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Torun, Şükrü (1956). *Kıbrıs'ın Politik Durumu*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Paris Üniversitesi, İstanbul
- Trikupis, General Nikolaos (1967). *General Trikupis'in Hâtıraları*, (Çev.: Ahmet Angin). İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları
- Tukin, Cemal (1947). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayını
- Tuncer, Hüner (2000). *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*. Ankara: Ümit Yayıncılık
- Tuncer, Hüner (2008). *Atatürkçü Dış Politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Turan, İlhan (2010). *İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Türkdoğan, Berna (Ed.) (2000). *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Türkgeldi, Ali Fuat (2010). *Görüp İştittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Türkmen, Zekeriya (2003-2011). *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Uçarol, Rifat (1978). *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Uçarol, Rifat (1987). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi
- Uğurlu, Andaç (Ed.) (2005). *Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası*. (Çev. Kasım Yargıcı). İstanbul: Örgün Yayınevi
- Uluğ, Naşit (1973). *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Milliyet Yayınları
- Uluğbay, Hikmet (2003). *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara: Ayraç Yayınevi
- Umar, Ömer Osman (2003). *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları no:3
- Uyar, Elif (2007). *Türk-İngiliz Siyasal ilişkileri (1929–1936)*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları
- Ülman, Haluk (1966). *1860–1861 Suriye Buhranı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Ülman, A. Haluk (2002). *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

- Yahya, Harun (1997). *İsrail'in Kürt Kartı*. İstanbul: Vural Yayıncılık
- Yalman, Ahmet Emin (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918-1922)*. İstanbul: Rey Yayınları
- Yaşar, Yücel (Ed.) (1993). *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Yaşar, Fatma Tunç, Özcan, Sevinç Alkan ve Kor, Zahide Tuba (2006). *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*. İstanbul: İ.H.H. Yayınları
- Yavuz, Bige Sükan (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Yavuz, Bige Sükan (2003). "Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarlar ve Ermeniler" (Ed.: Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik). *Sömürgecilik hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız Ermeni İşbirliği*. (s.135-148). Elazığ: Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları No:2
- Yazıcı, Nevin (2010). *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Yılmaz, Durmuş (2003). *Musul Meselesi Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Yılmaz, Faruk (2003). *General Allenby'nin Hatıratı (Arap İllerinin Elimizden Çıkış Öyküsü)*, Ankara: Kale Ofset Matbaacılık
- Yılmaz, Faruk (2004). *İmparatorluk Dönemi Türk-Alman İlişkileri (Goltz Paşa'nın Hatıratı)*, (Çev.: Zaimzade Hasan Fehmi). Ankara: Elektronik Basım Yayım Sanayi Ticaret Limited Şirketi Yayınları
- Yılmaz, İrfan (1996). *Güneydoğu ve Şer İttifakı*. Ankara: Ocak Yayınları
- Yılmaz, Yücel (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. İstanbul: Akçağ Yayınları
- Zia, Nasim (1975). *Mısır'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Ward, Sir A. W., D., Litt ve Gooch, G.P., (1923). *The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919)*. (c.III). London: Cambridge At The University Pres
- Waylet, Bonyar ve Jackh Earnst (2004). *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, (Çev.: Vedat Atilla). İstanbul: Çınar Matbaacılık
- Werfel, Franz (1997). *Musa Dağı'nda Kırk Gün*, (Çev.: Saliha Nazlı Kaya). İstanbul: Belge Yayınları
- Western, J. R. (1967). *The End of European Primacy (1871-1945)*. New York: Blandford Pres
- Winterstetten, Karl Von (2001). *XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye*, (Haz.: Faruk Yılmaz). Ankara: Elektronik Basım Yayım Sanayi ve Limited Şirketi Yayınları

MAKALELER

- Akbulut, İlhan (1995). "Türk Tarihinde Ermeniler". *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50, 29-45
- Albayrak, Mustafa (1997). "Atatürk ve Anti-Emperyalizm". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 20, 347-365
- Beşirli, Mehmet (2004). "Bağdat Demiryolu'nu Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, 215-230
- Daş, Abdurrahman (2004). "Filistin Hezimetini Konusunda General Allenby'nin Raporu". *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2, 111-134
- Eraslan, Cezmi (1994). "İrak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)". *İstanbul*

- Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 35, 223-251
- Hatipoğlu, Süleyman (2013). “Birinci Dünya Savaşı’nın Sonunda Ortadoğu’da İngiliz-Fransız Rekabeti” *Muzaffer Akkuş Armağanı*, 394-405
- Kılıçkiran, Osman (2001). “Soykırım İddialarına Vesile Olan ve Ermenilerce Kullanılan Sahte Bir Belge Üzerine”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131, 151-159
- Kocabaş, Süleyman (1988). “Yabancı Kaynaklara Göre Ermeni Meselesi”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 13, 17-21
- Köni, Hasan (1988). “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması Hakkında Bir Belge”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2, 223-245
- Özcan, Azmi (1998). “İngiltere’de Hilâfet Tartışmaları, 1873-1909”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 49-71
- Sonyel, Salâhi R. (1973). “Mudanya Birakişmasının Ellinci Yıldönümü”. *Belleten-Türk Tarih Kurumu*, 145, 95-111
- Ünal, Mehmet Ali (1994). “Çanakkale Savaşları ve Sömürgeciliğin Sonu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30, 567-571

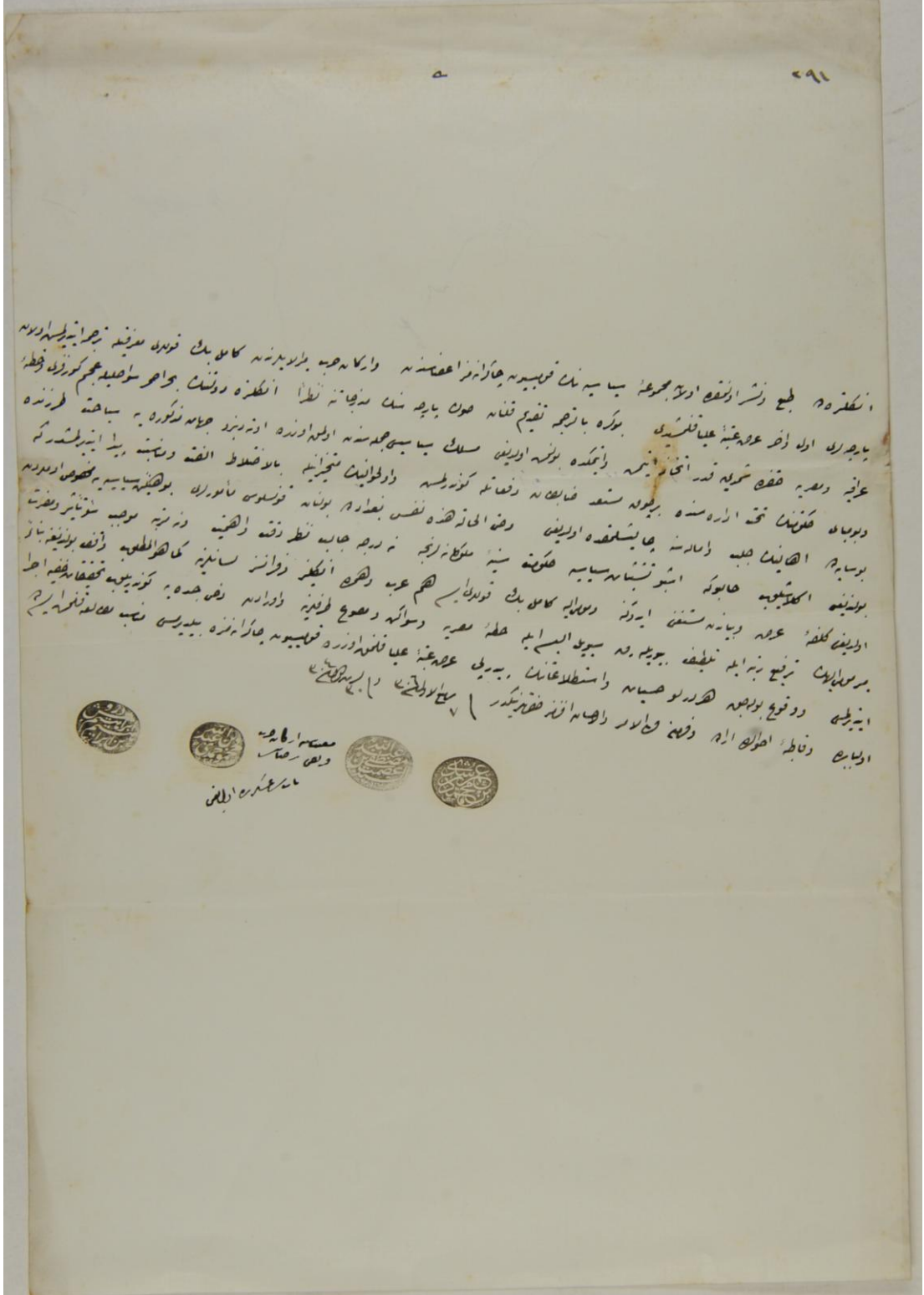
GAZETELER

- “İngiliz Karargahına Düşen Fransız Bombası” (1923, 3 Şubat). *Hakimiyet-i Milliye*, s.7
- “Discours Delord Balfour” (1922, 20 Mayıs). *La Tribuna d’Orient*, s.1
- “Filistin Meselesi” (1917, 27 Ağustos). *Sabah*, s.13
- “Musul Meselesi” (1924, 25 Haziran), *Tanin*, No: 612
- “British Minister’s Voyage İn TheMediterranean” (1912, 19 Mayıs) *The Levant Herald*, s. 10
- “İngiliz Siyaseti” (1922, 19 Kasım). *Yeni Adana*, s.9

EKLER

Belgeler

Belge-1: İngiltere'nin Ortadoğu'nun Çeşitli yerlerine seyahat tarzında adamlar gönderip gizli tahkikatta bulunduğuna dair belge.

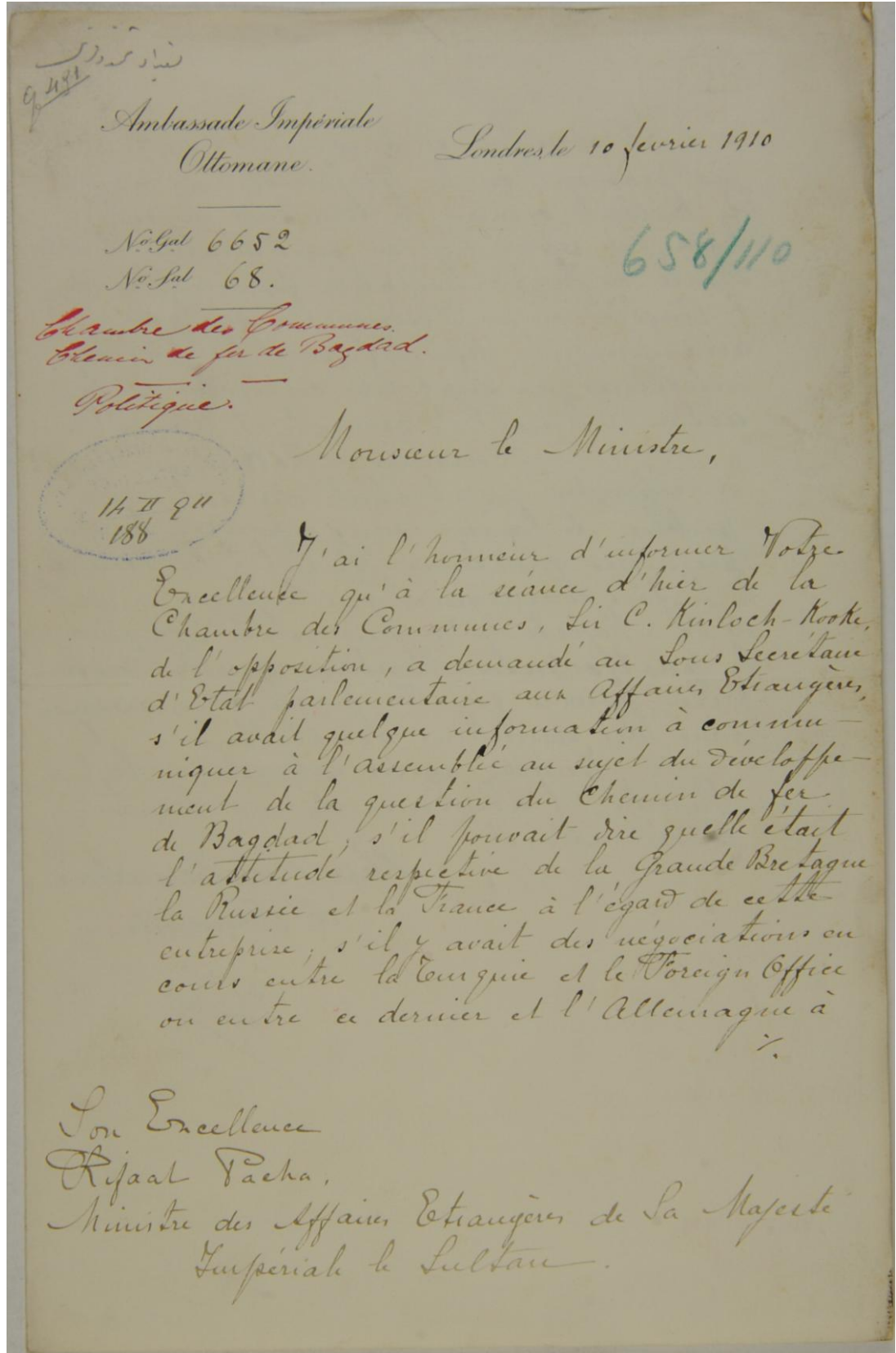

Belge-3a: Bağdat Demiryolu'nun ilerlemesi, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu teşebbüsle ilgili karşılıklı tavırları, demiryolunun bitiş noktası İngiltere'nin bu teşebbüse iştiraki ve Basra-Kuveyt hattının kontrolü konularında Avam Kamarasındaki müzakereler.

Belge-3b: Bağdat Demiryolu'nun ilerlemesi, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu teşebbüsle ilgili karşılıklı tavırları, demiryolunun bitiş noktası İngiltere'nin bu teşebbüse iştiraki ve Basra-Kuveyt hattının kontrolü konularında Avam Kamarasındaki müzakereler.

ce sujet et enfin si le moment ne serait pas propice, ou la probabilité du choix de Koweït comme le terminus de cette ligne, de reprendre en considération l'opportunité de la participation financière de l'Angleterre ou d'arriver à quelque arrangement définitif avec les parties intéressées au sujet du contrôle de la section reliant Bassorah et Koweït.

Monsieur McKinnon Wood a répondu qu'il était dans l'intérêt public de laisser sans réponse les trois premières questions. Quant à la dernière je fais remarquer ^{à l'inst.} que le Gouvernement de Sa Majesté n'a jamais été opposé à la participation britannique à l'entreprise pourvu qu'elle puisse être arrangée dans des conditions acceptables.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma haute considération.

Pour l'Ambassadeur
le Conseiller

Djerbad

BASBAKANLIK
OSMANLI
ARŞIVI

Belge-5: Savaş süresince İtilaf Devletlerinin Yahudileri mağdur göstererek Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmasının tipik bir örneğini yansıtan Sabah Gazetesi'nden bir küpür

۲۷ اغسطس ۱۳۳۳ - ۱۹۱۷

بازار ايرتسى

۹۹۸۰ [يکريم سکرچين سته] ۸ ذى القعدة ۱۳۳۵

محل ادارہ سی

باب عالی جادہ ستندہ ۷ نومبرولی (مطبوعہ خصوصہ) در
تلفون آدومسی : دساعت ۵ صباح

استانبول وولایات ایچون بوستہ اجرتیہ برابر سنہ لکی ۱۱۰ ، آتی ایلچی
۶۰ غروشدر . ممالک اجنتیہ ایچون سنہ لکی ۴۰ ، آتی ایلچی
۲۲ فراقتدر . بر حقتہ اولکی نسخہ ل ۵ غروشدر .
کوتدیرین اوراق درج اولتدیہی ممالہ ادارہ مسئول اولاز .

نسخہ سی ۱۰ پارہدر

محل ادارہ سی

باب عالی جادہ ستندہ ۷ نومبرولی (مطبوعہ خصوصہ) در
تلفون نومبرولی : استانبول ۱۱۴

امور ادارہ و غزنیہ متعلق خصوصات ایچون مدر مسئول آلکسان
افندیہ مراسمات اولتور . مکاتب و اوراق وارده
درج اولسون اولسون اعادہ ایدیلز .
منافع حرمیہ متعلق و غزنیہ مکملکتنہ نوائف اوراق ممالک سوتیہ وج اولتور .

نسخہ سی ۱۰ پارہدر

هر کون نشر اولتور

فلسطین مسئلہ سی

برمدندن بری دشمنانم هر مملکتندہ
عایمزه یکی بر تحریکات قبوی آجیلدی .
بزم غزه وایہ چقدرندکی موسویاری اعتسلا
فکرانہ مقصدلرہ برندن ، بودرندن تمیید
ایتدیکنزی و بونماندیلہ درلودرلو مقام وقوع
بولدیقی نوپاری اورنہ چک نصلانلہ هر طرفندہ
تصویر و نشر ایچکہ بویوک برغیرلہ چایششدر
ایدی . دشمن مغالی تصور ایچکدہ مهارت
و تحریہ کسب ایدن قلملر حرکتہ کتیرلش .
اختیارلر ، قادیلی ، جوجوقلر ، کونشک خراقلر ،
آجلیق ، سوسزاق ، بولہ قلوب ایلری کیدہ
معمک کی مفہوماری بول مقیاسہ استعمال
ایچک شرطیلہ مؤثر مظالم حکماہلری اعمال
ایتدیلمدی . بوجکایر مقام اعمالخانہ لردن
آراق نعیش ایچش بحراللہ هر طرفہ سوق
ایدلش و هر مملکتندہ حیاتی تحریک ایدلشی
آرزو اولونان ملیونلرجه انسانک کوزی اولکدہ
درلو درلو واسطہ لارہ تونوشندی .
آلمان - فلسطین فلسطین دوستلری جمعی
قدس مرخصی موسو (هورروج) طرفندن
بیطرف مملکتلر مطبوعاتہ یازیلان برصورتی
چهارشہ کونکی نسخہ مزیدہ مندرج بولونان
مکتوب بیطرفانہ بر صورتندہ آکلاتیورکدہ
بوخریکاتی حق کوسزجک ک اوقق برسیب
بیله بودر . غزه وایہ چقدرلری بحرب
منطقہ سی حالہ کتجنہ سیول اھالیلک حیاتی
محافظہ لزومی حاصل اولش وایکوز موسویاری
ذک ، بون اھالی ہر شیدن اول کندی
منقناری نامہ تھلکی حفظلردن اوزانلا -
شدریلشدر . بو خصوصندہ ظلم یایق شویہ
دورسون ، سوک درجیدہ مروت وشفقت
کوسزلدیکنی و هر کسک شکران انسانق حساری غلیانہ
مکتوبندن اکلایوز . ایچک براسنی اولسہ
ھایدی کندی کتجنزی آداتہم . ہ بوقومہ
قارشوندہ دشمنلرک انسانق حساری غلیانہ
ککش ، کندیلری ضبط ایدمہ بوب کوروتو
ایدیوزر . . . . . نییم . فقط تحریکاتی حق
کوسزجک ہیچ برنی وقوع بولدیقہ کورہ
ھر کسک خاطرینہ کلچک سؤل شود :
ہ دشمنانم ایچون بزم عایمزه تحریکات یایق
ایچون وسیلہ آرایوزر . وسیلہ بولدیقہ مادہ جہ
ایجاد ایدییوزر ؟
بو سؤلک بر جواجی آلمان باش وکی
دواتور (میخائیلیس) کیکیفشا آتندہ بونیوزر .
دشمن دولتری بزم اراضیہ کوزوقوششدر .
بومقتدریلرک مشروع اولدیقنی بون چھانہ

قبول ایتدیبریک ایچون ک بسط بول بزی
ھرکہ فسا طاعتقدر . هر کسی بزدن تفریہ
وزم انسانیت ایچون مضر آدملر اولدیغز
فکرکی هر طرفندہ نترایچکہ موثق اولورلرہ ،
اک عادی احتیاطلر سوقیلہ تصحیح ایتدیکنری
اراش غاصبانی ، جهان نظردن صاف واصلانہ
مقصدلرہ یایش بر فداکارق و بر خلاصکارق
شکلی آله بقدر .
سؤلک بر ایکنجی جوانیدہ وارد .
بزی لکارکن موسویاری ایچک ایچنہ قدریشدر .
مقدہ مک کالی بر حسابدر . دنیاک هر طرفندہ کی
موسویاریدہ بزم ایچون اسکی بر توجہ واردہ
موسویار هر طرفندہ تصدیق کورورکن بولکلک
کندیلرینہ نقدر بویوک بر شفقتہ آغوش
آجدی و ہودیک عایدہ ہیچ بر خصوصت
جریانی اولمالن بکامہ مملکتک بورامی اولدی
دنیاک هر کوشمنندہ هر موسویارک معلومیدر .
دشمنانم موسویاری تحریکاتہ قارشیدر مقولہ
متفق مملکتندہ داخل اولدیہی حالہ ، هر
طرفندکی موسویاری بزم علیہ مزہ چوریمک
ایستہ بولر . هر مملکتندہ موسویارک اندہ
بویوک سرمایہ لوب سرمایہ لک تاملن ایتدیکی
بویوک فوڈ وتوتلر وارد . بردہ ہان ہر
طرفندہ ک فضلہ ساتیش اولان اھم غزنیلر
موسوی سرمایہ دارلرینک اندہدر . موسویاری
تھیبج ایچک صورتیہ بونون بو قوتلری بزم
تحریکات مصرقی ایچکہ ذکر بریشدر .
دشمنانم موسویاری ایٹالاندیرمق
ایچون قولاندقاری بکامہ واسلہ ، بویہ مقام
حکماہلری اویڈیرمق دکلدز . هر کسی دوست
طوتق ایچون بو حرب اٹانندہ هر کسہ
ھر ایتدیکنی و هر ایستہ بیله چکی شینی وعد
ایتدیکنری ، مثلاً ایتالیا ، صربستان ، فرطاع
و یونانستانہ و یارومانی و صربستانہ عین
زماندہ عین اراضی وعد ایچکنک کری
دورمدقلری ، حتی طالی اولورسہ کواش
و آیدہ ہدیہ و احسان ایچکاختر بولوندقلری
کی موسویارندہ برقم مفرط فکری دیندا -
شایرینک خیانتدہ ییشایان براملک حسونی
ایستکلری ایتادیرمقہ چایشیوزر . بومال
فلسطیندہ مستقل بر موسوی حکومتک تأسیسدر .
روبر آزانسی بر قاج ای اول شایان دقت بر
تلفراف نشر ایتشدی . آمریکا حکومتک
فلسطیندہ بر موسوی حکومتک تأسیس فکری
اساس ایتیاریلہ قبول ایتدیکنی و ظرفمانی مذاکرہ
ایچک اوزدہ سابق استانبول سفیری متر

تبلیح رسمی

۲۶ اغستوس ۱۳۳۳ تاریخیلہ قراکامہ عمومیدن تبلیح اولتشدر :

۱ - ۲۴ اغستوسدہ عسکر الیسنی لاس برروس جدید جمعی قرہ دکڑ ساحلندہ
(اردو) جوارندہ قرہہ چیتسارق شہر داخلندہ اجزای طیبہ دیوسنی تحریب و یازاردکی
ذکاتلری یغما ایتدیلر . سوقا نردہ سیول اھالیہ تعرض ایدرک قادیلرک کوبہ و یوزوکلری
غضب وسوقا اورتہ ستندہ ایکی روم نیرینک عرضی ہنک ایتدیلر . روس سقا ن حربیستک
حمایہ سی تختندہ اجرا ایدیلن بوحرکات قهرمانانہ سوکرہ بوخیدود سوروی اھالیدن مسلمان
وروم ۳۰۰ کیشی زورلہ برابرزندہ کوتوردرک کبلیرینہ عودت ایتدیلر . عسکرلرینہ حریت
و مدنیت فکری القا ایدن روسل شرف عسکرلاری بو سورتلہ ثلوت ایتکندہدر .

۲ - (برالسیع) قارشی دشمنک یکیدن بویوک برسواری بٹلنی وقوع بولدی . بو شقیبہ
دشمنک (۶۹) سواری بلوکی ، (۲) طاہور بیادہ و (۶) بطریسی اشتراک ایتدی . دشمنک قم
کلیسی متفقانہ بر صورتندہ (برالسیع) ک غریبہ دوغری ایلرلرک تقریباً (۳۰)
سواری بلوکیدہ بوموقلک جنوب و جنوب شرقیستندن اطاحہ ایدرک تعرض ایتدی .
(برالسیع) کک قضا نردن بر قاج طاہور بیادہ ایلہ سواری بلوکی و طویلردن مرکب بر مفرزمن
دشمنک شرقہ مصادف اک صاغ جناحہ (۱۲) سواری بلوکیدن مرکب قولک کریسنہ
ماہرانہ بر صورتندہ تعرض ایتدی . دشمن بو تعرض اوزدینہ کال سرعتلہ کری چکیلدی .
(۸) سواری و (۲۰) بارکیر تلفات و بردی و (۴) بارکیر و بر قاج قنک ایتام ایدلدی . برائندہ
طاہورلرمن موقبتیل تعرضلر اجرا ایدرک دشمن اوزدینہ (۴۰) کیلو بویبا آندی . بعدہ
دشمن اولکدن سوکرہ بونون خط اوزدیندہ رجعت ایدب ۲۵ اغستوس کیجمہی (تل الفارہ)
قدر چکیلدی . کشف قوللرمن بھبھمک بلا اوزاق مسافرلرینہ قدر دشمن بوستلرینہ تصادف
ایتدی .
[اعلی]

صلح امیدلری آرتیور

پاپالک نولمسی هر طرفندہ مساعد بر تائیر حصولہ کتیدی
استخدام ۲۴ اغستوس (—) آتیمیلتاریست جمعی لوندہدرن لورد اورتشی ادھاسیلہ برتفرافانہ

"Filistin Meselesi" (1917, 27 Augustos). Sabah

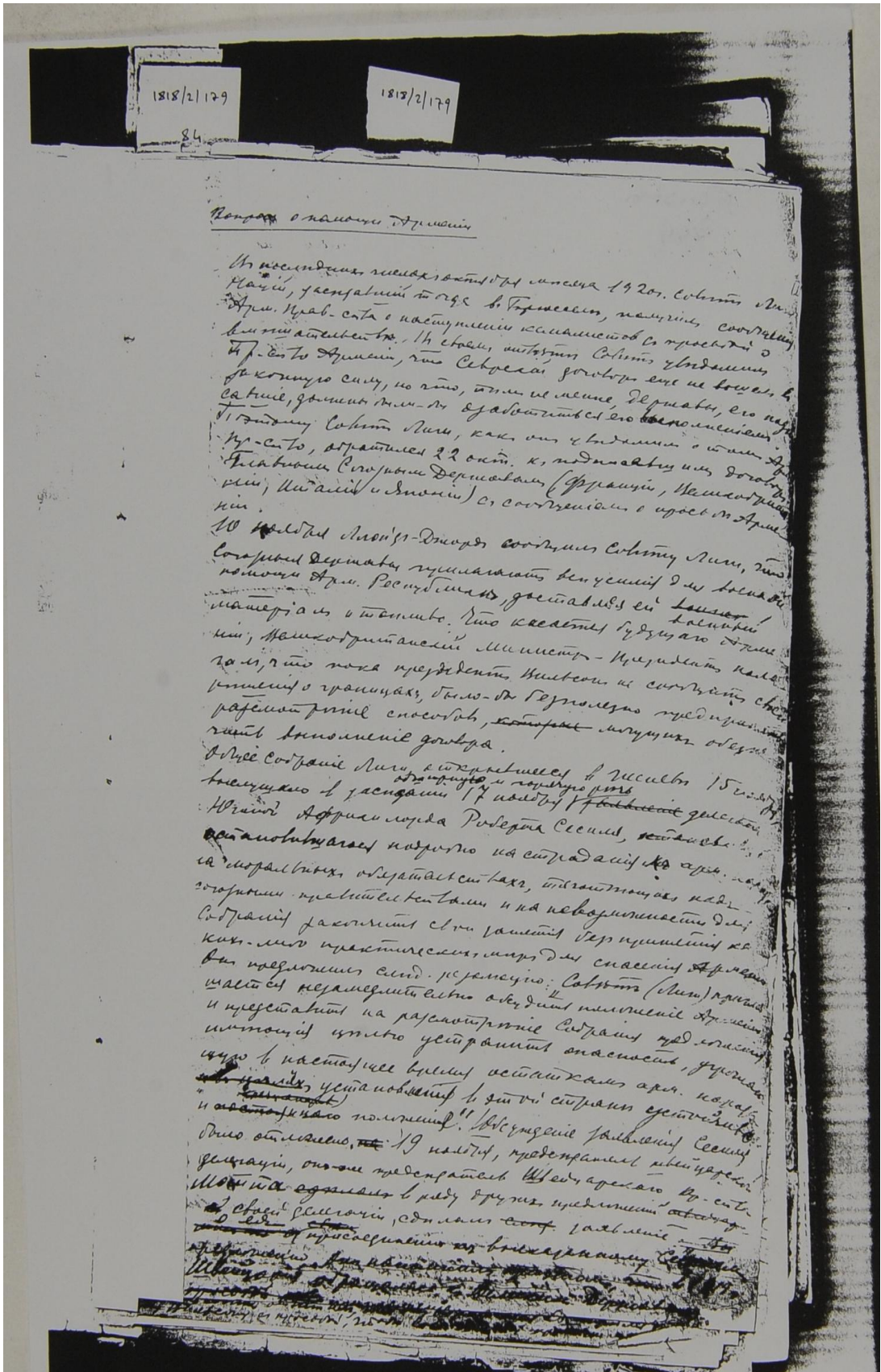

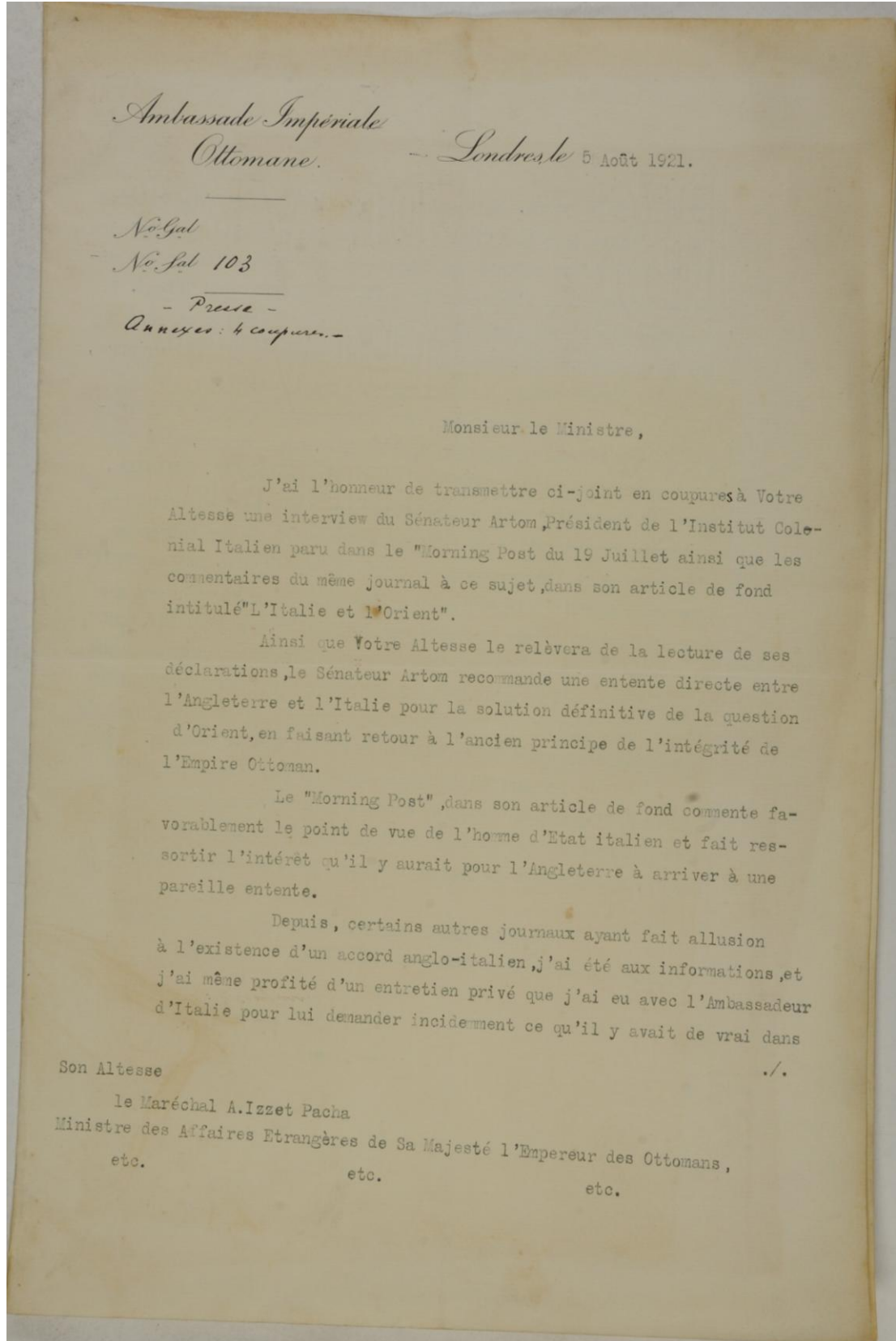
Belge-8: Türk ordusunun ilerlemesi üzerine İtilaf Devletlerinin Ermenistan'a yardım yapabileceğine dair belge

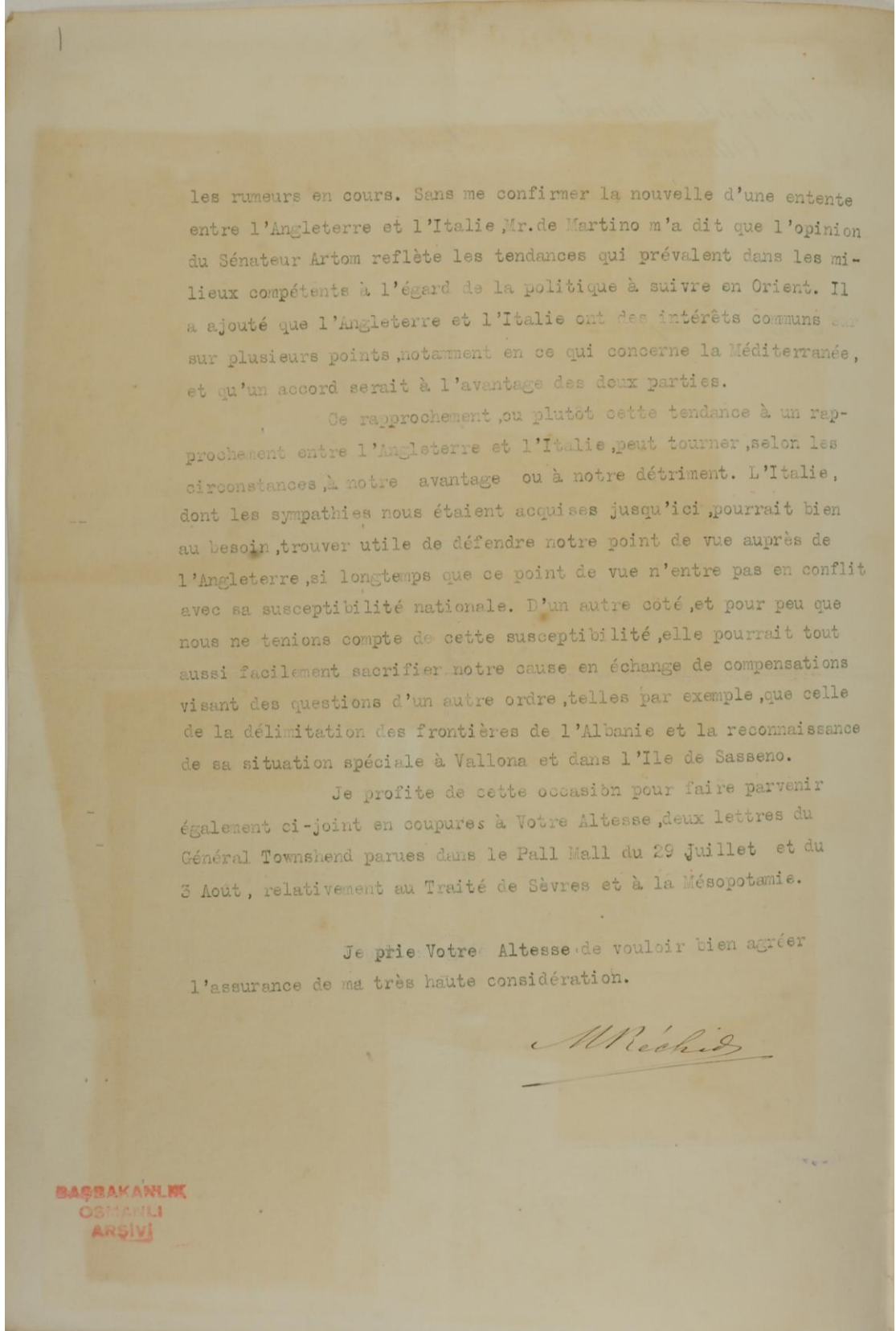
7/44 No: 1818-2-179. (1920)

Belge-9a: Sevr Muahedesi'nin tadil edilmesinin zorunlu olduğu Yunanlıların İzmir'i işgalinin Müslüman devletleri İngilizlerin aleyhine çevirdiğini Yakın ve Ortadoğu meselelerinin çözümüyle ilgili General Townshend'in, Pall Mall'a neşredilen mektubu.

Belge-9b: Sevr Muahedesi'nin tadil edilmesinin zorunlu olduğu Yunanlıların İzmir'i işgalinin Müslüman devletleri İngilizlerin aleyhine çevirdiğini Yakın ve Ortadoğu meselelerinin çözümüyle ilgili General Townshend'in, Pall Mall'a neşredilen mektubu.

Belge-11: Mütareke Evrakı: Durumun ciddiyeti ve ağırlığı nedeniyle Franklin Bouillion'un Mustafa Kemal Paşa'yla Ankara veya İzmir'de görüşme talebi.

PARIS LE 19 SEPTEMBRE 1922 à 18 H 15

DE LA PART DE MONSIEUR FRANKLIN BOUILLON
A SON EXCELLENCE LE MARECHAL MOUSTAPHA KEMAL PACHA

Vu la gravité extrême descirconstances je suis à peu près décidé à partir ces jours-ci et à me rendre auprès de vous à SMYRNE ou à ANGORA..

Laissez-moi me rappelant votre haute clairvoyance et votre patriotisme, m'autorisant aussi de notre amitié indestructible et scellée aux jours d'épreuve, vous adjurer de ne décider aucun mouvement militaire et même de ne répondre d'une manière précise à aucune note avent que nous ayons pu nous voir longueument et envisager toutes les éventualités.-

Votre ami : FRANKLIN BOUILLON

A transmettre :

Par Son Excellence HAMID Bey.-

HR. SYS. 2729/36. (1922,19 Eylül)

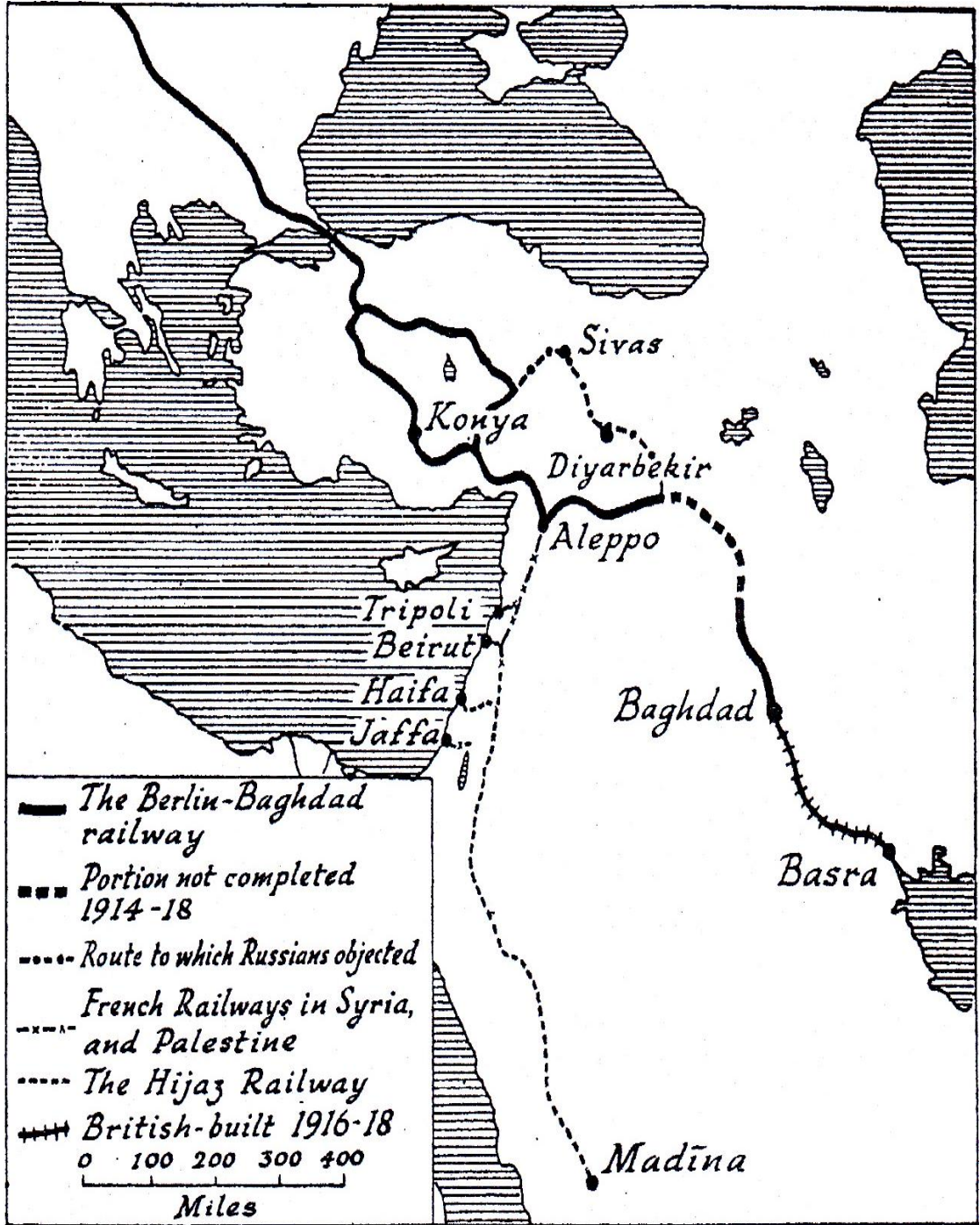

Haritalar

Harita-1: Ortadoğu'ya uzanan demiryollarını gösteren harita

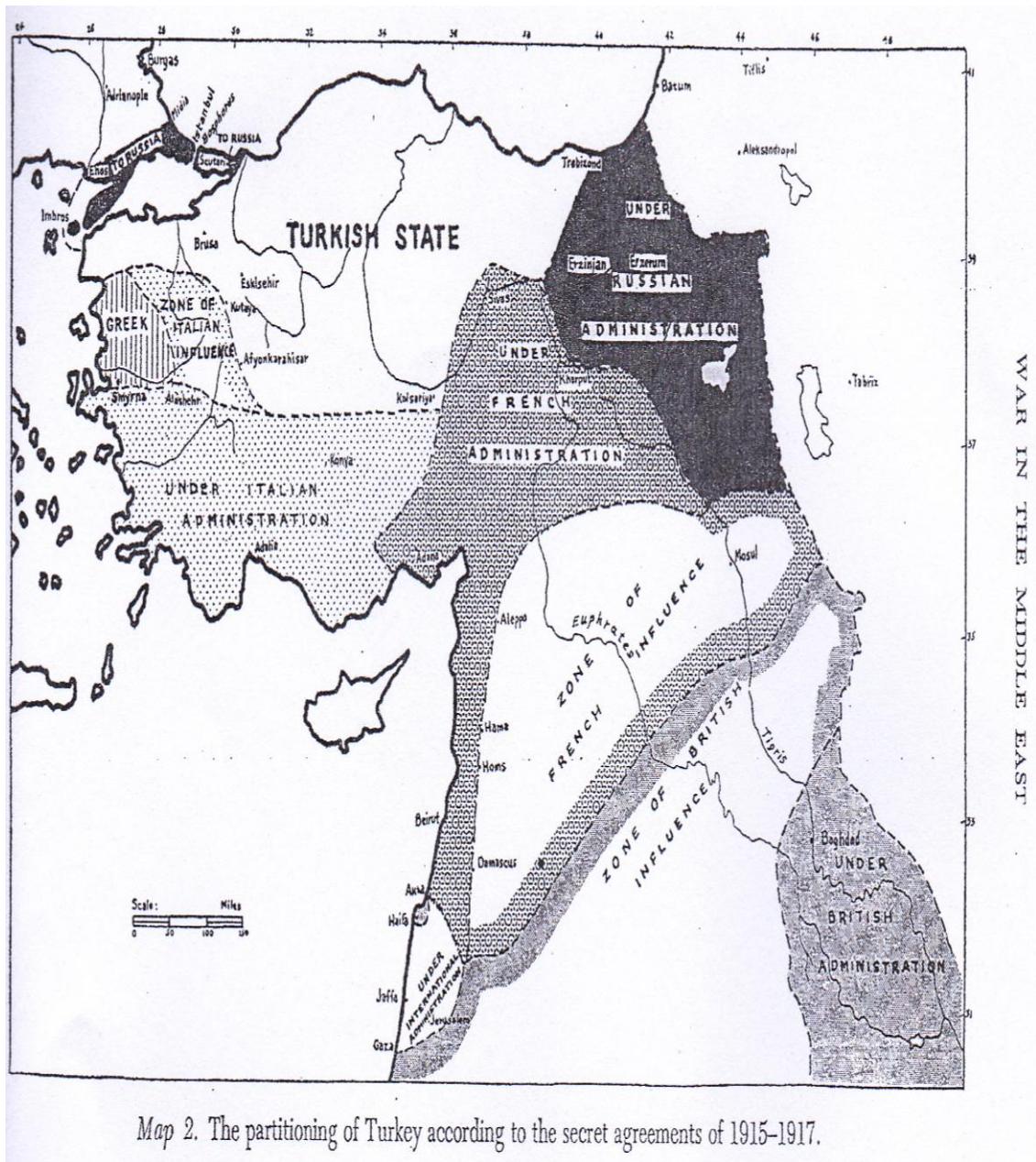

IO. THE 'DRANG NACH OSTEN'

(Kirk, 1961:91)

Harita-2: Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan gizli anlaşmaları gösteren harita

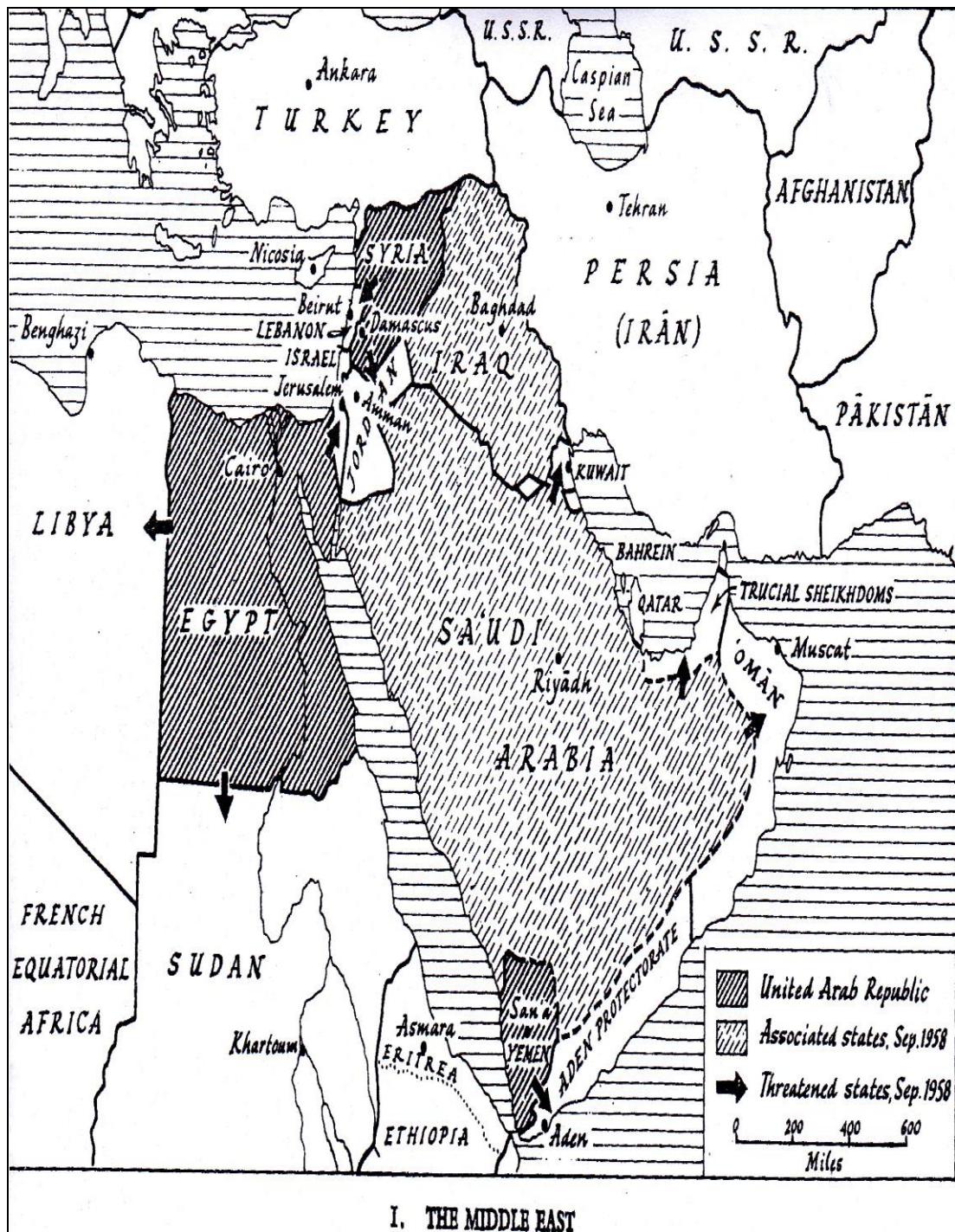

(Lenczowski, 1952: 71)

Harita-4: Ortadoğu haritası

(Lenczowski, 1952: 1)